

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ARJANTİN (1976), BREZİLYA (1964), ŞİLİ (1973) VE TÜRKİYE'DE (1980)
ASKERİ DARBELER: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
GÖZDE MÜŞERREF GEZGÜÇ

DANIŞMAN
PROF.DR. TURGAY UZUN

Eylül, 2017

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ARJANTİN (1976), BREZİLYA (1964), ŞİLİ (1973) VE TÜRKİYE'DE (1980) ASKERİ
DARBELER: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

GÖZDE MÜŞERREF GEZGÜÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsünde

“Doktora”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 27/09/17

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 15/09/2017

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Turgay UZUN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Özlem ŞAHİN GÜNGÖR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nazif MANDACI

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Halim Emre ZEREN

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

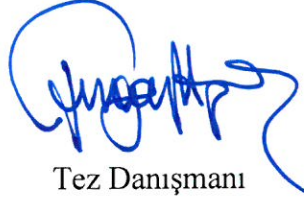
EYLÜL, 2017

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 21/08/2017 tarih ve 798/3 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 38. maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gözde Müşerref GEZGÜÇ'ün "Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1973) ve Türkiye'de (1980) Askeri Darbeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme" adlı tezini incelemiş ve aday 15/09/2017 tarihinde saat 14:00'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ⁹⁰ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine oy birliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Turgay UZUN

Üye

Prof. Dr. N. Kemal ÖZTÜRK

Üye

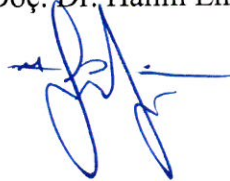
Prof. Dr. Özlem ŞAHİN GÜNGÖR

Üye

Prof. Dr. Nazif MANDACI

Üye

Yrd. Doç. Dr. Halim Emre ZEREN

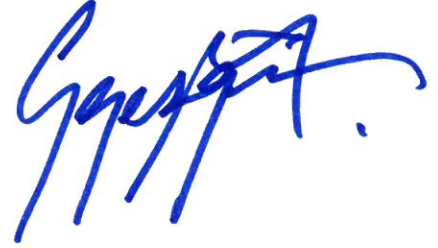

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum “Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1973) ve T¼rkiye’de (1980) Askeri Darbeler: Karşılařtırılmalđ Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı d¼řecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da g¼sterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.09.17

G¼ZDE M¼ŐERREF GEZG¼Ç

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ		
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU		
YAZARIN		
Soyadı : GEZGÜÇ		
Adı : GÖZDE MÜŞERREF	Referans No: 10017942	
TEZİN ADI		
Türkçe : ARJANTİN (1976), BREZİLYA (1964), ŞİLİ (1973) VE TÜRKİYE'DE (1980) ASKERİ DABELER: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME		
Y. Dil : MILITARY COUPS IN ARGENTINA (1976), BRAZIL (1964), CHILE (1973) AND TURKEY (1980): A COMPARATIVE ANALYSIS		
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik
O	×	O
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ		
Üniversite	: MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	
Fakülte	: İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	
Enstitü	: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
Diğer Kuruluşlar	:	
Tarih	: 15/09/2017	
TEZ YAYINLANMIŞSA		
Yayımlayan	:	
Basım Yeri	:	
Basım Tarihi	:	
ISBN	:	
TEZ YÖNETİCİSİNİN		
Soyadı, Adı	: TURGAY UZUN	
Ünvanı	: PROF. DR.	

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 320

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. ASKERİ DARBE
2. KARŞILAŞTIRMALI SİYASET
3. LATİN AMERİKA
4. TÜRKİYE

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. ASKERİ DARBELER
2. ARJANTİN
3. BREZİLYA
4. ŞİLİ
5. TÜRKİYE
6. KARŞILAŞTIRMA

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

1. MILITARY COUP
2. ARGENTINA
3. BRAZİL
4. CHİLE
5. TURKEY
6. COMPARATIVE POLITICS

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 15/09/2017

**ARJANTİN (1976), BREZİLYA (1964), ŞİLİ (1973) VE TÜRKİYE’DE (1980)
ASKERİ DARBELER: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

ÖZET

İki farklı toplumda belli bir dönemde gelişen siyasal olayları karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirmek oldukça zor olsa da, benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konması bu iki toplumun aynı dönemde geçirdiği siyasal değişimi anlamak açısından önem taşımaktadır. Ülkelerin siyasi tarihlerinde dönüm noktası olan askeri darbeler, karşılaştırma yapılabilecek önemli siyasal olayların başında gelmektedir ve iki farklı coğrafyada yaşanan askeri darbelerin karşılaştırılması, darbeler tarihini anlamak ve yorumlamak açısından önemlidir. Bu tezin amacı, Türkiye ve Latin Amerika’da, aynı dönemde yaşanan askeri darbelerin ne gibi benzerliklerinin ve farklılıklarının olduğunu ortaya koymaktır.

Tezin motivasyonu, araştırmacının karşılaştırmalı siyaset çalışmalarına ve Türk siyasal hayatına duyduğu ilgiden kaynaklanmaktadır. Türk siyasal hayatının en önemli konularından birisi askeri darbelerdir. Türkiye’de meydana gelen darbeleri konu edinen geniş bir Türkçe literatür bulunmasına rağmen, farklı ülkelerde yaşanmış darbeleri, karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendiren çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu anlamda tezin, alandaki boşluğu doldurmada katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Karşılaştırmalı çalışma yapılırken, genellikle örneklerden birisi, karşılaştırılacak durum hakkında ideal tutulur. Darbeleri karşılaştıran bu çalışmada, darbeler konusunda oldukça zengin bir örnek sunan Latin Amerika bölgesini seçilmiştir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında Latin Amerika’da darbelerin ABC’si olarak değerlendirilebilecek ve karşılaştırma için uygun örnek olduğu düşünülen Arjantin, Brezilya ve Şili (Argentina-Brazil-Chile) ele alınmıştır. Karşılaştırmaya konu olan darbeler ise, Arjantin 1976, Brezilya 1964, Şili 1973 ve Türkiye 1980 askeri darbeleridir.

Karşılaştırmının esas konusunu askeri darbeler oluşturmaktadır. Bu nedenle tezin birinci bölümünde konu ile ilgili bir çerçeve sunulmaktadır. Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde, ülkeler bazında, arka planında askeri darbelerin olduğu siyasi tarih

anlatımı yapılmaktadır. Sadece bahsi geçen askeri darbeleri ele alıp anlatmak tablonun bütününe göstermekten uzak kalacağı için, ülkelerin askeri darbe tarihleri de ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm ise tezin karşılaştırma kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda önceki bölümlerdeki verilere dayanılarak belirlenmiş olan referans noktaları üzerinden askeri darbeler karşılaştırılmaktadır. Referans noktaları darbelerin Dönemini/devrini, Arka planını/altyapısını, Retoriğini, Bürokrasisini, Ekonomik yorumunu ve etkisini karşılaştıran bir modele dönüştürülmüştür. Modele “DARBE” ismi verilmiştir. Bu modelin daha sonra benzer çalışmalarda da kullanılabilmesi düşünülmektedir. DARBE Modeli kapsamında karşılaştırılan referans noktaları şunlardır: orduların yapıları, orduların ilerici rolü, askeri darbe geçmişi, askeri darbelerin yaşandığı dönem açısından değerlendirilmesi, askeri darbe-ekonomik kriz ilişkisi, askeri darbe ve ekonomik birikim rejimi, askeri darbelerin meşrulaştırılması, askeri darbeden önceki sivil iktidarlar, askeri iktidar süresi, askeri iktidar-diktatör/cunta, askeri darbe ve anayasa, askerin iktidardan çekilmesi-demokrasiye dönüş, askeri darbe ve ABD ilişkisi, askeri darbenin hak ihlalleri.

Bu arada Latin Amerika konusunda çalışma yapmanın belli zorlukları olduğu belirtilmelidir. Latin Amerika’da Brezilya dışında hakim olan dilin İspanyolca olması, kaynaklara ulaşmanın zorluğu ve bu konudaki Türkçe literatürün yetersiz kalması çalışma sırasında aşılması gereken güçlükler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askeri darbe, Latin Amerika, Arjantin, Brezilya, Şili, Türkiye, karşılaştırmalı siyaset.

**MILITARY COUPS IN ARGENTINA (1976), BRAZIL (1964), CHILE (1973)
AND TURKEY (1980): A COMPARATIVE ANALYSIS**

ABSTRACT

Although it is difficult to evaluate the political events that developed in two different societies in a certain period in a comparative perspective, the identification of similarities and differences is important in terms of understanding the political change that these two communities have experienced in the same period. Military coups, which are turning points in the political history of the countries, are at the beginning of important political events that can be compared and the comparison of military conflicts in two different geographies are important in terms of understanding and interpreting the history of conflicts. The aim of this thesis is to reveal the similarities and differences between military conflicts in Turkey and Latin America.

The motivation of this thesis is interest of the researcher's comparative political studies and Turkish political life. One of the most important issues in the Turkish political life is military coups. Although there is a wide range of Turkish literature on the topic of military coups in Turkey, there are not enough studies to evaluate military coup in different countries with a comparative method. In this sense, it is hoped that the thesis will contribute to fill the gap in this area.

When a comparative study is conducted, one of the samples is usually kept in an ideal case for comparison. In this work, which comparative the military coups, the Latin America region, which has very rich examples about military coups, has been selected. However, since it is not possible to compare all the countries of Latin America, the study addresses Argentina, Brazil and Chile, which are considered to be suitable examples for comparison and can be considered as ABC in Latin America. Military coups which compare in the thesis are Argentina 1976, Brazil 1964, Chile 1973 and Turkey 1980 military coups.

The main theme of the comparison is the military coup. For this reason, in the first part of this thesis, a framework for understanding military coup in theory and practice is presented. In the second and third sections of the thesis, political history narration is used, which is based on countries and military coups on the background.

Since discussing only these military coups will be far from showing the whole table, military coup history of the countries are also being addressed. The fourth part is comparison part of the thesis. In this context, military coups are compared over the reference points determined on the basis of the previous sections. The reference points have been transformed into a model that compares the period/term, background/infrastructure, rhetoric, bureaucracy, economic interpretation and impact. This model is named "DARBE". It is thought that this model can be used later in similar studies. The reference points that are compared within the DARBE Model are: military structures, progressive role of armies, military coup history, evaluation of military coup periods, military coup-economic crisis relation, military coup and economic accumulation regime, legitimation of military coup, civilian power before military coup, military power-dictator/junta, military coup and constitution, military withdrawal from power-return to democracy, military coup and US relations, military violence of military coup.

By the way Latin America studies have some difficulties. In Latin America, the dominant language outside of Brazil is Spanish, the difficulty of accessing resources and the inadequacy of the Turkish literature on this subject are challenging as the difficulties to be overcome during the study.

Keywords: Military coup, Latin America, Argentina, Brazil, Chile, Turkey, comparative politics.

ÖNSÖZ

Bu tezi yazmaya karar verdiğimde Türkiye’de bir askeri darbe girişiminin yaşanabileceğini hiç düşünmemiştim. Çalışmam boyunca askeri darbelerle ilgili kitaplarda okuduğum, gazetelerde incelediğim olaylara, belgesellerde ve filmlerde izlediğim karelere ve kişilerin ağzından bizzat dinlediğim anılara 15 Temmuz 2016 gecesi ve sonrasındaki süreçte canlı olarak tanık oldum. Bu konu üzerinde çalışmanın bana kattığı farkındalığı göz önünde bulundurarak 15 Temmuz’la birlikte değerlendirdiğimde tezimin hem akademik hem de özel hayatım boyunca benim için çok önemli bir noktada duracağını belirtmek isterim.

TEŞEKKÜR

Tezimi yazarken varlığı ve desteğiyle yanımda duran, bunun yanında akademik gelişmeye büyük katkı sunan danışmanım Prof. Dr. Turgay UZUN’a...

Akademik duruşundan ve kişiliğinden çok şey öğrendiğim ve öğrenmeye devam edeceğim Prof. Dr. Özlem ŞAHİN GÜNGÖR’e...

Mutluluk dileklerini esirgemeyen Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK’e...

Hem tezimle hem de hayatla ilgili renkli değerlendirmeleriyle bana sunduğu büyük katkı ve farkındalık için Prof. Dr. Ummuhan GÖKOVALI’ya...

Hayatı daha anlamlı hale getiren ve sadece soyadı konusunda anlaşılmadığımız dostlarım Yrd. Doç. Dr. Ceray (CEYLAN) ALDEMİR’e ve Yrd. Doç. Dr. Filiz (ÇALIŞ) DAŞKIRAN’a...

“Paragrafta en az üç cümle olmalı”, “başa şöyle bir cümle koy, paragraf aksın” uyarılarıyla Dr. İlker AYSEL’e...

Bisikletçi dostlarıma...

Ve hayatımdaki en güçlü kadın ANNEM’e

teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
ASKERİ DARBELERİ ANLAMAK	5
1.1. Demokrasi ve Darbe	7
1.2. Sivil-Asker İlişkileri.....	15
1.2.1. Pretoryenizm	15
1.2.2. Sivil-Asker İlişkilerine Dair Yaklaşımlar	19
1.2.2.1. Kurumsal Ayrım Teorisi -Samuel Huntington.....	21
1.2.2.2. Yakınlaşma Teorisi -Morris Janowitz.....	22
1.2.2.3. Vekalet (Agency) Teorisi -Peter D. Feaver.....	23
1.2.2.4. Uyum Teorisi -Rebecca L. Schiff	24
1.2.2.5. Ortak Sorumluluk Teorisi -Douglas Bland	25
1.3. Askeri Darbe	27
1.3.1. Tanımlar: Müdahale, Devrim, Darbe, Muhtıra, Cunta.....	27
1.3.1.1. Latin Amerika’da Askeri Müdahalelerin Çeşitleri.....	33
1.3.2. Askeri Darbeye Etki Eden Faktörler	34
1.3.2.1. Askeri Yapının Darbelere Etkisi	34
1.3.2.1.1. Latin Amerika Ordularının Özellikleri.....	41
1.3.2.1.2. Türk Ordusunun Özellikleri	45
1.3.2.2. Siyasi Kültürün Darbelere Etkisi	51
1.3.3. Askeri Darbelerin Nedenleri	55
1.3.4. Askeri Darbelerin Ekonomi Politikası.....	58
1.3. Askeri Darbe İktidarı	65
1.4. Askerin İktidardan Çekilmesi	68
İKİNCİ BÖLÜM.....	72

TÜRKİYE’DE ASKERİ DARBELER.....	72
2.1. Cumhuriyet Öncesi Askeri Müdahaleler.....	73
2.1. Cumhuriyet Sonrası Askeri Darbeler.....	80
2.1.1. 1960 Askeri Darbesi Öncesinde Siyasal Hayat.....	80
2.1.1.1. 1923-46 Tek Parti Dönemi.....	80
2.1.1.2. Tek Parti Döneminde Ekonomi Politikaları.....	82
2.1.1.3. Tek Parti Döneminde Ordu.....	84
2.1.1.4. Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı.....	85
2.1.1.5. 1950-60 Arası Seçimler ve DP’nin Politikaları.....	89
2.1.1.6. İç ve Dış Politikanın Uyumlaştırılması.....	92
2.1.1.7. DP İktidarının Askeri Müdahale Tedirginliği.....	94
2.1.2. 1960 Darbesi.....	96
2.1.2.1. Askeri Darbe İktidarı.....	99
2.1.2.2. Yeni Anayasa ve Demokrasiye Dönüş.....	103
2.1.2.3. Askeri Darbe Girişimleri.....	105
2.1.2.4. Koalisyon Hükümetleri, 1965 ve 1969 Genel Seçimleri.....	106
2.1.3. 1971 Muhtırası ve Teknokrat Hükümetler.....	112
2.1.3.1. 1973 Genel Seçimi ve Arkasından Kurulan Hükümetler.....	116
2.1.4. 1980 Askeri Darbesine Giden Süreç.....	118
2.1.4.1. 1977 Seçimleri ve Demokratik Siyasetin Kilitlenmesi.....	118
2.1.4.2. İthal İkameci Sanayileşme Politikasının Çöküşü.....	123
2.1.4.3. Siyasal Şiddet.....	125
2.1.5. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi.....	126
2.1.5.1. Yeni Anayasanın Yapımı.....	129
2.1.5.2. Şiddet Olayları ve Ekonomi.....	130
2.1.5.3. Askerin İktidardan Çekilmesi ve Demokrasiye Dönüş: 1983 Genel Seçimi.....	132
2.1.5.3.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri.....	134
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	136
LATİN AMERİKA’DA ASKERİ DARBELERİN “ABC’Sİ” : ARJANTİN, BREZİLYA VE ŞİLİ (ARGENTINA, BRAZIL, CHILE).....	136
3.1. Arjantin’de Askeri Darbeler.....	139
3.1.1. Askeri Darbeler Tarihi.....	140

3.1.2.1. 1930 Darbesi	142
3.1.2.2. 1943 Darbesi	145
3.1.2.3. Peronizm'in Birinci Perdesi: 1946-1955.....	147
3.1.2.4. 1955 Darbesi	150
3.1.2.5. 1962 Darbesi	151
3.1.2.6. 1966 Darbesi-Darbenin Yeni Boyutu: Bürokratik Otoritarizm.....	156
3.1.2.7. 1973 Genel Seçimi ve Peronizm'in İkinci Perdesi	162
3.1.2. 24 Mart 1976 Askeri Darbesi.....	164
3.1.2.1. Falkland (Malvin) Adaları Sorunu.....	170
3.1.3. Askerin İktidardan Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş	170
3.1.3.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri	172
3.2. Brezilya'da Askeri Darbeler	174
3.2.1. Askeri Darbeler Tarihi	176
3.2.1.1. İlk Darbe ve "Eski Cumhuriyet" ya da Birinci Cumhuriyet Dönemi: 1889-1930.....	176
3.2.1.2. 1930 Darbesi ve Getulio Vargas Dönemi	181
3.2.1.3. 1945 Askeri Darbesi.....	187
3.2.1.3.1. İkinci Cumhuriyet	188
3.2.1.3.2. Vargas'ın İkinci Dönemi: 1950-1954	190
3.2.1.4. Joao Goulart Hükümeti	194
3.2.2. 31 Mart 1964 Askeri Darbesi.....	201
3.2.3. Askerin İktidardan Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş	212
3.2.3.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri	213
3.3. Şili'de Askeri Darbeler	215
3.3.1. Askeri Darbeler Tarihi	219
3.3.1.1. Şili'de Darbe Fırtınası: 1924-1932 Yılları Arasında 6 Darbe.....	220
3.3.1.2. Demokrasiye Dönüş: 1932-1973 Arası Dönem	226
3.3.1.2.1. Alessandri'nin İkinci/Üçüncü Başkanlık Dönemi.....	226
3.3.1.2.2. Sol Cephe İktidarları (1938-1952)	227
3.3.1.2.3. Şili'de CIA'in Gizli Eylemleri ve 1970 Başkanlık Seçimi	236
3.3.1.2.4. Unidad Popular (UP) Hükümeti.....	240
3.3.1.3. 11 Eylül 1973 darbesi	246
3.3.1.3.1. Askeri İktidar ve "Şili Mucizesi"	251

3.3.1.4. Askerin İktidardan Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş	255
3.3.1.4.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri	257
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	259
LATİN AMERİKA VE TÜRKİYE’DEKİ DARBELERİN KARŞILAŞTIRILMASI	259
4.1. Dönem.....	261
4.1.1. Darbelerin Yaşandığı Dönem Açısından Benzerlik.....	261
4.1.2. Askeri iktidar süresi	263
4.1.3. Askeri İktidarın Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş.....	266
4.2. Arka Plan ve Altyapı.....	271
4.2.1. Orduların Yapıları	271
4.2.2. Orduların İlerici Rolü.....	273
4.2.3. Askeri Darbe Geçmişi.....	276
4.2.4. Askeri Darbe ve ABD İlişkisi	277
4.2.5. Darbeden Önceki Sivil İktidar	279
4.3. Retorik: Darbelerin Meşrulaştırılması	280
4.4. Bürokrasi.....	283
4.4.1. Darbe ve Anayasa	283
4.4.1.1. Askeri İktidarın Yapmış Olduğu Anayasa	283
4.4.1.2. Demokrasiye Dönüş Sonrası Yapılan Anayasa.....	285
4.4.2. Askeri İktidar- Diktatör/Cunta	286
4.5. Ekonomik Yorum.....	287
4.5.1. Darbe- Ekonomik Kriz İlişkisi	287
4.5.2. Darbe ve Ekonomik Birikim Rejimi	288
4.6. Etki: Askeri Darbenin Hak İhlalleri	290
Sonuç ve Öneriler	295
Kaynakça.....	301

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1 Milli Güvenlik Doktrini ile Birlikte ABD Ordusunun Rolünün Değişimi (Öncesi/Sonrası).....	11
Tablo 1.2 Latin Amerika’da Askerin Müdahalesine İlişkin Puanlama Tablosu.....	63
Tablo 1.3 Latin Amerika’da Darbeler.....	65
Tablo 2.1 1950-60 Arasında Yapılan Milletvekili Seçim Sonuçları.....	89
Tablo 2.2 1961 Genel Seçim Sonuçları.....	104
Tablo 2.3 1965 Genel Seçim Sonuçları.....	108
Tablo 2.4 1969 Genel Seçimleri.....	110
Tablo 2.5 Genel Seçimi ve Arkasından Kurulan Hükümetler.....	116
Tablo 2.6 1977 Genel Seçimi ve Arkasından Kurulan Hükümetler.....	119
Tablo 2.7 Türkiye’de 1977-1980 Dönemine İlişkin Temel Ekonomik Göstergeler.....	123
Tablo 2.8 Şiddet Olayları.....	125
Tablo 2.9 Türkiye’de 1981-1983 Dönemine İlişkin Temel Ekonomik Göstergeler.....	131
Tablo 2.10 1983 Seçim Sonuçları.....	133
Tablo 3.1 Latin Amerika Askeri Darbeleri 1967-1991.....	137
Tablo 3.2 Arjantin’de Siyasal Rejim Tipleri.....	141
Tablo 3.3 Brezilya’nın Siyasi Tarihi.....	175
Tablo 3.4 1889-1930 Yılları Arasında Sao Paulo ve Minas Gerais Eyaletlerinden Seçilmiş Olan Devlet Başkanları.....	182
Tablo 3.5 1945 Seçimlerine İlişkin Veriler.....	188
Tablo 3.6 1978-1987Yılları Arasında Grev, Çalışmayan İşçi Sayısı, Çalışılmayan Gün Sayısı ve Durdurulan İş Günleri Ortalaması.....	210
Tablo 3.7 1830 Sonrası Şili Siyasi Tarihi.....	215
Tablo 3.8 Şili’de Darbeler.....	219

Tablo 3.9 Allende yönetimi altında sosyal programlar için yapılan harcamalar (Milyon Dolar)	243
Tablo 3.10 Şili’de 197-1973 Arası Dönemde Grev Sayılarına İlişkin İstatistikler.....	245
Tablo 3.11 1973-1987 Arasında Şili Kabinesine Askeri Katılım Oranları (%).....	250
Tablo 4.1 Askeri İktidar Süreleri	263
Tablo 4.2 Demokratik Geçişlerin Politik Ekonomisi	268
Tablo 4.3 20. Yüzyılda Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de Askeri Darbeler	276
Tablo 4.4 Askeri İktidar Sırasında uygulanan Baskı ve Şiddet	290

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 Demokratik Siyasal Kültür ve Müdahale İlişkisi.....	53
Şekil 2 Darbenin Nedenleri.....	55
Şekil 3 “DARBE” Modeli.....	261

KISALTMALAR

Kısaltma	Açıklama
AAF	Fuerza Aerea Argentina-Argentina Air Force / Arjantin Hava Kuvvetleri
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIB	Ação Integralista Brasileira / Brazilian Integralist Movement / İntegralist Hareket
ALN	Aliança Libertadora Nacional / National Liberation Alliancede / Ulusal Kurtuluş İttifakı
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ARENA	National Renewal Alliance / Ulusal Yenilenme Birliği
BIS	Britihs Intelligence Service / İngiliz İstihbarat Teşkilatı
BM	Birleşmiş Milletler
CAP	Pasific Steel Company- Pasifik Çelik Şirketi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CGT	Confederacion General del Trabajo- Arjantin Cumhuriyeti Genel İş Konfederasyonu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency / Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CORFO	La Corporacion de Fomento de la Produccion- Production Development Corporation- Üretim Geliştirme Kurumu
DB	Dünya Bankası
DIA	Defence Intelligence Agency / Savunma İstihbarat Teşkilatı
DIP	Departamento da Imprensa e do Propaganda / Basın ve Propaganda Departmanı
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DKK	Deniz Kuvvetleri Komutanı
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EGP	Ejercito Guerrillero del Pueblo / Halkın Gerilla Ordusu

ENAP	Empresa Nacional del Petroleo- National Petroleum Company- Ulusal Petrol Şirketi
ENDESA	La Empresa Nacional de Electricidad Sociedad Anonima- Ulusal Elektrik Kurumu
FAL	El Frente Argentino de Liberacion / Maoist Kurtuluş Silahlı Kuvvetleri
FAP	Fuerzas Armadas Peronistas / Peronist Silahlı Kuvvetler
FAR	Las Fuerzas Armadas Revolucionarias / Marksist-Leninist Devrimci Silahlı Kuvvetler
GOU	Drupo de Oficiales Unidos- Birleşik Subaylar Grubu
GP	Güven Partisi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HKK	Hava Kuvvetleri Komutanı
IBRD	The International Bank for Reconstruction and Development / Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	International Money Fone / Uluslararası Para Fonu
ITT	International Telephone and Telepgraphy Corporation / Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
İTC	İtthat ve Terakki Cemiyeti
İYS	İhracata Yönelik Sanayileşme
JGK	Jandarma Genel Komutanı
KKK	Kara Kuvvetleri Komutanı
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milliyetçi Cephe
MDB	Brazilian Democratic Movement / Brezilya Demokratik Hareket
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu (1961 Anayasasında oluşturulmuş olan kurul)
MGK	Milli Güvenlik Konseyi (1980 darbesini gerçekleştiren cuntanın kendine verdiği isim)
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı

MNSCh	Movimento Nacional Socialista de Chile / Nazi Milliyetçi Sosyalist Hareket
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Organization for Co-operation and Development / Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖHD	Özel Harp Dairesi
PCA	El Partido Comunista de la Argentina- Arjantin Komünist Partisi
PDS	Partido Democratico Social / Sosyal Demokrat Parti
PMDB	Partido do Movimento Democratico Brasileiro / Brazilian Democratic Movement Party / Brezilya Demokratik Hareket Partisi
PRN	Partido da Reconstrução Nacional / National Reconstruction Party / Ulusal Yeniden Yapılanma Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBP	Türkiye Birlik Partisi
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TpCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Triple-A	Alianza Anticomunista Argentina- Arjantin Antikomünist İttifakı
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurulu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UCR	Union Civica Radical / Radikal Parti
UCRI	Union Civica Radical Intransigente
UCRP	Union Civica Radical de Pueblo
VSP	Vanguardia Popular Socialista / Halkçı Sosyalist Öncü
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Darbelerin tarihi demokrasi tarihi kadar eskidir ve darbeler uzun süredir siyaset biliminin önemli bir konusudur. Aynı zamanda darbeler, bir ülkenin demokrasi tarihini anlama ve yorumlama açısından oldukça önemlidir. Günümüzde rejimler için idealize edilen yönetim biçimi, demokratikleşme ve demokratik olma kapsamında şekillenmektedir. Demokratik sistemlerde yönetim konusunda yasal ve rasyonel olarak kabul edilmiş tek yöntem, siyasal iktidarın seçim yoluyla değişmesidir. İktidarın zor kullanılarak elde edilmesi ise demokrasiden sapıldığı anlamına gelmektedir. Askeri darbeler de siyasal iktidarın zor kullanılarak ele geçirildiği olaylardır.

Demokrasi tarihinin pek çok evresinde askeri darbelere rastlamak mümkündür. Yakın tarihe bakıldığında, darbelerin en yoğun yaşandığı ve siyasetin doğal bir aracı haline geldiği dönem, 1945- 1991 yılları arasını kapsayan Soğuk Savaş sürecidir. Bu döneminin sona ermesini izleyen yıllarda askeri darbeler azalma eğilimi göstermiş, ancak tamamen sona ermemiştir. Darbelerle ilgili istatistikleri derleyen bir çalışmaya göre, 1950-2010 arası dönemde 94 ülkede 457 darbe girişimi yaşanmış ve bunların neredeyse yarısı başarılı olmuştur. Bu süreç içerisinde darbelerin bölge bazında oransal dağılımına bakıldığında, %37'si Afrika'da, %32'si Latin Amerika'da, %16'sı Asya'da, %13'ü Ortadoğu'da ve sadece %2,6'sının da Avrupa'da gerçekleştiği görülmektedir (Powell ve Thyne, 2011).

Asker, çoğu zaman darbeyi, siyasi istikrarsızlığı önleme, iç karışıklığa ve kardeş kavgasına son verme, rayından çıkmış demokrasiyi düzeltme gibi nedenlerle yaptığını ifade eder. Ancak askeri darbelerin nedenleri bu kadar basit değildir. Aslında belirtilen her bir neden, buzdağının su üstünde görünen kısmıdır. Bir ülkede yaşanan askeri darbenin nedenlerini anlamak için sadece o ülkenin iç dinamiğine bakmak eksik bir değerlendirmeye sebep olur. Bu yüzden askeri darbeler analiz edilirken dış dinamiklerin ve uluslararası konjonktürün etkisi de muhakkak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bir ülkedeki askeri darbenin nedenlerini analiz etmek, o ülkenin siyasetini, ekonomisini, toplumunu ve uluslararası konjonktürdeki yerini anlamak ve anlatmak demektir.

Askeri darbeler ülkelerin siyasi tarihlerinde dönüm noktasıdır. Bu açıdan darbe ve

demokrasi arasındaki ilişkiye dair araştırmalar siyaset biliminin önemli bir alanını oluşturmaktadır. Siyasal hayatla ilgilenen bilim insanlarının ÷lkelerin darbe geçmişini araştırdığı ve tartıştığı çalışmalar zengin bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Örneğin Türkiye’de darbeler üzerine geniş bir literatür bulunmaktadır. Aynı şekilde diğer ÷lkelerin de bu konuda zengin literatüre sahip oldukları gör÷lmektedir. Fakat Türkiye’de askeri darbeler konusunu karşılaştırmalı siyaset çerçevesinde araştıran çalışma sayısı oldukça azdır. Bu tezde, literatüre katkı sağlamak üzere Latin Amerika’da ve Türkiye’de darbeler üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmada Latin Amerika ÷lkelerinin hepsini ele almak mümkün olmadığı için üç ÷lke seçilmiştir. Bunlar askeri darbe konusunda Latin Amerika’nın ABC’si olarak değerlendirilebilecek olan Arjantin, Brezilya ve şili (Chile)’dir.

Türkiye’de özellikle iktisat bilimi alanında yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda Latin Amerika ÷lkeleri sıklıkla incelenmektedir. Türkiye ve Latin Amerika ÷lkelerinin bu alanda karşılaştırılmasının en önemli nedenleri, benzer gelişmişlik düzeyleri ve aynı birikim rejimlerini izlemelerine bağlanabilir. Bu ÷lkelerin iktisat politikalarında yaşanan değişimlerin siyasal ve sosyal alanlara yansımaları da benzer özellikler taşımaktadır. Aynı şekilde askeri darbe konusunda yapılacak olan karşılaştırmalı siyaset çalışmasında da Latin Amerika ÷lkeleri iyi birer örnek sunmaktadır. Latin Amerika’da 1960’lardan itibaren ithal ikameci sanayileşme (İİS) politikalarının krize girmesi ve bu krizin siyasal ve sosyal alana yansımaları askeri darbelerin yaşanmasında en önemli etkidir. Aynı şekilde Türkiye’de de İİS politikaları 1970’lerin ortalarından itibaren krize girmiştir ve 1980’de yaşanan askeri darbenin nedeni de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Bu tezde, Arjantin (1976), Brezilya (1964), şili (1973) ile Türkiye’de (1980) yaşanan darbeler üzerine karşılaştırmalı siyaset çalışması yapılmıştır. Karşılaştırmanın verdiği sonuç, iki farklı bölgede birbirlerine yakın dönemlerde yaşanan bu darbelerin benzerlik gösterdiğidir. Askeri darbelerin yaşanmasında en önemli etken, ekonomik birikim modelinde meydana gelen krizlerdir. Darbelerin ardından ekonomide yeni bir birikim modeline geçilmiş, siyasette askeri yönetim vasıtasıyla yeni bir iktidar blođu¹

¹ İktidar bloğu kavramı hakim sınıflar ve sınıf fraksiyonları bloğunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bknz. Nicos Poulantzas, Siyasal İktidar ve Sosyal sınıflar, (ř. Ünsaldı, ev.) İstanbul: Epos, 2014.

oluşturulmuş, sosyal alan ise yapılan yasal ve kurumsal değişikliklerle bu yeni düzene göre şekillendirilmiştir.

Tezin birinci bölümünde, askeri darbelerin anlaşılması için gerekli olan teoriye ve pratiğe ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Bu bağlamda demokrasi ve askeri darbe ilişkisi ortaya konulmakta arkasından da askeri darbe kavramı, askeri darbeye etki eden faktörler, askeri darbelerin nedenleri, askeri darbe iktidarı ve askerinin iktidardan çekilmesi incelenmektedir.

Demokrasinin ideal bir sistem olarak sunulduğu günümüzde, askeri darbeler demokrasiden sapmaya işaret eder. Öyleyse şu iki soru önemlidir: Birincisi, asker-demokrasi ya da demokratik siyaset arasında ideal bir denge nasıl kurulabilir; ikincisi, askeri darbelerin nedenleri nelerdir? Tezin birinci bölümünde bu iki soru “Demokrasi ve Darbe” ve “Askeri Darbe” başlıkları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Literatürde zaman zaman bir askeri müdahalenin, darbe mi, muhtıra mı, yoksa devrim mi olduğu konusunda kavram karışıklığının olduğu görülmektedir. Bu yüzden tezin birinci bölümünde bu kavramların tanımlarına yer verilmiştir. Askeri darbeyi diğer müdahalelerden ayıran en önemli özellik, askerinin müdahaleyi gerçekleştirdikten sonra iktidarı ele alması ve belli bir süre iktidarda kalmasıdır. Bazı askeri darbeler kısa süre içerisinde iktidarı sivillere devrederken, bazılarıysa daha uzun iktidarda kalabilirler. “Askeri Darbe İktidarı” ve “Askerinin İktidardan Çekilmesi” başlıkları tezin birinci bölümünde incelenmektedir.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümleri karşılaştırmaya konu olan darbelerin analizini içermektedir. Karşılaştırılacak olan darbeler Türkiye’de 1980 darbesi ile Arjantin’de 1976, Brezilya’da 1964 ve Şili’de 1973 darbeleridir. Askeri darbeleri, darbe öncesi ve askeri iktidarların politikalarını yürüttükleri dönemleri içeren bir süreç olarak değerlendirmek, bu müdahalelerin neden ve nasıl gerçekleştiğini ve neyi gerçekleştirdiğini cevaplamak için oldukça önemlidir. Karşılaştırılacak olan darbeler de bu sistematikte ele alınmıştır. Aynı zamanda karşılaştırmaya konu olan darbeler, ülkelerin yaşamış oldukları ilk ve tek darbeler değildir. Ülkelerin askeri darbe geçmişini anlamak, yapılacak olan karşılaştırma için önem arz etmektedir. Böylece ülkelerin askeri darbe panoramaları ortaya konularak daha sağlıklı bir karşılaştırma

zemini oluşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, ikinci bölümde Türkiye'deki, askeri darbeler incelenmektedir. Türkiye'de yaşanan askeri müdahaleler - Türkiye'deki darbe geleneğini anlamak için oldukça önemli olan- cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde değerlendirilmektedir. Cumhuriyet öncesi askeri müdahaleler, Tanzimat döneminden itibaren ele alınmaktadır. Cumhuriyet sonrası dönem ise, demokrasinin ilk kesintiye uğradığı 1960 askeri darbesi, 1971 muhtırası ve karşılaştırmanın esas konusu olan 1980 askeri darbesiyle sınırlandırılmıştır. Türkiye'deki askeri müdahale geçmişi incelendikten sonra karşılaştırma yapılacak olan diğer ülkeler olan Arjantin, Brezilya ve Şili'nin askeri darbe geçmişi tezin üçüncü bölümünde incelenmiştir. Bu üç Latin Amerika ülkesi de askeri darbe konusunda oldukça zengin bir geçmişe sahiptir. Arjantin'e bakıldığında, 20. yüzyılda 1930 yılında yaşanan ilk darbeyi 1943, 1955, 1962, 1966 ve 1976 darbeleri izlemiştir. Brezilya'da 1930'da başlayan darbeler, 1945 ve 1964'te demokrasiye sekteye uğratmıştır. Şili'de ise 1924-1932 yılları arasında toplam 6 askeri darbe yaşanmıştır. Uzunca bir süre kışlasında kalan asker, aradan 40 yıl geçtikten sonra tüm dünyada üne kavuşmuş olan 1973 askeri darbesiyle iktidarı ele almıştır.

Tezin dördüncü bölümünde, askeri darbeler, belirlenmiş olan referans noktaları üzerinden bir model oluşturularak karşılaştırılmıştır. Modele, karşılaştırmanın ana konularının baş harflerinden oluşturulan "DARBE" adı verilmiştir. DARBE Modeli darbeleri dönemi/devri, arka planı/altyapısı, retorığı, bürokrasisi, ekonomik yorumu ve etkisi çerçevesinde karşılaştırmaktadır. Modelin referans aldığı 14 alt başlık bulunmaktadır. Bunlar orduların yapıları, orduların ilerici rolü, askeri darbe geçmişi, askeri darbelerin yaşandığı dönem açısından değerlendirilmesi, askeri darbe-ekonomik kriz ilişkisi, askeri darbe ve ekonomik birikim rejimi, askeri darbelerin meşrulaştırılması, askeri darbeden önceki sivil iktidarlar, askeri iktidar süresi, askeri iktidar-diktatör/cunta, askeri darbe ve anayasa, askerin iktidardan çekilmesi-demokrasiye dönüş, askeri darbe ve ABD ilişkisi, askeri darbenin hak ihlalleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKERİ DARBELERİ ANLAMAK

“Doktorlara bakarsanız hiçbir şey sıhhatli değildir; ilahiyatçılara bakarsanız hiç kimse masum değildir; askerlere bakarsanız hiçbir şey güvende değildir.”

Lord Salisbury²

“Pretoryen bir toplumda... her grup kendi özel niteliği ve yeteneklerini yansıtan araçlar kullanır. Varlıklılar rüşvet verir, öğrenciler ayaklanır, işçiler grev, askerler darbe yapar.”

Samuel P. Huntington

Bu bölümde askeri darbe ile demokrasi arasındaki ilişki, askeri müdahale, darbe, devrim, muhtıra gibi kavramlar, askeri müdahalelerin çeşitleri, askeri darbenin neden yapıldığı, altında yatan nedenleri, askeri darbenin ekonomi-politiği, askeri darbeye etki eden faktörler, askeri darbe hazırlıkları, darbenin gerçekleşmesi, askeri iktidar ve askerin iktidardan çekilmesi gibi konular alınacaktır.

Demokrasi ve askeri darbe ilişkisinde askeri darbe dönemleri, otoriter rejimlere dönüşleri beraberinde getirir. Bu dönemleri Tilly'nin (2007) “demokratikleşmenin geri çevrimi” (de-democratization) ve Huntington'un (1991) demokratikleşme dalgalarında “ters dalga” bağlamında değerlendirmek mümkündür. Askeri darbeden bahsediyorsak aynı zamanda darbenin olduğu ülkede demokrasiden de bahsetmemiz gerekmektedir. Demokratikleşme dinamik bir kavramdır ve tamamlanmamış bir süreci ifade eder. Bu süreç içerisinde aslında umut edilen, demokratik olmaya daha da yakınlaşmaktır. Ama bazen bu süreç içerisinde -askeri darbeler gibi- demokratikleşmeyi sekteye uğratan, “demokratikleşmenin geri çevrim”³ dönemine girmesine neden olan aksaklıklar yaşanmaktadır.

² Tam adı Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil olan Lord Salisbury 1830-1903 yılları arasında yaşamış ve Büyük Britanya'da üç kez başbakanlık yapmış bir siyasetçidir.

³ Charles Tilly'nin (2007) kullandığı kavramdır.

Günümüzdeki asker-demokrasi konusundaki en önemli sorun, asker-siyaset ilişkisinde nasıl bir denge kurulacağıdır. Bu konuyla ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Huntington'un "Kurumsal Ayrım Teorisi", Morris Janowitz'in "Yakınlaşma Teorisi", Rebecca L. Schiff'in "Uyum Teorisi", Peter D. Feaver'in "Vekalet Teorisi", ve Douglas L. Bland'ın "Müştereklik Teorisi" asker-sivil ilişkileriyle ilgili öne çıkan yaklaşımlardır.

Tezde kullanılacak olan esas kavram "askeri darbedir". Dolayısıyla bu kavramın "müdahaleden", "devrimden" ve "muhtıradan" farkının ortaya konması önemlidir. Bu yüzden müdahale, muhtıra ve devrim kavramları tek tek ele alınıp açıklanacak; askeri darbeden farkları ortaya konulacaktır.

Askeri darbelerin nedenleri hakkında farklı görüşler vardır. Bunlar ekonomik, siyasi ve sosyal başlıklar altında kategorize edilebilir. Tez kapsamında ele alınacak olan ülkelerde meydana gelen darbelerin ekonomik birikim modelinin tıkanıdığı ve değiştiği dönemlere denk geldiği görülmektedir. Ekonomik sorunların siyasi ve sosyal alana yansımalarıyla birlikte askeri darbelerin nedenleri girift bir yapıya dönüşmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, bu teze konu olan askeri darbeleri (Arjantin 1976, Brezilya 1964, Şili 1973, Türkiye 1980) tetikleyen en önemli nedenin ekonomik sorunlar olduğu söylenebilir.

Askeri müdahale türleri özellikle Latin Amerika siyaset bilimi literatüründe oldukça fazla yer kaplar. Bu kısımda Latin Amerika'daki askeri müdahale türlerinden bahsedilecektir. Türkiye'de ise askeri müdahalelerle ilgili Latin Amerika'daki kadar çok tür olduğu söylenemez. 1960 ve 1980'deki askeri müdahaleler darbe olarak adlandırılırken, 1971'deki müdahale "muhtıra" olarak adlandırılmaktadır. Bunlara ek olarak, Türkiye'de 28 Şubat 1997'de yaşanan askeri müdahale sürecine, "post modern darbe"⁴ adı verilirken, 27 Nisan 2007'de cumhurbaşkanlığı seçimine askerlerin müdahalesi olarak nitelendirilebilecek Genelkurmay bildirisi için "e-muhtıra"⁵ kavramı kullanılmıştır.

⁴ Bu ifadeyi ilk defa Radikal Gazetesi yazarı Türker Alkan 13 Haziran 1997 tarihli yazısında kullanmıştır.

⁵ 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sayfasında yayınlamış olduğu bildirisi, siyaset bilimi literatürüne e-muhtıra olarak geçmiştir. Bazı kaynaklarda, Örneğin TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu'nda, "e-bildiri" olarak da geçmektedir.

Askeri darbelerle etki eden faktörler nelerdir? Bu bağlamda askeri yapı ve demokratik siyasi kültür konuları ele alınacaktır. Askeri yapı ele alınırken profesyonel bir meslek olarak askerlik ve Türk ve Latin Amerika ordularının özellikleri incelenecektir. Bu konular, askeri darbeleri anlamada büyük önem taşımaktadır. Demokratik siyasi kültürün de güçlü veya zayıf olması durumunda askeri darbelerle nasıl etki ettiği ortaya konacaktır.

Askeri darbelerden sonra yaşanan sancılı süreçlerin başında, iktidarın ne zaman sivilere devredileceği gelir. Bazen asker iktidardan çekilse bile, iktidardaki vesayeti devam eder ya da çekilmemek için gerekli yasal değişiklikleri yaparak durumunu meşrulaştırmaya çalışır. Asker iktidarı sivilere devrettiğindeyse, demokratik siyasete kaldığı yerden devam etmek zor olur. Çünkü askeri iktidarın yasal ve kurumsal pratiklerinin sivil siyasette devam ettiği görülür.

Çalışmada karşılaştırılacak olan darbelerin (Arjantin 1976, Brezilya 1964, Şili 1973, Türkiye 1980) nedenlerine bakıldığında, esas itici gücün ekonomik birikim rejimlerinde meydana gelen değişiklikler olduğu görülmektedir. Hem Türkiye’de hem de Latin Amerika’da 1960’lardan sonra yaşanan darbelerin ekonomik birikim rejiminde meydana gelen değişiklik dönemlerine rastlaması tesadüf değildir. Dolayısıyla, bu bölüm altında darbelerin ekonomi politikasının de ele alınması gerekir.

1.1. Demokrasi ve Darbe

Darbelerin ilk örneklerini demokrasinin ortaya çıktığı Antik Yunan’da görmek mümkündür. M.Ö. 700 yıllarında deniz yollarının keşfedilmesi ve ticaret yoluyla gelen zenginlik Antik Yunan’da sosyal ve siyasal düzenin değişmesinin yolunu açmıştır. Böylece iktidarı elinde bulunduran soylular, ticaretle zenginleşen sınıfın siyasal iktidara ortak olma talebiyle karşı karşıya kalmışlardır (Kışlalı, 1984:64). Toprak zengini soylular ile deniz ticaretiyle zenginleşen tüccarlar arasındaki iktidarı ele geçirme mücadelesi darbelerin ilk örneğini ortaya çıkartmıştır. Darbelerin nasıl gerçekleştirildiği ise şöyle anlatılmaktadır: “*Yöntem basitti: Birkaç tahrikçi öne geçer, bir kısım halkı ayaklandırır, elde mızraklarla önemli kişilerin evleri basılır, darbe yapanlara karşı olanlar ya öldürülür ya da kent dışına sürülürdü. Darbe birkaç saat içinde tamamlanır ve ‘iktidar el değiştirirdi.’*” (Balcı, 1967: 7).

Fakat ilerleyen süreçte darbe bu fasit daireden çıkmış; halk başında biri olmadan ayaklanmış. Bu durumun yarattığı tehlikeyi fark eden soylular, zenginleşen tüccar ve zanaatkarlardan oluşan orta sınıfın siyasal iktidarda söz sahibi olma taleplerini “pasif devrim” olarak da değerlendirilebilecek yöntemle aşmaya çalışmıştır. Yeni orta sınıfın taleplerini, siyasal ayrıcalıklarının bir bölümünden feragat ederek karşılamaya çalışan soylular, bu siyasal programa uygun bir de yönetici bulmuşlardır. Bu yönetici ılımlı bir siyasal kimliğe sahip Solon’dur (Yetiş, 1999). Bu noktada Solon’u arabulucu ya da hakem olarak değerlendirmek mümkündür.

Solon’un iktidarı, asil bir soydan gelen ve asker olan Pzistrat’ın darbesiyle devrilmiştir. Pzistrat’ın en önemli yeteneği demagogluktur. Asillerin iktidar şansını kaybettiğinin farkına varan Pzistrat, en önemli yeteneğiyle, demagogluyla, halkı, yapacağı darbe için seferber etmiştir. *“Atinalılar halime bakın! Kırdaki gezinirken üzerime atılıp beni öldürmek isteyen düşmanlarım, bakın neler yaptılar. Atinalılar! Ben vatanı için canını ortaya koymuş, en tehlikeli düşmanlarımızı mağlup etmiş bir askerim. Bana bu muameleyi reva göreceksiniz? Beni mahvedecekler. Hayatıma kastediyorlar, çünkü benim halka nasıl bir aşkla bağlı olduğumu bilmiyorlar.”* Bu süreçte Solon, her ne kadar bu işin bir aldatmaca olduğunu anlatmaya çalışıp halkı uyarsa da işe yaramamıştır. Pzistrat’ın önceden ayarlamış olduğu Ariston da halka Pzistrat’ı korumak için silahlı adam seçmeyi teklif etmiştir. Bir süre sonra Pzistrat, arkasında 400 silahlı adamla akropolü ele geçirerek iktidara el koymuştur. Bu, başında bir askerin bulunduğu, gerisi silahlandırılmış sivillerden oluşan ilk darbedir. Fakat bir müddet sonra Pzistrat devrilmiştir. Ne var ki Pzistrat’ın darbeleri bitmemiştir. İlerleyen süreçte, kızıyla evlenirse bir darbe yapıp iktidarı ele geçirmesi için Pzistrat’a yardımcı olacağını söyleyen birisi bile çıkmıştır. Antik Yunan’da darbelerle gelen demokrasi çok fazla ayakta kalamamış; diktatörlerin kurmuş olduğu düzen bir buçuk yüzyıl sonra bütün bir devletin çöküşüne sebep olmuştur (Balcı, 1967: 10-11).

Modern anlamda ilk darbe ise 9 Kasım 1799’da Napolyon Bonaparte’ın, Fransız Cumhuriyeti’nin seçimle işbaşına gelen ilk cumhurbaşkanı olan yeğeni Louis Bonaparte’ı devirip iktidarı ele geçirdiği “18 Brumaire” olarak kabul edilmektedir. Ne var ki bu darbeyi aradan 52 yıl geçtikten sonra yeğen Louis Bonaparte’ın, dolacak olan cumhurbaşkanlığı süresini uzatmak için burjuvazinin desteğiyle

gerçekleştirdiği bir başka darbe takip etmiştir. Napolyon Bonapart'la başlayıp yeğen Bonapart'la devam eden bu süreci Marks, “Bonapartizm” olarak kavramsallaştırmıştır.⁶

Günümüz dünyasında demokratikleşme ve demokratik olma idealize edilmektedir. Dikkat edildiğinde, rejim değişikliklerini açıklayan teoriler demokratikleşmeye vurgu yapmaktadırlar. Demokrasinin en dar kapsamlı tanımı, neredeyse tamamen seçimlere odaklanmıştır. Bu ifade, demokrasiyi düzenli aralıklarla adil ve meşru seçimler yapan siyasi bir sistem olarak tanımlar. Fakat bu demokrasi tanımı yeterli değildir. Daha doğru bir tanım için adil seçimlerden daha fazlası gerekir. Daha geniş bir tanım hükümet görevlilerinin çoğunu seçimle işbaşına getiren; neredeyse evrensel bir oy hakkı veren; seçimleri büyük oranda sahtekarlıktan arındıran ve vatandaşlık haklarının yanı sıra azınlık haklarına da saygı duyan bir siyasi sistem sağlar. Bütün bu şartlar demokratik hükümetlere sorumluluk yükler. Gerçek demokrasiler sadece özgür bir ortamda gerçekleştirilmiş seçimleri değil, aynı zamanda vatandaşlık haklarına saygıyı, sivil toplumda çoğulculuğu savunmayı, kanunun idaresini, seçilmiş bürokratların sorumluluğunu ve silahlı kuvvetler üzerinde sivil kontrolü de gerektirir (Handelman, 2004:58-59).

Dahl, bir devletin demokratik bir şekilde yönetilmesi için, sivil üstünlüğe vurgu yaparak, iki koşulun gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi, ordu ve polis örgütlerinin yurttaşların denetimi altına alınmış olmasıdır. İkincisi ise, orduyu ve polisi denetleyen yurttaşların kendilerinin de demokratik sürece bağlı bulunmasıdır (Dahl, 1996:310).

Demokrasiyi mümkün kılan koşulların sekteye uğraması otoriterleşme sürecini başlatır. Demokrasiden geriye atılan adımlar otoriterleşmenin habercisidir. Örneğin, bir siyasi parti veya silahlı kuvvetler gibi bir grubun demokrasiye olan bağlılığının azaldığı durumlar demokrasinin tehlikeye girdiğine işaret etmektedir. Askeri darbeler de rejimleri otoriterleştiren durumlardan birisidir. Çünkü askeri darbeler, seçme ve seçilme hakkının, bireysel özgürlüklerin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün açık bir şekilde ihlale uğradığı dönemlerdir (Gürsoy, 2014: 76).

⁶ Detaylı bilgi için bkn. Karl Marks, Louis Bonaparte'nın 18 Brumaire'i, Eriş Yayınları, 2003. <http://www.kurtuluscephesi.com/orjinal/brumaire.pdf>

Otoriterleşmeyi, Tilly'nin kavramıyla "demokratikleşmenin geri çevrim" dönemi olarak da düşünmek mümkündür. Tilly (2007), her şeyden önce demokrasi denilen ideal politik sistemi basitçe betimlemenin, akabinde de hangi koşullar altında ortaya çıkıp ayakta kalabildiğini anlatmanın herhangi bir şey ifade etmeyeceğini savunur. Bu da demokratikleşmenin, belli bir varış noktası olmayan sürekli biçimde tersine çevrilme riski taşıyan dinamik bir süreç olduğunu gösterir. Tilly'e göre, bir rejim, devletle yurttaşları arasındaki politik ilişkiler geniş, eşit, korunan ve karşılıklı bağlayıcı istişareyi içerdiği ölçüde demokratiktir. Demokratikleşme daha geniş, daha eşit, daha fazla korunan ve daha fazla bağlayıcı istişareye doğru kesin bir hareket demektir. O halde demokratikleşmenin geri çevrimi de açıkça, daha sınırlı, daha az eşit, daha az korunan ve daha az bağlayıcı istişareye doğru bir hareket anlamına gelmektedir (s. 34). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, 1960-1980 yılları arasında Latin Amerika ve Afrika ülkeleri başta olmak üzere birçok yerde, devletin kurumlarından biri olan silahlı kuvvetlerin siyasete şiddet kullanarak müdahale etmesi, demokratikleşmenin geri çevrimi sürecine örnek gösterilebilir.

Huntington'un (1993) üç dalga dönemiyle açıkladığı demokratikleşme evrelerinin birinci ve ikincisinden sonra yaşanan ters dalgalar, demokratikleşmede geri adım atıldığı ve otoriterleşmenin arttığı dönemlerdir. Ona göre, ilk ters dalga Mussolini'nin iktidarıyla; ikinci ters dalga ise 1958-1975 yılları arasında askeri yönetimlerin işbaşına gelmesiyle başlamıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, uzunca bir süredir kendi kendini yöneten ve büyük bir sosyoekonomik gelişme yaşayan Latin Amerika, demokrasi konusunda başarılı sayılabilecek bir durumdayken ve 1950'lerde bölgede demokratik hükümetler yaygınlaşmışken 1960'larda ve 1970'lerin başında, yeni bir askeri darbe dalgasıyla karşılaşmıştır. Bölgede demokrasinin tekrar norm haline gelmesi 1980'lerin sonunu bulmuştur. Aynı şekilde Türkiye'de de 1960 ve 1980'de olmak üzere iki askeri darbe ve 1971'de bir askeri müdahaleyle demokratikleşmenin geri çevrimine ya da ters dalga dönemine girilmiştir.

Yapılan araştırmalarda, 1970'lerin ortasında dünyadaki devletlerin sadece 39 tanesinde demokrasinin işlediği tespit edilmiştir. Bu demokrasilerin neredeyse hepsi Kuzey Amerika, Avrupa ve Avustralya/Yeni Zelanda'da bulunan sanayileşmiş ve ekonomik olarak refaha kavuşmuş ülkelerde olduğu görülmektedir (Handelman,

2004:66-67). 1946 ile 1970 yılları arasında 59 az gelişmiş ülkede 274 tane darbe girişimi olmuş ve bu ülkelerden 23 tanesi 20 yıldan az bir sürede 5 veya daha fazla darbe girişimine maruz kalmışlardır (Handelman, 2004:388).

Yirminci yüzyılda askeri darbelerin sık yaşandığı zaman diliminin iki kutuplu dünya dönemine denk gelmesi tesadüf değildir. İki kutuplu dünya dönemi, gelişmekte olan ve dönemin terminolojisinde kullanılan üçüncü dünya ülkelerinde darbeler yoluyla demokratikleşmenin geri çevrimine neden olmuştur. Bu dönemde klasik savaş tanımı bir kenara bırakılmış, ABD ile aynı kıtayı paylaşan fakat ideolojik olarak SSCB'ye daha yakın duran Latin Amerika, ABD'nin istediği formata sokulmak için yoğun bir şekilde darbelere maruz kalmıştır. Türkiye de, hem SSCB'ye hem de Ortadoğu'ya olan bölgesel yakınlığından dolayı ve stratejik konumu gereği kontrol altında tutulması gereken bir ülke konumunda olmuştur. İşte bu iki kutuplu dünya döneminde askeri darbeler klasik savaş yöntemlerinin yerine kullanılmıştır. Bu noktada ABD'nin 1947 yılında uygulamaya koyduğu Milli Güvenlik Yasası'nın darbeler üzerinde stratejik bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Soğuk Savaş döneminde (1945-1991) ABD'nin yürürlüğe koymuş olduğu Milli Güvenlik Yasası askerin iç politikada etkin rol almasını sağlamıştır. Bu yasanın ideolojik noktaları Rojas tarafından şu şekilde tespit edilmiştir: “1. *Batı medeniyetinin kaderi, ilan edilmemiş bir savaş ortamında yaşamaya karar vermek, (Batı medeniyetinin anlamı, üretim sürecinde, ABD'nin öncülüğündeki kapitalist sisteme sahip olan toplumlar)* 2. *Etkin bir ulusal güvenlik politikası, güçlü bir hükümet talebini en üst düzeye çıkartmak, ülkeyi bölmek isteyenleri eklem yerlerinden parçalamak,* 3. *Milli güvenlik politikasının etkinleşmesi için eski politik güçleri ve komünist politik güçleri “iç düşman” olarak ilan ederek yok etmek.”* Bunun yanı sıra Rojas, milli güvenlik doktrininin ABD ordusunun rolünü de değiştirdiğini belirtmektedir. Bu değişiklik ABD ordusunun eski ve yeni rolleri olarak şöyle bir tabloyla aktarılmaktadır (Rojas, 1996):

Tablo 1.1 Milli Güvenlik Doktrini ile Birlikte ABD Ordusunun Rolünün Değişimi (Öncesi/Sonrası)

	Önce	Sonra
Ordunun Fonksiyonu	Dış Güvenlik	İç Güvenlik
Hükümetler/Sivil Tutum	Hükümetin meşruiyetinin tüm siviller tarafından onaylanması	Hükümetin meşruiyet kavramının değişimi, “iç düşman”
Gerekli Askeri Yetenekler	Askeri ve politik roller arasında uyumsuzluk. Alanlarda profesyonelleşme	Politika, ekonomi ve asker arasındaki ilişki. Her yerde profesyonelleşme
Askeri Kapsam, Profesyonel Eylem	Eylemlerde askeri sınırlandırma	Sınır yok. Askeri ve politik ilişkiler bağlantılı
Sosyalleşme	Politikada asker tarafsız	Asker politik
Asker-Sivil İlişkisi	Sivil denetimde asker katkısı yok	Yönetimsel rollerde genişleme, askerin politikaya katılımı
Politik Değişimlerde Askeri Tavr	Tarafsız	İç güvenlik tehdidi, politik değişikliklerde asker etkin.

ABD, Soğuk Savaş dönemi boyunca yol aldığı bu güvenlik politikasıyla 45 kez ulusal sınırlarının dışına asker göndermiş, dünyanın çeşitli bölgelerinde sıcak çatışmaya girmiş ve Birleşmiş Milletler (BM) barışı koruma güçleri içinde yer almıştır (Erhan, 2001: 81).

Milli Güvenlik Doktrinin ordu üzerindeki etkisinin sadece ABD ile sınırlı olduğunu düşünmemek gerekir. Örneğin Brezilya Yüksek Harp Okulu'nun (Escola Superior de Guerra-ESG) bu değişime yönelik nasıl bir ideoloji geliştirdiğini Stepan (1974) şu şekilde ifade etmiştir:

ESG'nin doktrini, klasik veya devrimci olsun, modern savaşın, tüm milletin iradesi, birliği ve üretim kapasitesi ile ilgili olduğunu kuvvetle vurgulamıştır. Dolayısıyla milli güvenlik politikalarının oluşturulması ve uygulanması ile görevli olanlar, artık dikkatlerini sadece sınırların korunması ve ordunun diğer alışılmış kullanımları ile sınırlı tutamazlar. ESG'ye göre milli güvenlik, büyük ölçüde, ekonominin çıktılarının rasyonel biçimde

maksimiz edilmesi, ülke içindeki bütün bölünme ve birliği yitirme kaynaklarının ise minimize edilmesinin bir fonksiyonu olarak görüldü. Dolayısıyla, güçlü hükümet ve planlama ihtiyacı kuvvetle vurgulandı (s. 179)

Dönemsel açıdan askeri darbeler göz önünde bulundurulduğunda, Soğuk Savaş dönemine denk gelmesinin tesadüf olmadığı yukarıda belirtilmişti. Bu açıdan bakıldığında askeri darbelerin yoğunlaştığı 1960-1980 dönemini Wallerstein'in (2014) dünya sistemleri analiziyle değerlendirmek mümkün görünmektedir. Burada tarihsel süreç, ulus-devletleri tek tek analiz etmekten ziyade, "dünya-sistem" olarak adlandırılan bir analiz yöntemiyle açıklanmaya çalışılır. "Dünya sistemleri" ifadesiyle anlatılmak istenen, bütün dünyanın sistemleri, ekonomileri ve imparatorlukları değildir. Bu ifadeyle anlatılmak istenen, bir dünya olan (ama muhtemelen ve aslında genellikle de bütün yerküreyi kapsamayan) sistemler, ekonomiler ve imparatorluklardır (s. 40-41).⁷ Darbelerin olduğu döneme bakıldığında da, çoğu ülkede birbirine benzer tarihler ve koşullarda meydana gelmiş oldukları görülmektedir. Wallerstein'in dünya-sistemi analizinde bahsettiği gibi, askeri darbeler bütün yerkürede değil ama önemli sayılabilecek sayıda ülkede meydana gelmiştir. Bunun yanında askeri darbeleri yaşayan ülkeler ekonomik ve siyasi olarak birbirine benzemektedirler. Wallerstein'in yaklaşımı darbelere göre yorumlandığında "dünya-darbe sistemleri analizi" yapılabileceği görülmektedir.

Askeri darbelerin Soğuk Savaş dönemi içerisinde yoğun bir şekilde yaşanmış olduğu yukarıda belirtilmiştir. Bu dönem içerisinde de 1960'lı ve 70'li askeri darbelerin yoğunlaştığı 1980'lerden itibaren azalmaya başladığı görülmektedir. Azalma eğiliminin nedenlerine dair geçerli dört değerlendirme mevcuttur. Birincisi, müdahale aracı olarak askeri darbelerin kabul edilirliliğini yitirmesidir. İkincisi, küresel çapta demokratik değerlerin ön plana çıkartılmasıdır. Üçüncü olarak ülkelerin refah oranlarındaki artış bu konuda etkili olmuştur. Dördüncüsü ise, sivil-asker ilişkilerindeki gelişmelere bağlı olarak, askerlerin seçilmişler tarafından denetlenmesi anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır (Balta, 2016: 51).

Soğuk Savaş döneminde yoğun bir şekilde yaşanan askeri darbeler, sivil-asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiği sorusuna olan ilgiliyi artırmış ve bu konuda yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Sivil-asker ilişkilerine dair yaklaşımları ele almak, askeri

⁷ Bknz: Wallerstein, I. (2014). Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş, 3. baskı, İstanbul: BGST Yayınları.

darbelerin anlaşılmasında konu bütünlüğüne katkı yapacaktır. Bu bağlamda aşağıdaki bölümde sivil-asker ilişkilerine dair temel görüşler ele alınacaktır.

1.2. Sivil-Asker İlişkileri

Demokrasilerde sivil-asker ilişkisinde dengenin nasıl korunacağı ve askerinin siyasete müdahalesinin nasıl önleneceği en önemli konuların başında gelir. Siyasal sistemlerde ordunun rolü, siyasal iktidara bağımlılıktan/siyasal iktidarın denetimini altında olmaktan, siyasal iktidarı doğrudan doğruya kullanmaya kadar değişebilen bir görüntü sergileyebilir. Özellikle darbe dönemlerinde askerinin ülkede bağımsız bir siyasal güç olarak davrandığı görülmektedir. Bu durum pretoryenizm kavramıyla ifade edilmektedir. Bu bağlamda sivil-asker ilişkilerine dair yaklaşımları ele almadan önce, demokrasiler için büyük bir sorun olan pretoryenizmin temel noktalarına değinmek uygun olacaktır.

1.2.1. Pretoryenizm

Pretoryenizm, kısaca, askerlerin fiili güç kullanımı veya tehdidi ile toplumda bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durumu anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Böyle bir durum, askerlerin üzerindeki sivil kontrolün ortadan kalktığı ya da azaldığı ve siyasal sahnede hakim siyasal güç olarak sivil siyasetçilerin aksine, askerlerin başrolü oynadığı bir siyasal ortamı göstermektedir.

Pretoryenizm tarihsel ve modern olarak ele alınabilir. Tarihsel pretoryenizmin prototipi Roma İmparatorluğu'nda görülür. Pretoryen kavramı etimolojik olarak incelendiğinde de Roma Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında, bir bölgeyi yöneten ve hakimlik yapan kişiyi belirten "pretör" kelimesinden türemiş olduğu görülmektedir. Konsüller savaş sırasında hakimlik yapamadıkları için, "pretör" adı altında hakimler atanmıştır. Bunun yanında, komutanın çadırının etrafındaki yüz ayakkare büyüklüğündeki alan da "pretuar" olarak adlandırılmıştır. Bu alan içinde bulunan komutanı korumakla görevli askerlere, "pretoryen muhafızları" adı verilmiştir. Yine, idari ve adli yetkileri kendinden toplayan şefin makamı olarak mahkeme salonu da "pretuar" adı verilmiştir. Pretoryen muhafızlar (*cohors proetoria*), ilk olarak rütbeli subayların ve konsüllerin korunması için oluşturulmuştur (İnsel, 2007a). Örneğin, Augustus'un imparatorluğu sırasında, hiç kimsenin silahla giremediği, Roma'da yönetimin kutsal alanı olarak belirlenen yere silahlarıyla girme yetkisi pretoryen muhafızlara verilmiştir. Daha sonra güçlü ve etkili bir zümreye dönüşmüşler ve

konsüllerin, imparatorların seçiminde, senatoda alınan kararlarda belirleyici bir güç oluşturmuşlardır. İlerleyen süreçte de siyasal güç çevrelerinin arasındaki rekabet ve çatışmalarda, kendi çıkarları doğrultusunda taraf olmaya, zümre çıkarlarıyla, devlet çıkarlarını birlikte ele almaya başlamışlardır (İnsel, 2007b). Zamanla, gerek merkezdeki, gerekse uçlardaki ordular gittikçe nüfuz ve etkilerini genişletmiş ve generaller sık sık imparatorluklarını ilan etmişlerdir. Bu durum Roma'nın sonunu getirmiştir (Belge, 2012:127).

19. yüzyılda pretoryen sıfatı ise yukarıdaki paragrafta arkaik kullanımının yerine, temsili demokrasi ilkelerini çiğneyerek, ama parlamentoya görünüşte gene belli yer bırakarak iktidarını yürütmesini ifade etmek için, örneğin Marks tarafından Fransa'da III. Napolyon rejimini eleştirmek için kullanılmıştır. Bunu modern dünyadaki, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yeni pretoryen rejim tanımları izlemiştir (İnsel, 2007b).

Tarihsel pretoryenizmle modern pretoryenizm arasındaki önemli farklardan biri, askerler ile siyasal düzen arasındaki ilişkidir. Tarihsel pretoryenizmin genel özelliği, askerler ile siyasal düzen arasındaki otorite ilişkisinin geleneksel olmasıdır, modern pretoryenizmde bu ilişki yasal-ussal bir temele dayanmaktadır. Geleneksel asker profesyonel değildir. Tarihsel ve modern pretoryenizm arasındaki bir diğer farklılık, geleneksel ordunun siyasal yönetimin meşruiyetini korurken, modern ordunun genellikle sivil siyasal yönetimin meşruiyeti azaldığında veya yok olduğunda ortaya çıkarak siyasal gücü ele geçirmesidir. Modern pretoryen devlet, askerlerin yönetime müdahale etme eğiliminde olduğu ve yönetimi ele geçirme potansiyeline sahip olduğu bir devlettir (Örs, 1996: 10). Aslında pretoryenizmin tarihsel ve modern tanımlarından, tarihin her döneminde ordunun siyasetle her daim ilişkisi olduğu sonucunu çıkartmak yanlış olmayacaktır.

Pretoryenizm, askerin sivil siyasetin neresinde durduğuna, sivil siyasete etki derecesine ve müdahale olasılıklarına göre sınıflandırılabilir. Bu konuda E. Nordlinger ve A. Perlmutter'in çalışmaları öne çıkmaktadır. Nordlinger (1977), pretoryen askerleri arabulucular (moderators), muhafızlar (guardians) ve yöneticiler (rulers) olarak üçe ayırmıştır. Burada ayırımın temelini pretoryen askerlerin ele geçirdikleri hükmetme gücünün kapsamı ve siyasal ve ekonomik amaçları

oluşturmaktadır. Arabulucular, doğrudan siyasete müdahale etmezler, perde arkasında gizlidirler. Mevcut siyasal ve ekonomik statükoyu koruma eğilimindedirler. Muhafızların hükmetme gücü ise, arabuluculardan daha fazla olup yönetimi belli –genelde kısa- süreliğine ele geçirirler. Muhafızlar grubunun, statükonun korunmasının yanında sivil yönetimin hatalarını düzeltmeleri de söz konusu olmaktadır. Yönetici grup ise, hükmetme gücü en fazla olan ve siyasal hakimiyeti elinde bulunduran askerlerdir. Bu grup aynı zamanda siyasal sistemde ve rejimde ciddi ölçüde hem siyasal hem de sosyo-ekonomik değişimi amaçlamaktadırlar. İktidarı ne zaman sivillere bırakacakları belli değildir (ss. 21-22).

Pretoryenizm konusunda çalışmalarıyla öne çıkan ikinci isim, Perlmutter (1969) de Nordlinger'e oldukça benzer bir sınıflandırmayla pretoryen orduları hakem (arbitrator) ve yönetici (ruler) olarak ikiye ayırmaktadır. Sınıflandırmasında orduların profesyonellik düzeylerini, örgütsel yapılarını, ideolojik tutumlarını esas almıştır. Sınıflandırması şu şekilde açıklanabilir (ss. 392-398):

- Hakem tip ordu: Bu ordu, her şeyden önce profesyonel bir ordudur ve uzmanlığa çok önem verir. Bu grubun önemli sayıda üyesi siyasete karışmaya taraf değildir. Bunun nedeni, siyasete katılmanın askeri kurumun profesyonel normlarına zarar vereceğine inanmalarıdır. Hakem tip ordunun diğer önemli bir özelliği statükonun korunması konusundaki hassasiyetidir. Çünkü bir rejim değişiminin askerleri de tehdit edeceğini düşünürler. Dolayısıyla hakem tip orduda tutucu ve anti-liberal özellikler gözlemlenmektedir. Perlmutter bu ordulara 1908 darbesinden önceki Osmanlı ordusunu ve 1955'te Peron düştükten sonraki Arjantin ordusunu örnek olarak vermiştir. Aynı zamanda Türkiye'de 1960 darbesinden sonra askerin istikrarın koruyucusu olarak hareket etmesini de bu kapsamda değerlendirmiştir.
- Yönetici tip ordu: Bu ordu, hakem tip ordunun aksine mevcut düzeni meşru görmemektedir ve bu yüzden siyasete müdahale etme olasılığı çok yüksektir. Yönetici tip ordu, mevcut siyasal düzende radikal değişim arzusundadır. Yalnız bu tip askerler devrimci olmaktan ziyade reformisttirler. Kısacası bu tip ordular, yerini aldığı düzene bir tepki olarak ortaya çıkıp yeni bir siyasal düzen önermektedir. Bu orduların diğer bir özelliği de siyasal düzensizliğin tek çözümünün ordu yönetimi olduğuna inanmalarıdır. Perlmutter bu ordulara örnek

olarak Arjantin’de 1945-1955 yılları arasında Juan Peron’u ve Türkiye’de 1919-1923 yılları arasında Mustafa Kemal’i vermiştir.

Hakem tip ordu ile yönetici tip ordu karşılaştırıldığında siyasete müdahaleleri açısından çok bariz bir fark olduğu görülür. Yönetici tip ordunun siyasete müdahale etme ve siyasette kalma arzusu çok yüksektir. Hakem tip orduda bağımsız bir siyasal örgüt bulunmazken yönetici tip ordunun bağımsız bir siyasal örgütü vardır. Yönetici tip ordunun kendi siyasal statüsünü desteklemek için bir ideoloji yaratması gerekir. Ayrıca, varlığını ve sivil siyasete müdahalesini meşrulaştırmak için, kendisini anayasanın ve rejimin tek koruyucusu olarak göstermekte ve bunun böyle kabul edilmesini sağlamaktadır. Yönetici tip pretoryen ordu, sivil düzensizliğe alternatif olarak askeri yönetimi gördüğünden askeri yönetimin süresini ve nüfuzunu mümkün olduğunca azamileştirmeye çalışmaktadır. Bu tip pretoryen ordular, sivil düzensizlik durumu ortadan kalksa bile kışlarına dönme konusunda oldukça isteksizdirler (Perlmutter, 1969: 397-403).

Nordlinger ile Perlmutter’in pretoryenizm sınıflandırması birbirine paralellik göstermektedir. Perlmutter pretoryenizmi sınıflandırırken orduları ikiye ayırırken, Nordlinger üçe ayırmıştır. Nordlinger’de Perlmutter’in sınıflandırmasında olmayan bir grup bulunmaktadır. Bu da sınıflandırmalar göz önüne alındığında, siyasete etki derecesi en düşük olan “arabulucular”dır. Bunun dışında “muhafızlar”/ “hakem” ve “yöneticiler”/ “yöneticiler” sınıflandırması birbirine çok benzemektedir.

Pretoryenizmi sınıflandırmada diğer bir yaklaşım, Huntington’ın (1973) pretoryenizmin değişen biçimlerini ele almasıdır. Huntington, tarihi süreç içinde sosyal güçlerin ekonomik ve siyasal yapının değişmesine paralel olarak, sırasıyla oligarşik, radikal ve kitle pretoryenizmi şeklinde sınıflandırma yapmıştır. Bunları şu şekilde açıklamak mümkündür (ss. 198-233):

- Oligarşik pretoryenizm: 19.yüzyılda Latin Amerika’da hakim olmuştur. Büyük toprak sahipleri, önde gelen din adamları ve kılıç kullananlar oligarşik pretoryen sınıfı oluşturan gruplardır. Yani oligarşik pretoryenizmde yönetici sınıf üyeleri genellikle siyasal, askeri, dini, sosyal ve ekonomik liderlik rollerini aynı anda üstlenebilmektedir. Siyasetteki en aktif grubun büyük kısmı, temelde hala kırsal

kökenlidir. Toplumdaki değişimlere paralel olarak bütün pretoryen oligarşiler zamanla radikal pretoryenizme dönüşmektedir.

- Radikal pretoryenizm: Ortaya çıkışında monarşik ve oligarşik siyasal düzenlerin değişimi ve sömürgecilik etkili olmuştur. Bu değişim siyasal ve sosyal kurumların da dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Radikal pretoryonizmde, oligarşik pretoryenizmin aksine sosyal aktör olarak ordu kilit rol oynamaktadır. Ordu özerk bir yapı olarak farklılaşmıştır.

Oligarşik sistemden, orta sınıfın toplumda en önemli rolü oynadığı bir sisteme geçişte, sosyal ve ekonomik reformun gelişimi siyasal katılımın artışı ile birlikte görülürken, radikal bir toplumdan kitle toplumuna geçişte bu ilişki pek belirgin değildir. Radikal pretoryen toplumdan kitle toplumuna geçişte askerlerin rolü, ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir (Örs, 1996: 22). Bazı ülkelerde ordu tutucu davranabilirken, bazılarında daha gelişmeci davranabilir.

Huntington'un sınıflandırmasında demokratik döneme tekabül eden radikal pretoryenizm ve kitle pretoryenizmi bu tez kapsamında ele alınacak askeri darbeler için göz önüne bulundurulabilecek değerlendirmeler sunmaktadır. Huntington'un pretoryenizm sınıflandırmasında pretoryen sınıf tarihsel süreç içerisinde homojenleşmektedir. Aslında bu durum aynı zamanda askerin profesyonelleşmesi demektir.

1.2.2. Sivil-Asker İlişkilerine Dair Yaklaşımlar

Toplumsal bir sınıf olan ordu, sahip olduğu olanaklarla siyasete etki edebilmektedir. Bu, demokrasilerde arzu edilen bir durum değildir. Demokratik sistemlerde yasal ve rasyonel olan, iktidarın zor kullanılarak elde edilmesi değil, seçim yoluyla değişmesidir. Bu bağlamda sivil-asker ilişkilerindeki en önemli nokta ordu üzerinde sivil denetimin sağlanmasıyla ilgilidir.

Feaver (2003), toplumun ya da devletin güvenliğini sağlamak için ordunun ihtiyaç duyduğu yasal güç ve şiddet araçları siviller tarafından sağlanırken, bu gücün tekrar topluma karşı kullanılmasını sivil-asker ilişkilerinin bir paradoksu olarak görmektedir (s. 150). Dolayısıyla, demokrasilerde siyasetçilerle asker arasında bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşide siyasetçilerin hem hukuken hem de fiilen ordunun

üstünde olduğu ve ordunun siyasi karar sürecine olabildiğince az katılmasının arzu edildiği tartışmasız kabul edilir.

Ordu, misyonu, eğitimi, toplumsallaştırılması ve günlük işleyişi itibariyle, demokratik siyasete, doğası ve tanımı gereği uzak ve yabancıdır. Zaten yapısı gereği kendi içinde anti-demokratiktir. Dolayısıyla bir ülkede demokratikleşme sancıları çekiliyorsa ya da demokrasiyle ilgili sorunlar yaşıyorsa duruma müdahale etmemesi gereken toplumsal grup ordudur. Demokratik siyaset, eşitlikçi, özgürlükçü, çoğulcu, yatay, katılımcı ve aşağıdan yukarıya ilişkiler, örgütlenmeler ve tutumlar gerektirdiği gibi kararların alınmasında da tartışma ve uzlaşma gerektirir. Sosyal bir kurum olan ordu ise bu özelliklerin tam tersi şekilde yapılanmıştır. Siyasetçiler zamanla demokratikleşebilirler ya da demokratik ilerlemeyi sağlayacak fikirlere kolayca adapte olabilirlerken, ordu siyasette bunu hiçbir zaman yapamaz; mensupları demokrat bir yurttaş olabilir, fakat ordu bir kurum olarak siyasetle demokratik bir ilişki kuramaz (Parla, 2002:55).

Serra'ya (2011) göre, seçilmiş bir hükümet tarafından geliştirilen, uygulanan savunma politikalarının ve askeri politikaların varlığı bir ülkede demokrasinin sağlamlaştırma aşamasına girdiğinin göstergesidir. Askeriyenin demokratik hükümete sadakati istikrarlı bir demokrasinin özelliğidir. Yerleşmiş tüm demokrasilerde “normal” olan silahlı kuvvetlerin hükümetle bağımlılık ilişkisi içinde olmasıdır ve bu ilişki sağlamlaştığı ölçüde askeri darbeler tehdit olmaktan çıkacaktır. Çünkü darbeler hasta demokrasinin semptomlarıdır ve tıpta olduğu gibi politikada da hastalığın semptomlarını değil kendisini tedavi etmek gerekir. (ss. 41-42). İşte bu nedenle askerin üzerinde sivil denetimin nasıl sağlanacağına, siyasete müdahale etmesinin nasıl engelleneceğine, ideal bir sivil-asker ilişkisinin nasıl olması gerektiğine, kısacası askerin demokrasiye yakışır bir şekilde nasıl hareket etmesi gerektiğine dair teoriler geliştirilmiştir.

Sivil-asker ilişkilerine dair geliştirilen teorilerin başlıcaları aşağıda ele alınmıştır. Bunlardan Huntington'ın “kurumsal ayırım teorisi”, Janowitz'in “yakınlaşma teorisi” ve Feaver'in “vekalet teorisi” sivil-asker ilişkisini kurumsal temelde tartışmaktadır. Diğer teorilerin ise, sivil-asker ilişkisini sadece kurumsal temelde tartışmanın eksik olacağından hareketle ulusların tarihini, kültürel ve sosyal yapılarını göz önünde

bulundurarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bunlar ise, Schiff'in "uyum teorisi" ve Bland'ın "ortak sorumluluk teorisi"dir. Bir alt başlıkta bu teorilere değinilecektir.

1.2.2.1. Kurumsal Ayrım Teorisi -Samuel Huntington

Huntington sivil-asker ilişkilerinde demokratik dengeyi yakalayabilmek için "kurumsal ayrım teorisi"ni gerekli görür. Huntington'ın bu teorisi çeşitli açılardan eleştirilse de en önemli kuram olarak kabul edilmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sivil-asker ilişkileri konusunda kuram oluşturanların çıkış noktası genellikle Huntington'ın kurumsal ayrım teorisi olmuştur.

Huntington (2004), sivil-asker ilişkilerinde askerin siyasi gücünün kontrol altına alınabilmesinin yolunu sivil denetim olarak görür ve sivil-asker ilişkilerinde askerin siyasi gücünün nasıl asgariye indirilebileceği konusunda iki formül önerir. Bunlardan birincisi "znel sivil denetim –subjektif sivil denetim-", ikincisi ise "nesnel sivil denetim –objektif sivil denetimdir". Öznel sivil denetim, sivil grupların gücünün asker karşısında azamileştirilmesini ifade eder. Ancak bu denetim yolu, sivil grupların çokluğu ve çeşitlilik arz eden çıkarları dolayısıyla mümkün görünmemektedir. Burada, azamileştirilecek olan g, genellikle belli sivil gruplar tarafından kendi lehlerine kullanılabileceği için, askerin karşısında sağlanacak olan sivil denetim amacını karşılamaktan uzaklaşacaktır (ss. 112-113).

Nesnel sivil denetim ise, askeri profesyonelliğin azamileştirilmesini ifade etmektedir. Nesnel sivil denetim, orduyu hem sivilleştirip onu devletin aynası hem de askerileştirerek devletin bir parçası haline getirerek amacına ulaşır. Bu denetim tarzında bağımsız bir askeri alanın reddi yanında asker, profesyonelleştirilerek siyasi alandan izole edilir (Huntington, 2004:117-118).

Lord Salisbury'den "doktorlara bakarsanız hiçbir Şey sıhhatli değildir; ilahiyatçılara bakarsanız hiç kimse masum değildir; askerlere bakarsanız hiçbir Şey güvende değildir" alıntısını yapan Huntington, askerlerin mesleki sorumluluk konusundaki duyarlılığının bir profesyonel n yargıya neden olabileceğini vurgulamaktadır. Bu durumda, askerlerin hiçbir Şeyin güvende olmadığına dair görüşleri, mesleki duyarlılıktan ileri gelen bir n yargıdır (Huntington, 2004: 71).

Huntington'ın görüşlerinden, askeri “nesnel sivil denetim” yoluyla siyasete müdahale konusunda kontrol altında tutulmasının daha etkili olduğunu sonucu çıkmaktadır. Böylece askerin, profesyonelliği artırılarak siyasetten uzak tutulmasının sağlanabileceği öngörülmüştür. Askerin profesyonelliğinin artırılması, onu kışlasındaki işlerle meşgul edecek ve böylece siyaset için ne vakti ne de uzmanlığı olacaktır. Huntington'un asker-sivil ilişkilerinde dengeyi sağlamaya yönelik bu görüşü, askerin profesyonelliğinin artırılmasının siyasete müdahale etmesini de kolaylaştırabileceği gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Huntington, profesyonelliğin sağlanabilmesi için ideal-tip işbölümünü önemli bulur. Bu da askeri ve sivil işlerin ayrımı anlamına gelmektedir. Bu işbölümü askerin, sadece askeri alana ait işlerle ilgilenmesi ve sivil işlere karışmaması; sivil işlerin de siyasiler tarafından yürütülmesi üzerine kurgulanmıştır.

1.2.2.2. Yakınlaşma Teorisi -Morris Janowitz

Janowitz'in sivil-asker ilişkileri konusundaki görüşleri belli noktalarda Huntington ile paralellik göstermektedir. Örneğin, her ikisi de sivil-asker ilişkilerinin demokrasiye yakışır şekilde işleyebilmesi için çeşitli sivil değerlerin ve ahlaki standartların ordu tarafından içselleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Janowitz de, Huntington gibi, profesyonellik kavramı üzerine odaklanmasına rağmen Huntington'un profesyonellik kavramının esası olan ideal-tip iş bölümünü kabul etmez. Janowitz, Soğuk Savaş yıllarında ABD ve SSCB arasındaki rekabeti örnek göstererek kimi zaman askeri ve politik konuların kaçınılmaz olarak birbirleri içine girebileceğini belirtmiştir. Janowitz'e göre, nükleer dönemde Huntington'ın geliştirdiği kuramdan öteye geçerek daha farklı fonksiyonları olan bir ordudan bahsetmek gerekmektedir. Bu ordu sadece savaşan ya da zafer kazanmaya odaklanan bir ordu değil, savaşçıdan daha çok “**constabulary concept**”⁸ gibi stratejiler üretebilen ve sürekli bir uluslararası bürokrasi icra eden bir yapı haline gelmiştir (Feaver, 1996:164). Janowitz'in, sivil-asker sorunsalı açısından yazına en önemli katkısı, “politize olmuş Soğuk Savaş Dönemi Amerikan Ordusunun sivilleri nasıl etkilediği ve hoşnut olmadığı siyasaya karşı nasıl direndiği” tartışması olmuştur

⁸ ABD'nin 1800'lü yılların sonunda 1900'lü yıllarında başında çeşitli ülkelerde kurmuş olduğu askeri idare. Türkçeye jandarma, polis örgütü olarak çevrilmektedir. Bu konuda çalışmanın 44. sayfasında daha detaylı bilgi verilmektedir.

(Feaver, 1996:164). Janowitz aslında kendi dönemine göre değişen askeri işlevleri göz önüne alarak yeni bir askeri konsept tanımlamıştır. Ayrıca teorisi, ordunun yapısını ve toplumdaki yerini kavrayacak veriler sunmaktadır.

1.2.2.3. Vekalet (Agency) Teorisi -Peter D. Feaver

Feaver, siyasal ve ekonomik alanlarda yaygın olarak kullanılan vekalet teorisini⁹ asker-sivil ilişkilerine uyarlamıştır. Bu teorinin özünü sivil-asker ilişkilerinde siviller (principals) ve askeri görevlilerin (agent) arasındaki stratejik etkileşim oluşturmaktadır. Şöyle ki, siviller askerlerin istenen şeyleri yapıp yapmayacağından emin olamazken; askerler de uygun davranışlarda bulunmadıkları takdirde sivillerin onları tespit etmesinden ve cezalandırıp cezalandırmayacağından emin olamazlar. Stratejik etkileşimde, siviller orduyu izleyebilecekleri ve ordunun, sivillerin otoritesine boyun eğeceği bir yöntem seçerler. Vekalet teorisinde “çalışma” Feaver’in (2003) uyarlamasına göre boyun eğme ya da itaat etmeyi karşılarken, “kaytarma” ise ayaklanma ya da reddetmeye denk düşer (s. 3). Burada kaytarma kavramı, ordunun verilen bir görevi yerine getirmekten kaçınması olarak algılanmamalıdır. Kaytarma, ordu için, yönetilmekten kaçınma ya da ordunun üzerindeki sivil denetimin reddi olarak değerlendirilmelidir. Çalışma ise, ordunun işlerini sivillerin uygun bulduğu şekilde yapmasını ifade etmektedir.

Asker-sivil ilişkilerinde sivillerin isteğini Feaver iki başlıkta inceler. Bunlardan birincisi, dış düşmanlara karşı korunmaktır. İkincisi ise, ordunun siyasal kontrolünün devam etmesidir. İlk istek asker-sivil arasındaki işlevsel, ikincisi ise ilişkisel bir nitelik taşır. Feaver’in (2003) teorisinde “çalışma” asker-sivil ilişkisinde sivillerin arzuladıkları ideal yönetimdir. “Kaytarma” ise, sivillerin arzuladıklarının aksine, askerin istediği bir işlevdir. Asker, sorumluluklarından kaçmaya başladığında, siviller kontrolü kaybederler. “Çalışma”, sivil düzeni istekli ve bozulma olmadan yerine getirip ideal-tip orduya işaret ederken, “kaytarma”nın son dozu askeri darbedir (ss. 60-62).

⁹ Vekalet teorisi, amaçları ve çıkarları farklı iki kişinin birbiri ile yardımlaşmaları esnasında ortaya çıkan durumları inceleyen bir yaklaşımdır. Bu teorinin ilk temellerini Max Weber’in (1920) attığı belirtilmektedir. Weber bu teoriyi, atanmış bürokratların, seçilmiş siyasetçilerin hedeflediği amaçlardan sapması durumunu açıklamak için kullanmıştır.

Feaver, askerin sivil uzmanlara mı uyacağını ya da sivil kurallara direnip kendi çıkarlarını mı savunacağını sorar ve bunu asker-sivil arasındaki stratejik bir oyun gibi açıklar. Asker sorumluluklarından kaçınmaya başladığında sivil kontrol uygulanmaya başlar. Bu yüzden sorulması gereken soru ordunun “kaytarma”sının değil de “çalışma”sının nasıl sağlanacağıdır.

Baker (2007), “kaytarma”nın ordunun rolleri açısından sivillere danışmanlık yapması sırasında nasıl olabileceğine dair bir örnek vermiştir. Arabası bozulan bir kişi, tamircinin tavsiyelerine ihtiyaç duyacaktır. Arabası bozulan kişi -ki tamir konusunda uzmanlığının olmadığını farz edelim- tamircinin tavsiyelerine bağlı kalacaktır. Tamirci, maddi çıkarı için ona en pahalı çözüm yolunu sunacaktır. Bu yüzden de genellikle dürüst tamirci bulmak oldukça zordur. Aynı şekilde ordu da tehdit seviyelerini ve operasyonların bedellerini abartacak ve sivillerin arzuladıkları şekilde gerçekleştirmekten kaçınacaktır (s. 122). Yani kronik güvenlik sorunlarının yaşandığı ülkelerde asker, sivil yönetim üzerindeki etkinliğin sürdürülmesi için sürekli bir tehdit algılamasına sahip olarak ve bu tehdidin devamı ile kendi etkinliğinin devamı arasında bir paralellik kurabilir. Örneğin Yunanistan’daki savunma harcamalarının azaltılması isteğine karşı, ordunun sürekli biçimde Türk tehdidini kullanması veya Türkiye’deki demokratikleşme adımlarının ülkenin tehdit altında olduğu iddiası nedeniyle sonuçsuz kalması buna örnek olarak gösterilebilir.

Feaver’in teorisinde asker-sivil ilişkilerinde hiyerarşik bir yapının varlığı kabul edilmiş görünmektedir. Demokratik devletin gereği olarak askerin sivil işlerden uzak tutulması ya da kontrol altına alınması sivil-asker arasında bir öncelik sıralamasına işaret eder. Teoriye bakıldığında da, asker ast konumunda siviller ise üst konumdadır. Fakat bu askeri “ethosa” ters düşecek bir yapı olup askerin kolay kabulleneceği bir durum değildir.

1.2.2.4. Uyum Teorisi -Rebecca L. Schiff

Asker-sivil ilişkisinde kurumsal ayrımı temel alan kuramların aksine, Schiff kuramında bu iki kurumun ayrı tutulmasını şart koşmayarak değişik bir yaklaşım sergilemiştir. Uyum teorisine göre, asker-sivil ilişkilerinde şart koşulmuş bir ayırmadan ziyade; bir uyum oluşturulması önemlidir. Bu uyum ise, teoriye göre, ordu,

siyasi elitler ve vatandaşların oluşturduğu üç aktörlü bir iş birliği üzerine inşa edilmiştir. Bu noktada da teoriyi diğerlerinden ayıran başka bir özellik, sivil-asker ilişkisinde kurumsal öğelerin dışında kültürü oluşturan bireyleri de bir aktör olarak olaya dahil etmesidir.

Schiff'e (1995) göre, üst paragrafta bahsedilen, üç aktörün iş birliği için dört gösterge üzerinde anlaşabilmeleri gerekmektedir. Bunlar; subayların toplumla birleşmesi, siyasal karar alma süreci, vatandaşların askere alınması ve "askeri stil" (askerlerin daha çok zihinsel yapılarını tanımlamaktadır.) (s. 8). Bu göstergeler arasında uyum sağlanabildiği ölçüde asker-sivil arasındaki ilişki istenen düzeyde olacaktır. Uyumun artması askeri müdahale olasılığı azalacaktır. (Schiff, 1995:12). Kısaca, Schiff, asker-sivil ilişkilerinde her zaman kurumsalcı yaklaşımların geçerli olmadığını altını çizmektedir.

Uyum teorisinin önemli noktalarından birisi, sivil-asker ilişkilerin ülkelerin tarihsel ve kültürel özelliklerine göre değişiklik gösterdiğini belirtmesidir. Örneğin diğer asker-sivil ilişkileri üzerine geliştirilen kuramların birçoğu ABD pratiği üzerinden değerlendirme yapıp bir genelleme yaparlarken, Schiff (1995), ülkelerin kendine has özellikleri olabileceği için birçok farklı örnekle karşılaşılabileceğini kabul eder. Yani, kurumsal ayrımı temel alan teoriler sadece kurumsal bir analiz yaparak tarihsel ve kültürel özellikleri göz ardı etmektedirler. Schiff ise teorisinde asker-sivil ilişkilerinde kurumsal analizin ötesine geçerek, ulusal kültürü de değerlendirmektedir (s. 8). Kısaca bu teoride, toplumlarda farklılık gösteren kültürel değerleri analiz ederek, aktörler arasındaki sivil-asker ilişkisine dair uyumun nasıl yakalanacağını açıklamaya çalışan ve diğer taraftan kurumsal ayrım yoluyla evrensellik iddiasında bulunan teorilere alternatif bir yaklaşım görülmektedir.

1.2.2.5. Ortak Sorumluluk Teorisi -Douglas Bland

Bland (1999), sivil kontrolün sağlanması ve yönetilmesi için sivil liderlerle askeri yetkililer arasında sorumlulukların paylaşılmasına dair bir teori geliştirmiştir. Sivil yetkililerin sorumlu olacağı ayrı konular, bunlardan farklı olarak da askeri yetkililerin sorumlu olacağı başka konular olacaktır. Bu iki ayrı kurumun sorumlu olduğu konular bazen birbirlerine karışsa da, sorumlulukların kime ait olduğu

bellidir. Sorumlulukların düzenlenmesi ulusal durumlara göre değişebilmektedir. Rejimin ilkeleri, kuralları ve karar alma süreçleri gibi durumlar asker-sivil ilişkilerinde sorumlulukların belirlenmesinde etkilidir (ss. 9-10).

Ortak sorumluluk teorisinde Bland (1999), asker-sivil ilişkilerindeki dört problemi tespit etmiştir. Bunlardan birincisi ve en tehlikeli olan “pretoryen problem”dir. Burada önemli olan, askerın siyasal gücü eline almasının önüne geçilmesidir. İkinci problem ise, disipline olmamış bir ordunun, demokrasi için tehlikeli olabilmesidir. Bu yüzden disipline olmuş bir ordu vatandaşlar ve hükümetler için daha iyi bir seçenektir. Üçüncüsü, ordu üzerinde sivil denetim kurulurken, sivillerin ordu gücünü kendi çıkarları ve güçlerini artırmak için kullanabilecekleri tehlikesidir. Son problem ise, sivil uzmanların, askerın sivil denetimini sağlarken askeri alanda uzman olmamalarıdır (ss. 12-13).

Bland’ın teorisindeki önemli bir eksik, hangi sorumluluğun kime ait olduğunun belirlenmesi ve bunun kim tarafından yapılacağı konusuna açıklama getirmemiş olmasıdır. Bland’e göre sorumluluğun paylaşımını kesin çizgilerle göstermek mümkün değildir. Bunun nedeni de, asker-sivil arasındaki sorumlulukları belirleyen normlar ve değerler her ülkede farklılık gösterebilmektedir. Diğer taraftan, teorisin, sivil-asker ilişkisini ülkelerin farklılaşan tarihsel süreçlerinde ve kültürleri içinde açıklama çabasında olması tartışmalara yarar sağlamaktadır.

Yukarıda hem kurumsal hem de ülkelerin özel koşullarını ele alan sivil-asker ilişkilerine dair teoriler göz önünde bulundurulduğunda gerek Türkiye, gerekse Latin Amerika için tarihi, kültürel ve sosyal yapıları göz önünde bulunduran teoriler tercih edilebilir. Örneğin, Arjantin’de 1976, Türkiye’de 1980 askeri müdahalesini sivil-asker ilişkileri bağlamında karşılaştıran Postacı’nın (2012) çalışmasında R. Shciff’in “Uyum Teorisi” bağlamında ele alınmıştır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, bu konuda geliştirilmiş olan teoriler geniş bir yelpazede yer almasına rağmen, yine de bir toplumun sivil-asker ilişkisini açıklarken yeterli olmayabilir. Çünkü her toplumun kendine ait özel durumlarıyla karşılaşmaktadır. Ayrıca, sivil-asker ilişkilerine dair geliştirilmiş olan teorilerin darbe mekaniğini anlamada önemli olduğunu ama yeterli olmadığını da belirtmek gerekir.

1.3. Askeri Darbe

1.3.1. Tanımlar: Müdahale, Devrim, Darbe, Muhtıra, Cunta

Müdahale

Her askeri darbe aynı zamanda bir askeri müdahaledir ama her müdahalenin bir askeri darbe olduğu söylenemez. Askeri müdahale oldukça geniş bir eylem içeriğine sahip olup, devrim, darbe ve muhtıra kavramlarının da ortak paydasıdır. Örneğin 1960 darbesi, 1971 muhtırası, 1980 darbesi, 28 Şubat post-modern darbesi, 27 Nisan e-muhtırası gibi olaylar farklı kavramlarla tanımlansalar da sonuçta birer askeri müdahaledir (Utku, 2014). Askeri müdahale dendiğinde ilk olarak ülke sınırları içerisinde ordunun bir hareketi akla gelse de, bunun yanında, bazı nedenlerle sınır ötesine geçerek başka ülkelere de askeri müdahale gerçekleştirilebilir. Kısaca askeri müdahaleyi, ordunun siyasete her seviyede ve çeşitte müdahalesini geniş bir başlıkta ele almaya imkan sağlayan bir kavram olarak değerlendirmek mümkündür.

Askeri müdahalenin farklı düzeyleri vardır. Serra (2011), sivil-asker ilişkilerini İspanya deneyimi üzerinden (Latin Amerika'ya da gönderme yaparak) anlattığı kitabında askeri müdahale düzeylerini en şiddetlisinden en düşük yoğunluklu olana doğru yedi basamakta sıralamıştır (ss. 59-61). Bunları şu şekilde açıklamak mümkündür:

- Birinci sırada siyasi gücün denetimi gelmektedir. Bu seviyede, genellikle, bir ordu mensubunun devlet başkanı olduğu görülmektedir. Askeri karar alma organları mevcut olup, pek çok siyasi görev askeri temsilcilerin elindedir. İç güvenlik organları –bilgi ve istihbarat servisleri dahil- çoğunlukla asker tarafından denetlenmektedir ve burada çalışanlar da askerdir.
- İkinci sırada, ordu, ulusun temellerinin koruyucusu konumundadır. Silahlı kuvvetler kendilerini siyasetin ve partilerin üstünde görerek devlet yönetiminin bir parçası saymazlar. Hükümetin bir aracı gibi davranmaktansa, vazifelerinin gerektirdiğini yerine getirmeye kolektif olarak inandıkları anda harekete geçmeyi hak olarak görürler ve bu tehdidi canlı tutarlar.
- Üçüncü sırada, ordunun hükümet politikası üzerinde kısıtlamaları görülür. Örneğin reformlar sınırlandırılır ya da veto hakkı etkin bir şekilde kullanılır. Aynı zamanda ordu genellikle tam otonomi sahibidir ve siyasi meselelerde,

devlet yönetimine doğrudan müdahale eder.

- Dördüncü müdahale düzeyi, ordunun örgütsel ve operasyonel özerkliklerin savunucusu olmasıdır. Bu da, ordu siyasete ve devlet yönetimine müdahale etme ihtimalini kaybettiği dönemde ortaya çıkar. Böyle bir durumda, askerler kendi sorumluluklarında olduğunu düşündükleri alanlara sivil otoritelerin müdahalelerini engellemeye çalışırlar.
- Beşinci olarak, ordu, sivil üstünlüğü resmiyette kabul etmiş gibi görünse de zımnî olarak reddetmektedir. Sivil otoritelerin hareketlerine ses çıkartmasa da kendi belirlediği alanda hareket eder.
- Altıncı olarak, ordu, kendi örgütlenmesi ve operasyonel konulardaki denetime boyun eğiyormuş gibi görünse de mesleki profillerini ve değerlerini korumaya devam ederler; özellikle askeri eğitimin ve subay olma koşullarının kontrolünü ellerinde tutarlar.
- Yedinci ve son müdahale düzeyi de silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetimin kurulması süreciyle ilgilidir. Askerin üzerinde sivil denetim sağlanmış olsa bile bu durum gerginliklerin sona erdiğini göstermez. Bu aşamada da asker kendi çıkarlarını korumak için çeşitli girişimlerde bulunabilir.

Finer (2009) ise askeri müdahaleyi dört düzeyde ele almıştır (s. 140):

- Bunlardan ilki, ordunun sivil otoriteler üzerindeki nüfuz düzeyidir. Bu düzeyde, askerler sivillerin gerek mantıklarına gerek duygularına başvurarak, belirli konularda istedikleri yönde karar alımını sağlamak için onları ikna etmeye çalışmaktadırlar.
- İkinci düzey baskı ve tehdittir. Bu düzeyde, ordu yaptırım tehdidi ile sivil iktidarı ikna etmeye çalışır. Bu tür baskılar oldukça çeşitli olabilmektedir; anayasaya uygun veya aykırı tehditlerden, tehdit içeren eylemlere kadar uzanabilmektedir.
- Üçüncü düzey, sivil hükümetin ordu tarafından değiştirilmesidir. Amaç, bir dizi sivil yöneticinin başka bir dizi yönetici ile değiştirilerek isteklerinin gerçekleştirilmesidir. Bu, şiddet veya şiddet tehdidi ile yapılır. Burada sivil rejim devrilmiş değil, sadece belirli bir siviller grubu devrilererek yerine yenilerinin getirilmesi söz konusu olmuştur.

- Dördüncü düzeyde, sivil rejimin ortadan kaldırılarak yerine ordunun geçmesidir. Bu düzey, en kapsamlı müdahale düzeyi olup sivil yönetimin yerini askeri yönetim almaktadır.

İlk iki tür müdahale düzeyinde, ordu daima perde arkasında çalışmaktadır. Üçüncü ve dördüncü düzeylerde ise, müdahale daha açıktır.

Devrim

Askeri darbelerin bazen devrim olarak değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin Türkiye’de 1960 askeri müdahalesi için darbe-devrim tartışması uzun süre devam etmiştir. Bazı sol gruplarca 1960 askeri müdahalesi “devrim”, sağ gruplar tarafındansa “darbe” olarak değerlendirilmiştir. Bu müdahalenin tanımlanmasında yaşanan darbe-devrim tartışması ideolojik bir temele dayanmaktadır. Günümüzde ise 1960 askeri müdahalesi için, darbe olduğu konusunda geniş bir kabul sağlanmış durumdadır. Nitekim bilimsel araştırmalar çerçevesinde siyaset bilimi literatüründe de 1960 askeri müdahalesi için askeri darbe kavramı kullanılmaktadır.¹⁰

Aslında 1960 askeri müdahalesinde yaşanan darbe-devrim tartışmasının Latin Amerika’daki darbelerde de yaşandığı görülmektedir. Örneğin Arjantin 1943-1955-1966 askeri müdahaleleri, Brezilya 1930 ve 1964 askeri müdahaleleri için darbe-devrim tartışması yapılmıştır. Hatta çoğu zaman asker, bu müdahalelerini devrim olarak değerlendirmiştir. Fakat bu askeri müdahalelerin darbe olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu askeri müdahalelerin darbe-devrim tartışmasını Küba Devrimi göz önüne alınarak yapıldığında, olayların muhtevasının birbirinden farklı olduğu görülecektir. Yalnız burada Brezilya’da yaşanan 1889 askeri müdahalesi için yapılan darbe-devrim tartışmasının çok yerinde bir tartışma olduğunu belirtmek gerekir.¹¹

Darbe-devrim tartışmalarında olayları doğru kavramlarla ifade edebilmek için devrimin ne olduğuna bakmak gerekir. Türk Dil Kurumunun tanımına göre devrim, “belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik”; “yerleşik toplumsal düzeni değiştirme ve biçimlendirme; yavaş bir gelişme olan evrime karşıt olarak, toplumsal

¹⁰ 1960 askeri darbesiyle ilgili kavram kargaşası açısından geniş bir literatür için bkn. “TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu”, 2012.

¹¹ Tezin 176-178. sayfalarında anlatılmaktadır.

yaşayışta ve siyasal durumda birdenbire gerçekleştirilen, köklü ve temelli bir değişme.” olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda devrim ihtilalle eş anlamlı tutulmuştur. Diğer tanımlara bakıldığında, “devrim, başlangıcında belirli bir düzen içinde olmayan halk kitleleri tarafından yönetilen, politik ve sosyal yapıların, keza yönetimde yer alan gerçek kişilerin değiştirilmesini amaçlayan bir harekettir” (Luttwak, 1996: 22). Huntington (1973) ise, devrimi toplumun egemen değerlerinde ve inançlarında, politik kurumlarında, sosyal yapısında, liderlik ve hükümet aktivitelerinde ve politikalarında hızlı, kökten ve şiddetli iç değişiklikler içeren bir değişim olarak tanımlamaktadır. Ayrıca devrimlerin ayaklanmalardan, isyanlardan, darbelerden ve bağımsızlık savaşlarından ayırt edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Devrim, en yaygın ve en genel kullanımıyla, hükümetin yasa dışı, anti-demokratik veya şiddet içeren bir şekilde devrildiği durumlar için kullanılmaktadır. Devrim halk kitlesi tarafından başlatılabileceği gibi, ordu tarafından da başlatılabilir. Halk kitlesinin başlatmış olduğu bir devrime sonradan ordunun katılabileceği gibi, ordunun başlatmış olduğu devrime de halk kitlesinin sonradan katılması mümkündür.

Devrimler pek çok askeri darbenin yaptığı gibi sadece yöneticileri değiştirmekle kalmaz, önemli politik ve ekonomik güç dengelerini de değiştirirler. Aynı zamanda çoğunlukla şiddet içeren hareketlerdir. Devrimler başarıya ulaşıncaya, eski elit tabakaların yerine yenileri gelir. Bu değişim bazı açılardan, sosyal sınıfın, alt basamaklarındaki vatandaşları da kapsayacak şekilde genişleyen bir politik, ekonomik ve sosyal katılım sağlar. Bu durum, devrimci hükümetlerin demokratik oldukları anlamına gelmeseyse de genellikle yerine geçtikleri rejimlerden daha katılımcı ve daha eşitlikçi oldukları söylenebilir (Handelman, 2004: 345).

Yukarıdaki devrim tanımları göz önüne alındığında, devrimlerin, darbelere kıyasla dünya tarihinde çok daha ender rastlanan durumlar olduğu söylenebilir. Devrimler, ülkelerin siyasal sistemini, yönetici kadrosunu değiştirir ve sosyal yapısını da yeniden düzenler. Devrimlerin bu özelliği aslında niçin tarih sayfalarında seyrek yer aldığını da açıklamaya yeterlidir. Çünkü bir ülkenin siyasi ve sosyal yapısını tümünden değiştirmek oldukça zordur ve bu durumun gerçekleşebilmesi için birçok nadir koşulun bir araya gelmesi gerekir (Gürsoy, 2014: 78-81). Aynı zamanda devrimin bu

özelliği onu askeri darbelerden ayıran en önemli noktadır.

Darbe

TBMM Komisyon Raporu (2012) darbeyi Şu Şekilde tanımlamıştır: “Darbe, siyasi iktidarın güç kullanılarak veya güç kullanma tehdidiyle, yasal olmayan yollardan değiştirilmesidir. Bu genellikle bir Őlkedeki en örgütlü ve kapsamlı silahlı güç olan ordu veya onun desteklediği bir grup eliyle gerçekleştirilir. Darbeden sonraki düzen de aynı güç tarafından korunur, sürdürölür veya devredilir.” (s. 53).

Darbe, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “bir Őlkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi deđiŐtirecek biçimde yönetimi devirme işi” olarak tanımlanmaktadır. Aslında buradaki tanımda kullanılan “demokratik yollardan” ifadesi doğru bir ifade değildir. Örneğin seçimler de demokratik yollardan “yönetimi deviren” değil ama siyasi iktidarı değiştiren bir araçtır. Bunun yanında demokratik yollardan yürütölen faaliyetlerin yasal bir zemini olduğu düşünölüdüğünde bir yönetim “demokratik yollardan” nasıl devrilebilir sorusu akla gelmektedir. Dolayısıyla buradaki tanımın hatalı olduğu görölmektedir. Çünkü darbeler demokratik yollardan gerçekleşmez. Darbeden bahsediliyorsa, bu eylem demokratik olmayan ve Şiddet içeren özelliklere sahiptir. Aynı zamanda, demokratik yollarla kurulmuş olan yönetimi saf dışı bırakarak herhangi bir meşru ve yasal zemin aramaksızın –ki darbeyi meşrulaştırmak için çeşitli nedenler ortaya konabilir- kendi yönetimini kurar.

Yukarıda TBMM Komisyon Raporu’nun (2012) darbe tanımında da belirtildiği gibi, askeri darbe silahlı güç ile özdeşleşmiş bir eylemdir. Bu bağlamda askeri darbe, silahlı kuvvetlerin bir kısmı ya da tamamı tarafından siyasi iktidarın ele geçirilmesini içeren anti-demokratik bir eylem olarak tanımlanabilir. Askeri darbenin en önemli özelliği mevcut yönetimin yerini askeri bir iktidarın almasıdır. Askeri darbeden sonraki bu düzen asker tarafından korunur, sürdürölür veya devredilir. Devredildiği zaman da sivil yaşama hemen geçildiği anlamına gelmez; çünkü çoğu zaman sivil siyaset üzerinde askerin vesayeti devam eder.

Çalışma kapsamında darbe kavramı, askerin bir müdahalesi olarak ele alınmıştır. Bu açıdan yapılacak olan tanımlama da askeri darbeyi ifade etmektedir. Fakat bu

tanımlama darbeyi sadece asker yapar algısına neden olmamalıdır. Powell ve Thyne'nin (2011) darbe kavramıyla ilgili olarak yaptığı tanımlama bu noktaya işaret etmektedir. Onlara göre darbe, ordu tarafından yapabileceği gibi, devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemleriyle de yapılabilir (s. 252).

Bir darbenin yürütülmesi sırasında bürokrasinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bürokrasi- darbe ilişkisine bakıldığında, modern bürokrasinin belirli bir hiyerarşi içinde olması, darbenin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Burada “politik yönetim” ile “devletin sürekli mekanizması”, yani seçilmişler ile atanmışlar arasındaki ayrımın altı çizilmelidir. Darbenin esas yürütüldüğü kanal profesyonel ve devamlı görev yapan kamu görevlileri, polis ve silahlı kuvvetleriyle belirli bir biçim almış bir devlet alanıdır. Ordu, polis ve istihbarat örgütleri, devletin kritik kademeleridir ve bunlar bürokrasideki hiyerarşi ve disiplinin en uç rol modelini oluştururlar. Bu özellik aslında devletin bir “makine” gibi işlediğinin en güzel örneğidir. İşte darbe, bu makine gibi işleyen sistemden avantaj sağlayarak gelişir ve kontrolü sağlayan manivelaların ele geçirilmesi için de devlet aygıtının parçalarını kullanır (Luttwak, 1996: 18-20).

Burada askeri darbelerle ilgili bir kavram olan “cunta”ya da değinmek gerekir. Cunta, “konsey; bir devrim veya darbe ile iktidara el koyan grup” anlamına gelmektedir. Askeri rejimlerde silahlı kuvvetler hükümetin kontrolünü üstlenip, görev paylaşımında kuvvet merkezlerini -kara, deniz, hava olarak- aralarında anlaşabilirler. **Latin** Amerika, askeri cunta konusunda tanınmış bir örnektir (Heywood, 2010: 64).

Muhtıra

Muhtıra, askeri darbeye göre daha “yumuşak” bir müdahale biçimi olarak tanımlanmaktadır. Muhtırayı askeri darbeden ayıran özellik, müdahalenin boyutunun doğrudan ya da dolaylı yoldan hükümeti düşürmeye kadar uzanmasına rağmen, parlamentoyu dağıtmamasıdır. Utku'nun da Türkiye örneği üzerinden açıkladığı gibi, 1971 askeri müdahalesinde hükümet düşürülmüş fakat parlamento dağıtılmamıştır. Türkiye'den muhtıraya bir diğer örnek de 28 Şubat sürecidir. Türkiye'de yaşanan 28 Şubat sürecinde de askerlerin müdahalesi başbakan Erbakan'ın istifa etmesinin

yolunu açmıştır (Utku, 2014). Bu özelliklerinden dolayı 1971 müdahalesini ve 28 Şubat sürecini 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinden ayrı kavramlarla ifade etmek gerekir.

Özellikle Latin Amerika siyaset bilimi literatüründe “pronunciamiento” olarak bilinen “askeri muhtıra” ise Luttwak’ın tanımına göre, aslında İspanya ve Güney Amerika türü askeri bir hükümet darbesidir. Hatta son yıllarda yapılan birçok Afrika darbesi de bu biçime dönüşmüştür. Bu yöntemin 19.yüzyıl İspanyol versiyonunun kökeninde daha çok dini ayin yapma yöntemi vardır. İlk önce ordudaki subayların fikirlerini dile getiren “görevler” (trabajos-ilk görev anlamında-askeri muhtıranın ilk bildirisi) okunur; ardından kararların alındığı ve ödüllerin vaat edildiği Anlaşmalar (Compromisos) aşamasına geçilir; sonra eylem çağrısı yapılır ve son olarak da hükümete karşı ayaklanma halinde olan subaylara öncüllük edecek bir askeri birliğin teşebbüsü haline gelir (Luttwak, 1996: 23).

1.3.1.1. Latin Amerika’da Askeri Müdahalelerin Çeşitleri

Askeri müdahale ya da darbe dendiğinde akla ilk gelen bölge olan Latin Amerika’da, siyasete karşı yapılan neredeyse her askeri müdahale, içerikleri göz önünde bulundurularak farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Miguens, bu konuda yaptığı çalışmada, “levantamientos”, “pronunciamientos”, “planteamientos”, “cuarteladas”, “asonada” ve “chiranda” olmak üzere altı askeri müdahale çeşidinden bahsedip bunları tanımlamıştır (Miguens, 1971:12-13):

- *Levantamientos*; ayaklanma olarak tanımlanmıştır. Buna göre, silahlanmış olarak, diğer askeri güçlerin muhalefeti olsun ya da olmasın illegal bir şekilde kışlasından ayrılan ve şehrin stratejik noktalarını işgal edip devriye gezen askeri birliklerin olduğu durumlar için kullanılmaktadır.
- *Pronunciamientos*; yüksek rütbeli ordu komutanının bir bildiri yoluyla yaptığı ve yasal düzene karşı olan harekete hazır komutan ve adamlarının bulunduğu; fakat askerin kışlasında kalmaya devam ettiği veya savunma pozisyonunda bulunduğu ve başkentin ya da hükümetin işgal edilmediği durumları karşılayan darbe terimini ifade etmektedir.

- *Planteamientos*; üç kuvvet komutanının ya da bunlardan birinin silahlı kuvvetler adına üstü örtülü tehdit ile yasal hükümetten bazı önlemler almasını sağladığı darbe çeşididir.
- *Cuarteladas*; ayaklanmadan (*pronunciamiento*) ayrılır. Dışarıdan yardım alsın ya da almasın gücünü amirden alan alt rütbeli askerlerden oluşan bir veya birkaç alayın bir parti, politika ya da kişi tarafında yer alarak gerçekleştirdikleri eyleme verilen addır.
- *Asonada* (isyân); sivillerin darbeye katıldıkları ya da darbecilerle iş birliği yaptıkları durum olarak adlandırılır.
- *Chirinada* ise, *Asonada* 'ya ilginin çok az olduğu ya da siyasal öneminin olmadığı durumları tanımlamak için kullanılmıştır. *Chirinada* ismi Chirino adlı bir polis amirinden gelmektedir.

1.3.2. Askeri Darbeye Etki Eden Faktörler

Askeri darbeyi anlamada en önemli konu, ona etki eden faktörleri anlamaktır. Genel olarak, askerlerin siyasal yaşamdaki ağırlıkları, rolleri ve siyasete müdahale etme nedenleri üzerine belirtilen görüşler iki grupta toplanabilir: Birincisi, askeri yapı; diğeri ise siyasal kültürdür.

1.3.2.1. Askeri Yapının Darbelere Etkisi

Askerin siyasete karışmasına etki eden faktörleri inceleyenler, ordunun işleyiş tarzını anlamının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Askerlerin kökenlerinin, eğitim düzeylerinin, ideolojik durumlarının ve iç örgütlenmelerinin, ordunun politikaya müdahale etmesinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Askerin kurumsal yapısının darbelerin açıklanmasında tek başına yeterli bir faktör olmadığı, ancak etki eden yardımcı bir faktör olarak değerlendirilebileceğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla askeri darbelerin nedenleri anlaşılmaya çalışılırken, askeri darbeyi kolaylaştıran bir faktör olarak ordunun kurumsal yapısını anlamak oldukça önemlidir. Fakat ilk olarak, ordunun kurumsal yapısını incelemeye başlamadan önce devletler için ne ifade ettiğiyle ilgili kısa bir açıklama uygun olacaktır.

Tarihin her döneminde toplumların değişen çapta ve büyüklükte orduları olmuştur. Günümüzdeki profesyonel anlamda orduyu, tarihteki diğer ordulardan ayıran özellik iç örgütlenmesini sağlamış olmasıdır. Profesyonel anlamda askerlik yaklaşık 200 yıllık bir geçmişe sahiptir. Askerlik mesleğinde profesyonelliğin kökeni, Prusya’da 6 Ağustos 1808 tarihinde yayımlanan kararnameye dayanmaktadır. Bu kararnamede, bir subayın rütbesini belirleyen unsurun, barış zamanlarında öğrenimi ve bilgisi; savaş zamanlarında ise üstün cesareti ve kavrayışı olacağı belirtilmiştir. Aslında subay için bir liyakat sistemi geliştirilmiştir. Böylece askere önceden tanınan tüm imtiyazlar yok edilmiş ve kurum içinde eşit haklar verilmiştir. Prusya’da başlayan profesyonellik devamında askerî eğitim kurumlarının oluşturulması, askerliğe seçim şartlarının yumuşatılması, seçim ve terfi süreçlerinin yeniden düzenlenmesi ve ileri düzeyde askerî öğrenim kurumlarının ve genelkurmay kurumunun oluşturulması gibi düzenlemelerle daha ciddi bir boyuta taşınmıştır (Sığırı, 2005: 98). Dolayısıyla Almanya’nın askeri profesyonelliği göz önüne alındığında birçok ülkenin askeri yapısının Prusya ya da Alman ekolüyle şekillenmesi tesadüfi değildir. Gerek Türkiye’ye gerekse Latin Amerika’ya bakıldığında askeri yapılarında Alman ekolünün etkileri görülür.

Modern kapitalist devletin ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte ordular toplumsal ve siyasal ilişkileri düzenlemede bir araç olmaktan çıkarak, savaş ve savaşa hazırlık bağlamında devlet-içi bir kurum haline gelmiştir. Aslında, sadece modern kapitalist devlette değil, öncesinde de bir toplumda yönetici sınıfın silahlı kuvvet yaratması, sürekli devlet yapısını üretmesine en çok yardım eden faktördür. Örneğin, Tilly’e göre, bu şekilde hem ordu devlet içinde örgütlenmiş bir kurum haline gelirken, hem de ordunun kurulması ve işletilmesinin tamamlayıcı örgütlerinin (hazine, iâşe hizmetleri, askere alma düzenlemeleri, vergi daireleri vs.) gerekliliği ve buna bağlı siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri etkileri ortaya çıkmıştır (aktaran Şener, 2013). Huntington (2004) da askeri kurumların şekillenmesinde iki faktör belirtir. İlki, toplumun güvenliğine yönelik tehditlerden kaynaklanan “işlevsel zorunluluk”; diğeri, toplumda başat durumdaki toplumsal güçlerin, ideolojilerin ve kurumların yol açtığı “toplumsal zorunluluktur” (s. 5).

Meşru şiddet kullanma tekeline sahip devletin, bu özelliğini dört alanda kullandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, “savaş yapma”dır; yani devletin bölgesi dışındaki

rakiplerini elimine etmesidir. İkincisi, “devlet oluşturma”dır; bununla da bölgesi içindeki rakiplerini etkisizleştirir. Üçüncüsü, “koruma”dır; üzerinde yaşayan insan topluluğunu düşmanlardan korur. Son olarak da “merkezi yoğunluk oluşturma”dır; bu da ilk üç işlevini sürdürebilmesi için gerekli araçlara sahip olmasıdır. Bu dört özelliğin ilk üçü doğrudan, dördüncüsü de dolaylı olarak ordunun varlığı ve gerekliliği ile ilgilidir. Bu özelliklerin askeri darbe konusuyla bağlandıkları noktaysa, “*ordunun devlet yapısını sürekli olarak üreten bir kurum olduğu*” gerçeğidir (Şener, 2013).

Ordunun gelişimi ve devletler için ne ifade ettiğiyle ilgili bu kısa açıklamadan sonra kurumsal yapısının darbelere nasıl etki ettiğine geçilebilir. Askeri yapının darbelere etkisini vurgulamak için Finer’in (2009) sorusu oldukça önemlidir: “*Ordu toplumdaki tüm diğer sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş olduğuna ve modern silahlara sahip bulunduğuna göre, askerlerin niçin bazen siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine, niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak daha doğru olmaz mı?*” Finer, kurumsal yapının askeri darbelere etkisini şöyle sıralamıştır:

- 1- Ordu, sivil örgütten ayrı bir varlık olarak benliğinin bilincine varmış olmalıdır.
- 2- Bu bilince, ordunun güçlü olduğunun algılanması katılmalıdır. Öyle ki, askerler, önlerinde kendilerini durduracak hiçbir gücün bulunmadığını iyice kavramalıdır.
- 3- Ordu, herhangi bir toplumsal nedenden adam akıllı huzursuz olmalıdır.

Rouquie (1984) ise askeri darbelerin ordunun kurumsal niteliklerinden kaynaklanan nedenlerini Finer’inkine benzer biçimde şöyle belirlemiştir (ss. 113-114):

- 1- Devletin seçkin bir kuruma mensup olma bilincinin askerlerde yarattığı üstünlük duygusu, gelişmiş silahların uzmanlarıyla askeri mühendislerin yetiştirilmesi için yüksek düzeyde teknik ve bilimsel öğrenimin verilmesi henüz sanayileşmemiş olan bu ülkelerde askerlere “yetkililik” bilinci kazandırmaktadır.
- 2- Garnizonların, sivil iktidara bağlı yönetimin genellikle az nüfuz edebildiği ülke topraklarına yayılmış olması sayesinde, askeri kurumun ülkeyi herhangi bir kuruma göre daha iyi tanıması, genel askerlik hizmetinin kazandırdığı toplumsal sorumluluğu daha da güçlendirmektedir.

- 3- Genel olarak toplumdan yalıtılmışlık, grup içi tutarlılık ve saygınlık, kendisine önemli bir rol düştüğü bilinciyle askerleri mağrur ve kasıtlı bir biçimde mutlak ufku içine kapanmaya zorlar. Özel ve kapalı bir grup olarak kendine aşırı önem verme, askerin hem iktidarlar karşısındaki özerkliğini, hem de siyasal yaşama müdahale etme olanaklarını artırır. Sivil hükümetlerin en çok, politik istikrarı devam ettiremedikleri veya ekonomik çöküş (özellikle hızla yükselen enflasyon) yaşadıkları dönemlerde müdahalelere karşı korunmasız hale geldikleri görülmektedir. Bu şartlar sivil hükümetlerin meşruiyetini azaltır ve toplumun gözünde askeri yönetimin durumu düzeltebileceği yönündeki umutları artırır. Örneğin, Latin Amerika'da Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay'daki ciddi ekonomik ve siyasi krizlerin ardından, yeni askeri otoriter rejimler solcu hareketleri bastırmaya, sosyal düzeni tekrar kurmaya ve ekonomiyi yeniden canlandırmaya çalışmışlardır.

Ordunun kurumsal yapısını anlamak için sahip olduğu özellikleri iyi bilmek gerekir. Bir örgüt olarak ordunun sahip olduğu bazı özellikler vardır ve bu özellikler onu diğer örgütlenmelerden farklılaştırır. Bu özellikler ordunun siyasete müdahale etme eğilimini anlamayı kolaylaştırdığı gibi, aynı zamanda bir kurum olarak ordunun darbelerdeki psikolojisini anlamaya yönelik analizi mümkün kılar. Bu özellikler aşağıda belirtilmiştir (Örs, 1996, s. 26-32):

1. Hiyerarşi: Ordular hiyerarşik yapıya sahiptirler ve emir-komuta zinciriyle işlemektedirler. Orduda, otorite aşağıya doğru, sorumluluk ise yukarıya doğrudur. Ordu, ideal tip bürokrasinin özelliklerini de içinde barındırır. Örneğin, terfilerin belirlenmesinde başarı kriterleri kullanılır; karar alma sürecinde rasyonellik prensibine bağlılık vardır; görevler ve bu görevleri yerine getirenler katı bir hiyerarşi ve disiplin içindedir. Terfiler yapılırken, akademiden mezuniyet derecesi, eğitim programlarına katılımı, yetenekleri, disiplin kurallarına uyumu gibi başarı kriterleri geçerlidir. Başarılı olan her askere kariyer yolu açıktır

2. Disiplin: Disiplin, askeri kurumu için en önemli özelliklerden birisidir. Aynı zamanda kurumun yapı harcıdır. Disiplin, ordu için mekanik bir kavramı ifade eder. Mevcut kurallar ordu üyelerinin düşünce ve davranışlarını belirleyerek, onu bu mekanizmanın bir parçası haline getirir. Ordunun otoriteye sıkı bağlı kurumsal

yapısında astın üstüne itaat etmesi zorunludur. Burada otoritenin kaynağı, bireyin kendisi değil, sahip olduğu rütbedir. Aynı şekilde saygı ve itaat de yine rütbedir.

3. Profesyonellik: Profesyonellik ve uzmanlaşma modern orduları geçmişin silahlı kuvvetlerinden ayıran en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Profesyonel asker toplumsal sorumluluğa sahiptir Aynı zamanda grup bilinci ve uzmanlığı en önemli özellikleridir. Profesyonellik, toplumun genel kültürüyle iç içe geçmiştir. Asker, mesleğindeki profesyonelliğin temelini eğitim yoluyla alır. Bu eğitimin de iki etabı vardır. İlk etapta genel kültürel temel, ikincisinde ise mesleğine yönelik uzmanlaşma verilmektedir.

4. Eğitim: Askeri işlevler yüksek düzeyde profesyonellik gerektirir. Askerin belirli bir eğitim ve deneyimi olmaksızın bu işlevleri yerine getirmesi zordur. Almış oldukları eğitim ve sahip oldukları hüner askerleri hemen hemen tüm sivil sivillerden ayırmaktadır. Ordu “şiddetin kontrolü”nü elinde bulundurması ve silahlı mücadeledeki hüneriyle diğer sivil gruplardan çok farklı bir yerde durur. Şiddete dayalı gücü örgütleme, teçhiz etme ve eğitime, faaliyetleri düzenleme ve savaş içinde ve dışında operasyonları planlama, askerlerin birincil işlevleridir. Askeri eğitimin önemli bir özelliği, düşmanı önceden varsaymasıdır. Düşman her zaman vardır ve ulusunu seven, sevmesi gereken bir asker de düşmana karşı savaşmalıdır. Tüm bu duygular bir araya gelerek, ordunun ulusu korumak için gerektiğinde müdahale etmesi gerektiği inancını yaratmaktadır. Bunu askerler ordunun bir kaderi olarak görmektedir

5. Sosyal Sorumluluk ve Misyon: Askerin özel bir sosyal sorumluluğu vardır. Bu özel sosyal sorumluluğu yerine getirebilmek için de gerekli uzmanlığa sahiptir. Sahip olduğu sosyal sorumluluğu, içinde yaşadığı toplumun güvenliğini sağlama ve devletin prestijini yükseltme misyonunu üstlenmesini de beraberinde getirir. Bu misyonun yerine getirilmesi, bir ordu için, her şeyin üzerinde bir değere sahiptir. İşte bu ağır sorumluluk altındaki askerin zaman zaman siyasete müdahaleleri, onların ulusal güvenliği siyasetin üzerinde görmelerinden kaynaklanmaktadır. “Nasıl bir doktorun hüneri teşhis ve tedavi, sorumluluğu da hastasının sağlığı ise, ordunun hüneri şiddeti gerektiğinde uygun bir biçimde kullanma, sorumluluğu da toplumun güvenliğini sağlamadır, bu nedenle ordu devletin tekelindedir. Ordu, belirli bir amaca hizmet

eden bir araçtır. Bu amaç, savaşmak ve kazanmaktır. Ordunun kendine özgü temel özellikleri de bu birincil amaçtan kaynaklanmaktadır. Elindeki gücü ile sivil iktidara yardımcı olacağı düşünülebilmekle beraber, bu hiçbir zaman modern ordunun birincil amacı değildir. Birincil amaç ulusun güvenliğini sağlamak için mücadele vermek olduğundan, gerektiğinde sivil siyasete müdahalesini bu şekilde meşrulaştırabilmektedir

6. Grup Bilinci ve Dayanışma: Yukarıda sayılan beş madde ordu mensuplarına birliktelik, grup bilinci ve dayanışma kazandırmaktadır. Orduya girmek, toplumdaki diğer birçok mesleki gruba girişe oranla çok daha sınırlıdır. Öncelikle belirli düzeyde eğitime sahip olmayı gerektirmektedir. Normal olarak toplumun geri kalanından ayrı yaşar ve çalışır ve gerek fiziksel gerek sosyal olarak, diğer profesyonel kişilerle profesyonel olmayan konularda daha az temasta bulunurlar. Hem kendi aralarındaki hem de sivillerle kendi aralarındaki sınır, üniforma ve rütbeyi gösteren işaretlerle sembolize edilir. Yukarıda sayılan altı özellik, ordunun bir grup olarak bir arada bulunmasını ve senkronik hareket etmesini sağlayan yapı harçlarıdır. Ayrıca bu özellikler askerlere kurumsal refleksler olarak yerleşmiştir. Askerin siyasete müdahale etmesini anlamada bu özellikler oldukça önemlidir. Bu özellikler içerisinde üzerinde en çok durulan profesyonellik olmuştur.

Ordunun siyasete müdahalesinde profesyonelliğin etkisini değerlendiren görüşlerin bir kısmı ordunun profesyonellik düzeyi arttıkça, siyasete müdahale ihtimalinin azalacağını; diğer bir kısmı da profesyonelliğin artmasıyla birlikte müdahale ihtimalinin artacağını belirtmektedir. Asker, profesyonelliğinin artmasıyla birlikte sadece kendi işleriyle ilgilenecek ve siyasete müdahale etmesine fırsat bırakmayacaktır. Ama aynı zamanda askerin profesyonelliğinin artması kendinde müdahale etme hakkı görmesinin de alt yapısını hazırlayabilir.

Huntington'ın (2004) askerin siyasi gücünü azaltma konusunda sunduğu formüllerden birisi profesyonellelikle ilgilidir. Bunun için iki kontrol mekanizması sunmuştur. Birincisi “öznel sivil kontrol”, yani sivil gücün azami seviyeye çekilmesidir. Diğeri ise “nesnel sivil denetim”, yani askeri profesyonelliğin azamileştirilmesidir. Öznel sivil denetim, sivil grupların gücünün ordu karşısında azamileştirilmesini ifade etmektedir. Fakat bu denetim yolu, sivil grupların çeşitliliği

ve çıkarlarının çatışması nedeniyle, silahlı kuvvetler karşısında sivil gücün azamileştirilmesi zor görünmektedir. Nesnel sivil denetim ise, askeri profesyonelliğin azamileştirilmesidir. Bu sayede asker profesyonelleştirilerek devletin bir parçası haline getirilecektir. Huntington'a göre, askeri siyasetten uzak tutmanın yolu, ordunun profesyonelliğinin azamileştirilmesidir (ss. 112-117).

Huntington'ın profesyonelliğin artırılması konusundaki görüşleri teoride mantıklı görünse de Türkiye örneği üzerinden değerlendirildiğinde tutarlı görünmemektedir. Ünsaldı'ya (2008) göre, Türk subayları profesyonelleşerek yetkinlik alanlarını genişletip karşılıklarına çıkan her fırsatta sivillerin yerini almıştır ve siyaset sahnesine bir profesyonelleşme evresi geçirdikten sonra girmiştir (s. 160).

Dahl'a (1996) göre, askeri profesyonelliğin artması, asker ile siviller arasında derin bir sosyal uçurum yaratırsa ordu toplumdan kopuk bir örgüte dönüşür ve bu durum sivil kontrolü tehlikeye sokar (s. 316). Finer'e (2009) göre ise, profesyonellik artıkça, askerleri müdahale isteğinden alıkoyması beklenirken, oldukça profesyonel orduların da siyasete müdahale ettiği görülmektedir. Kısaca askerin profesyonelliğinin artırılması sivil kontrolü garantilememektedir.

Askeri yapının siyasete müdahalede etkili olduğunu savunanların değerlendirdikleri bir diğer faktör de askerin toplumsal kökenidir. Askerin bazı müdahalelerinin temelinde belli bir sınıf veya bölgenin çıkarlarını koruma arzusu yattığı görülmektedir. Askerlerin sınıfsal kökenleri üzerine yapılan çalışmaların çoğu, onların orta sınıftan geldiğini göstermektedir. Burada cevap aranması gereken soru, neden askerlik mesleği daha çok orta sınıfa cazip geldiğidir. Üst sınıf üyeleri, orduda elde edebilecekleri fırsatların çok daha iyilerini sivil sektörde elde ederler. Alt sınıflar ise askeri akademiye girebilmek için gerekli formasyona sahip değildirler. Buna karşın orta sınıflar gerek sahip oldukları formasyon gerekse elde edebilecekleri fırsatlar açısından askeri kariyeri değerli görmektedirler (Örs, 1996: 33-34). Tabii ki bu durum askerin hepsinin orta sınıf mensubu olacağı anlamına gelmez. Ama yoğunluk olarak orta sınıf mensubu olduğu söylenebilir.¹²

¹² Bu konuda Türkiye üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Ahmet Taner Kışlalı, Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni, Ankara Üniversitesi, SBF, 1974,cilt. 29, sayı. 22, ss. 89-105. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054186/5000051501>

Bu konuyla ilgili diğerk bir soru askerin toplumsal kökeninin onların siyasal tutumlarında etkili olup olmadığıdır. Johnson'a göre, orta sınıflardan gelen subaylar "modernleştirici yurtseverler" in ortaya çıkmasına yol açar. Johnson'ın belirttiğı bir diğerk nokta, subayların kurumlarına bağılılıklarının yüksek olmasından dolayı, kurumlarına bir zarar geleceğı konusunda, muhafazakar bir felsefede birleşmeleridir. Bu yüzden mevcut düzeni değıştirmenin, kendi kurumlarına da zarar verebileceğini düşünürler. İktidara geldiklerindeyse, subaylar orta sınıfın temsilcileri halini alır; orta sınıfın düşüncelerini uygulamaya koyarlar. Bunun nedeni hem kendilerinin orta sınıf kökenli olmaları hem de, bu sınıfın değerlerine göre hareket etmeleri, onları benimsemeleridir (aktaran Ünsaldı, 2008: 194).

Ordunun bir kurum olarak kendisini nasıl gördüğünün anlaşılması da darbe mekaniğinin anlaşılması açısından önemlidir. Askeri yapının içerisinde toplumda her mesleğe denk düşecek uzmanların yer alması, bir örgüt olarak orduya güç katmaktadır. Aynı zamanda, kendi doktorunun, öğretmenin, berberinin vs. olması askeri yapının kendini çevreleyen toplumdan ayrışmasına neden olmaktadır.

1.3.2.1.1. Latin Amerika Ordularının Özellikleri

Janowitz, gelişmekte olan ülkelerin ordularını üç sınıfa ayırır: Eski sömürge orduları, ulusal kurtuluş savaşlarının orduları, bağımsızlıktan sonra kurulan ordular. Bu sınıflandırma diğerk kıtalar açısından oldukça anlamlı olsa da, Latin Amerika söz konusu olunca işlevselliğini yitirmektedir. Çünkü Latin Amerika'da ulusal ordular çoğu zaman bu üç özelliğı bir arada taşıyabilmektedir. Hatta bazı Latin Amerika ordularının, söz konusu sınıflandırmada yeri pek belli olmayan, "kişisel ordular" olma özelliğini göstermektedirler (Rouquie, 1986: 53).

Latin Amerika'da "libertadoismo" ve "caudillismo" önemli bir gelenektir. "Libertadoismo"yu kurtarıcılık, "caudillismo"yu da siyasi liderlik olarak çevirmek mümkündür. Kurtarıcı (el libertador), 19 yüzyılın başlarında Güney Amerika'nın bağımsızlık savaşları sırasında halkların kendilerini kurtaracaklarını umdukları karizmatik, eli silahlı liderdir. Profesyonel askerle ilgisi olmayan, askerlikle bağlarını kahramanlık üzerinden kuran bu liderler, Latin Amerika halkı tarafından kurtarıcı olarak görülmüşlerdir. Örneğın Venezuela için çok önemli bir lider olan ve

Bolivya'nın isim kaynağı Simon Bolivar, ünlü kurtarıcılarının başında gelir. Bağımsızlık sonrası dönemde, kurtarıcılar, kurum satarak peşlerine taktıkları adamlarla kendilerine bir fief oluşturmuş ve siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışan caudillolar haline dönüşmüşlerdir. Caudillolar bu dönemde güçlü, eli silahlı siyasi liderlerdir. Hem toplumsal hem de kurumsal yeni bir düzenin aktörleridirler (Rouquie, 1986: 58; Kızılok, 2006).

Caudilloların önemli bir özelliği halktan biriymiş gibi davranmaları, onların duygularına seslenebilmeleri ve babacan görünmeleri idi. Örneğin Simon Bolivar, aristokrat bir aileden gelmesine rağmen halktan biri gibi davranarak büyük hayranlık kazanmıştır. Caudillo geleneği, 20. yüzyılın diktatörlerinde de gözlemlenmiştir. 1943 yılında Arjantin'de yapılan askeri darbenin önemli ismi Peron *“biz emekçilerden kuramsal bilgiler temelinde söz etmiyoruz. Biz oğullarınızı ve kardeşlerinizi bağrımıza alıyoruz. Acılarınızı ve felaketlerinizi tanıyoruz. Ülkemizin insanlarının nasıl yaşadığını biliyoruz...”* diyerek ordunun halka ne kadar yakın olduğunu anlatmaya çalışmıştır (Rouquie, 1986: 113; Kızılok, 2006). Peron gibi caudillo geleneğinin 20. yüzyıl temsilcileri olan Latin Amerikalı liderler kapitalizmin hızlı gelişimiyle birlikte yerlerini askeri caudillolara bırakmaya başlamışlardır (Kızılok, 2006).

Latin Amerika'da belli bir eğitimle profesyonel anlamda askerlerden oluşan orduya rastlamak oldukça zordu. Askerler, rütbelerini savaş sırasında gösterdikleri kahramanlıklarıyla alırlardı. Savaş açısından durgun bir dönem söz konusuysa da, iktidarı ele geçirmesine yardım ettikleri caudillolarıyla kuracakları dostane ilişkiler rütbe almalarını kolaylaştırmaktaydı. Yani, sadakat ve güven, günümüz ordularının temel öğelerinden olan disiplin ve hiyerarşiden daha önemliydi. Aynı zamanda bu dönemdeki askeri birliklerin hiyerarşik yapısı, toplumsal hiyerarşiyle paralellik göstermekteydi. Örneğin caudillolar, generaller, büyük toprak sahipleri ya da bunların oğulları, yani yörenin önde gelen kişilerindendi (Rouquie, 1986: 65-67).

Peki, “libertadoismo” ve “caudillismo” geleneği arasında Latin Amerika'nın modern orduları nasıl oluşmuştur? Latin Amerika'da modern orduların kurulması bağımsızlık savaşlarının hemen sonrasında olmamıştır. Diğer ulus devletlerle karşılaştırıldığında bu sürecin Latin Amerika'da daha geç tamamlandığı görülür. Rouquie'ye göre,

bağımsızlıklarını kazanan Latin Amerika uluslarında modern anlamda sürekli orduların kurulmasında ekonominin ihtiyaçları belirleyici bir unsur olmuştur. Ekonomik faaliyetlerin düzenli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için devletin kurumsal düzeyde örgütlenmesi önemlidir. İşte bu kurumlardan biri de ordudur. Ekonominin yanı sıra komşu cumhuriyetlerde olan anlaşmazlıklar ve iç muhalefetin bastırılması konusunda da iyi teçhiz edilmiş ordu oldukça değerlidir. Bu konuda Avrupa örnekleri oldukça etkili olmuştur. Er ya da geç bağımsızlıklarını kazanan uluslarda Latin Amerika burjuvası silahlı kuvvetlerin devletin güvencesi olduklarını anlamaya başladı (Rouquie, 1986: 70).

1800'lerin ortalarına doğru ortaya çıkan ilk ordular askerler açısından oldukça ağır şartlara sahipti. Aynı zamanda, disiplinsizlik, eğitimsizlik, keyfi yapılan terfiler, silah altına almada sistemsizlik kurumsal anlamda bir ordunun yaratılmasına imkan vermiyordu. Orduların kurumsal özerkliği çok zayıftı ve askerler sivil hayata özgü ilişkilerini orduda devam ettiriyorlardı. Bu koşullar altında ordunun her açıdan yeniden düzenlenmesi ihtiyacı kaçınılmaz hale geldi. Düzenlenen ilk alanlardan birisi askeri bir eğitim sisteminin yaratılması oldu. Askeri okulların kurulması Brezilya'da 1840'ı, Arjantin'de ise 1869'u buldu (Rouquie, 1986: 71-74).

İyi örgütlenmiş ve iyi eğitilmiş ordunun öneminin farkına varan Latin Amerika, ulusal ordularının eğitiminde ve yapılanmasında ilk etapta Fransa ve Almanya'dan yardım almıştır. 1880-1920 arası dönemde Fransız ve Alman orduları dünyanın en saygın iki ordusuydu. Örneğin Şili, 1885'te kara ordusunu profesyonelleştirmek için Almanya'dan misyon davet etmiştir. Arjantin'de askeri bir okulun kuruluş aşamasındaki ilk yöneticileri Avusturya-Macaristan'dan bir albay ve Fransız bir binbaşydı. Brezilya da 1906'da ordusunda çeşitli düzenlemeler yapmak için Fransa'dan misyon çağırılmış ve 1905 ile 1912 yılları arasında otuz kadar subayını eğitimlerini tamamlanması için de Almanya'ya göndermiştir. Gerek misyon istenmesi, gerekse subayların gönderilmesi dışında eklenmesi gereken diğer önemli bir husus da Almanya ve Fransa'nın Latin Amerika'ya sattıkları silah ve çeşitli askeri teçhizatlarla da askeri yapıyı etkilemiş olmasıdır (Rouquie, 1986: 85-90).

ABD'nin Latin Amerika ordularının eğitiminde etkisi II. Dünya Savaşı'na kadar pek görülmemiştir. II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'yı geriletmesiyle birlikte Almanya ve

Fransa'nın Latin Amerika ordularında yarattığı eksikliği ABD doldurmuştu. Aslında ABD, Latin Amerika ordularının eğitime bulaşmadan önce, 1800'lerin sonu 1900'lerin başında kıtanın güneyinde birçok bölgede "constabulary" adı verilen bir tür askeri idare kurmuştu. Rouquie'ye (1986) göre, bu idarenin amacı, Amerikan kuvvetlerinin Latin Amerika'da işgal ettiği bölgelerden çekilirken, "düzeni, iç barışı ve ABD'nin çıkarlarını savunma ile yükümlü askerleştirilmiş bir polis gücü kurmaktı" (s. 130). Constabulary'nin önemli bir işlevi de geleceği belirsiz ve karışıklık içinde olan birçok ülkede modernleşmeyi başlatmak oldu. Bu ülkeler siyasi ve idari yapılarını modernleştirecek nitelikte sosyal gruplara sahip değildiler. Dolayısıyla modernleşme, ABD sayesinde kurulan ordular eliyle başlatılmış oldu (Rouquie, 1986: 137). ABD'nin constabulary idaresi konusunda en iyi örnekleri Küba, Panama, Haiti, Dominik Cumhuriyeti, Nikaragua ve Amerika kıtası dışında ise Filipinler'dir (Millet, 2010).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, ABD Latin Amerika'nın neredeyse tamamında koruyucu ve kollayıcı bir rol üstlendi. Aynı şekilde Latin Amerika'dan da savaşın gerektirdiği çabaya katılmalarını bekledi. Bu durum Latin Amerika ülkelerinin ABD'ye olan bağımlılığını daha da artırdı. Savaş sonrasında ABD hem ekonomik olarak hem de askeri olarak dünyanın bir numaralı gücü haline geldi. Böylece ABD savaş sonrası dönemde sadece Almanya ve Fransa'nın Latin Amerika ordularında yarattığı eksikliği doldurmakla kalmayıp kendini inşa etmekle uğraşan Avrupa'nın yatırımcı rolünü de üstlendi (Rouquie, 1986: 138-139).

Savaş sonrası dönemde ABD, kıtanın güvenliğini sağlamaya yönelik çeşitli paktlar yaptı; yasalar çıkarttı. Bunlardan birisi de 1946'daki "Amerikalılararası askeri iş birliği" yasa tasarısıydı. Buna göre artık kıtanın güvenliği için Avrupalı silah satıcılarının ve askeri eğitimcilerin ülkeye sokulması tehlikeliydi (Rouquie, 1986: 140). Dolayısıyla ABD kıtada askeri yardımı, eğitimi ve kurumsallaşmayı tamamen üstüne aldı.

Bu dönemde önemli bir sorun da "komünizm tehlikesiydi". ABD, Küba'da sosyalist bir devlet kurulana kadar Latin Amerika'da ciddi bir komünist tehdit algılamamıştı. Küba'da sosyalist bir devletin ortaya çıkmasıyla, ABD'de "Latin Amerikan askeri güçlerinin görevi yeniden tanımlandı ve iç güvenlik ile yıkıcı faaliyetlere karşı

mücadele, dıştan gelecek bir saldırıya karşı ortak savunma siyasetinin yerini aldı”. ABD’nin Latin Amerika’da komünizmle mücadele için reçetesi “hafif silahlarla sağlam bir anti-komünist ideoloji” olmuştur (Rouquie, 1986: 141).

Hem Küba krizinden sonra hem de artan komünizm tehlikesiyle birlikte, eğitim için ABD’ye gönderilen asker sayısı oldukça artmıştır. 1950-1965 arasında, ABD ve Kanal Bölgesinde staj gören Latin Amerikalı asker sayısı 31.600 iken, 1970’te bu sayı 54.270’e, 1975’te 71.500’e ulaşmıştır. ABD’nin Panama Kanal Bölgesi, askeri eğitim yönünden oldukça tanınmış bir bölgedir. USARSA¹³ (US Army School of the Americas) ve Fort Gulick bu bölgedeki ünlü okullardandır. Bu okullarda Latin Amerikalı askerlere anti-komünist ideoloji iyi bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır. Örneğin USARSA’nın müfredatının %20’si komünizmle ilgili olduğu belirtilmektedir. Tabii ki bu eğitimler sırasında “yoğun ve ilkel bir anti-komünist beyin yıkama programıyla birlikte yürütülen bir kontrgerilla stajının bir noktada Amerika’ya karşı tepkiler doğurabileceği de düşünülmelidir. Buna karşılık yabancı subayları eğitmekte uzmanlaşmamış bir askeri okulda görülen, modern silahlarla ilgili üst düzeyde, teknik bir stajın Amerikan yaşam tarzına sonsuz bir hayranlık ve köklü bir sadakat duygusu yaratması işten bile değildir” (Rouquie, 1986: 144-146).

1.3.2.1.2. Türk Ordusunun Özellikleri

Türkiye’de bugünkü ordunun temelleri Osmanlı İmparatorluğu’na dayanmaktadır. Hale, Türk ordusunun tarihsel mirasını üç başlıkla açıklar: bunlardan ilki, Osmanlı’nın en görkemli zamanlarından itibaren ordunun İmparatorlukla özdeşleşmesidir. İkincisi, İmparatorluğun çöküşünün önlenmesi için başlatılan reform hareketlerinde subayların Batı tekniklerini ve düşünce kalıplarını benimsenmesine dayalı aydınlanmanın öncüleri oluşudur. Üçüncüsü ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren ordunun görevinin kışlayla sınırlı olması gerektiği, ancak ulusun güvenliğinin tehdit altında olduğu durumlarda siyasete müdahale edebildiği yeni bir gelenektir (Hale, 1994:14).

Osmanlı’da ordunun üç sac ayağı vardır. Bunlar kapıkulu askerleri, eyalet askerleri ve yardımcı kuvvetlerdir. Kapıkulu askerleri sınıfında bulunan yeniçeri ocağı

¹³ 2000 yılında kapatılmıştır.

Osmanlı ordusunda önemli bir yere sahiptir. Yeniçeri teşkilatı 1363 yılında, merkezi otoriteyi güçlendirmek için kurulmuştur (İba, 1998:16). Yeniçeriler, Osmanlı ordusunun merkez kolunu oluşturuyordu. Türk askerliğini dış dünyaya tanıtan bu örgüt, maaşlı, sürekli ve profesyonel bir ordu niteliğindedir. 1360'lı yıllarda kurulmuş olan yeniçerilik sistemi, bu özellikleri göz önüne alındığında hem çağdaş orduların öncüsü hem de birçok Avrupa ordusuna örnek olmuştur (Bozdemir, 1982: 53).

Yeniçeriler kadar Osmanlı ordusunda önemli rol oynayan bir diğer örgüt de eyalet askerleri sınıfı altında bulunan tımarlı sipahilerdir. Bu örgütün kaynağı, İmparatorluğun toprak yönetim sistemi olan Tımar Sistemi de denilen İktâ sistemindedir. Tımar sistemi, barış zamanlarında hem Osmanlı'nın topraklarının işletilmesini hem vergilendirme hem istihdamı sağlarken savaş zamanlarında da askeri ihtiyaçları karşılıyordu. Tımar sahiplerinin geneline sipahi denilmektedir. Sipahilerden savaş zamanında, tımarın büyüklüğüne göre saptanan belli sayıda askeri ve özel donanımla orduya katılmaya hazır olmaları istenirdi (Hale, 1994: 17).

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı ordusunun eğitimi, disiplini ve donanımı Avrupa standartlarına göre açık ara önde olduğu görülmektedir. 16. yüzyıl İmparatorluğun en parlak çağıdır. Bu dönemden itibaren Osmanlı yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Gerileme için önlemler alındıysa da başarılı olunamamıştır. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı, Avrupa'da meydana gelen siyasal, ekonomik, düşünsel ve teknolojik yenilikleri yakalayamamıştır.

Bu süreçte Avrupa'da da Osmanlı ordusunun disiplinine yakın ordular kurulmaya başlanmıştır. 17. yüzyılda Fransa ve İsveç, 18.yüzyılda da Prusya aynı disiplinde ilk Avrupa ordularını kurmuşlardır. 17. yüzyıl önemli konuda dönüm noktası olmuştur. Bu da, daha önce siyasete karışmayan, istekleri sadece kendi hakları üzerinde olan ordunun, devlet siyasetine ve iktidar oyunlarına karışmaya başlamasıdır. Ordu, özellikle yeniçeriler, siyasi durumlarda ve iktidar değişimlerinde tavır koyan, istediği olmadığı takdirde de isyan eden bir kurum haline gelmeye başlamıştır (Öztuna ve Gökdemir, 1987: 7).

Osmanlı'nın orduya verdiği önem, 18. yüzyılda Batı'da gelişen kapitalizmi göremeyip gerilemesini ordu üzerinden reform yaparak durdurmaya çalışacak kadar büyüktür. İlk yapılan düzenleme yeniçeri ocağının kaldırılması olmuştur. Yeniçeriler Osmanlı ordusunun gözdesi olsalar da 16. yüzyıldan itibaren İmparatorluk için sorun merkezi haline gelmişlerdir. Yeniçerilerin bozulmasındaki en önemli nedenlerin başında Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan düzenlemeler gelmektedir. Önceden kendilerini oldukları gibi orduya vakfeden yeniçerilerin düzenlemeyle birlikte meslek edinmelerine ve yerleşik hayata geçmelerine izin verilmiştir. Bu düzenleme yeniçeri ocağının bozulmasını da başlatmıştır. Yeniçeriler kaldırıldıkları 1826 yılına kadar askeri, mali ve siyasi sorunlar çıkartmışlardır. Maaşlarını alamadıklarında ayaklanmaları, başkenti ve sarayı koruyan fiziki kuvvet olmalarının verdiği güçle padişah üzerinde kolayca baskı kurabilmeleri, "askeri diktatörlük" (Hale, 1994: 19) olarak değerlendirilebilecek padişahları tahttan indirme hatta katletme olayları yeniçerilerin 1826 yılında kaldırılmasıyla (tarihte bu olaya Vak'a-i Hayriye denmektedir) sonuçlanmıştır (İba, 1998: 19-20).

Osmanlı, bir zamanlar donanımıyla, eğitimiyle, disipliniyle, mevcuduyla ve başarılarıyla Avrupa'yı korkutan ordusunun, 18. yüzyıldan itibaren, Avrupa'da gelişen yeni taktik ve askerlik sanatına göre kurulmuş olan düzenli modern ordular karşısında geri kalmış olduğunu kabul etmiştir. Askeri alanda yapılacak olan reformlar için Avrupa'dan gelen danışmanlardan yardım alınmıştır. Ünsaldı'ya göre, "Günümüz Türkiye'sindeki askeri kurum Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusunu, o zamanın en saygın ordularını –daha önce sözü edilen zorunlu askerlik temelli orduları- kendine model alarak, başlattığı modernleştirme süreci sonunda vücut bulmuştur" (Ünsaldı, 2008:154-155)

Osmanlı ordusunun o zamanın en etkin ordu modellerini örnek alarak kademeli gelişimi Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulmasıyla başlamıştır. Sonraki aşamada yeniçeri ocağının dağıtılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla bir ordu kurulmuştur. Bu gelişme aynı zamanda günümüz ordusunun oluşumunun ilk adımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu ordu daha sonra bir Alman subayı tarafından Prusya askeri eğitim sistemine göre eğitime başlanmış ve Avrupa standartlarına göre tekrar düzenlenmiştir (Ünsaldı, 2008: 154; İba, 1998: 23-24). Bu düzenlemeler Türk ordusu ile Alman ordusu arasında güçlü bir bağın da temelini

atmıştır. Aynı zamanda bu düzenlemelerle birlikte tımar sistemi de fiilen kaldırılmıştır (Hale, 1994: 29).

Reform süreciyle birlikte askeri okulların açılması da yaygınlaşmıştır. Çeşitli uzmanlık alanlarına göre okullar açılmıştır. Örneğin 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi), 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun (İstanbul Üniversitesi'nin eski adı) ve en önemlisi 1834'te İstanbul'da kurulan, Osmanlı ordusunun "Saint-Cyr¹⁴"i, Mekteb-i Ulum-i Harbiye (Kara Harp Okulu) bu dönemde açılan birçok askeri okulun başlıcalarıdır. Yine 1834 yılında Piyade ve Süvari Subayı yetiştirmek üzere Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye-i Şahane (İmparatorluk Kara Harp Okulu) ile ordunun sağlık alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyye-i Şahane (İmparatorluk Askeri Tıp Akademisi) açılmıştır. Bu eğitim kurumları Avrupalı tarzda eğitim vermeleri için Avrupa'dan misyonlar getirtilmiştir. Eğitimler daha çok Prusya okullarından esinlenen programlar ve yöntemler üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, o dönemde pek çok genç subay askeri eğitilmek üzere Almanya'ya yollanmaya başlamıştır. 1890'da itibaren Osmanlı'nın Almanya ile olan ilişkilerine paralel olarak Alman milliyetçiliği ve Alman militarizmi orduyu derinden etkilemiştir. Ordunun eğitimi, düzeni ve disiplini Alman tarzına göre düzenlenmiştir. Prusya militarizminin katı merkezîyetçilik ve disiplini, vatana katışıksız bağlılık gibi askeri gelenekleri Türk Ordusu'nun ilkeleri haline gelmiştir (İba, 1998: 24-35; Ünsaldı, 2008: 154-155).

Subayların Avrupa'yla etkileşimi onların düşünce yapılarını etkilemiştir. Askeri alanda yapılan reformlar subayların siyasal bilinçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Askeri alanın yenileştirilmesinin en önemli sonucu subayların Batı'nın değerleriyle karşılaşması olmuştur. Bu durum subayların askeri alandaki sorunlara olan ilgilerini siyasal alana kaydırmıştır. Askerlerdeki bu bilinçlenme, onları sorunlara çözüm olmak için çeşitli örgütlenmelerle bir araya getirmiştir (Bozdemir, 1982: 68-70). Bu örgütlenmelerden biri, tarihin seyrini etkileyen Jön Türklerdir.

Askeri alanda yeniden yapılanma programı aslında İmparatorluğun sonunu getirmiştir. Yenilgiye uğranılan I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nde, askeri açıdan oldukça ağır yaptırımlar uygulanmıştır. Örneğin,

¹⁴ Fransız Kara Ordusu'na subay yetiştirmek için Napoleon Bonapart tarafından kurulmuş olan okul.

madde 5'e göre, sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli askeri birlikler dışında Türk Ordusu terhis edilmiştir. Yani neredeyse askerlik kaldırılmıştır. Yine askeri anlamda etkileyici bir karar da Osmanlı'nın Almanya ile her türlü ilişkisini kesme şartı koyan 23. maddesidir. 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşması da askeri açıdan oldukça ağır hükümler içermiştir. Antlaşma, kullanılacak silah çeşidinden, subay okullarına kadar her şeye müdahale etmiştir.

Kurtuluş Savaşı, çağdaş Türk Ordusu'nun kimliğine son şekil verildiği dönemdir. Bu dönemde, Mustafa Kemal'in önderliğindeki sayısı oldukça azalmış düzenli ordu ve 'halk savaşçılığı' (Bozdemir, 1982:78) ile bağımsızlık mücadelesi yürütülmüştür. Halk savaşçılığı, işgale karşı çıkanların kendilerine özgü bir direniş biçimi halini almıştır. İnsan kaynağına bakıldığında eşkıya, efe, zeybek, asker kaçağı, salıverilmiş mahkum, macera düşkünü gibi bir tabandan oluşmuştur (Bozdemir, 1982: 85). Bu taban oldukça istekli bir şekilde Kurtuluş Savaşı'nda önemli rol oynamıştır. Zaten yeni bir düzenli ordu da, miras komutanların öncülüğünde Kurtuluş Savaşı sırasında oluşturulmaya başlanmıştır.

Ordunun Osmanlılıktan Türklüğe geçişi neredeyse blok halinde gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmalara göre, askerler yeni kurulan devlette sivil bürokratlara göre daha büyük bir oranda görev almışlardır (Bozdemir, 1982:93). 1923'te cumhuriyetin kurulmasından sonra ordu, sivil iktidar için bir tehdit unsuru değil, onun zorlayıcı gücü haline gelmişti. Asker, hem rejimin güvencesi ve devlet aygıtının imtiyazlı kesimi, hem de yeni kurulan ulusta vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesine dair görevler de üstlenmişti (Ünsaldı, 2008: 156-157).

“Klasik burjuva cumhuriyetlerinde devletin silahlı kanadı olarak ordu genelde 'sivil otoriteye' tabi bir konumdadır. Cumhuriyet'in kuruluşunda ise, baştan beri çeşitli tarihi ve toplumsal özellikler nedeniyle 'askeri otorite', 'sivil otoriteye'ye tabi olmamıştı. Bunun nedeni Osmanlı'dan devralınan gelenekler ve Cumhuriyet'in kuruluşunda ordunun etkin rolüydü” (İba, 1998: 120). Türkiye'nin kuruluş aşamasında asker ve sivil iktidar aslında iç içe geçmişti. Oluşturulmuş olan bürokrasi aygıtının da askeri alanda liyakatleri daha gözle görülürdü. 1950'lere kadar devlet içinde asker kökenli siyasetçiler aktif roller üstlenmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da orduda Alman etkisi devam etmiştir. Askerlerin yeni kurulan ulus devletin değerlerine göre eğitilmesine özen gösterilmiştir. 1930'lardan sonra ordunun eğitimi, askerlerin toplumla olan ilişkileri ve sosyal konumları yasalarla şekillendirilmeye başlanmıştır. Almanya'nın yanı sıra İngiltere de yeni kurulan devletin hava gücünün oluşturulmasında etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama Kanunu çerçevesinde Amerikan yardımı alan ülkeler içine girmesiyle ABD'nin Türk ordusu üzerinde etkisi önemli bir şekilde artmıştır. Bu çerçevede 1942 yılında Türkiye'ye yardımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu yardımlar daha çok İngiltere aracılığıyla yürütülmüştür. Dolayısıyla yardımların niteliği ve niceliği İngiltere tarafından belirlenmiştir. İngiltere, kısa süreliğine de olsa Türk askeri yapılanması üstünde etkili olmuştur (Güvenç, 2010:260).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Türkiye'ye askeri yardım yapmasının asıl nedeni Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisidir. Bu askeri yardımların karşılığında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne etkili direniş göstermesi beklenmiştir (Güvenç, 2010:261). Örneğin Truman Doktrini çerçevesinde imzalanan Askeri Yardım Anlaşması, ABD'nin Türk ordusu üzerinde denetimine de olanak sağlamıştır. Yardımların yanı sıra Türkiye, 1952'de NATO'ya üyeliği ile birlikte Türk ordusunun komutası NATO Karargahı'na bağlanmış ve iki kutuplu dünya düzeninde ABD'nin liderliğini üstlendiği Batı Savunma sistemi içine dahil olmuştur. NATO'ya üye olmak Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) için önemli bir dönüşümü de ifade etmektedir. Hem Truman Doktrini hem de NATO'ya üyelik, Ahmad'ın deyimiyle orduyu "siyasal bakımdan gölgeden gün ışığına" çıkarmıştır. Özellikle subaylar üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır (Ahmad, 2014:19).

Bu bağlamda, Türk askerinin iç düzene karşı duyarlılıklarının onların genetiğinde olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan iki darbe ve muhtıranın yorumlanmasında, Türk ordusunun Osmanlı'dan devraldığı özelliklerin yanı sıra, kurumsal özellikleri, eğitimleri ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra üzerindeki ABD etkisi önemli bir payandayı oluşturmaktadır.

1.3.2.2. Siyasal Kültürün Darbelere Etkisi

Bazı toplumlarda müdahalelerin daha sık görülmesi, bu durumun siyasal kültürle mi ilgili olduğu sorusunu akla getirmektedir. Siyasal kültürün gelişmişliği ile askeri darbe arasındaki ilişkide basit bir denklem devreye girmektedir. Siyasal kültürün yüksek olması durumunda eşitliğin diğer tarafında olan askeri darbenin gerçekleşme olasılığı düşecektir. Denklem ters kurulması durumundaysa, siyasal kültürün düşük olması, eşitliğin diğer tarafındaki askeri darbe olasılığını artıracaktır.

Luttwak'e (1996) göre, bir darbenin başarıya ulaşabilmesinde siyasal kültür önemli bir yer tutar. Hatta ona göre bir darbenin başarıya ulaşabilmesinde siyasal kültür ön koşullardan biridir. Luttwak, siyasal kültürü gelişmiş bir ülkede darbe yapmanın çok da anlamlı olmadığını belirtir. Çünkü darbe başarıya ulaşamayacaktır. Belli siyasal bilince sahip kişiler askerin yerini aldığı meşru iktidarlarını geri almak üzere harekete geçeceklerdir. Luttwak bir darbenin ne zaman olanaklı olduğu konusunu şu şekilde açıklar: *“Örneğin İngiltere’de bizleri bir darbe yapmaktan alıkoyacak bir şey yoktur ama, muhtemelen çok kısa bir süreden fazla iktidarda kalamayız. Kamuoyu ve bürokrasi, orada iktidarın niteliği ve yasal temelleri konusunda köklü bir bilince sahiptir ve meşru bir yönetimi yeniden geri getirmek için bize karşı tavır alacaktır”* (ss. 26-27). Dolayısıyla bu koşullar altında gerçekleşen bir darbenin başarısız olması kaçınılmazdır.

Siyasal kültür ve askeri darbe arasındaki bağlantıyı değerlendirenler içerisinde oldukça ünlü olan Samuel Finer (2009), toplumun siyasi kültür seviyesi ne kadar yüksek olursa, askeri müdahale olasılığının da o kadar düşük olacağını belirtmektedir. Örneğin toplum içerisinde organize olmuş bağımsız gruplar sahip oldukları değerleri koruyacak bilince ve güce sahiplerse ve toplumda hükümetin meşruiyeti konusunda geniş bir kanı bulunuyorsa ülkelerin sivil yönetimlerini sürdürmesi kolaydır. Finer'e göre, dört grup siyasal kültür düzeyi mevcuttur. Siyasal kültürün düzeyini anlayabilmek için şu üç soruya cevap aramak gerekir (ss. 87-88):

1. İktidarın el değiştirme yöntemleri konusunda halk arasında yaygın bir onay ve bu yöntemlerin yokluğunda iktidar kullanımının olmayacağı yolunda bir inanç var mıdır?

2. Hakim otoriteyi kimin ve neyin oluşturduğu konusunda yaygın bir kabul veya başka hiçbir kişinin veya iktidar merkezinin meşru ve göreve layık olmadığı yolunda bir inanç var mıdır?
3. Vatandaşlar oransal olarak geniş midir ve iyi örgütlenmiş midir, yani uyumlu kiliseler, sınıai dernekler ve firmalar, işçi sendikaları ve siyasal partiler var mıdır?

Finer (2009), bu üç sorunun cevabına göre ülkeleri siyasal kültürlerine göre dört başlıkta kategorize etmiştir. Bunlar olgunlaşmış siyasal kültür, gelişmiş siyasal kültür, zayıf siyasal kültür ve minimal siyasal kültürdür (ss. 88-89). Burada siyasal kültürden kasıt demokratik siyasal kültürdür. Finer'in siyasal kültür konusundaki kategorizasyonunu demokratik siyasal kültür olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

İlk olarak, soruların hepsinin olumlu cevaplandığı ülkelerin olgunlaşmış demokratik siyasal kültüre sahip olduğunu belirtmiştir. Bunlara örnek olarak İsveç, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, Hollanda gibi ülkeleri göstermektedir.

İkinci grupta yer alan gelişmiş demokratik siyasal kültüre sahip ülkelerde de sivil kurumlar oldukça gelişmiştir. Vatandaş kesimi oransal olarak yaygındır ve güçlü dernekler biçiminde örgütlenmiştir. Sivil kurallar kökleşmiştir. Birinci düzeyden farklı olarak, 2. sorunun cevabı yani siyasal iktidarın el değiştirmesi konusunda yöntemlerin meşruiyeti ve hakim otoriteyi kimin ve neyin oluşturduğu çatışma konusudur. Bununla birlikte, bu ülkelerde askeri müdahalelere karşı güçlü bir direniş vardır. Bu kültürlere örnek olarak, İmparatorluktan Hitler dönemine kadar Almanya, iki savaş arası Japonya, 3.Cumhuriyetten itibaren Fransa ve SSCB gösterilmektedir.

Üçüncü grup olarak, zayıf demokratik siyasal kültüre sahip ülkeler, sivil toplumun görece olarak dar olduğu ve zayıf örgütlendiği, rejim kurumlarının ve yöntemlerinin sık sık çatışma konusu olduğu ülkelerdir. Askeri müdahalelere karşı, gelişmiş kültürlerdeki kadar güçlü bir direniş yoktur. Kamuoyu zayıf, kendi içinde bölünmüş ve akışkan bir durumdadır. Finer, zayıf demokratik siyasal kültüre sahip ülkeler arasında da ayırım yapmıştır. Bu kategoriye girebilecek ülkelerin arasında derece farklılıkları olduğu için, bir kısım ülkeleri bu kategorinin üstüne, bir kısmını da altına yerleştirmeyi uygun görmüştür. Örneğin, siyasal kültürün görece olarak

daha gelişmiş olduğunu düşündüğü Türkiye, Arjantin ve İspanya'yı kategorinin üstüne, Mısır, Suriye, Pakistan, Irak ve Sudan'ı da altına yerleştirmektedir.

Dördüncüsü, minimal demokratik siyasal kültür düzeyine sahip ülkelerdir. Yani soruların olumsuz yanıtlandığı, siyasal iktidarın kamuoyunu pek dikkate almadığı, kamuoyunun ihmal edildiği ülkelerdir. Kamuoyu dardır ve oldukça zayıf bir biçimde örgütlenmiştir. Finer, bu ülkelere örnek olarak kuruldukları yüzyılın ilk yarısındaki Meksika ve Arjantin ile bugünkü Haiti ve Paraguay'ı bu gruba örnek vermektedir.

İlk iki tip demokratik siyasal kültür kategorisine giren ülkelerde, askeri müdahalelerin gerçekleşme ihtimali oldukça zayıftır; olsa bile askeri yönetimin iktidarda kalma şansı hemen hemen hiç yoktur. Birinci tip ülkelerde ordu hiçbir şekilde meşruiyet kazanamamakta, ikinci tip ülkelerde de vatandaşlar, ordunun meşruiyet kazanmasına karşı direnmektedir. Üçüncü tip ülkelerde ordu zaman zaman meşru kabul edilirken, bazen de meşruiyetini yitirmektedir. Dördüncü tip ülkelerde ise, ordunun meşru olup olmadığının herhangi bir önemi yoktur. Finer'in, siyasal kültür düzeyi ile askeri müdahale tipleri arasındaki ilişki şu şekilde şematize edilmiştir:

Şekil 1 Demokratik Siyasal Kültür ve Müdahale İlişkisi

Siyasal Kültür	Siyasal Kültürün Özelliği		Siyasal Müdahale Düzeyi
Olgunlaşmış (Demokratik) Siyasal Kültür	Meşruiyet yüksek, ordu meşruiyet kazanamıyor	→	Nüfuz
Gelişmiş (Demokratik) Siyasal Kültür	Meşruiyet önemli, ordunun meşruiyetine karşı direniş var	→	Tehdit
Zayıf (Demokratik) Siyasal Kültür	Meşruiyet kısmen önemli ancak akışkan	→	Sivil hükümetin değiştirilmesi
Minimal (Demokratik) Siyasal Kültür	Meşruiyet önemli değil	→	Sivil rejimin ortadan kaldırılması

Kaynak: Finer, 2009: 139.

Finer'in bu sınıflandırmasını, toplumların demokratik siyasal kültürlerinin dinamik bir yapısı olduğunu göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir. Çeşitli

nedenlere bağlı olarak, toplumların siyasal kültürlerinin hızlı bir Şekilde gelişmesi söz konusu olabilir. Bu nedenle Finer, yapmış olduğu sınıflandırmının geçici olduğunu belirtmektedir.

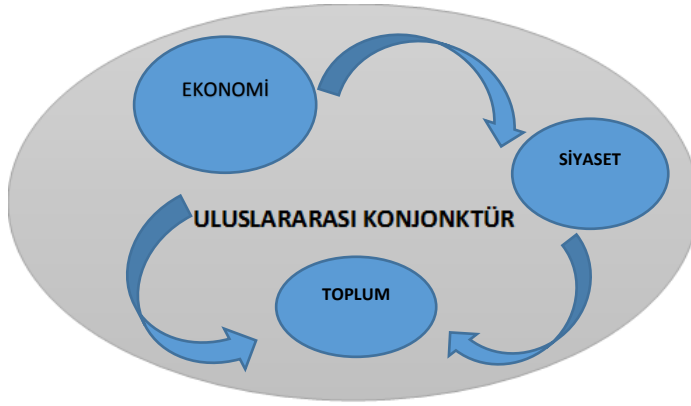
Siyasal kültür ve askeri müdahaleler arasında bağlantı kurarken unutulmaması gereken önemli bir nokta da ordunun ülkenin geçmişinde oynadığı rolden kaynaklanan değeridir. Ordunun, ülkenin geçmişinde oynadığı kahramanlık rolü askere önemli bir prestij sağlar. Örneğin Türkiye’de olduğu gibi, bağımsızlık savaşında ve rejimin kuruluşunda önemli rol oynamış olan silahlı kuvvetlere toplumda genellikle büyük önem atfedilmektedir. Böyle durumlarda, ordu da kendisini toplumdaki diğer tüm kurumların üstünde, hatta yerine getirmiş olduğu işlevler bakımından siyasetin de üstünde görebilmektedir. İŞte bu noktada toplumda, rejim ve ilkelerine karşı bağlılık ve saygı yeterince geliŐmemiŐ ise, orduya gösterilen saygı ve verilen önem devam edecektir. Sivil yöneticilerin yönetsel performansının düşük olması ve siyasal otoritelerin siyasal etkisizliği de bu duruma davetiye çıkartmaktadır. Meydanın askerlerin yüksek prestijine kaldığı bir ortamda da, sivil üstünlük prensibinin gelişimi daha güç hale gelecektir. Bir toplumda sivil üstünlük prensibinin geliŐebilmesi için, öncelikle sivillerin bu ilke konusunda bilinç seviyelerinin yüksek olması gerekmektedir (aktaran rs, 1996: 51).

Siyasal kültür düzeyi düşük ülkelerde askeri darbeden sonra darbe iktidarı daha uzun sürmektedir. Örneğin Latin Amerika’ya bakıldığında darbe sonrasında askeri iktidarların süresi oldukça uzundur. Arjantin’de 17 yıl (kesintilerle), Brezilya’da 21 yıl ve Şili’de 16 yıl asker iktidarda kalmıştır. Aslında Türkiye ve Latin Amerika siyasal kültür düzeyleri açısından birbirlerine oldukça yakındır. Hem Türkiye, hem de Arjantin, Brezilya ve Şili siyasal kültür düzeyi düşük olan ülkeler arasındadır. Finer’in siyasal kültür düzeyi düşük olan ülkeler grubu ikiye ayrılmaktadır. Bu grup içinde siyasal kültür düzeyi görece daha iyi olan ülkeler grubun üst sıralarda yer alır. Türkiye de üst sıralarda yer almaktadır. Türkiye’de darbe bildirisi okunurken askerin altını çizdiği nokta rejimin bir an önce demokratik yollarla sivil iktidara devredileceği olmuştur. Nitekim, Arjantin, Brezilya ve Şili’deki askeri iktidarlara kıyaslandığında Türkiye’de darbe sonrasında askerin iktidarda kalma süresi oldukça kısadır.

1.3.3. Askeri Darbelerin Nedenleri

Askeri müdahalelerin gerçekleşmesinde sosyal, siyasal ve ekonomik faktörler rol oynar. Daha yakından analiz edildiğinde ise, askeri müdahalelerin nedenleri şu dört ana başlıkta toplanabilir: modernleşme, savaşın kaybedilmesi, sivil rejimlerin krize girmesi ve ekonomik sorunlar. Belirtilen nedenler sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda karşılık bulmaktadır. Aynı zamanda müdahalenin nedenleri yorumlanırken, bu alanları uluslararası konjunktürle etkileşimini değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla bir askeri müdahale türü olan darbelerin nedenleri de bu kapsamda tartışılmalıdır. Darbelerin nedenlerini değerlendirirken siyasal, sosyal, ekonomik faktörlerin ve aynı zamanda uluslararası konjunktürün bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması etkili bir analizi mümkün kılar. Darbelerin nedenleri değerlendirilirken bu bakış açısını yansıtmaları için şöyle bir şekil kullanılabilir:

Şekil 2 Darbenin Nedenleri

Askeri müdahalelerin nedenlerinden birinin modernleşme olduğu yukarıda belirtilmiştir. Modernleşme süreci, toplumsal yapıda siyasal, sosyal ve ekonomik bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerde askeri müdahalelere daha sık rastlanması, bunun modernleşmenin yarattığı bir problem olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Bu soruya farklı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin, Pye'e (1962) göre, modernleşme sürecine giren az gelişmiş ülkelerin, bu süreçte bir gelişme kaydedebilmeleri için askeri müdahale zorunludur. Diğer yandan,

modernleşme aşamasında ordu, toplumu çağdaşlaştırıcı bir rol oynadığı için müdahalede bulunabilir. Modernleşme aşamasındaki toplumlarda ordu, içinde bulunduğu toplumda diğer kurumlara göre istikrarlı ve yerleşik bir kurum olarak değerlendirilmektedir (ss. 73-80).

Az gelişmişliği askeri müdahalelerin nedenlerinden biri olarak değerlendiren Huntington (1962), konuyla ilgili bağlantıyı şu şekilde kurmaktadır: Az gelişmiş toplumlarda ekonomik gelişme ve siyasal istikrar sağlama konusunda gösterilen çabaların yetersiz kalışı, şiddet ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda da az gelişmiş toplumlarda toplumsal kaosun ortadan kaldırılıp, ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için askeri darbeler bir araç olarak kullanılabilir (s. 39).

Kaybedilen savaşlar, askeri müdahalelere neden olan bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda Rustow, savaşta yenik çıkılmasının askeri müdahale olasılığını arttırdığını belirtmiştir. Görüşünü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkan Savaşı'nın bitiminde; Yunanistan'da 1922 Anadolu yenilgisi üzerine; Mısır'da 1948'de İsrail'e yenilgiden sonra, ordunun yönetime el koyduğu örneklerle desteklemiştir (Rustow, 1967: 176). Yenik çıkan savaşların etkisini Türkiye'de cumhuriyet öncesi yaşanan bazı askeri darbelerde görmek mümkündür. Ancak cumhuriyet sonrası yaşanan askeri müdahalelerde ise böyle bir etkiden bahsedilemez. Savaşın kaybedilmesinin, askeri müdahaleye etki eden bir faktörü olduğu bu şekilde savunulmuş olsa da tersi örnekler de görülebilir; yani, yenilgiyle sonuçlanan bir savaşın ardından ordu iktidarı sivillere devredebilir. Bu konuya Latin Amerika'dan bir örnek vermek gerekirse, Arjantin'de Falkland sorunundan sonra askerin, iktidarı sivillere devretmesi bazı kaynaklarda bu durumun tespitinde kullanılmaktadır.¹⁵

Sivil rejimlerin krize girmesi veya siyasal istikrarsızlık askeri darbelerde önemli bir motivasyon kaynağıdır. Askerlerin, korumakla yükümlü oldukları devletin, toplumun ve anayasal düzenin tehdit altında olduğunu gördüklerinde müdahale etme eğilimleri artmaktadır. Yine bu dönemlerde toplumun da bir kurtarıcı olarak askerden medet umması, orduyu harekete geçirmede önemli bir faktördür.

¹⁵ Fakat Arjantin'de askerin iktidarı sivillere devretmesini sadece Falkland konusunda aldığı yenilgiye bağlamak yanlış olacaktır. Konuyla ilgili tezin 3. bölümünde bilgi verilmiştir.

Linz ve Stepan (1974), askeri müdahalelerin nedenleri konusunda çok faktörlü bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Onlara göre, siyasal gücün yapısı ve hükümetin meşruluğu gibi siyasal kökenli sorunlar askeri müdahalelerin nedeni olabilir. Bunlara ek olarak nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme ve öbür yapısal değişimleri gibi sosyal tabanlı faktörlerin de askeri müdahale olasılığını artırabileceğini belirtmişlerdir (ss. 38-45).

Nordlinger'in (1977) "askerler ne zaman müdahale eder" sorusuna getirdiği cevap da sivil hükümetlerin başarısızlıkları ve bunun sonucunda meşruiyetlerini kaybetmeleri üzerine inşa edilmiştir. Sivil hükümetlerin kamusal düzeni koruyamama, siyasal çatışmaların artışı önleyememe, aşırı kutuplaşma, siyasal şiddet ve terörün tırmanması gibi başarısızlıklar ve bunun sonucunda meşruiyetlerini kaybetmeleri askerlerin müdahaleci dürtülerini harekete geçirmektedir. Askerler, sivil otoritelerin belirtilen başarısızlıklarına karşı darbeye bulunurken, bu eylemlerini daha kolay meşrulaştırabilmektedirler. Daha da önemlisi, sivil otoritelerin bu başarısızlıkları, halkın gözünde siyasal meşruiyetin azalmasına neden olmaktadır. Askerlerin sivil hükümetlere karşı giriştikleri eylemlere gösterdikleri nedenlerin başında, sivil yöneticilerin anayasaya ve yasalara aykırı eylemleri, ekonomik bozulma, siyasal muhalefetin şiddetlenmesi ve yaygın şiddet ve terör eylemleri ile sivil otoritelerin baş edememesi gelmektedir (s. 63).

Bazen, demokrasinin işleyişi sırasında yaşanan sorunlar, askeri darbelerle dayanak oluşturabilmektedir. Çok nadiren darbeler "iyi darbe" olarak değerlendirilebilir. Bu darbeler kötü yönetimi devirip özgür ve adil seçim ortamını oluşturarak kışkıklarına geri dönerler. Fakat "iyi darbe" bile olsa, daha sonraki darbecilere davetiye çıkartması ve gelecekte bir emsal olarak gösterilmesi açısından sorunlu görülebilir. Dolayısıyla "iyi darbe"yi gelecekte kötü darbeler izleyecektir. Modern egemen bir devlet ortaya çıktığından beri sadece iki darbe "iyi darbe" olarak değerlendirilir. Bunlardan biri, 1974 Portekiz darbesi (Karanfil Devrimi), diğeri de 1992 Mali darbesidir. Bu darbelerden sonra Portekiz ve Mali'de demokrasi kök salmaya başlamıştır (Sampford, 2010: 9). Tabii ki burada bir darbenin "iyi" ya da "kötü" olarak değerlendirilmesi veya böyle bir sınıflandırma yapıp yapılamayacağı tartışmalı bir durumdur. Kaldı ki Huntington'ın demokratikleşme dalgalarında, üçüncü demokratikleşme dalgasının başlangıç noktası 1974 Portekiz darbesidir.

Karsten (1989), yukarıda bahsedilen nedenlerin dışında, ordunun sadece kendi iktidar açlığını gidermek için de darbe yapabileceğinden bahsetmiştir. Fakat bu durumun genellikle çok az olmakla birlikte siyasal kültür düzeyinin düşük olduğu demokratik olmayan ülkelerde görülebileceğini ve bu tür darbelerin yarışmacı demokrasilerde olmadığını söyler. Demokratik ülkelerde darbelerin nedenlerini ise derin ekonomik krizler, siyasal yolsuzluklar, siyasal çıkmazlar, ordunun değerlerinin aşağılanması ve ordunun çıkarlarının tehdit altında olması şeklinde sıralamıştır (ss. 10-11).

Askeri müdahalelerin en önemli nedenini tartışırken ele alınan bir diğer başlık ekonomik sorunlardır. Örneğin Gülalp'e (1993) göre, darbelerin en önemli nedenlerinin başında ekonomik krizler gelmektedir. Her darbeden önce ekonomik bir kriz eşliğinde siyasal bir kriz yaşandığı ve bu yüzden de ordunun devleti kurtarmak için partilerüstü bir girişim olarak tanımlanan bir amaç ile harekete geçtiği görülmektedir (s. 26).

Ekonomik sorunları sadece ülkenin iç dinamikleriyle açıklamak yetersiz bir yaklaşımdır. Uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktürle birlikte değerlendirmek gerekir. Sadece ulusal varlıklar olmakla kalmayıp uluslararası sistemin de parçası olan devletlerde kimi zaman ulusal siyasi/iktisadi politikalar ile uluslararası siyasi/iktisadi düzen arasındaki makas açılabilir. Darbe de bu noktada ulusal siyasi gidişatın uluslararası siyasi/iktisadi düzen ile uyumlu hale getirilmesi için devreye girmektedir (Balta, 2016).

Darbelerin nedenlerine dair ekonomik analizler tezde ele alınacak olan darbelerin açıklanmasında birinci derecede önemlidir. Bu nedenle bir alt başlıkta darbelerin ekonomi politik yorumu için çerçeve sunulmaktadır. Ancak bu bakış açısı ekonomik indirgemecilik olarak yorumlanmamalıdır. Darbeler analiz edilirken ekonomik sorunların siyasal ve sosyal alana yansımalarıyla birlikte bütüncül bir değerlendirme yapılması gerekir.

1.3.4. Askeri Darbelerin Ekonomi Politikası

Ekonomik sorunların askeri darbelerin nedenlerinden biri olarak değerlendirildiği yukarıda belirtilmiştir. Genel olarak askeri darbeler ile ekonomi arasında ilişki kuranlar, zayıf ekonomilerin ya da ekonomik kriz dönemlerinin darbe tehlikesini

artığını vurgulamaktadır. Örneğin Huntington ve Fukuyama'nın görüşleri bu yöndedir. Huntington, Latin Amerika ülkelerinden ekonomik kriz dönemlerinde darbe riskinin de artığını belirtmektedir. Fukuyama da siyasi istikrarsızlığın ekonomik kriz dönemlerinde artığını ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak aynı yönde bir görüş olarak Acemoğlu ve Robinson'un yaptıkları çalışmada belirttikleri üzere, Brezilya'da 1964, Şili'de 1973 ve Arjantin'de 1976 askeri darbeleri ekonomik kriz dönemlerinde gerçekleşmiştir (Acemoğlu ve Robinson, 2001: 939).

Az gelişmiş ülkelerde II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan demokratikleşme süreci 1960'ların ikinci yarısından itibaren demokratikleşmenin geri-çevrimi dönemine girmiştir. Bu dönemde az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda ordunun öncülüğünde otoriter rejimler kurulmaya başlanmıştır. Otoriter rejimlerin kurulmasının altında yatan esas neden İİS politikaların tıkanmasıdır. Mevcut ekonomik birikim rejiminin tıkanmasıyla birlikte, gerek bu model üzerinde yapılacak yamalar gerekse yeni bir birikim modeline geçme aşamasında siyasal rejimin de buna göre revize edilmesi gerekir. Atay'ın (2011) belirttiği gibi, *“ekonomik krizle siyasal kriz arasındaki ilişkide unutulmaması gereken önemli bir özellik, siyasal rejim değişikliklerine yol açan gelişmenin ekonomik krizin doğrudan bir sonucu olmaktan çok, siyasal rejimin ekonomik kriz nedeniyle yükselen toplumsal hoşnutsuzlukları kontrol altında tutabilecek ve yeniden yapılanmayı sağlayacak esnekliği göstermedeki başarısızlığıdır.”* (s. 148). İşte İİS politikalarından ihracata yönelik sanayileşme (İYS) politikalarına geçiş dönemine denk gelen dönemde yaşanan darbelerin altında yatan neden budur.

Burada İİS rejiminin işleyişiyle ilgili kısa bir bilgi sunmak gerekir. İİS rejiminin temeli iç talebin artırılmasına ve iç piyasaların gelişmesine dayanmaktadır. Bu rejimde, ülkeler tüketecekleri ürünleri, ithal etmeden kendi imkanlarıyla üretirler. Böylece ithalata olan bağımlılıkları azalırken öte yandan da sanayileri gelişmektedir. Aynı zamanda imalat sanayisini destekleyici -kredi kolaylıkları, devlet destekleri gibi- uygulamalar söz konusudur. İİS rejiminin temel dayanaklarından biri olan iç talebin artırılması konusunda ücret artışları önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. İİS rejimi aynı zamanda istihdam olanaklarının artırılması, sosyal güvenlik sisteminin etkinleştirilmesine de olumlu yansımaktadır. Fakat İİS rejimi, işleme mantığından dolayı, uzun vadede ekonomide enflasyonist bir ortam oluşturmaktadır.

Enflasyonist ortam yaratmanın dışında karşılaşılan bir diğer olumsuzluk da döviz ihtiyacında ortaya çıkmaktadır. İç piyasada üretilecek olan ürünleri imal edecek teknolojiye sahip olamayan ülkeler bunları ithal edip montaj sanayiye yönelirler. Bu ürünlerin ithali sırasında dövize olan talep yükselir. Döviz ihtiyacının bir kısmı tarım ihracatından karşılanırsa da uzun vadede bu durum döviz sıkıntısına neden olmakta ve ödemeler dengesi krizi yaratmaktadır. İİS rejiminin yaratmış olduğu krize çözüm olarak da IMF ve DB gibi uluslararası örgütler tarafından hazırlanan istikrar paketleri uygulanmıştır. 1970'lerin ortalarından itibaren bu rejim yerini, ekonomide liberal politikaların hakim olduğu İYS stratejisine bırakmıştır.

Çoğu az gelişmiş ülkenin de uyguladığı gibi, İİS, Latin Amerika'da dünya çapında yaşanan 1929 ekonomik krizinin ardından 1930'larda uygulamaya konulan bir gelişim stratejisi olmuştur. İlk başta 1929 ekonomik krizine çözüm olarak üretilen İİS politikaları sonradan Latin Amerika için uzun vadeli bir gelişim stratejisi halini almıştır. II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle bu strateji daha da yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de ise İİS politikaları Latin Amerika'dan biraz daha sonra, 1960'larda, uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de İİS politikalarının kurumsal ve yasal altyapısı 1960 darbesi ile hazırlanmıştır.

İİS politikaları 1930'lardan 1960'ların ikinci yarısına kadar Latin Amerika'da ekonomik alanda oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. 1960'ların ortalarına kadar bu politikalar çok iyi işlemiştir. Ne var ki 1960'ların ortalarından itibaren İİS politikaları Latin Amerika ekonomilerini krize sokmaya başlamış, *"...büyüyen bütçe açıkları, dış tasarruflara bağımlılığı artması, ticaret kısıtlamaları ile yürüyen ithal ikameci endüstrilerin dış sermayeye bağımlı hale gelmesi, ekonomi politikaları ve kaynak dağılımı kentli kesimlere yöneldiğinden, tarım kesiminin yoksullaşması gibi"* sorunları beraberinde getirmiştir (Benderli ve Görenel, 2006: 185). Bu süreç, Latin Amerika'da ordunun öncülüğünde otoriter rejimler kurulmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'de ise İİS politikasının krizi 1970'li yılların ilk yarısında başlamıştır.

Latin Amerika'da İİS kapsamında devletlerin izlediği korumacı politikalar, ekonomik gelişmenin ilk evrelerinde ve sanayileşmenin yerleşmesinde faydalı olmasına rağmen ilerleyen süreçte sanayileşmenin ve ekonominin önünde bir nevi

engel teşkil etmiştir. Sanayiciler, orta tabaka ve organize olmuş işçi sınıfı sıkıntının farkına varmaya başlamıştır. Seçilmiş hükümetler ise sermaye kesimlerine verdikleri destekleri kestikleri takdirde, bu kesimden aldıkları politik destekten yoksun kalacakları korkusuyla mevcut düzeni devam ettirme konusunda oldukça ısrarlı davranmışlardır (Handelman, 2004: 449). Belli bir süreden sonra bu ekonomi modeli çerçevesinde yapılan kamulaştırmalar, devlet kuruluşlarında gereğinden fazla istihdam yaratılması, ücretlerdeki artış, devlet şirketlerinin temel tüketim mallarını ve hizmetlerini çok ucuza sunması ve kamu harcamalarının artması ekonomiyi yönetilemez hale getirmiştir. Bu durumun toplumsal alandaki yansımaları da siyasal olarak yönetilemez bir boyuta taşınınca, devreye baskıcı, dengeleyici ve düzenleyici rolüyle ordu girmiştir. Yeni ekonomi politikalarına uygun rejimin tesisi ve aynı zamanda hem yeni ekonomi politikalarının hem de yeni rejimin topluma kabul ettirilmesi ordu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

1960’lardan itibaren Latin Amerika’da gerçekleşen askeri darbeler yeni kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kavramların en popülerleri O’Donnell’in (1979) “bürokratik otoritarizm” kavramıdır. 1964’te Brezilya’daki ve 1966’da Arjantin’deki askeri darbeleri bürokratik otoritarizm kavramıyla açıklayan O’Donnell, aslında bu kavrama ulaşırken darbelerin ekonomi-politik analizini yapmış ve darbeleri İİS politikalarının krize girmesi üzerinden yorumlamıştır. Bu dönemde yönetimi devralan askeri iktidarların özelliği, diğer askeri darbe dönemlerinden farklı olarak ülkeyi sivil bürokratlarla ve teknokratlarla birlikte yönetmeleridir. Aynı zamanda bu iktidarların bir diğer paydaşı da çok uluslu şirketler olmuştur.

Çalışma kapsamında karşılaştırılacak olan darbelerin bürokratik otoritarizm yaklaşımı üzerinden değerlendirilmesi uygun olacaktır. Dolayısıyla burada bürokratik otoritarizmi biraz daha detaylı incelemek gerekir. Latin Amerika’da 1960’larda ve 1970’lerin başında yaşanan askeri darbe dalgası, öncekilere göre daha farklı görülmüş ve bu dönemde, hem askeri darbeler hem de askeri iktidarlar değerlendirilirken yeni kavramlar geliştirilmeye başlanmıştır. Guillermo O’Donnell (1979) bu iktidarları “bürokratik otoriter rejimler-bürokratik otoritarizm (Bureaucratic -Authoritarianism)” olarak adlandırmıştır. Yine Jose Enrique Miguens (1970) Latin Amerika’nın 1960’lardan itibaren yaşadığı askeri darbeleri “Yeni Latin Amerika Darbeleri” olarak değerlendirmiştir. Arjantin’de 1966’da, Brezilya’da

1964'te yapılan darbeler bu yeni kavram çerçevesinde ele alınmıştır. Schamis'e (1991) göre, 1973'te sağlam bir demokrasiye sahip, endüstrileşmiş ve siyasal açıdan istikrarlı olan Şili'de yaşanan darbe tamamen Latin Amerika'ya özgü yeni bir süreci yansıtmıştır. Aynı tarihte meydana gelen Uruguay askeri darbesi de Uruguay'ın modern tarihinde ilk kez olmuştur (s. 201).

Bürokratik otoritarizm kavramının gelişmesinde başat rolü oynayan O'Donnell, siyasal olaylarla ekonomik koşullar arasında bir bağ kurmuştur. 1960'lardan sonra Latin Amerika'da ortaya çıkan bürokratik otoriter rejimlerin yükselişini bu ülkelerdeki ekonomik büyümenin, bir noktadan sonra duraklamaya dönüşmesine bağlamıştır. Bunun da nedeni, bu ülkelerin mevcut sermaye ve teknolojiyi kullanarak gidebilecekleri en ileri noktaya ulaşmış olmalarıdır. Daha fazla büyüme için, sermaye ağırlıklı sanayilere ve yeni teknolojilere yönelik yüklü yatırımlar gerekmektedir. Aslında bu bahsedilen İİS politikalarının krize girmesidir. Çıkış noktası da çok uluslu şirketlerle yapılacak iş birlikleridir. Çok uluslu şirketler, Latin Amerika'da sık sık görülen işçi çatışmaları, solcu hükümetlerin başa geçme ihtimali ve sivil huzursuzluk gibi nedenlerden dolayı yatırım yapma konusuna mesafeli durmuşlardır. Ekonomik durgunluk, yüksek enflasyon ve düşen hayat standartları gibi olumsuzluklar siyasi ve toplumsal açıdan da istikrarsızlığı körüklemiştir. İç içe geçen bu yapıda kendini tehdit altında hissedenler çıkarlarını korumak adına askerin müdahalesini desteklemişlerdir. İşte bu noktada, 1960'lı yıllar ve sonrasında ordunun rolü, kapitalist sanayinin gelişmesi için gerekli siyasi koşulların garantisini sağlamak olmuştur. Bu dönemde yönetimi devralan askeri iktidarların özelliği, diğer askeri darbe dönemlerinden farklı olarak ülkeyi sivil bürokratlarla ve teknokratlarla birlikte yönetmeleridir. Aynı zamanda bu iktidarların çok uluslu şirketlerle de ilişkileri vardır. İşte O'Donnell'in "bürokratik otoritarizm" kavramı buradan gelmektedir.

Handelman'ın (2004) belirttiği gibi, yukarıda bahsedilen 1960'lardan sonra Latin Amerika'da yaşanan bürokratik otoriter rejimler, iktidara geldikleri zaman bölgedeki diğer askeri hükümetlerden daha uzun bir süre -Uruguay'da 12 yıl, Brezilya'da 21 yıl- ayakta kalmışlardır. Siyasi parti aktiviteleri uzun bir süre yasaklanmış, işçi sendikaları ve alt sınıfların önderlik ettiği çeşitli organizasyonlar ortadan kaldırılmış, grevler yasaklanmış ve siyasi muhalefete izin verilmemiş, muhalif olanlar hapse

atılmış ve işkenceye uğramıştır. Arjantin ve Şili’de binlerce insan öldürülmüştür (ss. 409-410).

Aşağıda 1970-1997 yılları arasında Latin Amerika’da on beş ülkenin askeri müdahalelerine ait bir puanlama tablosu (Tablo 1.2) bulunmaktadır. Puanlamaya göre, “0” askerin müdahalesinin olmadığını, “1” askerin az müdahalede bulunduğunu, “2” askerin orta düzeyde müdahalesini, “3” ise doğrudan ülkenin askeri yönetim altında olduğunu ifade etmektedir. Bu tablodan askeri darbe iktidarlarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönemleri, bu dönemlerin ne kadar sürdüğünü analiz etmek mümkündür.

Tablo 1.2 Latin Amerika’da Askerin Müdahalesine İlişkin Puanlama Tablosu

<i>Yıllar</i>	Arjantin	Bolivya	Brezilya	Şili	Dom. Cum.	Ekvador	El Salvador	Guatemala	Haiti	Honduras	Panama	Paraguay	Peru	Uruguay	Venezuela
1970	3	3	3	1	2	2	3	2	2	3	2	3	2	0	1
1971	3	3	3	1	2	2	3	2	2	3	2	3	2	0	1
1972	3	3	3	2	2	3	3	2	2	3	2	3	3	1	1
1973	3	3	3	3	2	3	3	2	2	3	3	3	3	1	1
1974	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	1	1
1975	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	1	1
1976	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	2	1
1977	3	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	2	1
1978	3	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3	1
1979	3	2	3	3	1	3	3	3	2	3	3	3	2	3	1

1980	3	2	3	3	1	2	2	3	2	3	3	3	2	3	1
1981	3	3	3	3	1	2	2	3	2	3	3	3	2	3	1
1982	3	3	3	3	1	2	2	3	2	3	3	3	2	3	1
1983	3	2	3	3	1	2	2	3	2	3	3	3	2	3	1
1984	3	2	3	3	1	2	2	3	2	2	3	3	2	3	1
1985	2	2	2	3	1	2	2	3	2	2	3	3	2	2	1
1986	2	2	2	3	1	2	2	2	3	2	3	3	2	2	1
1987	2	2	2	3	1	2	2	2	3	2	3	3	2	2	1
1988	2	2	2	3	1	2	2	2	3	2	3	3	2	2	1
1989	2	2	2	3	1	2	2	2	2	2	3	3	2	1	1
1990	2	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1	2	2	1	1
1991	2	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1	2	2	1	1
1992	2	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1	2	2	1	2
1993	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1	2	2	1	1
1994	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1	2	2	1	1
1995	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1
1996	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1
1997	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1

Kaynak: Robert E. Looney & Peter C. Frederiksen, "The Effect of Declining Military Defense Budgets in Latin America" s.427.

1.3. Askeri Darbe İktidarı

Askeri darbeler göz önüne alındığında Türkiye’de 1980 darbesiyle başlayan ve 1983 yılına kadar süren, Arjantin’de 1976 yılında başlayan ve 1983 yılına kadar süren, Brezilya’da 1964-85 yılları arasındaki değişik devamlar ve son olarak Şili’de 1973’ten 1990’a kadar yönetimde kalan askeri darbe iktidarları görülmektedir. Burada ilk dikkati çeken nokta, bu dört ülke içinde Türkiye’deki askeri darbe iktidarının yönetimde kalma süresinin diğer ele alınan ülkelere kıyasla çok daha kısa olduğudur. Ne kadar uzun sürerlerse sürsünler, şu bilinmelidir ki askeri iktidarlar kalıcı değildir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 1.3) Latin Amerika’daki yirmi ülkede meydana gelen son darbeler ve iktidarda kalış süreleri görülmektedir.

Tablo 1. 3 Latin Amerika’da Darbeler

ÜLKE	SON ASKERİ DARBE	SÜRESİ (YIL)	ASKERİ İKTİDARIN SONA ERMESİ
ARJANTİN	Nisan 1976	7	Aralık 1983
BOLİVYA	Temmuz 1980	2	Eylül 1982
BREZİLYA	Nisan 1984	21	Mart 1985
ŞİLİ	Eylül 1973	17	Mart 1990
KOLOMBİYA	Haziran 1953	5	Ağustos 1958
KOSTA RİKA	Ocak 1917	3	Ağustos 1919
KÜBA	Mart 1952	7	Aralık 1958
DOMİNİK CUMHURİYETİ	Nisan 1965	0	Eylül 1965
EKVADOR	Şubat 1972	7	Ağustos 1979
EL SALVADOR	Aralık 1931	48	Ekim 1979
GUATEMALA	Temmuz 1970	16	Ocak 1986

HAİTİ	Eylül 1991	0	0
HONDURAS	Kasım 1972	9	Haziran 1982
MEKSİKA	Şubat 1913	1	Temmuz 1914
NİKARAGUA	Haziran 1936	43	Temmuz 1979
PANAMA	Ekim 1968	21	Aralık 1989
PARAGUAY	Mayıs 1954	35	Mayıs 1989
PERU	Ekim 1968	12	Temmuz 1980
URUGUAY	Haziran 1973	12	Mart 1985
VENEZUELA	Kasım 1948	10	Ocak 1958

Kaynak: Robert H. Dix, *Military Coups and Military Rule in Latin America*, *Armed Forces & Society*, Vol. 20, No. 3, Spring 1994, s. 442.

Askeri iktidarları sınıflandırmak için Rustow'un çalışmasından faydalanılabilir. Rustow (1967), sınıflandırmasında askeri rejimleri beş grupta toplamıştır. Bunlar, sürekli askeri rejimler, pretoryenizm, askeri ihtilal, asker-sivil koalisyonu ve geçici askeri rejimlerdir. Türkiye'deki 1960 darbesinin ardından yaşanan askeri darbe iktidarını "geçici askeri rejimler" başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu rejimlerde, darbeyi yapan askerler, geçici bir süre için iktidarda kalırlar ve devlet yönetiminde kendi anlayışlarına göre bir düzenleme yaptıktan sonra iktidarı sivillere bırakırlar. Rustow (1967) sınıflandırmasında, sık sık darbe yaşayan Latin Amerika'da uzun süre yönetimde kalan askeri iktidarlar için asker-sivil koalisyonunu uygun görmüştür. Sivil-asker koalisyonunda, askerler, çeşitli yollarla siyasal oyunun hakemi, anayasa ve ulusal birliğin güvencesi durumundadırlar. Örneğin 1945'ten sonra Brezilya, 1958'den bu yana Arjantin'de görülmüştür (ss. 191-197). Rustow'un bu sınıflandırmasına göre, Türkiye'de 1980 darbesinin ardından yaşanan askeri darbe iktidarını tıpkı 1960 askeri darbe iktidarı gibi geçici askeri rejimler altında değerlendirmek mümkündür. Yine Latin Amerika'nın uzun süren askeri darbe iktidarları göz önüne alındığında, -Arjantin'de 7 yıl, Brezilya'da 21 yıl ve Şili'de 16

yıl- asker-sivil koalisyonu altında değerlendirmenin dışında Rustow'un uzun süre yönetimde kalan askeri iktidarları tanımlamak için kullandığı "Sürekli Askeri Rejimler" başlığında değerlendirmek de isabetli olacaktır.

Askeri darbeyi gerçekleştiren grup siyasi iktidarı da eline alır. Bu süreç hiçbir siyasal rekabete açık değildir. Zaten darbe iktidarı mutlak hakimiyetini sağlamak için gerekli yasakları yürürlüğe koymuştur. Örneğin, siyasi partileri kapatmak, anayasal düzenlemeleri askıya almak, çeşitli muhalefet eylemlerini yasaklamak gibi. Asker, yaptığı darbeyi meşrulaştırma sürecinde kullandığı argümanları, iktidarında da kullanır. İşler yoluna koyulduktan sonra iktidarın sivillere devredileceği belirtilir. Ancak, askeri darbe iktidarından sonra sivillere devredilen iktidarın da ne kadar sivil olacağı tartışmalıdır. Zira askerin vesayetini uzun yıllar kurumsal ya da yasal pratiklerde yaşamak mümkündür.

Çoğu zaman askeri iktidarlar aslında kendi düzenledikleri anayasalar çerçevesinde yasallaşarak kurumsal hale gelirler. *"Demokrasiye dönüşle kimi ortak yönleri olan ve belirli bir liberalleşmeyle atbaşı gidebilen bu dönüşüm, askeri iktidarın meşru kabul edilen kurumsal çerçeve içinde oluştuğunu ve bu çerçeveyi, demokratik sürece için temel belirsizlik kaynaklarını dışlayarak, kendi çıkarı doğrultusunda kullandığını anlatmaktadır."* (Rouquie, 1986: 364). Aslında bu durum, asker iktidarı sivillere devrettikten sonra, kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti ve tepkiyi azaltan bir etki yapmaktadır.

Askeri darbe iktidarları sırasında askeri harcamaların arttığını söylemek mümkündür. Örneğin Şili'de 1970 yılında askeri harcamaların gayri safi milli hasıla (GSMH) içindeki oranı %2,5 iken, bu oran 1973'te %3,3'e, 1974'te %4,9'a çıkmıştır. Demokratik düzene dönüldüğündeyse oran %2,8'e inmiştir. Arjantin'de de benzer bir durum söz konusudur. 1975'te askeri harcamaların GSMH içindeki payı %2,1 iken, 1976'da %3,2'ye, 1982'de ise %6,2'ye yükselmiştir. Yalnız 1982 yılındaki ciddi artışın altında yatan önemli bir sebebin de Falkland Savaşı olduğu vurgulanmalıdır. Askeri harcama oranları 1983'te %4,6'ya, 1985'te de %3,6'ya düşmüştür (w/Soliman, s.7-12).

Askeri yönetimin her çeşidinin baskıcı olduğu söylenebilir. Bir örgüt olarak ordunun sahip olduğu özellikler darbelerde etkili olduğu gibi, askeri iktidarda da önemli

parametrelerdir. Bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda askeri iktidarların, kendileri dışında başka ideolojilere sıcak bakması beklenemez.

Heywood'a (2010) göre askeri yönetimler hakkında altı çizilmesi gereken önemli bir nokta da, üst düzey hükümet makamlarına, askeri emir komuta zincirine göre kişi ataması yapılmasıdır (s. 64). Bu atamalara sadece merkezi yönetim düzeyinde değil, demokrasinin beşiği kabul edilen yerel yönetim makamlarında da karşılaşılmaktadır.

Askeri darbe iktidarı, sivil iktidarın kolay kolay göze alamayacağı düzenlemeler yapar. Bu düzenlemeler genellikle yasakları, daraltılması gereken özgürlükleri, toplumun depolitize edilmesini, alınması gereken ekonomik tedbirleri kapsamaktadır. İktidarda olan asker kendine muhalefet edecek herhangi bir eylem ya da siyasi faaliyet istemez. Bunu önlemek için gerekli düzenlemeleri yapar. Burada özellikle Arjantin'in durumundan bahsetmek gerekir. 1972 yılında, 1966'dan beri iktidarda bulunan askeri yönetim toplumsal patlamaya engel olmak için 1955'ten beri ilk kez yasaklamasız seçim yapmaya karar vermiştir. Bu uygulama ilk bakışta demokrasiye göz kırpsa da, askeri iktidar seçim için çeşitli şartlar sunmuştur. Bunlar, tüm siyasi grupların "büyük ulusal anlaşma"ya taraf olması, askeri bir adayın varlığı ve güçlü bir seçenek olan Peron'un adaylığını önleyecek ikamete ilişkin düzenlemedir. Seçim sonuçları askerin aleyhine olmuş, fakat askerler kendilerinden beklenmeyecek derecede sonuçlara saygı gösteren bir tutum sergilemiştir. Ancak bu durumun hükümetin askerden arındırıldığı ya da askerin demokratik değerlere saygı duyarak kışlasına döndüğü anlamına gelmediği, 1976 yılındaki darbeyle gözler önüne serilmiştir (Rouquie, 1986: 369-370).

1.4. Askerin İktidardan Çekilmesi

Ordunun başrol oynadığı otoriteryen bir rejimin sona ermesinden sonra en kritik soru, yeni sivil demokratik hükümetin orduyu kontrol altına alıp alamayacağıdır (Stepan, 1988: 68). Ordu siyasi sisteme bir kez girdi mi, onu çıkarmak ya da siyasi sistemden etkisini silmek oldukça zordur. Maniruzzaman'ın yaptığı çalışmaya göre, Üçüncü Dünya ülkelerinde 1946'dan 1984'e kadar meydana gelen 71 askeri rejimde hükümetten istifa eden askeri iktidarların %65'inde silahlı kuvvetler beş yıl içerisinde yeniden iktidara geçmiştir (aktaran Handelman, 2004: 424).

Maniruzzaman'ın sayısal sonuçları ile tam olarak örtüşmese de, Latin Amerika'da iktidardan çekilen askerler çok uzun bir süre geçmeden tekrar iktidara gelebilmektedir. Yukarıda verilen Arjantin örneği, bu durumun çok net bir kanıtıdır. Türkiye'ye bakıldığında ise, iki darbe ve arasında yaşanan bir müdahalenin on yıllık periyotlarda birbirlerini izledikleri görülmektedir.

Askerin kışlasına hangi durumlarda döndüğü dört başlık altında toplanabilir. İlk olarak, başlangıçta belirtmiş oldukları sınırlı sayıda olan hedeflerine ulaştıklarında çekilmeye karar verirler. Asker, hedeflerini gerçekleştirdikten ve işleri yoluna koyduktan sonra iktidarı sivillere devredeceğini vaat edebilir. Örneğin, Türkiye'de yaşanan darbelerde iktidarın sivillere devredilmesi bu ilke çerçevesinde gerçekleşmiştir. Askeri darbe iktidarından sonra, sivillere devredilen iktidarın da ne kadar sivilleşebileceği tartışmalıdır. Asker iktidardan ayrılrsa da vesayetinin, yaptığı anayasalar ve oluşturduğu kurumlarla devam ettiği görülmektedir. İkincisi ekonomik şartların kötüleştiği durumlar hükümet yönetimini daha da zorlaştırır ve askerın iktidarı terk etmesine yol açar. Askeri iktidarlar ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla göreve geldikleri için, ekonomi kötüye gittiğinde iktidara olan ilgileri de azalmaya başlar ve iktidarı bir an önce sivillere devretmek isterler. Böylece ekonomik başarısızlığın hesabı, askerden sonra iktidara gelecek olan sivil hükümete kesilecektir. Üçüncüsü, dağınık yönetim ordunun iç uyumunu tehdit eder. Son olarak da iktidar, popülaritesini o kadar yitirir ki, yönetimde kalmak silahlı kuvvetlerin bir kurum olarak meşruiyetine zarar vermeye başlar. Baskıcı askeri iktidarların yönetimleri altında geçen süreler askerın meşruiyetini ve etiketini zedeleyici bir etki yaratabilir. Bu durumda asker, kendini önemli hissedeceği ve varlığını kanıtlayıcı yeni roller bulmaya çalışır. Örneğin, Latin Amerika'da ordunun uyuşturucu ticaretine karşı mücadelede yer alması bu kapsamda değerlendirilebilir (Handelman, 2004: 423-425).

Askerler iktidarları sırasında sivil yaşama demokratik düzenin gerektirdiği saygıyı göstermezler. Bu durum dolaylı olarak askeri darbelerin ardından genellikle kendilerinin istemedikleri güçlerin iktidara gelmesine yol açar. Örneğin, Türkiye'de 1960 darbesinden önce iktidarda bulunan Demokrat Parti darbe sürecinde kapatılmış, fakat sivil yaşama dönüşte gerçekleştirilen ilk seçimlerde devamı niteliğindeki Adalet Partisi %34'lük oy oranıyla ikinci olmuştur. Yine 1980 darbesinden sonra

gerçekleştirilen ilk seçimlerde ordunun desteklediği parti seçimi kazanamamıştır. Latin Amerika’da da sol ve popülist iktidarlara yapılan darbelerin arkasından yapılan sivil seçimlerde halkın tercihinin, yine benzer eğilimlerdeki partilerin olduğu görülmektedir.

Askerin iktidardan çekilmesinin hemen arkasından sivilleşme gerçekleşmez. Diğer bir ifadeyle sivilleşmenin de aşamaları vardır. “Sivillerin hükümete geri dönüşü serbest ve temsili seçimlerden sonra bile otomatik olarak iktidarın sivilleşmesi demek değildir. Bu durumda, askerlerin neden, hangi etkiler altında ve hangi koşullarda iktidarı sivillere devrettikleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.” (Rouquie, 1986: 373).

Yapılan çalışmalarda 1980’lerin başından itibaren, iktidardan çekilen askeri rejimlerin kışlalarında kalmaya daha meyilli oldukları belirtilmektedir. Arjantin, Peru, Ekvador, Brezilya, Uruguay, Guatemala ve El Salvador gibi sıklıkla darbeye maruz kalan bu ülkelerde, 2001 yılı itibariyle yapılan çalışmalarda son 12 ila 23 yıllık dönem göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir askeri müdahale yaşamadıkları görülmektedir (Handelman, 2004: 424-425). Aynı zamanda yukarıdaki Tablo.2’de de 1990’dan itibaren Latin Amerika’da askerinin iktidarının ve müdahalesinin düşük bir seviyeye indiği görülmektedir.

Asker, iktidarı sivillere devrederken kendini koruyacak bir takım tedbirler alır. Bunlara “çıkış garantileri” (exit guarantees) adı verilmektedir. Çıkış garantileri sadece askeri yönetimlerde değil, otoriter sayılan diğer yönetimlerce de kendilerini korumak için kullanılan bir yöntemdir. Çıkış garantileriyle asker, kendisinden sonra gelecek olan demokratik siyasi düzende, hayati bulduğu konular üzerinde kontrolünü devam ettirir. Temel olarak çıkış garantilerini beş başlıkta toplamak mümkündür (Valenzuela, 1990):

- Vesayet yetkisi
- Mahfuz alanlar
- Seçim sürecinin yönlendirilmesi
- Askeri rejim eylemlerinin geri alınmazlığı
- Genel af ya da sorumsuzluk yasaları

Huntington (1993) da yukarıdaki çıkış garantilerine benzer beş durum sıralamıştır:

- Ordu, anayasaya, kanun ve düzenin korunması ve ulusal güvenliğin sağlanması konusunda kendisine sorumluluk veren özel maddelerin konulması için baskı yapabilir.
- Askeri rejimin eylemlerin değiştirilemez olduğunu kabul ettirmek ister.
- Ordunun ağırlıklı olduğu yeni hükümet birimleri kurulmasını ister.
- Ordunun st kademesinde bulunanlar, askeri iktidardan sonra kurulacak olan sivil hükümette kilit görevlere gelebilirler.
- Ordu, bir kurum olarak kendisiyle ilgili konularda sivil hükümetin kontrolünden kaçınmak ister.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER

“Darbeciler sadece silah kullanmayı, hükümet devirmeyi, mahalle aralarında tank yürütmeyi, iç düşman belirlemeyi, muhtıra metni yazmayı, direktifle kanun yapmayı, emirle anayasa yapmayı, briefing vermeyi, andıçlamayı, fişlemeyi, balans ayarlarını değil, milli eğitime müfredat yapmayı, sermaye hareketlerini kontrol etmeyi, finans dünyasını yönetmeyi, bahusus banka sektörünü de iyi bildiklerini göstermişlerdir.”

Nimet Baş, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Başkanı

Türkiye'deki darbeleri ele alırken cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası askeri müdahaleler olarak iki döneme ayırmak mümkündür. Ancak, Türkiye'nin darbe tarihini anlamak açısından cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemi birbirinden bağımsız düşünmemek gerekir. Bu nedenle ilk olarak cumhuriyet öncesi döneme değinilecektir. Cumhuriyet öncesi askeri müdahaleler çalışmanın kapsamına uygun olarak Tanzimat dönemi sonrasında sınırlandırılmıştır. Çalışmada ele alınan askeri müdahaleler Tanzimat döneminden itibaren incelenmiştir. Bu bağlamda Kuleli Olayı, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, 31 Mart Vakası ve Bab-ı Ali Baskını askeri müdahaleler kapsamında değerlendirilmektedir.

Cumhuriyet sonrası askeri müdahaleler ise 1960 askeri darbesi, 1971 askeri muhtırası ve karşılaştırmaların esas konusu olan 1980 askeri darbesidir. Bunların yanı sıra “post-modern darbe” ve “e-muhtıra” da Türkiye'nin daha yakın siyasi tarihinde yaşanmış askeri müdahalelerdir. Bu çalışmanın yapıldığı sırada, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen askeri darbe girişimi, araştırmacı için çok özel bir durum sunmuştur. Güncelliğini çalışmanın yürütüldüğü sıralarda tüm yönleriyle koruyan 15 Temmuz süreci, Türkiye'de umulanın aksine demokrasiye yönelik darbelerin hala “modasının geçmediğini” göstermiştir.

Askeri darbeler açısından cumhuriyet öncesi dönemle cumhuriyet sonrası dönem karşılaştırıldığında en göze çarpan özelliğin siyasal iktidarın ele geçirilmesinde

olduğu görülür. Cumhuriyet ncesi dönemde asker her ne kadar siyasete karışmış olsa da fiili olarak iktidarı eline almamıştır. Askeri darbe sonrası iktidarı ele alma, 1960 darbesiyle başlamıştır. 1876'dan 1960'a kadar olan sürede ise askerler modernleşme hareketlerine katılmada ve hükümet hatta rejim değiştirmede başat rol oynamıştır (Karpaz, 2015: 9). Bu noktada, cumhuriyet öncesi dönemdeki askeri darbelerin Soğuk Savaş döneminde yaşanan askeri darbelerden oldukça farklı olduğunu belirtmek gerekir.

2.1. Cumhuriyet ncesi Askeri Müdahaleler

Cumhuriyet ncesi döneme bakıldığında, yeni ordunun 1859'daki Kuleli Olayı günümüze kadar sürecek olan askeri müdahale geleneğini başlatan ilk başarısız darbe girişimi olarak değerlendirilmektedir. Bu olayın öncesinde de askerin -yeniçerilerin-saray politikasını etkilediği ve padişahları zorla tahttan indirdiği (1512'de II. Beyazid, 1618 ve 1623'de I. Mustafa, 1687'de IV. Mehmet, 1703'te II. Mustafa, 1730'da III. Ahmed ve 1808'de IV. Mustafa) hatta öldürdüğü (1622'de II. Osman, 1648'de Sultan İbrahim, 1808'de III. Selim) bilinmektedir. Kuleli Olayı'nı önemli kılan nokta, yeni ordunun yani Nizam-ı Cedid'in bu girişimde bulunmasıdır. Çünkü darbenin ve cuntacılığın yeniçerilere atfedilmiş bir özellik olarak geçmişte kaldığı düşünülmüştür. Yeniçeriler ya da sipahiler sayısız ayaklanma gerçekleştirmiş olsa da, iktidarı belli bir süre ellerinde tutacak şekilde ele geçirmemişlerdir. Yaptıkları müdahaleler tahttaki padişahın yerine bir başkası getirilerek tamamlanmıştır.

Kuleli Olayı'nda, kendilerini Fedailer Cemiyeti olarak adlandıran bir grup, Sultan Abdülmecit'i devirmek ve gerekirse öldürmek için bir komplo hazırlamıştır. Ancak, komplo açığa çıkmış ve komplocular tutuklanmıştır. Bu girişimin nedeni hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birincisi, bu grubun liberal oldukları ve anayasal bir rejim kurmayı planladıklarını savunmaktadır. Hatta bu nedenle 1876 hareketinin öncüleri olarak kabul edilmişlerdir. İkinci görüş ise bu grubun, Hıristiyan azınlıklara verilen ödünlere karşı çıkmak için bu girişimi gerçekleştirdiğini ne sürmektedir (Hale, 1994:33). Bununla birlikte, Kuleli Olayı'nı, anayasal bir rejim kurmayı hedeflese de siyasal içeriğinin Batı düşmanı ve islamcı bir hareket olarak değerlendirildiği de görülmektedir (Bozdemir, 1982: 70).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde başarılı ilk askeri darbe ise 30 Mayıs 1876 tarihinde, yani I. Meşrutiyet'in ilanı ile gerçekleşmiştir. Genç Osmanlılar darbeyi gerçekleştiren grup olmuş ve Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmişlerdir. Yerine ilk olarak Sultan Murad'ı geçirdilerse de akli dengesi bozuk olduğu için 3 ay sonra tahttan indirilmiş ve yerine Sultan Abdülhamit geçmiştir. Genç Osmanlılar hazırlamış oldukları anayasayı Sultan Abdülhamit'e zorla kabul ettirmişlerdir. Fakat Sultan Abdülhamit çok geçmeden 1877 yılında Rusya ile başlayan savaştan yenik çıkılmasını bahane ederek anayasayı rafa kaldırıp 1908 yılına kadar yönetimde kalmıştır.

1876 askeri darbesine dışarıdan müdahale eden tek ülke İngiltere olmuştur. İngiltere o zamanın ABD'si, İngiliz İstihbarat Servisi BIS (British Intelligence Service) de CIA'i olarak kabul edilmektedir. 1876 askeri darbesinin önemli ismi Hüseyin Avni Paşa'nın darbeden önce İngiltere'ye gittiği ve darbe için İngiltere'nin "olurunu" aldığı belirtilmektedir. Hatta 1876 askeri darbesinden 2 yıl sonra BIS İstanbul'da yeni bir saltanat darbesi planlamış ve başarılı olamamıştır (Öztuna ve Gökdemir, 1987: 23-25).

Bu süreçte askeri eğitim sisteminde de değişiklikler yaşanmıştır. 1881'de Fransız eğitim modelinden dünyanın en iyi askeri sistemi olarak kabul edilen Prusya sistemine geçilmiştir. Subaylar çok küçük yaşta itibaren katı bir disiplin içerisinde ve toplumdan izole bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Bu dönemin bir diğer özelliği de askerlerin politikaya ilgilerinin artmaya başlamasıdır. Ordu içerisinde siyasete ilgisi en yoğun olan grubun 3. Ordu içerisinde olduğu belirtilmektedir. 3. Ordu, Makedonya'daki isyanları bastırmakla görevlendirilmiştir. Bu subaylar görevlerini icra ederlerken milliyetçi hareketlerle ve gerilla faaliyetleriyle dip dibe olmuşlardır. Belli bir süre sonra da bunlardan etkilenmişlerdir. Aynı zamanda 3. Ordu'daki rütbeli subayların büyük çoğunluğunun İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) üyesi olduğu bilinmektedir (İba, 1998: 32-33).

Eğitim modelindeki değişiklikler, milliyetçi ayaklanmalarla karşılaşmalar ve bunlara ek olarak yaşanan mali kriz nedeniyle maaş ödemelerinde baş gösteren sıkıntılar, askerlerin dolaylı yoldan siyasete karışmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte ordudan yönetime karşı muhalefet giderek yükselmiştir. Askerler gizli örgütler,

birlikler kurmuş ya da varolan gizli örgütlere katılmışlardır. Örneğin bunlardan birisi Jön Türkler'dir. Jön Türkler, Batı'dan etkilenmişler ve Batı değerlerine bağlanmışlardır. Hatta Birdiqli'nin de belirttiği gibi, eğitimli subayların doğrudan siyasete ilgi duymaları Jön Türkler sayesinde olmuştur (Birdiqli, 2013: 14). Bir grup askeri tıbbiye öğrencisinin kurmuş olduğu ve aslında Jön Türkler'in içinden çıkan, İttihat ve Terakki Cemiyet'i (İTC) olarak adlandırılan komite de askeri okul öğrencileri arasından oldukça fazla üye kazanmıştır. Nitekim 1908 askeri müdahalesini gerçekleştiren grup İTC olmuştur.

1908'deki askeri müdahale bazı kaynaklarda "ihtilal", bazı kaynaklarda "devrim" hatta "Jön Türk devrimi", bazı kaynaklarda da "darbe" ya da "yumuşak darbe" olarak geçmektedir. Bu müdahalede anayasal yönetime geri dönülmesi amaçlanmıştır. Nitekim müdahale amacına da ulaşmış, II. Abdülhamit 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koymuştur. Aslında müdahalenin amacı, sadece anayasanın ilanı değildir. Bunun yanında müdahale, bir değişimi, dönüşümü de amaçlamıştır; yani ideolojik bir tarafı da bulunmaktadır. Ancak, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İTC doğrudan iktidarı ele almamıştır. Bunun yerine kendi desteklediği siyasi deneyimi olan kişilerin hükümeti kurmasına izin vermiş ve yönetimi dışarıdan kontrol etmiştir. Akşin'in (2002) ifadesiyle "tam iktidardan farklı olarak denetleme iktidarı" kurmuştur (s. 27). Çünkü İTC henüz iktidara gelecek yapıya ulaşmamış olduğu gibi bir siyasi parti olmaktan ziyade yarı gizli bir örgüt görüntüsü vermektedir.

Bu dönemde askerin siyasete karışmasına yönelik tepkiler nasıl gerçekleşmiştir diye bakıldığında, Örneğin Mustafa Kemal'in askerlerin politikaya bu denli karışmaları konusunda İttihat ve Terakki yönetimiyle anlaşamadığı; yine bir başka görüşe göre de, askerin rolünün savunma ve koruma olduğu ve bu görevlerle ilgilenmesi gerektiği yönünde değerlendirmeler mevcuttur.

Batılı güçler, 1908'deki askeri müdahaleyi Balkanlar'daki konumlarını güçlendirmek için fırsat bilmişlerdir. Yunanistan Girit'i almış, Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş ve Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum İTC'nin halkın gözünde konumunun zayıflamasına neden olmuştur (Hale, 1994:44). Ayaklanmanın nedeni, bir gazeteci olan Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olarak geçse de, aslında bu olay İTC'ye karşı biriken muhalefetin patladığı nokta olarak

değerlendirilmektedir. İTC, meşrutiyete karşı yapılmış olan isyanı kendine yapılmış olarak kabul etmiştir. Ayaklanmanın bastırılması için merkezi Makedonya’da bulunan ve İttihatçı subayların yuvası olan 3. Ordudan yardım istenmiş, Selanik’te bir Hareket Ordusu kurulması kararlaştırılmış ve kurulan bu ordu ayaklanmayı bastırarak İTC, imparatorluğun başkentinde denetimi eline almıştır. Ayaklanmanın başında kontrolü kaybeden İTC, tekrar kontrolü ele geçirmiştir.

Ayaklanmanın bastırılmasının ardından sıkıyönetim ilan edilmiş, padişah Abdülhamit tahttan indirilmiş ve 33 yıllık iktidarına son verilerek yerine V. Mehmet tahta çıkartılmıştır. 31 Mart ayaklanmasına karıştıkları gerekçesiyle Ahrar, İttihadı Muhammedi, Fedakarları Millet ve Heyet-i Müttefika-i Osmaniye partileri ve birçok gazete kapatılmıştır. 31 Mart olayının niteliği ve ortaya çıkış nedenleri hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Resmi tarih görüşü bunun bir karşı devrimci isyan olduğunu söylerken, olayın İTC’nin tam anlamıyla iktidara yerleşmek için gerçekleştirmiş olduğu muhalefete yönelik asker destekli tasfiye hareketi olduğu da iddia edilmektedir. Her ne kadar isyana muhafazakar çevrelerin ve ordu içerisindeki modernleşme karşıtı alaylı askerler ile bazı tarikat mensuplarının katılmış olduğu gerçek olsa da, bu noktadan sonra İTC’nin bir tek parti rejimi kurması, İstanbul’da çok sınırlı biçimde silahlı çatışmaların yaşanarak Hareket Ordusunun kolaylıkla ve kısa sürede isyanı bastırması gibi unsurlar ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir.

1912 yılında yapılan ve tarihe “sopalı seçimler” olarak geçen seçimlerin ardından Mayıs ayında ordu içerisinde “amaçları gayri meşru bir hükümet ve meclisi bertaraf etmek, İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarını yıkmak, yeni ve serbest seçimler yapmak ve anayasa meşruiyetine” dönmek olan Halaskar Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) grubu kurulmuştur (Lewis, 1984: 222). Kısacası Halaskar Zabitanlar askerlerin, yani İTC’nin iktidardan çekilmesini istemiştir. Bu grup ordunun siyasetten çekilmesini istemiş; fakat bu işi de yine ordu marifetiyle yapmayı planlamıştır (Türe, 2010: 68). Balkanlar’daki durumun kontrol altına alınamamasından Sait Paşa hükümetini sorumlu tutan Halaskar Zabitanlar, Temmuz ayında ilk sırasında yeni bir kabine kurulmasını öngören muhtıra vermişlerdir. Bunun üzerine Sait Paşa istifa etmiş ve yerine Büyük Kabine olarak bilinen bir kabine oluşturulmuştur. Yeni kabinenin ömrü uzun olmamış, Büyük Kabine bir ay sonra istifa etmiştir. Balkanlar’daki olayların da etkisiyle, özellikle de Edirne’nin

Bulgarlara verilme ihtimali konusundaki söylentilerden dolayı halk öfkelenmiştir. Şartları bir müdahale için uygun bulan İTC ise harekete geçmekte gecikmemiştir.

Cumhuriyet öncesi son askeri müdahale 23 Ocak 1913 yılında yaşanan Bab-ı Ali Baskını'dır. Baskın, bazı kaynaklarda Türkiye'nin yakın tarihinin ilk ve gerçek bir askeri müdahalesi olarak geçmektedir (İba, 1998:40). Bab-ı Ali Baskını İTC tarafından gerçekleştirilmiştir. Balkan Savaşı'nda alınan yenilgi, 1912'de kabineden istifa eden İTC'nin iktidarı tekrar ele geçireceği bir fırsat sunmuştur. Bir grup ittihatçı subay toplantı halindeki kabineyi basarak hükümeti istifaya zorlamıştır. Sonrasında İTC'nin isteği doğrultusunda hükümet kurulmuştur. Bu gelişmelerin ardından, II. Meşrutiyet'ten beri büyük siyasi güç haline gelen İTC, resmen bir parti olmak için harekete geçmiştir. Karpat'ın da belirttiği gibi, İTC 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra çok güçlenmiş ve 1913-1914'den sonra tek parti iktidarına dönüşmüştür (Karpat, 2015: 118).

1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı, Türkler açısından bir hayal kırıklığı olmuştur. Ordu, savaştan çifte yenilgiyle çıkmış, hem siyasette hem de askeri anlamda büyük bir yenilgiye uğramıştır. İTC için yıkım etkisi yaratan bu süreç sonrasında 1 Kasım 1918'de yapılan kongrede dağılma kararı alınmış, savaş sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesinden sonra İTC'nin önde gelenleri Avrupa'ya kaçmışlardır.

I. Dünya Savaşının ardından 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı İmparatorluğunun fiilen sonunu getirmiştir. Mütarekenin maddeleri, Osmanlı ordusunun terhis edilmesi; İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yeniden açılması; stratejik bölgelerin İtilaf Devletlerince işgali; İtilaf Devletlerinin zorunlu görmesi halinde başka bölgelerin de işgal edilebileceği; limanların ve demir yollarının yerlerinin, ham madde üretimi ve dağıtımının işgalciler tarafından belirlenmesi gibi şartlar öngörmüştür (Ünsaldı, 2008:37-38). Yine mütareke kapsamında Osmanlı ordusunun silah ve cephaneleri, koruma altındaki depolara konulmuş; bazen de tüfek mekanizmaları sökülerek işe yaramaz hale getirilmiştir (Akşin, 2005:69). Ordu mevcuduna bakıldığında, savaşın başında seferberlikle birlikte 650 bini bulan asker sayısının, Mondros ve Sevr ile birlikte 50 binin altına indiği görülmektedir (Bozdemir, 1982: 82).

I.Dünya Savaşı sonrasında İmparatorlukta yaşanacak olan değişimin iç dinamiğini şu şekilde açıklamak mümkündür: “Çeşitli cephelerde kahramanca bir savaş verilmişti, ne var ki yaşam ve devletin kaderi hakkında yeni bir bakış açısına sahip olan subaylar ve aydınlar bu savaşın Osmanlı siyasal ve askeri felsefesinin artık iflas etmiş olduğunu gösterdiğini fark etmiş ve Türklerin bağımsız bir millet olarak var oluşunun tehdit altında olduğunu bilincine varmışlardı.” (Karpaz, 2015: 179).

Mondros’la birlikte Türkiye Cumhuriyeti’ni oluşturacak olan ulusal eylemin ilk kıvılcımlarının ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkünse de, bu ulusal eylemin temelleri aslında savaş sırasında atılmıştır. Ulusal kurtuluş hareketinin silah ve teçhizat altyapısı bu dönemde hazırlanmaya başlanmıştır. Öyle ki “...savaştan yenik çıkılacağı anlaşıldıkça askeri depolardan gizli gizli silah ve cephaneye kaçırılarak ileride başvurulacak son bir mücadele için saklandığı biliniyor.” (Bozdemir, 1982: 83).

Yenik çıkan savaş, ağır koşullar içeren mütareke ve bu mütarekenin İtilaf Devletlerine hak olarak sunduğu işgaller altında ulusal kurtuluş mücadelesi başlamıştır. Ahmad’ın belirttiği gibi, ulusalcı hareket, savaş sonrasında dağılmış olsa da etkisini sürdüren “İT Komitesi’nin temelleri üzerine” kurulmuştur ve Mustafa Kemal’in önderliğinde şekillenmiştir (Ahmad, 2014:64). Mücadelenin sınıf yapısına bakıldığında, başta ordu olmak üzere, Türk Müslüman tüccar sınıfı, taşralı eşraf ve bürokratik elitlerden oluştuğu görülmektedir. Bu grupları bir araya getiren amaç, işgalcilere karşı direnmek ve ülkenin siyasal bağımsızlığını korumak olmuştur. Aynı zamanda imparatorluğun, ulus ve devlet gibi genel ve soyut kavramların tehlikeye girmesinin dışında insanlar, kişi ve aile olarak da var olma haklarının tehlikeye girmiş olduğunun idrak etmişlerdir. Bunun yarattığı etkiyse, can ve mal güvensizliğinin genel bir savunma içgüdüsüne dönüşmesi olmuştur (Bozdemir, 1982: 83-84).

Ulusal kurtuluş mücadelesi kapsamında ülkenin dört bir yanında direniş örgütleri kurulmuştur. Bu bağlamda ulusal kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesini iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birincisi, ordu; ikincisi ise halk içindedir. Halk içinde doğan örgütler buldukları bölgede ordu komutanlarıyla ve bürokratlarla ilişki içinde olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı'nı yürüten güçlerin ordu ve halk içinde şekillenen ikili yapısı, düzenli ordunun yeniden kurulmasını ön plana çıkartmıştır. Halk içinde kurulmuş olan direniş örgütleri, gerilla olarak değerlendirilmektedir. Mustafa Kemal'in de bu konuda fikirleri düzenli ordu kurulmasından yana olmuştur. Aynı şekilde İnönü'nün sorduğu soru bu konuda oldukça manidardır: “*Gerilla savaşı mı yapacağız, düzenli bir savaşa mı hazırlanacağız?*” İnönü bu konudaki fikrini şu şekilde belirtmiştir: “*Gerilla savaşı ile bir sonuç almak olasılığı ufukta görülüyor*” (Bozdemir, 1982:99-100). Dağıtılan ordudan geriye kalanlar, ulusal kurtuluş mücadelesi için örgütlenenler, Osmanlı'nın miras olarak bıraktığı askeri yapılanma içerisinde günümüz Türkiye'sindeki ordunun temellerini atan süreç olarak değerlendirmek mümkündür.

Ulusal kurtuluş mücadelesi, yukarıda belirtildiği gibi, ilk başta işgalcilere karşı direnmek ve ülkenin siyasal bağımsızlığını korumak için ortaya çıkmış olsa da, “... zamanla kendisini ülkedeki kurulu düzene karşı bir devrim hareketi olarak şekillendirdi.” (Karpas, 2015: 182). Öyle ki bu hareket form değiştirip belli bir zaman dilimine yayılarak, saltanatın kaldırılması (1922), yönetim şeklinin değiştirilip cumhuriyetin ilan edilmesi (1923), başkentin Ankara'ya taşınması (1923), halifeliğin kaldırılması (1924), yeni bir anayasa (1924), kıyafet devrimi (1925), medeni kanunun kabulü (1926), din ve devlet işlerinin ayrılması (1928), latin alfabesinin kabulü, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması (1930-34) gibi bir takım köklü değişiklikler meydana getirmiştir.

Bu köklü değişim herkes tarafından kabul görmemiştir. Özellikle din alanında yapılacak değişiklikler, gittikçe büyüyen muhalefete neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanı fikrine, ordu içinden ciddi bir muhalefet gelmiştir. Hatta Cumhuriyetin ilanından sonra, generallerin Mustafa Kemal'e karşı bir tertip planladıklarına dair söylentiler çıkmıştır. Mustafa Kemal, bu grubu etkisiz hale getirebilmek için, sivil-asker ilişkileri açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek hamle yapmıştır. 19 Aralık 1923'te Meclisten, bundan sonra siyasetle uğraşmak isteyen askerlerin ordudaki görevlerinden istifa etmeleri gerektiğine dair bir yasa çıkartmıştır. Bu yasa sonrasında, Mustafa Kemal'e muhalefetlerini Mecliste yürütmek isteyen askerler ordudan istifa ederek siyasete, bazıları da siyasetteki görevlerinden istifa ederek ordudaki görevlerine devam etmişlerdir (Ahmad,

2014:74). Bu gelişmeyi, halifeliğin kaldırıldığı 3 Mart 1924'te genelkurmay başkanının kabinedeki görevini yitirmesi ve doğrudan cumhurbaşkanına karşı sorumlu hale getirilmesi takip etmiştir. Yine 1924 Anayasasının 23. ve 40. maddeleri asker-sivil ilişkileri açısından oldukça önemlidir. 1924 Anayasasının 23. maddesinde, “hiç kimse, aynı zamanda hem milletvekili hem de hükümete bağlı bir memuriyette bulunamaz” ifadesine yer verilmiştir. 40. maddeye bakıldığında, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını “Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilen” TBMM'ye vermiştir. Bunlara ek olarak, Askeri Ceza Kanununda da askerin siyasete karışması konusunda önlemler alınmıştır. Bu kanunun 148. maddesine göre, herhangi bir silahlı kuvvetler mensubunun siyasi bir partiye girmesi, siyasi toplantılar yapması ya da katılması, açıktan siyasi konuşma yapması gibi siyasi faaliyetler suç olarak sayılmıştır (Hale, 1994:72-73).

2.1. Cumhuriyet Sonrası Askeri Darbeler

Cumhuriyet sonrası dönemde Türkiye, iki askeri darbe, bir muhtıra ile “post-modern darbe” ve “e-muhtıra” olmak üzere beş askeri müdahale yaşamıştır. Çok yakın bir zamanda bu askeri müdahalelere, başarıya ulaşamamış bir girişim daha eklenmiştir. Bu da 15 Temmuz 2016 tarihinde Başbakan Binali Yıldırım tarafından “kalkışma girişi” olarak değerlendirilen askeri darbe girişimidir.

Cumhuriyet sonrası ilk darbe 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ilk darbeden sonra Türkiye on yılda bir gerçekleşen askeri müdahale döngüsüne girmiştir. 1960'tan sonra 12 Mart 1971 'de asker, muhtıra ile müdahalede bulunmuştur. 12 Eylül 1980'e gelindiğindeyse Türk siyasal hayatı açısından ciddi bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek bir askeri darbe yaşanmıştır.

2.1.1. 1960 Askeri Darbesi Öncesinde Siyasal Hayat

2.1.1.1. 1923-46 Tek Parti Dönemi

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda -yukarıda bahsedilen- köklü değişikliklerin büyük bir kısmı Halk Fırkası iktidarı sırasında gerçekleşmiştir. Halk Fırkası, Kurtuluş Savaşı sonrasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk cemiyetinin

üyelerinin katkısıyla oluşturulmuştur. Daha sonradan adı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değişecek olan Halk Fırkası 1923 yılında kurulmuştur. Fırkanın nizamnamesinde amaçları şöyle sıralanmıştır: “Halk Fırkası, ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için uygulanmasına yol gösterecek, Türkiye’yi çağdaşlaştıracak ve hukuk devletini egemen kılacaktı. Parti, halk tanımını herhangi bir sınıfa mal etmiyor, aksine sınıflar üstü bir halk tanımından yola çıkarak, her cins ayrımcılığa karşı olduğunu açıklıyordu” (Koçak, 2005:132). CHP, 1946 yılına kadar Türk siyasal hayatında tek parti olarak bulunmuştur. Bu yüzden 1923-1946 yılları arası Türk siyasal hayatında “Tek Parti Dönemi” olarak adlandırılmaktadır.

1923-46 yılları arası için tek parti dönemi ifadesi kullanılırken bundan totaliter bir parti rejimini anlamamak gerekir. Hatta Duverger (1993) bu dönemin CHP’si için, başta gelen özelliğinin demokratik ideolojisi olduğunu belirtmektedir. Tek parti anlayışı ise, bir ideal olarak değil, “geçici ve esef verici bir zorunluluk” olarak gösterilmiştir. Yani bu durumun, ülkenin özel siyasal durumunun bir sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (ss. 359-360).

Bu dönemde muhalefetin siyasi parti kurma girişimleri olduysa da kısa sürmüştür. Ordu içerisindeki muhaliflerin Mustafa Kemal’e karşı eylem planı olduğuna dair iddialar olmakla beraber bu iddialar tam olarak kanıtlanamamıştır.¹⁶ Bu iddialardan birinde Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy’un isimleri geçmektedir. Bu olayın sonrasında, 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir’in genel başkan, Ali Fuat Cebesoy’un genel sekreter ve Refet Bele’nin de üye olduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kurulmuştur. Muhalefetin en büyük endişesi, siyasi iktidarın “tek adam” zihniyetine dönüşebileceği olmuştur. Aynı zamanda iktidar tarafından uygulanan köktenci değişimler de muhalefeti harekete geçiren bir diğer unsurdur. TpCF’nin programında, partinin hem siyasal hem de ekonomik olarak liberal anlayışta olduğu ve dine karşı saygılı olacağı belirtilmiştir. TpCF, 1925 yılında ülkenin doğusunda çıkan şeyh Sait İsyanı bahane edilerek Haziran ayında kapatılmıştır.¹⁷

¹⁶ Mustafa Kemal Nutuk’ta bu olaydan “Paşalar Komplosu” olarak da bahsetmektedir. Paşalar Komplosuyla ilgili olarak bkz. Ersal Yavi, İhtilalci Subaylar, 1. kitap, 2. baskı, İzmir, Yazıcı Yayınevi, 2003.

¹⁷ bkz.Çetin YETKİN, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, İstanbul, Karacan yayınları, 1982.

Tek parti döneminin ikinci muhalif siyasi partisi ise Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir. SCF'yi TpCF'den ayıran en önemli özellik, güdümlü bir muhalefet partisi olarak kurulmasıdır. Yerasimos'un (2003) ifade ettiği gibi, bu partinin kuruluşunun temelinde ilk olarak "Batılılar ne der" korkusu yatmaktadır. İkinci olarak da muhalefetin eğilimlerini ortaya çıkarmak için bir araç olarak kullanılmasıdır (s. 103). SCF, 12 Ağustos 1930 tarihinde, bizzat Mustafa Kemal tarafından Ali Fethi Bey'e kurdurulmuştur. Meclis içinde faaliyette bulunacak bir parti olarak tasarlanması ve milletvekili sayısının kısıtlanması gibi çeşitli önlemlerle SCF'nin iktidar seçeneği olmayan siyasal bir rakip olarak kalması hedeflenmiştir. Ancak bu durum planlandığı şekilde yürümemiş ve muhalefet partisi güç kazanmaya ve halk tarafından CHP'nin alternatifi olarak görülmeye başlamıştır (Uzun, 2010: 121-122). SCF'nin parti politikasına bakıldığında, ekonomik anlamda liberalizmi savunmuştur; bürokrasinin azaltılmasını, tek dereceli seçim ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasını istemiştir; fikir ve çalışma özgürlüğünün sağlanmasını talep etmiştir; yürütme organının denetlenmesi gereğini vurgulamıştır; halkın yönetime katılmasını ve yöneticileri denetleyebilmesini benimsemiştir (Koçak, 2005:148).

Yapılan belediye seçimlerinde başarı elde etmesi, SCF'nin bir iktidar seçeneği haline gelmiş olduğu konusunda endişe yaratmış ve muhalefet deneyimine olan toleransı bitirmiştir. Mustafa Kemal'le karşı karşıya gelen muhalefet, bu çatışmayı göze almamış ve 17 Kasım 1930'da parti feshedilmiştir. Böylece ikinci muhalefet partisi de siyaset sahnesinden çekilmiştir. Tek parti dönemi boyunca ara ara parti kurma girişimleri olsa da hiçbiri kalıcı olmamıştır.

2.1.1.2. Tek Parti Döneminde Ekonomi Politikaları

Tek parti dönemini ekonomi politikaları açısından üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem 1923-1929 arası yılları kapsamaktadır ve "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" dönemi olarak adlandırılmaktadır. İkinci dönem, 1930-1939 arasında yaşanan "korumacı-devletçi sanayileşme" sürecidir. Üçüncü dönem ise, İkinci Dünya Savaşı'nın etkilediği 1940-1945 yılları arasındadır. İlk dönemde hem Lozan

Antlaşması'nın ekonomik olarak getirdiği sınırlar¹⁸ hem de 1929 ekonomik bunalımı, politikaları belirlemede önemli olan iki faktördür. Bu dönemin öncelikli hedefi devlet eliyle yerli ve milli bir burjuvazi yaratılması olmuştur (Boratav, 2005a: 313). Bu açıdan, 1920'ler ticaret burjuvazisinin zenginleşme dönemi olarak değerlendirilebilir. Fakat bu süreçte 1929 ekonomik bunalımından dolayı bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. Ekonomik bunalımla birlikte alınan politikalarla, kapalı ekonomi yönetimine geçilmiştir (Keyder, 2003:46). Bu da aslında tek parti döneminin ekonomi politikaları açısından ikinci dönem sayılabilecek süreci başlatmıştır. Bu dönemin özelliği, Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmesidir. 1940-1945 yılları arasında Türkiye savaşa girmese de yarattığı olumsuzlukları ekonomisinde yaşamıştır (Boratav, 2005a:322-334).

Burada üzerinde durulması gereken kritik konu 1929 ekonomik bunalımıdır. Bunalım tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bütün ekonomik göstergeleri alt üst etmiştir. 1929 ekonomik bunalımının ardından uygulamaya konulan ekonomi politikaları dönemin ekonomi bakanı tarafından ana hatlarıyla şöyle tanımlanmıştır:

Yeni Türkiye'nin ekonomi politikası diğer ülkelerde uygulananların bir benzeri olamaz. Tarihimize, ihtiyaç ve zihni yapımızla uyumlu bir ekonomi politikası oluşturmalıyız. Siyasi düşünceler tarihindeki hiçbir ekole mensup değiliz. Ne bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, ne sosyalizm ne de komünizm. Tam tersine yeni bir ekonomik sistem inşa ediyoruz. Özel sektör ve Devlet ekonomik yapıyı canlandırma sorumluluğunu beraber üstlenmelidir. Bankacılık ve ağır sanayi Devlet tarafından idare edilmelidir. Kısacası bazı alanlar devletin sorumluluğu altına girerken, diğerleri özel sektöre bırakılacaktır (Ünsaldı, 2008: 49-50).

Türkiye ve Türkiye'ye benzer durumda olan az gelişmiş ülkeler -örneğin Latin Amerika ülkeleri- dünya ekonomisine hammadde ihracatı ve tüketim malı ithalatı yapan taraflardı. 1929 ekonomik bunalımının etkisiyle hammadde fiyatları düştü ve bu durum aynı zamanda ithalat kapasitesinde de daralmaya neden oldu.

¹⁸ bkz. Korkut Boratav, İktisat Tarihi, içinde Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Sina Akşin (yay.yön.), s.310-320. Cem Yayınevi, 2005.

2.1.1.3. Tek Parti Döneminde Ordu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra orduya “Cumhuriyetin koruyuculuğu ve kollayıcılığı” misyonunu verilerek yeni devletin bürokratik ve askeri aygıtı da kısa zamanda oluşturulmuştur. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk aşamasında orduya bu görev teslim edilirken aslında bir yandan da subayların cumhuriyete sadakatleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda Belge (2012) şu açıklamayı yapmaktadır:

O aşamada, ordunun, subay kadrosunun Cumhuriyet'e bağlanması önemli bir konuydu, çünkü Cumhuriyet yeniydi ve bu tarihlerde subay olanlar, genç de olsalar, padişaha ve halifeye sadakat yemini ederek buraya gelmişlerdi. Bugün de tartışılan İç Hizmet Talimatnamesi, “Ordu Dahili Hizmet Kanunu” adı ile o zaman hazırlandı. Orduya, “Türk Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma” görevi verildi; “Cumhuriyet'e sadakat” görevi olarak tanımlandı. Sabahattin Selek'in söyleyişiyle, “Türk ordusu profesyonel ordu değil, bir rejim ordusu” oldu (Selek, 1976; 729)...(s. 609)

Türk ordusuna Cumhuriyetin kuruluşunda atfedilen bu görev, Türk siyasal hayatında yaşanmış olan askeri müdahaleleri anlamak açısından oldukça önem taşımaktadır. Çünkü asker, müdahaleleri yaparken kendisine atfedilen bu görevi hem yerine getirdiğini hem de kendisine verilen yetkiyi kullandığını belirtmektedir. Karpaz'ın (2015) ifade ettiği gibi, Halk Fırkası, “*hem Mustafa Kemal'in iktidarını sağlamlaştıran ve reformlarını yürüten bir araç hem de toplumun alt kademelerindeki yeni bürokratik entelektüel grupların iktidara ve servete eriştiği bir sosyal merdiven haline*” gelmiştir (s. 186).

Hale'in (1994) de belirttiği gibi, 1920'li yılların başlarından itibaren yaklaşık yirmi yıllık bir süreç içinde ordunun siyasi rolüne bakıldığında sükunet dönemi yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde ordunun aktif siyasette arka planda kaldığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde ordunun en önemli siyasi işlevi, yeni Türk-ulus devletinin ideolojisini yaymak ve gerek modernleşmenin gerekse de laik ulusalcılığın yaygınlaştırılmasında rejimin bir aracı olarak hareket etmek olmuştur (ss. 78-80). Kısacası bu dönemde ordu, bir yandan cumhuriyetin koruyucusu ve kollayıcısı olarak ebedi bir bekçi tayin edilmiş, bir yandan da doğrudan iktidar sorumluluğundan uzak tutulmuştur. Ordunun bu pozisyonu 1960'a kadar bozulmadan devam etmiştir. 1960 yılındaysa ona hem resmi olarak hem de maneviyatına atfedilen misyonu yerine getirerek cumhuriyet tarihinde ilk defa doğrudan iktidar sorumluluğunu üstlenmiştir.

Ordunun bu değişimini anlamak için çok partili hayata geçişi ve DP iktidarını analiz etmek gerekir.

2.1.1.4. Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı

Türkiye II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan itibaren hem iç politikada hem de dış politikada köklü bir değişim sürecine girmiştir. İç politikadaki en önemli değişim çok partili hayata geçtiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1945 yılına kadar olan süreçte de iki kere çok partili siyasal yaşam deneyimlenmiş olsa da uzun sürmemiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinin nedenleri Eroğul tarafından dört başlıkta toplanmıştır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür (Eroğul, 2003: 113-115):

1. Halkın hoşnutsuzluğu: II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu ekonomik ortamın halkta yaratmış olduğu hoşnutsuzluk, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tepeden inmece bir anlayışla uygulanan çağdaşlaşma programının gelenekçi kesimde yarattığı rahatsızlık ve muhalefetsiz geçen yaklaşık yirmi yıllık süreç içerisinde yaşanan her türlü sıkıntının sorumlusu olarak tek parti yönetiminin görülmesi.
2. "Varlıklı sınıfların" artan baskısı: Varlıklı sınıfın zaman içinde güçlenmesi iktidarda doğrudan söz sahibi olmak istemesinin de önünü açmıştır. Tek partinin bazı uygulamaları -Varlık Vergisi, Toprak Reformu gibi- varlıklı sınıfı tedirgin etmiştir. Varlıklı sınıflar çok partili düzeni bu tarz uygulamaları önlemenin en iyi yolu olarak görmüştür.
3. Sovyet tehdidi: Savaş'tan büyük güç olarak çıkan Sovyetler'in Türkiye'den çeşitli ödümler istemeye başlaması İnönü'nün Batı'ya yanaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda iç politikayı da Batı modeline göre düzenlemesi gerekmiştir.
4. Batılılaşma siyasetinin sürdürülmesi: Çok partili hayata geçmek, Tanzimat'tan beri devam eden batılılaşma siyasetinin de bir parçası olarak görülmüştür.

Tek parti dönemini resmen sona erdiren, çok partili hayatın ilk partisi, zengin bir müteahhit olan Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi'dir. Siyasal hayatta sadece bu namıyla bilinmiş ve varlık gösterememiştir. Türk siyasal hayatını

etkileyecek ve cumhuriyet tarihindeki ilk askeri darbeyi deneyimleyecek olan parti ise Demokrat Parti (DP)'dir.

DP, CHP içindeki muhalefetten doğmuştur. CHP içindeki muhalefeti derinleştiren ve DP'nin doğmasına yol açan olay Toprak Reformu'nda somutlaşmıştır. Karpat (2015), Toprak Reformu'nun Türk siyasal hayatındaki ciddiyetine dikkat çekerken, yaygın sosyal ve ekonomik sonuçları ve siyasal etkileriyle bu olayın Türkiye'nin iç politikasında bir dönüm noktası olduğunu belirtmektedir (s. 206).

CHP, 1945 yılında Meclis'e Toprak Reformu Tasarısı'nı sunmuştur. Bu reformu savunanlara göre -ki Ahmad (2014) bu grup için "sertlik yanlısı Kemalistler" ifadesini kullanmaktadır- düzenlemenin "Türkiye'yi bağımsız bir mülk sahibi köylüler cumhuriyetine dönüştürerek, toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin siyasal gücünü" kırması yönünde katkı yapacağı umulmuştur. Eleştirenler ise, ekonomik açıdan üretimde azalmaya yol açacağını ve anayasal olarak da özel mülkiyet ihlaline neden olduğunu gerekçe göstermişlerdir (s. 126).

CHP içindeki muhalefet, DP'nin kuruluşuna Dörtlü Takrir ile ilk adımı atmıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından, genel olarak ülkede ve partide siyasal liberalleşmeyi talep eden bir önerge Meclise verilmiştir.¹⁹ Önerge kabul edilmemiş; fakat kabul edilmemesi de bir taktik olarak yorumlanmıştır. Bu taktik ile CHP içindeki muhalefetin partiden ayrılarak yeni bir muhalefet partisi kurması amaçlanmıştır. Nitekim bu taktik aylar sonra sonuç vermiştir. Bu arada da parti içindeki muhalefet giderek sertleşmiş, CHP yönetimine ciddi eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. Hatta muhalefetin bu eleştirileri basında da (Tan ve Vatan gazeteleri) yer bulmuştur. Muhalefetin dile getirdiği talepler şunlardır: Ulusun yönetim üzerinde denetim sağlaması, insan temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması ve anti-demokratik yasaların kaldırılması (Koçak, 2005: 179-180). Muhalefetin bu eleştirilerinin altını çizmek gerekir; çünkü 1950-60 arası dönemdeki iktidarının sonlarında kendisinin de aynı konularda eleştirilmiş olması ilginç bir noktadır.

¹⁹ Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz. Yeşil, A. (2001). Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Ankara: Kültür Bakanlığı. s.189-192.

Dörtlü Takrir'i veren isimlerden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü 21 Eylül, Refik Koraltan ise 27 Kasım 1945'te CHP'den çıkarılmışlardır. Bu ihraçlar üzerine Celal Bayar tepki olarak ilk önce milletvekilliğinden, daha sonra da CHP'den istifa etmiştir. DP bu dört isim tarafından 7 Ocak 1946 yılında kurulmuş ve Genel Başkanlığa Celal Bayar getirilmiştir. Parti programında siyasal amaç, demokrasinin yaygınlaştırılması, ekonomik amaç ise liberal politikaların uygulanması görüşü etrafında şekillendirilmiştir. DP'nin dinsel özgürlük konusundaki tavrı da halkı etkileme konusunda oldukça önemlidir.

DP'nin kuruluşunu takip eden altı ay içinde partiye üye olan kişi sayısı bir milyonu bulmuştur. DP'nin çok kısa sürede halkın ilgisini üzerine çekmeyi başarmış olduğu ve halkın muhalif hareket ihtiyacını karşıladığı görülmektedir. Karpat'ın (2015) da ifade ettiği gibi, "*Köylüler, işçiler, alt orta sınıflar ve diğer memnuniyetsiz gruplar partiyi desteklediler ve aslında parti liderini kendi muhalefetlerini ciddiye almaya zorladılar.*" (s. 207). Ünsaldı'nın (2008) 1946 seçimlerini DP açısından değerlendirirken partinin hem başarısını hem de benimsemiş olduğu politikaların karşılık bulduğu kesimleri şöyle ifade etmektedir: "

...halkın sıkıntılarını gözetken bir tavır benimseyip siyasal, ekonomik ve dinsel özgürlük vaadiyle, Müslümanlığa sıkıca bağlı olan köylüler arasında inanılmaz tutuldu; bu yolla burjuvazinin, yerel eşrafın ve kırsal kesimin desteğini arkasına alarak, kuşkusuz küçük ama hiç de önemsiz sayılmayacak bir başarı kaydetti." (s. 56).

DP'nin halktan gördüğü ilgi CHP'yi endişelendirmiş ve 1947 yılında yapılması gereken seçimler bir yıl önceye, 21 Temmuz 1946 tarihine çekilmiştir. Sunay (2010), seçimlerin öne çekilmesinin nedenini CHP'nin DP'yi hazırlıksız yakalayıp iktidarını devam ettirmek istemesine bağlamaktadır (s. 177). CHP tarafından seçime az bir süre kala alınan önlemler manipülatif niteliktedir. 1946 seçimi adli denetim dışında, açık oy ve gizli sayım yöntemine göre, anti-demokratik uygulamalar eşliğinde yapılmıştır. Nitekim bu stratejiler CHP lehine sonuç vermiş, ancak bu seçim Türk siyasal hayatına "şaiBELİ seçim" olarak geçmiştir. Seçim sonuçlarına göre, Meclis'te CHP 395, DP ise 64 sandalye kazanmıştır.

1960 darbesiyle DP'yi iktidardan indirmiş olsalar da, parti ilk kurulduğunda askerler için bir umut kapısı olarak görülmüştür. Bunun en önemli nedeni ise, DP'nin askerler tarafından "donanım ve personel açısından orduyu modernleştirecek ve

gençleştirecek bir fırsat” olarak görülmesidir. Hatta bu dönemde DP lehine askeri darbe planı yapıldığı bilinmektedir. DP’ye yakın bir isim olan Ali Fuat Başgil anılarında, kendisiyle görüşmeye gelen bir takım üst düzey subayların ülkenin içinde bulunduğu durumdan şikayet ettiklerini ve “harekete geçmeye karar verdiklerini” ifade etmiştir (Ünsaldı, 2008: 57-58). Bahsedilen darbe planı, 1946-1950 arası dönemde askerin, siyasi mücadelelerin içinde doğrudan yer almasa da, gizliiden gizliye örgütlenmiş olduklarının göstergesidir. Aslında İnönü’ye karşı yapılacak bir müdahale için ordunun daha önceden de hazırlık yaptığı bilinmektedir. 1942-43 yıllarında gizli örgütlerin kurulduğu, toplantıların yapıldığı ve askerlerin arasında hareketlilik yaşandığı görülmektedir (Yavi, 2003: 140-142). Bunun yanında ordu içerisinde çok partili hayata geçilmesinden rahatsız olan grupların varlığı da bilinmektedir.

Bazı kaynaklarda “Beyaz İhtilal” olarak geçen 1950 seçimi, Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Karpat (2015), Kanun-i Esasi’yle başlayan demokratikleşme sürecinin sonucu olarak yorumladığı bu siyasal gelişmenin önemini şu iki değerlendirmeye belirtmektedir: İlk olarak iktidarın el değiştirmesi anayasal bir şekilde halkın kararıyla gerçekleşmiştir. İkincisi ise, “elitist bir düzen” yerini demokratik yollarla “tam anlamıyla sivil bir yönetime” bırakmıştır (s. 225). Tek parti döneminin 1946’da resmen sona ermesinden sonra 1950’deki seçimlerle birlikte tek parti olan CHP’nin iktidarı da el değiştirmiş, DP’ye geçmiştir. Seçim sonuçlarına bakıldığında, DP %53,3, CHP ise %39,9 oranında oy almıştır. Seçimlere giren bağımsızların aldıkları oy oranı %4,8, Millet Partisi’ninki (MP) ise %3,1’dir. Çoğunluk sistemi uygulandığı için -ki 1946 seçimlerinde de uygulanmıştır- DP 408, CHP 69, bağımsızlar 9, DP içinden ayrılan bir grubun kurmuş olduğu MP ise 1 milletvekili çıkartmıştır. 1946 seçimlerindeki tablo DP ve CHP açısından neredeyse tam tersine dönmüştür. Hemen arkadan yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde ezici çoğunlukla Celal Bayar seçilmiştir. Bayar’ın cumhurbaşkanlığına gelmesinin ardından Adnan Menderes de başbakan olarak atanmış ve hükümeti kurmuştur.

2.1.1.5. 1950-60 Arası Seçimler ve DP'nin Politikaları

1950-1960 yılları arasında 1950, 1954 ve 1957'de olmak üzere üç genel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerdeki oy oranları Tablo 2.1'de gösterilmiştir:

Tablo 2.1 1950-60 Arasında Yapılan Milletvekili Seçim Sonuçları

1950	DP	CHP	BĞMSZ	MP
	4.391.694	3.148.626	44.537	368.537
	%55,2	%39,6	%0,6	%4,6
	416 MV	69 MV	1 MV	1 MV
1954	DP	CHP	CMP	BĞMSZ
	5.313.659	3.193.471	480.249	56.393
	%58,4	%35,1	%5,3	%0,6
	503 MV	31 MV	5 MV	2 MV
1957	DP	CHP	CMP	HP
	4.497.811	3.825.267	604.087	321.471
	%48,6	%41,4	%6,5	%3,5
	424 MV	178 MV	4 MV	4 MV

Kaynak: YSK, "1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri", www.ysk.gov.tr, e.t. 25/05/17.

DP, 1950'deki seçim başarısını 1954'teki seçimlerde daha da pekiştirmiştir. Ancak, 1957'ye gelindiğindeyse DP'nin oy oranlarında düşüş görülmektedir. Hatta DP, 1958 yılında yapılması gereken seçimleri bir yıl önceye çekerek oy oranlarındaki bu düşüşü önlemeye çalışmıştır. Nitekim DP'nin 10 yıllık iktidarı 1960 darbesiyle son bulmuştur. DP'nin yükselişi ve düşüşü 10 yıllık iktidarında uyguladığı politikalarıyla açıklanmaktadır.

DP'nin iktidar süreci üç dönem olarak değerlendirilebilir. DP'nin ilk dönemi olarak adlandırılabilir olan 1954 seçimlerine kadar olan iktidar süreci başarılı olarak değerlendirilmektedir. Bu başarı değerlendirmesi özellikle ekonomik alana

yöneliktir. Aslında DP'nin ekonomideki başarısında en büyük pay, 1950'li yıllarda dünya genelinde yaşanan olumlu ekonomik şartlardadır. Bu dönemde özellikle ABD'den ekonomik destek görülmüştür. DP'nin ekonomi politikası yabancı sermaye ve teknolojiye yararlanmayı mümkün kılacak tedbirleri öngören liberal bir programdır. DP ekonomi politikasını liberal olarak nitelendirmiş olsa da Boratav'ın da belirttiği gibi uyguladığı politikalar "karma ekonomi" olarak değerlendirilebilir (Boratav, 2005: 348). Özellikle tarım alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Zaten bu dönemde Türkiye'ye karşılaştırmalı üstünlük anlayışı çerçevesinde düşük rol tarım alanına verilmiştir. Karpat (2015) DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca gerçekleşen ekonomik değişimi şu şekilde özetlemiştir: Tarımsal üretim yılda % 5.4 artmış, sanayi % 8.3, hizmet sektörü ise % 6.7 büyümüştür (s. 236).

DP'nin ilk dönemi siyasal açıdan değerlendirildiğinde CHP'ye, basına ve sola yönelik baskıcı tutumlarıyla vadetmiş olduğu siyasal liberalizasyondan uzak kaldığı görülmektedir. Buna karşılık tabanını gözetken popülist politikalarla seçmen kitlesini elinde tutmuş, hatta daha da genişletmiştir. Aynı zamanda tek parti döneminin elitist tavırlarına karşılık halka yakın davranmış ve halkın kendini temsil edenlerle iletişim kurmasını daha önce olmadığı kadar kolaylaştırmıştır (Çavdar, 2000: 49). Bu bağlamda DP'nin halka yakınlık anlamında temsiliyet imajında başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

DP'nin ikinci dönemi 1954 seçimlerinden 1957 seçimlerine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. 1954 seçimlerine önceki dört yıllık iktidarının kazanımlarıyla giren DP, bu seçimlerde oy oranını daha da yükseltmiştir. DP'nin bu seçimlerdeki başarısı, bir önceki dönemde sergilemiş olduğu ekonomik performansına bağlanmaktadır. Ne var ki bu seçimler aynı zamanda DP için düşüşün de başlangıcı olmuştur. Bu düşüşün değerlendirmesi de yine, tıpkı ilk dönemin başarısında olduğu gibi, ekonomik alan üzerinden yapılmaktadır. Türkiye'de 1950'lerin ortalarından itibaren ekonomik durgunluk ve kriz dönemine girilmiştir. Bunun nedenleri ise, hem II. Dünya Savaşı sonrası hem de Kore Savaşı'nın bitmesi nedeniyle tarım ürünlerine olan talebin azalması, ABD kredi ve yardımlarının kesilmesi, 6/7 Eylül olaylarının iç piyasaları olumsuz etkilemesi (ki bu olay DP'nin siyasal imajını da olumsuz etkilemiştir), enflasyonun artması, ithal malların tedarikinde sorun yaşanması olarak sıralanabilir.

DP ekonomideki durgunluğu enflasyonist politikalarla aşmaya çalışmıştır. Kamu harcamaları ekonomik büyümenin devamı için bir araç olarak kullanılmış, ödemeler dengesindeki açıklar için ithalata kota konulmuş ve ekonomide korumacılık dönemi başlamıştır. Bu uygulamalar da bazı malların ülke içinde üretimini karlı hale getiren bir strateji olmuştur. Uygulanan bu ekonomi politikaları sanayi burjuvazisinin de gelişimine olanak sağlamıştır. 1950'li yılların ortalarına kadar tarımsal üreticiler, ithalatçı tüccarlar ve sanayi burjuvazisi arasında uyumu destekleyen İİS politikaları paydasında buluşmuşken, bu dönemden itibaren uzlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Ekonomik krizin derinleştiği 1958 yılına gelindiğindeyse, DP'nin bu uzlaşmazlıklara uygun politikalar üretmede yetersiz kaldığı görülecektir. Belirtilen sınıfların çıkarlarına uygun İİS politikalarının hayata geçirilememesine yönelik eleştiriler yükselmiştir. Özellikle sanayi burjuvazisi bu aşamada DP'den kopmuş ve kendine uygun politikalar üretecek müttefik arayışına girmiştir (Akça, 2010: 374- 375).

Menderes'in ekonomi politikalarında sanayileşmeye de önem verdiği bilinmektedir. Onun bu tutumu ABD ile ters düşmesine neden olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemin uluslararası ekonomik konjonktüründe Türkiye'ye tarımsal üretimde rol verilmiştir. Ancak bu dönemde sadece tarımsal üretime yoğunlaşılmanın, sanayi alanında da yatırımlar hayata geçirilmiştir. Fakat Menderes'in sanayileşme konusundaki ısrarı nedeniyle ABD ile DP iktidarının arası açılmıştır. Hatta ABD kredi ve yardımlarının kesilmesi de bu döneme denk gelmektedir.²⁰ Bu ayrıntı, 1960 darbesinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

DP'nin üçüncü dönemi ise, 1957 seçimlerinden 1960 askeri darbesine kadar geçen süreçtir. Oy kaybının farkında olan DP, bu yüzden seçimleri olması gereken tarihten bir yıl öne çekerek 1957 yılına almıştır. Tablo 2.1'de de görüldüğü gibi, DP %10'luk oy kaybı yaşanmıştır. Bu dönemin ekonomik anlamda diğer dönemlere göre daha sıkıntılı bir devre olduğu söylenebilir. DP'nin de daha baskıcı uygulamalarla toplumda kutuplaşmaya neden olduğu görülmektedir.

Yukarıda belirtilen DP politikalarının önemli bir ayağını da dış politika oluşturmaktadır. Bu dönemin dış politikasını anlamak, 1960 darbesiyle olan bağlantısını kurmak açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı'ndan

²⁰ Bu konuyla ilgili tanık görüşleri ve belgeler için bkz. Çetin Yetkin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Antalya; Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 5.basım, 2010, s. 52-60.

sonra iç siyasette değişimin belki de en önemli alanını oluşturan dış politikayı genel bir çerçeve içerisinde ayrı başlıkta değerlendirmek daha iyi olacaktır.

2.1.1.6. İç ve Dış Politikanın Uyumlaştırılması

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Türkiye'nin iç politikada yaşadığı dönüşümler uluslararası konjonktürden bağımsız değerlendirilemez. Yukarıda da belirtildiği üzere, çok partili hayata geçilmesi uluslararası konjonktürün Türkiye'nin iç politikasına yansımalarının bir örneğidir. Savaş sonrası ortaya çıkan ABD ve SSCB eksenli iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye taraf olarak ABD'yi seçmiştir. Dünya düzeni, bir tarafta ABD'nin yürüttüğü kapitalist ideoloji, diğer tarafta SSCB'nin yürüttüğü komünist ideoloji yörüngesine sokulmuştur. Türkiye'nin bu düzende ABD'nin, yani kapitalist ideoloji tarafını seçmesi, siyasetinin ve kurumlarının da buna göre şekillenmesini gerektirmiştir.

Yetkin (2011), Türkiye'nin ABD'nin tarafını seçmesinin sınıfsal bir karşılığının olduğunu belirtmektedir. II. Dünya Savaşı hem zengin bir sınıf yaratmış hem de toplumda büyük oranda yoksulluğa neden olmuştur. Savaşın yaratmış olduğu zengin sınıf, komünizmi tehdit olarak algılamış ve bunun için de "kapitalist Batı'nın" desteğinin sağlanmasını oldukça önemli görmüştür (s. 14-15).

CHP ve DP ulusal politikada her ne kadar birbirlerine muhalefet olsalar da, dış politika konusunda hem fikir olmuşlardır. 1947 yılı, yardım ve uluslararası kuruluşlara katılma açısından hareketli geçmiştir. ABD, 1947 yılında komünizmle mücadele kapsamında Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapmak için Truman Doktrini'ni uygulamaya koymuştur. Yardım kapsamında Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyon dolar verilmiştir. Truman Doktrini'nin yanı sıra başka bir ekonomik yardım programı olan Marshall Planı 1948 yılında devreye sokulmuştur. Bu planın amacı, II. Dünya Savaşı'nın tüketmiş olduğu Avrupa'nın canlandırılmasıdır. Yardımların nasıl kullanılacağı ve denetlenmesi yürütücü ülke olan ABD tarafından belirlenmiştir. Bu durum, yardım alanlarının ABD'nin stratejilerine göre dizayn edileceğinin bir göstergesidir.

Truman Doktrini dahilinde yapılan yardımın TSK'ya nasıl yansıdığını Özdağ (1997) eğitim, teçhizat ve altyapı olmak üzere üç alanda ele almıştır: Birincisi, TSK'da

Amerikan savaş doktrininin kabulünü sağlamak ve askeri eğitimi Amerikanlaştırmak; ikincisi, silah alımında ABD'nin tek kaynak olması; üçüncüsü, ülkenin altyapısının ABD stratejisine uygun bir şekilde inşasını sağlayarak, ABD'nin askeri ve ekonomik çıkarlarını korumak (s. 160).

Türkiye 1947 yılında Truman Doktrini'nin hemen ardından Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na (IBRD) ve IMF'ye katılmıştır. Yine, ABD ile ikili bir anlaşma imzalanmış ve Avrupa Konseyi'ne girilmiştir. Aynı yıl, Türkiye, adı daha sonra OECD olan Avrupa Ekonomik Yardımlaşma Örgütü'ne katılmıştır. “Bu anlaşmalarla Türkiye içişlerine dış müdahaleleri kabul etmiş, bu kuruluşların baskısıyla devlet yatırımları sanayiden tarıma ve yol yapımına kaydırılmış ve serbest rekabeti kısıtlayıcı, pazar denetleyici ve uluslararası ticarete müdahaleci girişimlere karşı mücadelede diğer ülkelerle işbirliği içinde olacağını taahhüt etmiştir.” (Schick ve Tonak, 2003: 363).

1950 yılına kadar bu programlarla gelişen ilişkilere, DP'nin 1950'de iktidara gelmesinden sonra ulusal politikada ABD çizgisi daha da derinleştirilerek, devam edilmiştir. DP'nin dış politikada belki de en önemli zaferi NATO'ya üyeliktir. NATO'ya üyeliğin ordu üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Ahmad (2014), NATO'ya üyeliğin askerler üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Türkiye'nin askeri birliklerinin niteliği NATO içinde değişmeye başladı. Teknolojiye ve modern savaş stratejisine açılan genç subaylar daha önce asla yaşamadıkları bir itibar ve güven duygusu kazandılar. Başka ülkeleri ziyaret ettiler ve farklı bakış açıları olan subaylarla dünya sorunlarını tartıştılar. Kendi dünyaları diğerlerine kıyasla küçük ve taşra benzeri görünmeye başladı ve bu durum reform ve değişme ihtiyacını daha da güçlendirdi. Ülkenin pek çok sorunu varken sürekli birbiriyle uğraşan kendi politikacılarını küçümsemeye başladılar. Yabancı subaylar Türkiye'deki durumu sorduklarında utanıyorlardı (s.151).

NATO'ya üyelik aynı zamanda hem sivil hem de askeri gizli örgütlerin de kurulması anlamına gelmiştir. Bu gizli örgütlerin askeri darbelere etkileri günümüzde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Türkiye NATO'ya üyelikle birlikte, bu antlaşma ve protokolde yer alan, o güne kadar İtalya, Fransa, Almanya, Yunanistan ve Belçika'da da kurulmuş, “komünizmle mücadele” edecek olan NATO gizli ordusunu/gizli örgütünü kurmayı da kabul etmiştir (Kılıç, 2007: 42-43).

2.1.1.7. DP İktidarının Askeri Müdahale Tedirginliği

DP, demokratik yollarla ve yüksek oy oranıyla iktidara gelmiş olsa da, her zaman bir güvensizlik hissetmiş olduğu söylenebilir. DP'deki bu güvensizlik hissinin altının boş olmadığı görölmektedir. Bunun nedeni, iktidar döneminde DP'ye yönelik müdahale planlarının ve girişimlerinin olmasıdır. Müdahale konusunda yaşanan ilk olay 1950 seçimlerinin hemen sonrasında gelişmiştir. 1950 seçimlerinden önce, her ne kadar ordu içerisinde DP lehine harekete geçmeye hazır bir grup varsa da, seçimlerden sonrasında da aleyhine harekete geçmeye hazır bir grup olduğu ortaya çıkmıştır. 1950 seçimlerinin hemen ardından dört general İnönü'yle görüşerek, DP'yi kapatıp CHP'nin iktidarını sürdürmeyi teklif etmişlerdir. Fakat İnönü bu teklifi demokratik olgunlukla geri çevirmiş ve böylece Türkiye ilk darbesini yaşamaktan 1950'de kurtulmuştur.

İkinci olay ise, DP hükümeti kurduktan çok kısa bir süre sonra, 5 Haziran 1950 tarihinde bir albay Menderes'e 8-9 Haziran'da darbe yapılacağı ihbarında bulunmuştur. Bu ihbar yapılmadan önce askeri bir uçaktan İnönü etrafında toplanılması gerektiğini belirten bildirimler atılmıştır. Aslında DP hükümeti askerin olası bir ihanetini önlemek için iktidara geldikten çok kısa bir süre sonra ilk adımı atmıştır. DP hükümeti, orduyu denetim altına almak için geniş çaplı bir operasyon yapmış ve askeri hiyerarşinin üst düzeylerinde DP yanlısı bir grup oluşturmuştur. DP'nin bu tasfiye sürecinde Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman da dahil olmak üzere 16 general ve 150 albay emekli edilmiş ve yerlerine DP'ye yakın görünen kişiler getirilmiştir. DP'nin bu stratejisi uzun vadede istediği sonucu vermemiş hatta genç subaylarla generaller arasında ciddi bir ayrılığın yaşanmasına ve emir-komuta zinciri dışında gerçekleşen 1960 darbesinde de görüleceği gibi, askeri hiyerarşinin altüst olmasına neden olmuştur.

Üçüncü olarak söylenebilecek durum, ordu içerisinde siyasete müdahale amaçlı gizli örgütlerin kurulmaya başlanmasıdır. Ordu içindeki darbeci eğilimler, özellikle 1954'ten sonra yoğunlaşmıştır. Bu dönemde İstanbul ve Ankara'da iki tane gizli örgütün kurulduğu bilinmektedir. İstanbul'daki örgüt Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay, Ankara'daki ise ismi daha sonra darbe girişimiyle ünlenmiş olan Talat

Aydemir tarafından kurulmuştur. Bu iki örgüt 1957 yılında birleşme kararı almışlardır. Yine Ankara'da Sadi Koçaş tarafından başka bir gizli örgütün kurulduğu da bilinmektedir. Bu gizli örgütler, kuruldukları sırada kaygı duydukları bazı konular için plan yapmaktan öteye geçmemiş olsalar da, 1960 darbesini planlayan ekibin zeminini hazırladıkları için oldukça önemlidir.

Dördüncü ve en ciddi süreç ise, 1957 yılında yaşanan ve 1958 yılında kamuoyuyla paylaşılmış olan "Dokuz Subay" olayıdır. Aslında bu olay, yukarıda da belirtilen, 1954'ten sonra ordu içinde kurulmaya başlayan gizli örgütlerin bir hareketidir. 1957 seçimleri yapılmadan önce DP iktidarını devirmeye yönelik bir darbe planı yapılmış olsa da uygulamaya geçilmemiştir. Hatta bu konuda İnönü'nün nabzı yoklanmış fakat sert cevap alınmıştır. Hatta İnönü, bu tarz bir konuyla ilgili kendisiyle iletişime geçilmemesini açık bir şekilde belirtmiştir. Ordu içerisinde kendine destek arayan bu grup, DP içinde Menderes'e karşı olduklarından şüphelendikleri kişilerden medet ummuşlardır. Arayışlar devam ederken örgüt içerisinde Samet Kuşçu isimli binbaşı, yapılacak olan harekete dair üst rütbeli bir subaya bilgi sızdırmıştır. Bu olay üzerine Kuşçu tutuklanmış ve komploculardan 9 kişinin adını vermiştir (Hale, 1994:96-97). Darbe komplosunun bu şekilde sonuçlanması, ilk bakışta ordu içerisinde bir korku yaratmış olabileceğini akla getirirse de tam tersine, komplocuları yeniden toparlanmaya ve daha dikkatli hareket etmeye sevk ettiği 1960 darbesiyle görülmüştür.

Beşinci ve son süreç de, 1960 darbesinin hemen öncesinde, 1959 yılında yaşanmıştır. Türkiye'nin ilk muhtırası olarak da değerlendirilen bu olay, Kara Kuvvetleri Komutanı (KKK) Org. Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e ülkedeki gidişata istinaden bazı tedbirlerin alınması gerektiğini önermesidir. Bu tedbirlerin neler olduğunu da bir mektupla hükümete iletmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk muhtırası olarak değerlendirilen bu öneriler DP hükümeti tarafından ciddiye alınmamıştır (İba, 1998: 174-175). Menderes, iktidarı boyunca darbe tehdidiyle burun buruna yaşamıştır. Nitekim 27 Mayıs 1960 tarihinde korktuğu başına gelmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu yönetime el koymuştur.

2.1.2. 1960 Darbesi

“... Bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır...” Darbe bildirisinin bu ilk cümlesi, asker tarafından darbenin gerekçesi olarak belirtilmiştir. Yine bildirinin geri kalan kısmında askerin neden bu darbeye gerek duyduğu, darbenin yürütülme süreci ve askerin çeşitli teminatları bulunmaktadır.

1960 askeri darbesinin analizi için tek bir neden yeterli değildir. Çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği gibi, askeri darbelerin nedenini anlamak için uluslararası konjonktür çatısı altında ekonomik, siyasal ve sosyal yönünü birlikte değerlendirmek gerekir. Bu durumda 1960 askeri darbesi ekonomik, siyasal ve sosyal yönleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Çalışmada karşılaştırmaya konu olan darbe 1980 askeri darbesi olduğu için, 1960 askeri darbesinin değerlendirilmesi, 1980’e giden sürecin anlaşılmasına yardımcı olacak şekilde genel bir çerçeve içerisinde analiz edilecektir.

1960 askeri darbesinin siyasal nedenlerine bakıldığında ilk göze çarpan DP’nin otoriterleşen iktidarındır. DP’nin muhalefete ve basına yönelik tutumları, tek parti döneminde eleştirmiş olduğu politikaları kendisinin benimsemesi siyasi tansiyonu artırmıştır. Özellikle darbeye günler kala işler CHP’nin kapatılması düşüncesine kadar varmıştır. Mecliste gerilimin yükseldiği bir anda CHP lideri “şartlar mecbur ettiğinde, ihtilal milletlerin meşru hakkıdır” sözlerini sarf etmiştir. DP’nin otoriterleşen yönetimine karşı, siyasiler arasındaki gerilimin yanı sıra halkın, özellikle üniversite öğrencilerinin gösterdiği tepkiler Ankara ve İstanbul’da eylemlere neden olmuş, polisle öğrenciler arasında çatışmalar yaşanmış hatta bu illerde sıkıyönetim ilan edilmiştir (Hale, 1994: 101).

Akşin (2005), 1960 darbesine giden süreçte DP’nin olumsuzluklarını şu şekilde sıralamıştır:

- 1) çoğulculuğu, yani azınlığın, muhalefetin haklarını kabul etmeyen ilkel (ya da yetkeci) bir demokrasi anlayışı baskıcılık;
- 2) Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılmasında göze çarpan bir kültür yıkıcılığı;
- 3) İnönü’nün canına kastetmek, 6/7 Eylül olaylarını düzenlemek gibi olaylarda somutlaşan hukuk dışı bir anlayış;
- 4) Muhalefetle ilişkileri hemen daima bir kavga havasında yürütmek;
- 5) Amerikalılarla yapılan çok sayıda -kimisi hatta sözlü olan- ikili anlaşma AB’ye çok geniş bir hareket alanı sağlamış, böylece DP iktidarının

bağımsızlık konusunda hiç de titiz olmadığını ortaya koymuştur; 6) Din konusunda CHP ödün vermeye başlamıştı ama DP bunu daha ileri götürmüş, özellikle Menderes dincilerin umudu haline gelmiştir (ss. 223-224).

1960 darbesine zemin hazırlayan sosyal faktörleri, Akça'nın (2010) büyük önem atfettiği kentli orta sınıflar ve işçi sınıfı üzerinden değerlendirmek gerekir. 1950'lerde kapitalistleşme ve kentleşme süreci yeni bir orta sınıfın oluşmasını sağlamıştır. Yeni orta sınıf, "ticaret, hizmet ve sanayi" gibi ekonomik sektörlerde çalışan üst düzey yöneticiler, mühendisler, teknisyenler ve beyaz yakalıları; hukukçu, doktor gibi serbest meslek sahiplerini; öğretim üyeleri, öğretmenler, gazeteciler ve aydınlar gibi kültürel sermaye sahiplerini ve asker ve sivil bürokrasiyi içermektedir." Bu gruplar içerisinde ekonomiyle doğrudan bağlantısı olanların ekonomik bunalım dönemlerinde DP'den uzaklaştığını söylemek mümkündür. Kültürel ve bürokratik alanlardaki toplumsal grupların ise, "DP'nin hem ekonomik büyüme stratejisindeki plansızlığını, sosyal dengesizliğini ve enflasyonist ortamın yoksullaştırıcı etkilerini; hem de siyasal alanının ve kamusal alanın daraltıcı otoriterliğini eleştirmişlerdir." Aynı zamanda 1950'li yıllar yoğun bir işçi sınıfının oluşumuna da tekabül etmektedir. DP işçi sınıfının oluşumunu görmüş ve kabul etmiş olmasına rağmen iktidarının ilk yıllarından itibaren işçi sınıfına yönelik otoriter bir yaklaşım sergilemiştir. Ücret artışlarına bakıldığında, daha çok seçim dönemlerinde işçi sınıfının desteğini kazanmaya yönelik bir strateji görülmektedir (ss. 372-377).

Yetkin (2011) 1960 askeri darbesini değerlendirirken Soğuk Savaş dönemi koşullarına ve uluslararası ekonomik konjoktüre bağlamış olduğu -ki 1960 askeri darbesinin anlaşılmasında oldukça önemli olan ve diğer darbelerde de gözetilmesi gereken dengelere işaret eden- şu beş hususun göz önünde bulundurulması gerektiğinin altını çizmektedir:

1. DP iktidarının Amerikan emperyalizminin özellikle sanayileşme konusunda çizdiği sınırın dışına çıkmak istemesi ve bu amaçla da SSCB'den mali destek arayışına girmesi;
2. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Türkiye'nin üzerindeki ABD etkisini azaltmak ve SSCB ile belirli bir ölçüde dostça ilişkiler kurmak istemesi, Başbakan Adnan Menderes'in CIA'nın Türkiye'deki varlığını sınırlandırmak girişiminde bulunması ve CIA'nın darbeden önceden bilgisi olmasına karşın bunu Türk hükümetine bildirmemiş olması;
3. ABD'nin ve batının DP iktidarından son dönemlerde esirgediği mali yardımı 27 Mayıs'ın askeri yönetiminden esirgememiş olması;

4. DP'nin baskıcı ve antidemokratik tutumunun neden olduğu karışıklık, iç çekişme ve huzursuzluktan SSCB'nin yararlanacağından kaygılanmış bulunulması;
5. 27 Mayıs yönetiminin ABD'nin istekleri -özellikle komünizme ya da komünizm olarak düşünülenlere ve SSCB karşısında- bir siyasa izlemesi (ss. 93-94).

Darbeden kısa bir süre önce Menderes'in SSCB ile ilişkilerinin artmaya başladığı görülmektedir. Nisan 1960'ta hem Moskova'da hem de Ankara'da Menderes'in 12 Temmuz 1960'da SSCB'yi ziyaret edeceği ve bu ziyaretin ardından Nikita Kruşçev'in de Türkiye'ye iade-i ziyarette bulunacağı yönünde bir açıklama yapılmıştır. Türkiye ile SSCB arasındaki bu yakınlaşma ABD'nin dikkatini çekmiştir.

1960 darbesinin ekonomi politik nedeni, ülkenin İİS politikalarına uygun kurumsal, yasal ve toplumsal zeminin oluşturulmasıdır. Aslında 1930'lu yıllardan beri İİS politikaları hakim olsa da artık değişmeye başlamıştır. Bu değişim yeni bir birikim sürecine değil, mevcut İİS politikaları içindedir. Bu değişimi Gülalp (1993) şu şekilde ifade etmektedir:

... 1960'ların İİS'si 1930'ların devletçi ithal ikameciliğinden önemli ölçüde farklıydı. 1930'ların ithal ikameciliğinin yabancı sermayenin katılımı olmadan, hatta yarı-otarşik bir tarzda, yerli girdilere dayalı ve bir kitle pazarı için temel tüketim malları üretmeye yönelik bir deneyimdi. 1960'ların İİS'si ise ithal girdilere dayalıydı ve yabancı sermayeyle işbirliği halinde görece yüksek gelirlili bir pazarın yararlandığı dayanıklı tüketim mallarının üretimine yönelikti (s. 36).

Akça (2010), 1960 darbesinin amacını, İİS'ye dayalı "ulusal kalkınmacı kapitalist projeyi sosyal/milli güvenlik devleti çerçevesinde yönetme arzusu" olarak değerlendirmiştir (s. 352). Savran (1987) ise sınıfsal bir analizle, 27 Mayıs'ın temelini "sanayi burjuvazisinin 50'li yılların ikinci yarısında bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgül çıkarlarını savunmaya" başlaması olarak görmektedir (s. 136). Keyder (2003), DP iktidarının son dönemlerinde dış ödemeler dengesindeki krizin ve 1958 devalüasyonunun sermayenin DP'den desteğini çekmesinde etkili olduğunu belirtmektedir (s. 60).

1960 darbesi ele alınırken üzerinde önemle durulan noktalardan birisi de ordunun kurumsal özellikleriyle alakalı boyutudur. Darbe, bir kurum olarak ordunun en önemli özelliği sayılabilecek hiyerarşinin yani emir-komuta zincirinin dışında

gerçekleştirilmiştir. Yukarıda DP'nin iktidara geldiği ilk zamanlarda ordu içerisinde özellikle üst kademelerde temizlik yaparak kendi grubunu oluşturduğu ve bu durumun da orduda üst düzeydeki subaylarla alt düzeydekiler arasında bir ayrılık yarattığı belirtilmiştir. Yani DP'nin iktidara geldiği ilk andan itibaren ordudaki jenerasyonlar arasında kurumsal hiyerarşiyi göz ardı edebilecek bir ayrımın olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Madanoğlu 1960 darbesinin neden genç subaylardan geldiğini şöyle açıklamıştır: “... *Generaller çoğunlukla hükümetten yana. Terfi oraya bağlı. Böylece alttan başladı. Dokuz subay olayı da korkuttu generalleri...*” (Arcayürek, 1989: 32). 1960 darbesinin nedeni hakkında analizler yapılırken üzerinde durulan önemli bir diğer nokta ordunun, özellikle genç subayların çıkarlarına yönelik tehdit algısıdır. DP iktidarında TSK'nın bir kurum olarak saygınlığının zarar görmesi 1960 darbesinin gerçekleşmesinde bir etken olarak değerlendirilmektedir.

2.1.2.1. Askeri Darbe İktidarı

İktidarı ele geçiren cunta kendisini Milli Birlik Komitesi (MBK) olarak adlandırmıştır. MBK oldukça fazla sayıda -38- askerden oluşturulmuştur. Bu sayı aslında TSK açısından pek makul bir sayı değildir. MBK askeri darbeyi yapmadan önce bir eylem planı belirlemiştir. Bu yüzden de darbeyi yaparken belirtmiş oldukları ülkede düzeni sağlar sağlamaz iktidarı sivillere devretmek istemişlerdir (Ahmad, 2014: 153). 1960 askeri darbesinde askerler iktidarda kalmaya çok hevesli olmamışlardır. Askerin iktidarı sivillere erken devretmesinin nedenleri konusunda birçok tartışma bulunmaktadır. Askerin iktidarı sivillere devretme konusundaki acelesini, darbe konusundaki tecrübesizliğine de bağlamak mümkün görünmektedir. Bu durumu Orhan Erkanlı'nın “*Biz 27 Mayıs'ta ihtilali yaptık, fakat 28 Mayıs'ta ne yapacağımız hiçbirimiz bilmiyorduk.*”(aktaran, Hale, 1994: 110) ifadesi de kanıtlar niteliktedir. 1960 darbesiyle başlayan bu kısa iktidar, diğer darbe de geçerli olmuş ve bir gelenek haline gelmiştir. Eroğul (2003) 27 Mayıs'ın sonraki asker iktidarların kısalığına yaptığı katkıyı şu şekilde ifade etmektedir: “... 27 Mayıs askeri yönetimin geçici olması gerektiği ve değişmez amacının yönetimin sivillere devri olduğu geleneğinin de yaratıcısıdır.” (s. 133).

1960 darbesiyle yönetimi ele alan askeri iktidarın belki de en önemli özelliği, yönetimi biran önce sivillere devretme konusunda gösterdiği hassasiyettir. Aslında bu konuda ordu ikiye bölünmüştür. Bir grup -ki bunlara “ılımlılar” denmektedir- yönetimi biran önce sivillere devretmeyi isterken, “köktenciler” olarak bilinen diğer grup ise yönetimde biraz daha uzun süre kalmanın daha uygun olduğunu savunmuştur. İlk grup, hemen yeni anayasa ve seçim yasası yapılmasını ve bu düzenlemelerin ardından yapılacak olan seçimlerle yönetimin sivillere devredilmesini istemiştir. İkinci grup ise, yönetimin ülkeyi bu hale getiren siyasi partilere bırakılmamalı, çeşitli reformlar gerçekleştirilmeli ve ondan sonra yönetimin sivillere bırakılmasını uygun görmüştür (Eroğul, 2003:134-135; Ünsaldı, 2008: 75).

Darbe sonrasında orduda, siyasi alanda ve akademide tasfiyeler yaşanmış, yasaklar getirilmiştir. Orduda DP’ye yakın olduğu düşünülen askerler tasfiye edilmiştir. Toplam 255 general ve amiralin 235’i ve 3381 üst rütbeli subay zorunlu olarak emekli edilmiştir. Bu sayılar bazı kaynaklarda 7 bin, bazılarında da 35 bin olarak geçmektedir. Ordudaki tasfiyelerin nedeni gençleştirme reformu ve NATO standartlarına ulaşma olarak sunulmuştur (Ünsaldı, 2008: 71; Yetkin, 2010: 27; Hale, 1994: 113). Ordudan emekli edilen bu subaylar daha sonra aralarında örgütlenerek EMİNSU²¹ adında bir dernek kurmuşlardır. Bu derneğin amacı, emekliye sevk edilen subayların görevine dönmesini sağlamak olmuştur. Fakat bu subayların çoğu sivil görevlere atanarak tepkileri azaltılmıştır (Hale, 1994:114). Orduda dikkat çeken bir diğer tasfiye ise 14’ler olarak bilinen grubun yurtdışına göreve gönderilmesidir. Askeri iktidarın uzun süre yönetimde kalmasını isteyen bu grupla ilgili olarak darbe yapacaklarına dair söylentiler çıkmıştır. Bu da MBK Başkanı Cemal Gürsel’i harekete geçirmiş ve içlerinde Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Muzaffer Özdağ ve Orhan Erkanlı gibi etkin liderlerin bulunduğu 14 kişi²² iki yıllığına yabancı ülkelerde diplomatik görevlere atanmıştır.

MBK içindeki bu fikir uyuşmazlığının daha sonradan ordu içerisinde yaratabileceği tehlikeyi önlemek için, yüksek rütbeli subaylar²³ Silahlı Kuvvetler Birliği’ni (SKB) kurmuşlardır. Bu birlik, “askeri müdahaleyi hiyerarşi ilkesiyle” sınırlamayı

²¹ Emekli İnkılap Subayları’nın kısaltmasıdır.

²² Geri kalan 10 kişinin ismi şöyledir: Mustafa Kaplan, Şefik Soyuyüce, Münir Köseoğlu, Muzaffer Karan, Fazıl Akkoyunlu, Dündar Taşer, Numan Esin, Ahmet Er, Rifat Baykal, İrfan Solmazer.

²³ Faruk Güventürk, Faruk Gürler gibi subaylar.

amaçlamıştır. Her rütbeden subayı kapsayan SBK, ordu içerisinde huzursuzluk yaratabilecek özellikle de MBK'ya zarar verebilecek durumları gözetim altına almıştır (Ahmad, 2014: 155).

Siyasi alanda ise, DP kapatılmış, diğer siyasi partiler ise faaliyetlerine devam etmişlerdir. DP teşkilatlarında görev almış kişiler tutuklanmış, DP'ye yakın memurlar görevlerinden alınmıştır. 23 Haziran 1960'ta bütün siyasal toplantılara yasak getirilmiş, arkasından 7 Temmuz'da bütün siyasal faaliyetler yasaklanmıştır (Aydın, 2016: 63-69). Tutuklanan DP'li milletvekilleri²⁴ MBK tarafından hazırlanmış olan bir kanuna göre özel bir mahkemede toplu olarak yargılanmışlardır. Yargılamalar sonucunda Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiştir. Celal Bayar'a verilen idam cezası ise yaşı dolayısıyla ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir (Karpata, 2015: 243). Bu yargılamalar Yassıada'da gerçekleştiği için Türk siyasal tarihinde "Yassıada Yargılamaları" olarak bilinmektedir.

Tasfiyelerin olduğu bir diğer alan akademidir. 147 öğretim üyesinin işine son verilmiştir. Bu sayıdan dolayı 147'ler olayı olarak bilinmektedir. "Tembel, yeteneksiz veya reform düşmanı oldukları iddiasıyla ya da daha başka gerekçelerle" 147 öğretim üyesi üniversiteden atılmıştır. 1962 yılında yapılan bir düzenlemeyle bu akademisyenlerin üniversiteye dönmeleri sağlanmıştır. Bu olay 27 Mayıs'ı destekleyen aydınların tepkisini çekmiş ve MBK'ye olan destekleri azalmıştır (Özdemir, 2005: 235-236).

Askeri iktidarın aldığı ilk kararlar şunlardır: 1.Maddi durumu normale çevirmek için kararlar alınması, 2.Parti ayrımı gözetmeksizin herkese adaletle davranılması, 3.Bütün parti faaliyetlerini yasaklayarak, çekişme ve tartışmalardan kaçınılması, 4.Hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılması, 5.Mali ve ekonomik durumun düzeltilmesi için kararlar alınması, 6.DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan bütün kararların yürürlükte tutulması, 7.Dış siyasette barışın temel ilke olarak kabul edilmesi (Cumhuriyet, 1960).

²⁴ Bu dönemde DP'lilere "eskiler" anlamına gelen "Sabıklar" diye hitap edilmiştir. Aydın ve Taşkın'a göre, bu sözcük hem önceki iktidar mensuplarını aşağılamak hem de öncekinden radikal biçimde farklı yeni bir dönemin başladığını ifade etmek için kullanılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 73).

Askeri darbe sonrasındaki ilk 15 gün herhangi bir hukuki temele dayanmayan fiili bir yönetim söz konusu olmuştur. MBK, 12 Haziran 1960 tarihinde anayasa değişikliğini kabul etmiş ve askeri yönetime hukuki bir dayanak oluşturmuştur. Hatta bu anayasa değişikliği yeni bir anayasa olarak değerlendirilmiş ve böylece 1924 anayasası geçerliliğini yitirmiştir. Bu anayasa değişikliği ile 1924 anayasasının TBMM'ye vermiş olduğu görev ve yetkiler MBK'ya devredilmiştir. MBK başkanı aynı zamanda devlet başkanı olarak kabul edilmiştir. MBK üyeleri, seçimle işbaşına gelmediği için cumhurbaşkanı sıfatını kullanmak istememişlerdir. 13 Aralık 1960 tarihinde bu geçici anayasayı değiştiren bir yasa çıkartılması kararlaştırılmıştır. Yasaya göre, MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşacak çift meclisli bir Kurucu Meclisi'n kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni anayasanın hazırlanması görevi Kurucu Meclis'e verilmiştir. Kurucu Meclisi'n Temsilciler kanadı "kapatılmış olan DP dışındaki siyasal partilerin, illerin, baroların, basının, Eski Muharipler Birliği'nin, esnaf kuruluşlarının, gençlik kesiminin, işçi sendikalarının, sanayi ve ticaret odalarının, öğretmen derneklerinin, tarım kuruluşlarının, üniversitelerin ve yargı organlarının belli sayıda temsilciyi kendi aralarından seçmesi" yoluyla oluşturulmuştur (Eroğul, 2003: 134-137).

Kurucu Meclis tarafından, anayasanın hazırlanması sürecinde İstanbul ve Ankara üniversitelerinden taslak oluşturulması istenmiştir. İstanbul Üniversitesi'nin sunmuş olduğu taslak esas alınmış, Ankara Üniversitesi'ninki de yardımcı metin olarak kullanılmıştır. Kurucu Meclisin oluşturmuş olduğu Anayasa Komisyonunun bu taslaklardan faydalanarak hazırladığı anayasa tasarısı darbenin birinci yıl dönümü olan 27 Mayıs 1961'de kabul edilmiş ve 9 Temmuz 1961'de de referanduma sunulmuştur. Referandum sonucuna göre %61,5 oranında "evet" oyu alarak kabul edilmiştir. Böylece Türkiye yeni bir anayasa ile yeni kurumlar ve yeni haklarla yeni bir döneme girmiştir.

Bu dönemde ordu yaptığı siyasal ve yasal düzenlemelerin yanında ekonomik bir kurum olarak da devreye girmiştir. Ekonominin kritik sektörlerinde Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)²⁵ ile kurumsallaşan ordu, iş hayatında da önemli bir

²⁵ Kurumla ilgili detaylı bilgi için bkz. Parlar, S. (2005). Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası, 2. baskı, İstanbul: Mephisto Basım.

aktör haline gelmiş ve Parlar'ın (2005) da belirttiği gibi "...Koç ve Sabancı'dan sonra Türkiye'nin en büyük tekelleri" arasına girmiştir (s. 107).

2.1.2.2. Yeni Anayasa ve Demokrasiye Dönüş

1961 Anayasası hukuki, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda önemli değişiklikler yaratmıştır. 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu yeni kurumları şu şekilde sıralamak mümkündür: TBMM'de Millet Meclisi ve Senatodan oluşan çift meclis sistemi; kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi ve bazı devlet büyüklerinin görevleriyle ilgili yargılanması için Anayasa Mahkemesi; iktisadi ve sosyal hayatta planlama yapılması ve hükümetlerin bu alanlardaki politikalarına temel oluşturmak için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT); her türlü radyo ve televizyon yayınlarındaki tarafsızlığı sağlamak için Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT); yargı bağımsızlığını sağlamak için Yüksek Hakimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulu; ordunun hükümet içerisinde kendisine rol verdiği Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kurulmuştur.

Bu anayasayla birlikte Türkiye'de İİS politikalarının yasal ve kurumsal alt yapısı oluşturulmuştur. Siyasal alanda istikrarsızlık ve koalisyon hükümetleri dönemi başlarken, ekonomide planlama anlayışının geliştiği görülmektedir. Darbeden sonraki süreçte asker ve sivil yöneticilerin ortak görüşüne göre ülkenin kalkınması için ekonomide planlamayla hareket edilmesi kararlaştırılmıştır. DPT, planlamayı yapacak olan kurum olarak tasarlanmış ve Ekim 1960'tan itibaren görevini yapmaya başlamıştır. 1961 Anayasasıyla da anayasal bir kuruluş haline gelmiştir. Böylece kalkınma planları yapmak, yasal olarak devletin görevleri arasında yer almıştır. DPT ilk planını 1963-1967 yıllarını kapsayacak şekilde yapmıştır. Planların dikkat çeken özelliği, dönemin hakim ekonomi anlayışını yansıtan karma ekonomi düzeni içinde hazırlanmış olmasıdır.

1961 Anayasası'nın getirdiği yeni kurumların yanı sıra, özgürlükler ve haklar alanına yaptığı katkı da oldukça önemlidir. Sendika kurma, toplu sözleşme yapabilme imkanı, siyasal parti kurabilme, grev hakkı, üniversitelere özerklik sağlanması gibi alanlarda yapmış olduğu yeniliklerle cumhuriyet tarihindeki diğer anayasalardan da ayrılmaktadır. Bu konuda 1961 Anayasasını özgürlükçü ve ilerici olarak

değerlendirenler olduğu gibi, anayasanın hazırlanmasında yararlanılmış olan İtalyan ve Alman anayasalarının, devleti sol ve muhalif akımlar karşısında koruyacak çeşitli kurumlarla donatılmış olduğu vurgusu yapılmaktadır.²⁶

Askeri iktidar 1961 yılında siyasal faaliyetleri serbest bırakmıştır. Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP), bu serbestlikten sonra kurulan partilerdir. AP ve YTP, DP'nin bırakmış olduğu seçmen mirası paylaşmak için ortaya çıkmıştır. AP ve YTP'ye göre eski parti olan CMKP de DP'nin bırakmış olduğu oy tabanını kazanmayı hedeflemiştir. Bu üç parti içerisinde DP'nin gerçek mirasçısı olmaya koşulları en uygun parti AP'dir. AP, kurucusu ve başkanı Ragıp Gümüşpala asker kökenli oluşu nedeniyle, ordu tarafından da desteklenmiştir. AP'nin programının, DP'nin programının yeni döneme uyarlanmış hali olduğu görülmektedir. AP'nin kurucuları ve yetkililerinin sık sık DP'nin devamı olduklarını belirttikleri bilinmektedir (Çavdar, 2000: 118-120).

Askeri darbeden sonra, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan ilk seçimlere CHP, AP, YTP ve CMKP katılmış ve seçim sonuçlarına göre bu dört parti de Meclis'e girmiştir. Aşağıda Tablo 2.2'de seçim sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2.2 1961 Genel Seçim Sonuçları

Partiler	Toplam oy	% Oy	Milletvekili
AP	3.527.435	34,79	158
CHP	3.724.752	36,74	173
CKMP	1.415.390	13,96	54
YTP	1.391.934	13,73	65
Bağımsızlar	81.732	0,81	0

Kaynak: TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961

²⁶ Bknz. Aydın ve Taşkın, 2016: 74.

Seçimlerden birinci parti olarak CHP, çıkmış fakat ikinci parti olan DP'nin devamı niteliğindeki AP'nin başarısı da sürpriz olmuştur. Seçim sonuçlarına göre tek bir partinin hükümet kurması mümkün olmadığı için, koalisyon hükümeti kurulması gerekmiştir. Hükümeti kurma görevi İnönü'ye verilmiş, uzun pazarlıklardan ve ordunun baskılarından sonra AP ile CHP anlaşarak koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Fakat bu koalisyon uzun ömürlü olmamış, yaklaşık 6 ay sonra I. İnönü hükümeti olarak bilinen koalisyon dağılmıştır.

2.1.2.3. Askeri Darbe Girişimleri

1961 seçimlerinden sonra siyaset normal seyrine girmiş gibi görünse de, seçim sonuçlarından memnun olmayan SKB üyelerinden bazıları daha hükümet kurulmadan yönetime el koymaya karar vermişlerdir. Bu süreçte arabulucu olarak devreye İnönü girmiş, dönemin Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'la birlikte durumdan rahatsız olan komutanları rahatlatacak bir protokolle sorunu aşmaya çalışmışlardır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında toplanan siyasal parti liderleri, cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel'in seçilmesi ve İnönü'nün başbakan olması gibi şartları²⁷ içeren protokolü imzalamışlardır. Böylece darbe tehdidi atlatılmış, sivil yönetim kurulmuştur (Eroğul, 2003: 140).

Sivil yönetime geçildikten sonra ikinci darbe girişimi Talat Aydemir'den gelmiştir. Ordu içindeki ılımlılar ve köktenciler arasındaki görüş ayrılıkları sivil yaşama geçildikten sonra da devam etmiştir. Köktencilerin olası bir durumda harekete geçmeye ve darbe tehdidine karşılık hem siyasiler arasında hem de orduda görüş birliğine varılmıştır. Bu bağlamda da kurulduktan sonra içinde köktencilerin daha baskın bir grup olduğu SKB kapatılmak istenmiştir. Talat Aydemir'in de köktencilerin lideri olarak görüldüğü bilinmektedir. Bu karara karşı köktenciler arasında harekete geçilmesi kararlaştırılmış ve bir protokol oluşturulmuştur. Köktencilerin bu hareketle hem kendilerini korumak istediklerini hem de 27 Mayıs'ta yarım kaldığını düşündükleri işleri tamamlama amacıyla oldukları söylenebilir. Bu arada Talat Aydemir, 20 Şubat 1962 akşamında tutuklanacağı

²⁷ Diğer şartlar ise şöyledir: EMİNSU'lar orduya dönmeyecekler, 147'ler üniversiteye alınmayacaklar, Yasıada suçluları affedilmeyecektir (Çavdar, 2000: 124).

konusunda bir uyarı almıştır. Aynı tarihin akşamında Aydemir'in darbe girişiminde bulunduğu dair bir söylenti çıkmış fakat Aydemir bu olayı kontrol altına almayı başarabilmiştir. Aydemir 22 Şubat tarihinde bazı arkadaşlarının gözaltına alınmış olduğunu öğrenmiş ve kendisi de Genelkurmay'a çağırılmıştır. Genelkurmay'a gitmeyi reddeden Aydemir, arkadaşlarıyla birlikte öğlen saatlerinde bir darbe girişiminde bulunmuştur. Fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Hale, 1994:136-141).

Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından emekli edilen ve İnönü'ye sert eleştirilerinden dolayı kısa süre hapis yatan Aydemir, 20 Mayıs 1963 tarihinde bir darbe girişiminde daha bulunmuştur. Bu süreç içerisinde ordu içinde gruplaşmalar olduğu, gizli toplantıların ve planların yapıldığı bilinmektedir. Ordudaki hareketlenmenin nedeni DP'lilerle ilgili af çıkarılmasıdır (Eroğul, 2003: 142). Bu arada 14'lerin yurtdışı sürgünü bitmiş ve Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Ordu içinde yapılan gizli görüşmeler ve toplantılara 14'ler de dahil olmuştur. Örneğin Alparslan Türkeş'le Talat Aydemir'in görüştükleri bilinmektedir fakat aralarında anlaşamamışlardır. Bunun yanı sıra, darbe planları konusunda rakip koalisyonlar da oluşmuştur. Hatta Aydemir ve Türkeş bu planların dışında tutulmuştur. 14 Mayıs 1963 tarihinde İnönü'den darbe girişimi yaşanabileceğine işaret eden bir uyarı gelmiştir. Nitekim 20-21 Mayıs 1963 gecesi Aydemir, başka grupların önünü kesmek için ikinci darbe girişimini gerçekleştirmiştir. (Hale, 1994: 145-146). İkinci darbe girişiminde de başarısız olan Aydemir için sonuç ise birincisinden farklı olmuş ve yargılamalardan sonra hakkında verilen idam cezası 5 Temmuz 1964 tarihinde infaz edilmiştir. Bu girişime katılan diğer ordu mensupları için de çeşitli cezalar uygulanmıştır. Aynı zamanda 21 Mayıs ayaklanması, darbe günlerinden sonra ilk sıkıyönetim rejimini de beraberinde getirmiştir (Aydın ve Taşkın, 2016: 116-117).

2.1.2.4. Koalisyon Hükümetleri, 1965 ve 1969 Genel Seçimleri

1965 genel seçimine kadar, 1960 darbesinden sivil yönetime geçişte kurulan ilk hükümet olan I. İnönü Koalisyonunu üç koalisyon dönemi daha izlemiştir. Bunların ikisi İnönü, diğeri ise AP'li Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulmuştur. İlk başarısız koalisyonun arkasından CHP, YTP ve CKMP ile 25 Haziran 1962 tarihinde 3 Aralık

1963'e kadar sürecek II. İnönü Koalisyonunu oluşturmuştur. III. İnönü Koalisyonu ise bağımsızların katılımıyla 25 Aralık 1963 tarihinde kurulmuş ve 13 Şubat 1965'e kadar yönetimde kalmıştır. III. İnönü Koalisyonunun düşürülmesinin ardından, genel seçimlere az bir süre kala AP, YTP ve CKMP'nin birleşimiyle Ürgüplü Koalisyonu kurulmuştur.

II. İnönü Koalisyonunun dağılmasında son nokta, yapılan yerel seçimlerde beklenen başarının elde edilememesidir. Koalisyonu oluşturan küçük partiler bu durumdan dolayı ayrılma kararı almışlardır. Bunun üzerine ilk etapta hükümeti kurma görevi AP'ye verilmiş olsa da sonuç alınamamış ve hükümeti kurmak üzere tekrar İnönü görevlendirilmiştir. İnönü'nün III. koalisyon hükümeti bağımsızlardan oluşmuş ve YTP'nin dışarıdan desteğini almıştır. III. İnönü Koalisyonunun kurulmasında Kıbrıs bunalımının etkili olduğu belirtilmektedir. Kıbrıs'a müdahale etme noktasına kadar tırmanan bunalım, ABD tarafından onaylanmamış, hatta Türkiye'nin bu hareketini reddeden bir mektup gönderilmiştir. NATO üyesi olan Türkiye'nin böyle bir müdahaleye giriştiği takdirde yalnız kalacağı da belirtilmiştir. Gerilen ortamın topluma yansması ise, ülkenin Amerikancı sağ ve anti- Amerikan olarak iki kampa bölünmüş olmasıdır (Ahmad, 2014: 167-169). Yaşanılan bu gerilim Türkiye'nin dış siyasetinde bir dönüm noktası olmuştur.

Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine, AP başkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir. Bu durum III. İnönü Koalisyonunun sonunu getiren faktörlerden biridir. Süleyman Demirel seçildikten sonra muhalefeti hızlı bir şekilde örgütlemiştir. Diğer nedenler ise İnönü'nün Batı'nın gözünden düşmesi ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın önceden de sıcak baktığı AP'ye hükümet kurma şansının verilmesinden yana olmasıdır. Son olarak da mecliste bütçenin reddedilmesi üzerine 12 Şubat 1965 tarihinde İnönü istifa etmiştir. Yeni hükümet Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında AP, YTP, CKMP ve MP koalisyonuyla kurulmuş ve 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlere kadar yönetimde kalmıştır (Eroğul, 2003: 144-145).

Bu sırada AP'nin Başkanı Gümüşpala ölmüş ve yerine Süleyman Demirel geçmiştir. Demirel'in siyasete atılmadan önceki akademik ve özel sektör kariyeri, siyasete atıldıktan sonra onu "modern kapitalizmin ve Birleşik Devletler'le bağlantının sembolü haline" getirmiştir. 1 yıl Eisenhower Vakfı'nın burslu öğrencisi olarak

ABD’de kalmış ve Türkiye’de faaliyet gösteren bir Amerikan şirketinde çalışmıştır (Ahmad, 2014: 170).

Tablo 2.3 1965 Genel Seçim Sonuçları

Parti	AP	CHP	MP	YTP	BĞMSZ	TİP	CKMP
Oy Oranı	4.921.235	2.675.785	582.704	346.514	296.528	276.101	208.696
(%)	52,9	28,7	6,3	3,7	3,2	3	2,2
MV	240	134	31	19	1	14	11

Kaynak: YSK, “1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri”den tablolaştırılmıştır. www.ysk.gov.tr , e.t. 25/05/17.

1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye sistemi küçük partilerin de meclise girmesine olanak sağlamıştır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere bu seçimlerin en önemli gündemi, Türkiye açısından ilk olma özelliği taşıyan Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) mecliste sandalye kazanmasıdır. Bu noktada 1960’lı yıllarda Türk siyasetinde yaşanan canlılığı biraz daha ayrıntılı analiz etmek gerekir.

Türkiye’de 1960’lı yıllar sanayileşme, kentleşme ve toplumsal sınıfların belirginleşmesi gibi her anlamda hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişimin siyasete yansımaları siyasal partilerde ve düşünce hareketlerinde görülebilir. 1961-70 arası, siyasal partiler alanında çeşitliliğin ve değişimin yaşandığı bir dönemdir. 1961 Anayasası’nın kabulünden sonra özellikle sol düşünce, siyasal arenada görünürlük ve kurumsallık kazanmıştır. Siyasal parti olarak TİP’in kurulmasının yanında çeşitli düşünce ve fikir kulüpleri de faaliyetlerini artırmışlardır. Bu dönemde sadece sol açısından bir ilerleme olmamıştır; devam eden süreçte örneğin Milli Nizam Partisi gibi farklı görüşleri temsil eden partiler de kurulmuştur. Aynı zamanda mevcut partilerde de değişimler yaşanmıştır. Örneğin CHP kendini ortanın solunda (1965 seçimlerine bu değişimle gitmiştir) tanımlamıştır. Bununla

birlikte CHP'den kopan bir grup siyasetçi Güven Partisi'ni (GP) kurmuşlardır. CKMP ise, kimlik ve kadro değişikliğinin ardından adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirmiştir.

1965 seçim sonuçlarına göre, daha 5 yıl önce askeri darbenin devirmiş olduğu DP'nin devamı olan AP seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve tek başına iktidar olmuştur. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Nasıl oldu da AP ile ordu arasında ilişkiler dengeye oturtulabildi? Aslında AP ordunun sıkı gözetimi altında olmuştur. AP, orduyla ilişkilerini dengede tutabilmek ve ordu gözünde meşru kalabilmek için yumuşama politikası izlemiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın getirdiği düzeni kabul etmiş (ama bir yandan da Demirel bu anayasanın eleştirisini sıklıkla dile getirmiştir), askeri darbe sonrasında mahkum edilen DP'liler lehine söylemlerini azaltmıştır. Demirel'in parti başkanlığına gelmesinden sonra ise, ordu ile ilişkilerde taktik değişmiş ve Demirel, CHP-ordu arasındaki bağı koparmaya yönelik bir strateji izlemeye çalışmıştır (Ünsaldı, 2008: 80-81).

AP'nin 4 yıllık iktidar dönemindeki politikaları incelendiğinde şu noktalar öne çıkmaktadır: AP'nin 1965-1969 arası iktidarına dünyadaki ekonomik konjonktürün de olumlu havası yansımış ve ekonomik göstergeler lehine işlemiştir. Ekonomide İİS yönelik politikalara devam edilmiştir. Demirel, özel sektörün geliştirilerek ekonominin büyütülmesi ve ülkenin bu şekilde zenginleşmesi yönünde uygulamalarda bulunmuştur. Bu da Demirel'in "Büyük Türkiye" hedefini gerçekleştirmesinin planını oluşturmaktadır. Altyapı çalışmalarına bakıldığında, Keban Barajı, I. Boğaz Köprüsü ve karayolu yapımı gibi büyük yatırımlar bu dönemde başlamıştır. Sanayileşmenin ve refahın artırılması için iç ve dış kaynaklar bulunmaya çalışılmıştır. Hatta bu bağlamda sadece Batılı güçlerle değil SSCB ile de işbirliği yapılmıştır. SSCB sadece kredi ve finansman desteği sağlamakla kalmayıp, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, İzmir Aliğa Rafinerisi ve İskenderun Demir-Çelik Fabrikalarına ortak yatırımcı olmuştur. SSCB ile ilişkilerin bu kadar yakınlaşması ABD tarafından kabul edilebilirliğini de gündeme getirmiştir. Ekonomik ilişkilerden başka, AP'nin siyaseten de uyguladığı bazı politikalar ABD ile ilişkilerde bağımsız bir tavır takındığını göstermektedir. Örneğin U2 casus uçak krizi, haşhaş ekimi

konusu²⁸ ve SSCB Başkanı Kosigin'in Türkiye ziyareti ABD ile ilişkilerde gevşeme olduğunu göstermektedir (Aydın ve Taşkın, 2016: 146-152).

AP'nin iktidar süresi 1969'da sona ermiş ve aynı yılın Ekim ayında genel seçimler yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda partilere göre almış oldukları oy oranları ve çıkardıkları milletvekilleri verilmiştir. Bu seçimlerde de AP birinci parti olarak çıkmıştır; fakat bir önceki seçimlere göre değerlendirildiğinde AP'nin oy oranları düşmüştür. AP'nin yanı sıra CHP ve TİP de oy oranlarında düşüş yaşamıştır.

Tablo 2.4 1969 Genel Seçimleri

Parti	AP	CHP	GP	BĞMS Z	MP	MHP	BP	TİP	YTP
Oy	4.229.7	2.48.0	597.81	511.02	292.96	275.09	254.69	243.63	197.92
Oranı	12	06	8	3	1	1	5	1	9
%	46,6	27,4	6,6	5,6	3,2	3	2,8	2,7	2,2
M	256	143	15	13	6	1	8	2	6

Kaynak: YSK, "1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri"den tablolatırılmıştır. www.ysk.gov.tr , e.t. 27/05/17.

Türkiye 1970'leri ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlarla karşılaşmıştır. AP 1965-1969 arasında ekonomik konjonktürün yaratmış olduğu olumlu havayı 1969'daki iktidarında yakalayamamıştır. Bunun da en önemli nedeni İİS politikalarının tıkanmasıdır. Şartlar yeni bir evrenin dizaynını gerektirmiştir. Bu da "farklı bir piyasa bileşimi, dünya ekonomisiyle değişik bir ilişkiler kalıbı, sanayi girdilerinde daha yüksek bir ithal katkısı, siyasette ise ittifakların yeniden biçimlendirilmesi" anlamına gelmektedir (Keyder, 2003:67). Bu yeni koşullara uyum sağlamanın normal şartlar altında olamayacağı 1971 muhtırasıyla görülmüştür.

Yukarıda bahsedilen yeni durumunun AP'de 1970 yılına gelindiğinde parti içine yansdığı ve 1970'teki bütçe oylamasında somut bir şekilde kendini belli ettiği

²⁸ 1971 askeri müdahalesiyle haşhaş ekimi yasağı arasındaki bağlantı için bkz. Yetkin, Ç. Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika. Antalya; Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 5.basım, 2010, s.138-14143.

görülmektedir. Bu durum aslında değişen sosyal ve ekonomik yapının parti tabanına yansımaları üzerinden değerlendirilmelidir. AP'nin tabanının, sanayi ve ticaret burjuvazisinden, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri, esnaf ve küçük zanaatkarlara kadar çeşitli ve geniş bir toplumsal tabakadan oluştuğu görülmektedir. 1970'li yılların başına gelindiğinde, ekonomik ve toplumsal değişimin yaratmış olduğu etki bu tabakalar arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Dönemin koşulları gereği özellikle sanayi burjuvazisi lehine gelişmelere olanak sağlayacak politikalar üretilmesi, AP tabanının diğer katmanları arasında huzursuzluğa neden olmuştur. AP'nin bu süreçte aldığı, devalüasyon, vergi reformu gibi ekonomi politikalarının sanayi burjuvazisinden yana olduğu görülmektedir (Çavdar, 2000: 172-173). AP'nin almış olduğu bu ekonomik kararlarda "geleneksel IMF modeli doğrultusundaki" eksiklikler ise 12 Mart 1971 muhtırasıyla alınan önlemlerle giderilmiştir (Boratav, 2005c: 128).

Yaşanan siyasal ve ekonomik sıkıntılar toplumsal hareketliliği de artırmıştır. Türkiye bu dönemde 15-16 Haziran Olayları (1970) olarak bilinen ilk büyük işçi hareketini yaşamıştır. Bu hareketi tetikleyen olay Sendikalar Kanunu ile Grev ve Lokavt Kanunu'nda yapılmak istenen değişikliklerdir. Yapılacak olan yasal değişiklik işçiler tarafından sendikal haklarının kısıtlanması olarak değerlendirilmiştir. DİSK'in öncülüğünde organize edilen İstanbul-Kocaeli güzergahlı yürüyüşte çatışma çıkmış, üç işçi ve bir polis ölmüştür. Olaylar sonrasında İstanbul ve Kocaeli'de sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yine bu dönemde siyasal ve sosyal hareketlerde öğrencilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Öğrenciler 27 Mayıs sürecinde hareketlerinin başarıya ulaşmış olduğunu görmüşlerdir ve bu da onların bir şeyleri değiştirebilmeye olan inanç ve cesaretlerini artırmıştır. Aynı zamanda 1960'tan 1970'e kadarki dönemde öğrenci sayısında büyük artış yaşanmıştır. Bu süreçte de canlanan ve ivmesini artıran düşünce ve fikir kulüpleriyle örgütlenme imkanı elde eden öğrenciler siyasal ve sosyal hareketlerde daha da görünürlük kazanmışlardır. Öğrenciler sağ ve sol olmak üzere her iki ideolojik uçta örgütlenmişlerdir. Bazı siyasal partilerin de öğrenciler ve gençlerden oluşturdukları gençlik kollarındaki üyelerini milis güçler olarak eğitime tabi tuttuğu iddia edilmektedir. Örneğin MHP'nin Komandolar ya da Bozkurtlar olarak anılan gençlik kollarına fiziksel ve ideolojik eğitimler verdiği bu iddialar

arasındadır. Öğrenciler arasında ideolojik olarak oluşan aşırı uçlar üniversitelerde patlamaya hazır bir ortam oluşturmuştur (Hale, 1994: 155-156).

Görüldüğü gibi 1971 Muhtırasına giden süreçte Türkiye sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça farklılaşmıştır. Bu aşamada demokratik siyaset, ekonomik krizleri, hak talep eden toplumsal grupları yönetmekte ve denetlemekte yetersiz kalmıştır. Bu krizi çözebilecek siyasi atmosferin ise askeri müdahaleyle oluşturulabileceği fikri üzerine yoğunlaşmıştır.

2.1.3. 1971 Muhtırası ve Teknokrat Hükümetler

12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Başbakan Demirel'e bir muhtıra vermiştir. Buna göre, ülkedeki anarşiyi, sosyal ve ekonomik huzursuzlukları sona erdirecek, anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle uygulayacak bir hükümet kurulması istenmiştir. Eğer bu talep karşılanmazsa da ordu, yasaların ona vermiş olduğu yetkiye dayanarak yönetime el koyacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Demirel “muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir” diyerek istifa etmiş (bu arada Demirel'in kurulan Erim hükümetlerinde perde arkasından etkin rol oynadığını belirtmek gerekir), yerine ordunun desteklediği Nihat Erim başbakan olmuş ve “partiler üstü” olarak değerlendirilen bir hükümet kurulmuştur.

Hale, 12 Mart muhtırasının yaşanmasında üç faktörün bir araya geldiğini belirtmektedir. Birincisi, ordu, Demirel hükümetinin sorunlarla başa çıkmada yetersiz kaldığına kanaat getirmiştir. İkincisi, birçok subay 27 Mayısı meydana getiren “toplumsal ve ekonomik reformizmin gerçekten uygulamaya konulması halinde huzursuzluğun temel nedenlerinin ortadan kaldırılabilceğini” öngörmüştür. Üçüncü olarak, ordu içerisinde bir grup, gerçek ilerlemenin liberal demokrat bir sistemden ziyade otoriter bir rejimle sağlanabileceği sonucuna varmışlardır (Hale, 1994: 161).

12 Mart muhtırasının ilk amacı, 1961 Anayasası'nda geçen reformların hayata geçirilmesi olsa da, sonrasındaki uygulamalar belirtilen amaçla çelişki içerisinde. Bu da aslında ordu içindeki amaçları birbirine zıt olan iki grubun varlığından kaynaklanmıştır. Yukarıda Hale'nin muhtıranın yaşanmasında bir araya geldiğini

belirttiği üç faktörde bahsettiği son ikisi bu grupların (birincisi için sol eğilimli denebilir) nasıl bir müdahale fikrinde olduklarını açıklar niteliktedir. Aslında sol eğilimli genç ve orta subaylardan oluşan grup müdahaleyi 9 Mart tarihinde yapmayı planlamış hatta yürütmeye başlamıştır. Fakat bu hareket Faruk Gürler ve Muhsin Batur tarafından durdurulmuştur. Sonrasında Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın yaptığı toplantının ardından müdahale 12 Mart tarihinde emir-komuta zinciri içerisinde yapılmıştır.

Muhtıra, yukarıda bahsedilen özelliklerinden dolayı ilk etapta hem ordu içinde hem de sol görüşlü gruplar tarafından, 27 Mayıs askeri darbesi zihniyetiyle yapılmış olduğu düşüncesiyle umutla karşılanmıştır. Fakat kısa süre sonra muhtıranın düşünüldüğünün aksine, “o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların” müdahalesi olduğu anlaşılmıştır (Zürcher, 2000: 376). Muhtıranın ardından 9 Martçı subayların bir kısmının tasfiye edilmesi de bu durumu iyice açığa çıkarmıştır.

Muhtıranın arkasından kurulan I. Erim Hükümeti, 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 MBK'lı üye ile parlamento dışından 14 teknokrattan oluşmuş ve 8 ay kadar yönetimde kalmıştır. Erim, hükümeti “reform kabinesi” olarak tanımlamıştır. Erim 1961 Anayasasında öngörülen reformları, özellikle toprak, eğitim ve vergi reformlarını yapmayı vaat etmiştir.

İlk icraat, Erim'in “lüks” bulduğu 1961 anayasası üzerinde yapılan değişikliklerdir. “*Toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı*” diyen Tağmaç da muhtıranın ardından yaptığı açıklamada yapılacak ilk işin “düşünce ve eylem özgürlüklerini kısıtlayacak, gerekirse yürürlükten kaldıracak şekilde gerekli adli, idari ve anayasal değişikliklerin” gerçekleştirilmesi olduğunu belirtmiştir (Ünsaldı, 2008: 82).

1961 Anayasası'na karşı eleştiriler, kabul edildiği andan itibaren başlamıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Anayasa'nın özgürlükler düzeni, ileri Batı toplumlarının uyguladıkları kurallar kopya edilerek yaratılmıştır. Türk toplumu henüz o özgürlükleri “hazmedebilecek” düzeyde değildir.
2. Batı toplumları bile özgürlüklerin kötüye kullanılmaması için gerekli sınırlamaları benimsedikleri halde, 1961 Anayasası bu bakımdan eksiktir. Özgürlükleri kötüye kullananlar Anayasa'nın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişebilmektedirler.

3. Yasaların yapılmasında benimsenen mekanizma çok yavaş işlemektedir. Çağdaş devletin yürütme organında sorumluluk yüklenenlerin daha çabuk ve daha etkin iş görme olanaklarına sahip olmaları gerekir.
4. Yasama ve yürütme üzerinde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizması iktidarları iş göremez duruma getirmiştir.
5. Özerk kuruluşlar “devlet içinde devlet” niteliği kazanmışlar ve “devletin temeline dinamit koyacak” görüşlerin oluştuğu yerler haline gelmişlerdir (Soysal, 1997: 76).

Anayasa değişiklikleri 1971 ve 1973 yıllarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Yapılan değişikliklerin en önemlileri şöyledir: Temel hakların kullanılmasında yeni sınırlamalar getirilmiştir; gözaltında tutma süresi 15 güne uzatılmıştır; memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmıştır; hükümete KHK çıkartma yetkisi tanınmıştır; TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır; Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmuştur (Özdemir, 2005: 265).

Erim'in öngördüğü ekonomik reform, doğal kaynakların ulusallaştırılmasını, toprak reformu olarak bilinen kırsal üretimi artırmak için tarımın modernleştirilmesini ve sanayiye kaynak aktarmak için tarımsal servetin vergilendirilmesini önermiştir. Büyük sermayeyi destekleyen bu program, geri kalan diğer ekonomik grupların güçlü bir muhalefetiyle karşılaşmıştır. Özellikle toprak reformu ciddi gerilime neden olmuştur. Nitekim ekonomik reformunu öngören yasa tasarısı Mecliste kabul edilmemiştir (Ahmad, 1996: 288-292).

Ekonomik reformların yanı sıra yasal reformlar da istenileni vermemiştir. Anayasa'da yapılan reformlar düzeni yeniden kurmada başarı sağlayamamıştır. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) ve çeşitli yeraltı örgütlerinin faaliyetleri, Elrom olayı, üniversitelerde yaşanan olaylar asayişin sağlamasını üzere yapılmış olan yasal reformların istenilen sonucu vermediğinin bir göstergesi olarak sayılmıştır. Hem ekonomik reformların hem de yasal reformların başarısızlığı I. Erim Hükümeti'nin iktidarını kısa sürede sona erdirmiştir.

11 Aralık 1971'de kurulan II. Erim Hükümeti'nin de birincisinden pek bir farkı olmamıştır. Bu hükümet programının da başlıca amacı reformların yapılması ve asayişin sağlanması olarak belirlenmiştir. Fakat Erim, bu sefer reformları daha ılımlı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Erim, programını demokrasiye dönüş, özel sektörün çıkarlarının korunması, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve NATO'ya destek çerçevesinde oluşturmuştur. Nitekim bu hükümet de 17 Nisan

1972’de istifa etmiştir (Ahmad, 1996: 293-294). Bu arada müdahaleden önce ABD’nin dayatmış olduğu haşhaş ekim yasağı Erim hükümeti sırasında alınmıştır.

Erim’in ikinci kez istifasının ardından, 1973 Genel Seçimlerine kadar geçen sürede biri Ferit Melen, diğeri de Naim Talu tarafından olmak üzere iki hükümet daha kurulmuştur. Bu süreçte ise CHP ve Türk siyasal hayatı için önemli bir değişiklik yaşanmış, CHP’de genel başkanlık el değiştirmiş, Bülent Ecevit’e geçmiştir. Muhtıradan sonra kurulan hükümetlere destek konusu CHP içinde bu değişimin yaşanmasında en önemli etken olarak değerlendirilebilir.

Melen hükümetinin öncelikli konuları şunlar olmuştur: Huzur ve asayiş, seçim, reformlar ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı. Bu hükümet zamanında sıkıyönetimin baskısı devam etmiş, çeşitli gerekçelerle yazar, gazeteci ve siyasetçiler tutuklanmıştır. Melen hükümeti döneminde iki önemli anayasa değişikliği yapılmıştır. Birincisi siyasal parti kapatmalarıyla, ikincisi ise DGM’lerle ilgili değişikliktir. Bu hükümet döneminde bir diğer önemli gelişme Petrol Kanunu’dur. Bu kanunla yabancıların elinde olan petrol arama ve çıkarma faaliyetinin artık devlet eliyle (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) yapılması kararlaştırılmıştır. Melen hükümeti ilk kurulduğunda CHP’den destek almış, fakat sonrasında hükümetin çeşitli uygulamalarından dolayı bu destek çekilmiştir. Melen yaklaşık 11 ay iktidarda kalmış, 13 Mart 1973’te cumhurbaşkanlığı seçiminden önce istifa etmiştir (Aydın ve Taşkın, 2016: 238-244).

1971 muhtıra rejiminin son hükümeti Naim Talu tarafından kurulmuştur. Yeni seçilen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Naim Talu’yu hükümet kurmak üzere görevlendirmiştir. Bu hükümetten beklenen 1973 seçimlerine kadar bir güven ortamı oluşturarak iktidara vekalet etmesi olmuştur. “Güven ortamını” oluşturmaktan kasıt ise, “her türlü aşırı sağ ve sol akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek, komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek” anlamındadır. Bu bağlamda da DGM’lerle ilgili bir Anayasa değişikliğine gidilmiştir. Talu Meclise aldırılmış olduğu seçim kararıyla kendi hükümetinin de sonu gelmiştir (Aydın ve Taşkın, 2016: 244-246).

1980 askeri darbesine giden süreci açıklamaya geçmeden önce 1971 muhtırasıyla ilgili iki özellikten bahsetmek gerekir. İlk olarak, 1971 muhtırası Türkiye’deki askeri

müdahale geleneğinde bir değişimi ifade etmesi açısından dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. 1913 Babıali Baskı'nından beri ordunun alt kademelerinden gelen müdahale eğilimleri yerini emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşecek bir döneme bırakmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 206). Hatta 12 Mart'ta ordudaki bu değişimi “İlerici Kemalist Ordu”dan “Gerici Ordu”ya şeklinde başlıklandırılan ifadeler vardır (Ünsaldı, 2008: 84). İkinci olarak, 1971 muhtırasının diğer askeri müdahalelerden farkından bahsedilebilir. Bu da yukarıda görüldüğü gibi, askerin, hükümeti doğrudan değil dolaylı olarak devirmesidir. Müdahalenin arkasından da askeri değil, sivil bir iktidar kurulmuştur. Fakat sivil iktidar üzerinde askerin etkisi olduğunu ve bu durumun 1973 yılına kadar devam ettiğini belirtmek gerekir. Bazı kaynaklarda 1971 müdahalesi için darbe kavramının kullanıldığı görülmektedir. Az önce belirtilen özelliklerden dolayı 1971 müdahalesinden bahsedilirken askeri darbe değil, muhtıra kavramının kullanılması daha doğrudur.

2.1.3.1. 1973 Genel Seçimi ve Arkasından Kurulan Hükümetler

1973 yılının Ekim ayında muhtıra rejimini sona erdirecek olan genel seçimler yapılmıştır. Bu sürece kadar, 12 Mart rejiminin öngörmüş olduğu -yukarıda da değinilmiş olan- pek çok değişiklik gerçekleştirilmiştir. Anayasa değişikliği yapılmış, özel mahkemeler kurulmuş, üniversiteler üzerindeki baskılar artırılmış, işçi hareketleri ve grevler üzerindeki kontroller sağlanmış, asayişle ilgili önlemler alınmıştır. Fakat ekonomik alanda en önemli sorun olan toprak reformu hala çözülememiştir. Dolayısıyla bu sorun, 1973 seçimleri sonrasında iktidara gelecek olan hükümete havale edilmiştir (Ahmad, 1996: 302).

14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimlere AP, CHP, MHP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Demokratik Parti, MP, Milli Selamet Partisi (MSP) ve Türkiye Birlik Partisi TBP katılmıştır. Seçimlere katılan partiler, bu dönemde siyasal partiler arenasında yaşanan çeşitlilik ve hareketliliğin de bir göstergesidir. 1973 seçimlerine ait sonuçlar ve arkasından kurulan hükümetler ise tablo 2.5'de gösterilmiştir.

Tablo 2.5 Genel Seçimi ve Arkasından Kurulan Hükümetler

Parti	CHP	AP	Demokratik	MSP	CGP	MHP	TBP	MP	BĞMSZ
-------	-----	----	------------	-----	-----	-----	-----	----	-------

	Parti								
Oy Oranı	33,29	29,82	11,89	11,80	5,26	3,38	1,14	0,58	2,80
MV	185	149	45	48	13	3	1	0	6
Kurulan Hükümetler	CHP-MSP Koalisyonu (26/01/1974-17/11/1974), Sadi Irmak Hükümeti (17/11/1974-31/03/1975), I. M.C. Hükümeti (AP-MSP-MHP-CGP) (31/03/1975-21/06/1977)								

Seçimlerden önce yapılan tahminlerde AP'nin birinci parti olarak çıkması beklenirken, sonuçlar şaşırtıcı olmuş ve CHP seçimden galip çıkmıştır. CHP'nin bu zaferinde yeni Genel Başkan Bülent Ecevit ve "ortanın solu"²⁹ politikası etkili olmuştur. Ancak CHP'nin aldığı oy oranı ve çıkardığı vekil sayısı hükümeti kurmak için yeterli olmamıştır. CHP, diğer partilerle yapmış olduğu görüşmeler neticesinde, ideolojik olarak oldukça farklı bir parti olan MSP ile -I. Ecevit hükümeti olarak bilinen- laik-dinci bir koalisyon hükümeti kurmak zorunda kalmıştır. Ahmad (2014), bu koalisyonun CHP'nin ve MSP'nin aynı hedefleri paylaştıkları için değil, "siyasal oportünizm" nedeniyle kurulduğunu belirtmektedir (s. 193).

CHP-MSP koalisyonu seçimlerden yaklaşık 3 ay sonra, 26 Ocak 1974'te kurulabilmiştir. 8 ay süren koalisyonda üç konuda alınan karar öne çıkmaktadır. Birincisi, 1971 müdahalesi öncesinde ABD'nin direttiği ve Erim hükümeti döneminde alınan haşhaş ekim yasağının kaldırılmasıdır. Bu karar üzerine, ABD Türkiye'ye yapılan maddi ve askeri yardımların durdurulması kararını almıştır. İkincisi, Kıbrıs hareketidir. Aslında ABD, askeri yardımları durdurmasına Kıbrıs hareketini neden olarak göstermiştir. Kıbrıs hareketi Türkiye dış politikasını olumsuz etkilemiş, ABD'nin ambargosuyla karşı karşıya kalmıştır. Kıbrıs hareketi Bülent Ecevit'in karizmasına büyük katkı sağlamıştır. Üçüncüsü ise, hem Cumhuriyet'in 50. yıl dönümünde gündeme gelen hem de CHP'nin seçim vaatlerinde sunulan af yasasıdır.

²⁹ CHP'de "ortanın solu" ile başlayan ideolojik değişim Türk siyasal hayatında oldukça önemlidir. Bu kavramı ilk olarak İsmet İnönü kullanmış olduğu yaygın bir kanı olarak kabul edilmektedir. Fakat partinin genel sekreterliğine Bülent Ecevit'in gelmesinden sonra ise kavram Ecevit'le özdeşleşmiştir. Çalışmalarıyla "ortanın solu" konusunda teorisyenlik yapmış olduğunu söylemek mümkündür. Bknz. Bülent Ecevit, Ortanın Solu, 2.baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

CHP-MSP koalisyonu 18 Eylül 1974'te Ecevit'in istifasıyla dağılmıştır. Aslında Ecevit istifa ederken planında erken seçim ve arkasından tek başına iktidar olmak vardysa da bu gerçekleşmemiştir. Aslında Ecevit'in bu istifası Milliyetçi Cephe (MC) olarak adlandırılan sağ partilerin (AP-MSP-MHP-CGP) koalisyonunda bir iktidara zemin hazırlamıştır. Uzun süren hükümet kurma krizinin ardından Demirel, erken seçim ihtimalini ortadan kaldırarak, sağ partilerle I. MC koalisyonunu oluşturmuş ve 1977 seçimlerine kadar iktidarda kalmıştır.

Birinci MC hükümetini ayakta tutan tek motivasyon, erken seçim korkusu olmuştur. Koalisyondaki küçük partiler CHP'deki yükselişi ve yapılacak erken seçimde sistemin CHP-AP eksenli iki partili bir yapıya dönüşeceğini görmüşlerdir. Koalisyonda DGM'ler konusundaki anlaşmazlık büyük bir krize neden olmuş ve hükümet kilitlenmiştir. Aynı zamanda yükselen şiddet olayları hükümetin kanun ve düzeni sağlayamadığının göstergesidir. 1977 yılının başlarında Demirel erken seçim yapılmasına dair tasarımı gündeme getirmiş ve Ecevit de bu tasarımı desteklemiştir. Seçim olması gereken tarihten 4 ay önceye alınarak, siyasi istikrarsızlığı bitirme umuduyla 5 Haziran 1977'de yapılmıştır (Hale, 1994: 190-191).

2.1.4. 1980 Askeri Darbesine Giden Süreç

Türkiye'de 1970'lerin ortalarından itibaren ve özellikle 1977 seçiminden sonra 1980 darbesine giden süreçte şu üç sorunun siyasal hayatı belirlediği söylenebilir: Birincisi ekonomik çöküş, ikincisi şiddet ve terör olaylarının artması, üçüncüsü demokratik siyasetin kilitlenme noktasına gelmesi. Yukarıdaki analizlerde daha çok hükümet kurma krizleri üzerinden demokratik siyasetin kilitlenmesine odaklanılmıştır. Bundan sonra ise, demokratik siyasetin çöküşü, ekonomik sorunlar ve şiddet olaylarıyla birlikte değerlendirilip 1980 askeri darbesi için detaylı bir analiz yapılacaktır.

2.1.4.1. 1977 Seçimleri ve Demokratik Siyasetin Kilitlenmesi

Tablo 2.6'da 1977 seçim sonuçları ve kurulan hükümetler gösterilmiştir. Siyasi istikrar sağlanması umuduyla yapılan seçimler bekleneni vermediği gibi, demokratik

siyasetin çöküşüne giden yolda dönüm noktası olmuştur. Seçimden birinci parti olarak çıkan CHP, tıpkı 1973'teki, gibi hükümet kurmak için gerekli olan milletvekili sayısını yakalayamamıştır. Ecevit, Türkiye tarihinde ilk kez bir azınlık hükümeti kurma deneyimi güvenoyu alamamasından dolayı yönetime geçememiştir. Türkiye siyasetinin geleceğine dair vahamet, emekli bir albayın cümlelerindeki kadar açık hale gelmiştir: “Ecevit güvenoyu alamazsa Allah Türkiye'nin yardımcısı olsun.” (Ahmad, 2014: 201).

Tablo 2.6 1977 Genel Seçimi ve Arkasından Kurulan Hükümetler

Parti	CHP	AP	MSP	MHP	BĞMSZ	CGP	DP
Oy Oranı	6.136.17	5.468.202	1.269.918	951.544	370.035	277.713	274.484
%	1	36,9	8,6	6,4	2,5	1,9	1,8
Mv.	41,4	189	24	16	4	3	1
	213						
Kurulan Hükümetler	II. Ecevit Azınlık Hükümeti (Güvenoyu alamadı) (21/06/1977-21/07/1977), II. MC Hükümeti (21/07/1977-05/01/1978), III. Ecevit Hükümeti (05/01/1978-12/11/1979), Demirel'in Azınlık Hükümeti (12/11/1979-12/09/1980)						

Seçimin hemen ardından hükümet kurmak için gerekli çoğunluğu sağlayan parti çıkmayınca koalisyon hükümeti kurulmasına dair söylentiler de gündeme gelmiştir. İki büyük parti CHP-AP'nin olası bir koalisyon konusundaki düşünceleri ise birbirleriyle kuramayacaklarını göstermiştir. Ecevit “AP ve MHP dışında her türlü koalisyona hazırız” derken, Demirel ise “Milliyetçi partiler topluluğu iktidarı sola teslim etmemeli” diyerek II. MC Koalisyon Hükümetinin kurulmasına dair mesaj vermiştir.

Ecevit, seçimlerden hemen sonra kurduğu azınlık hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine, ilk başta kabul etmeyeceğini belirttiği AP'ye koalisyon teklif etmişse de Demirel'den olumlu cevap gelmemiştir. Ecevit'in hükümeti kuramaması üzerine sıra Demirel'e geçmiş ve 21 Temmuz 1977'de AP-MSP-MHP koalisyonundan oluşan II.

MC Hükümeti kurulmuştur. Fakat bu hükümet de uzun ömürlü olamamış, Ocak 1978'e kadar dayanabilmiştir. Bu dönemde ekonomik ve siyasal krizin yanı sıra siyasal şiddet ve cinayetler ciddi boyutlara ulaşmıştır.

İkinci MC, Türk siyasal hayatında gensoru ile düşürülmüş ilk hükümettir. CHP'li Altan Öymen ve Hayrettin Uysal 29 Aralık 1977'de "Hükümetin içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliği zedelediği, Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve TC Devletini anayasanın belirlediği kurallardan ve çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı" iddialarını içeren bir gensoru vermiştir (TBMM, e.t. 26/06/17). Bu arada 11 milletvekili de AP'den istifa etmiştir. Gensoru üzerine İkinci MC hükümeti düşmüştür.

Yeni hükümeti kurması için Ecevit görevlendirilmiştir. 5 Ocak 1978'de III. Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin kuruluş sürecinin şaibeli olduğu söylenmektedir. Gensoru sırasında AP'den istifa eden 11 milletvekili bağımsız olmuş ve III. Ecevit Hükümeti'ni desteklemiştir. Aynı zamanda CGP ve DP de bu hükümetin kurulmasına destek vermiştir. Hükümetin kurulması sırasında görüşmeler Güneş Motel'de yapılmış ve bu yüzden süreç, "Güneş Motel Olayı" (Aydın ve Taşkın, 2016: 286), hükümet de "Güneş Motel Hükümeti" olarak anılmaktadır. AP'den istifa eden 11 milletvekilinin 9'u III. Ecevit Hükümeti'nde bakan olarak görev almıştır.

III. Ecevit Hükümeti çözülmesi gereken birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle şiddet olaylarından dolayı halk önlem alınmasını, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını beklemiştir. Malatya Belediye Başkanına bombalı paket gönderilmesi ve özellikle Kahramanmaraş'ta yaşanan ayaklanma bu dönemin en büyük krizi olarak değerlendirilmektedir (Özdemir, 2005: 278). III. Ecevit Hükümeti döneminde yaşanan önemli bir olay da, kısa bir süre sonra askeri bir iktidarla ülkeyi yönetecek olan Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanlığı'na atanmasıdır.

1979 yılında boşalan 5 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde AP'nin hepsini kazanması üçüncü Ecevit Hükümeti'nin istifa etmesini de beraberinde getirmiş ve arkasından Kasım 1979'da Demirel'in azınlık hükümeti kurulmuştur. Çavdar (2000) "Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı olduğu bu hükümete Demirel-Özal ortak iktidarı olarak" bakmanın daha doğru olacağını

savunmaktadır (ss. 274-275). 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar programı da bu hükümet döneminde hayata geçirilmiştir. Programı uygulama görevi Özal'a verilmiştir.

Demirel'in azınlık hükümeti sırasında 27 Aralık 1979 tarihinde, Türk siyasal hayatında "Uyarı Mektubu" olarak bilinen bir olay yaşanmıştır. Uyarı mektubu, 12 Eylül süreci açısından oldukça önemli bir olaydır. Ülkede yaşanan siyasal gerginlik, şiddet olayları ve toplumsal bunalımla ilgili olarak, altında Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, KKK Nurettin Ersin, DKK Bülend Ulusu, HKK Tahsin Şahinkaya ve JG Sedat Celasun'un imzaları bulunan bir mektup tüm anayasal kuruluşlara ve siyasal partilere iletilmesi için Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Bu arada takdim yazısının altına Kenan Evren şöyle bir derkenar not düşmüştür: "27.12.1979, Komutanlarla birlikte görüşmek ve ondan sonra harekete geçmeyi uygun görüyorum."³⁰ (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 717-719)

Cumhurbaşkanı tarafından siyasal parti liderlerine iletilen uyarı mektubu aslında muhtıra özelliği taşımaktadır. Ordu içerisindeki bu müdahale eğilimi, Haziran ayında komutanların yapmış olduğu toplantıda açık bir şekilde planlama evresine geçmiştir. Aslında 12 Eylül'ün hazırlığı olan "Bayrak Harekatı" adı verilen bu darbe planı aslında 12 Eylül'ün Genelkurmay 2. Başkanı Haydar Saltık tarafından hazırlanmış ve Genelkurmay Başkanı Evren'e sunulmuştur. Bu plana göre darbenin 11 veya 12 Temmuz'da yapılması kararlaştırılmıştır. Darbenin belirtilen tarihlerde planlanmasının nedeni ise, ilk olarak Demirel azınlık hükümetinin gensoruyla düşürüleceğinin beklenmesi; ikincisi, 8-10 Temmuz tarihleri arasında Paris'te devletin borçlarının ertelenmesiyle ilgili toplantı yapılacak olmasıdır. Fakat iki koşul da beklendiği gibi olmamış, hükümet düşmemiş ve toplantı da ileriki bir tarihte ertelenmiştir. Bu yüzden komuta kademesi yeni değerlendirmeler sonucunda, darbenin 12 Eylül'de yapılmasını kararlaştırmıştır (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 723).

"Uyarı Mektubu" olayı yapılacak askeri darbenin daha önceden planlanmış olduğunun en açık göstergesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi 12 Eylül darbesi erken bir tarihte planlanmıştır. 13 Aralık 1979 tarihinde darbenin ne zaman ve nasıl

³⁰ "Uyarı Mektubu" ve "Takdim Yazısı"nın tam metni için bkz. TBMM Komisyon Raporu, 2012: 717-719.

yapılacağına dair generallerin bir toplantı gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu toplantının tarihi oldukça manidardır. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Batılı güçlerle Brüksel'de yapmış olduğu toplantıdan döndüğü güne rastlamaktadır (Birand, 1987: 93-94-122). Darbe fikrinin daha önceden planlanmış olduğuna dair başka bir kanıt ise, Evren'in anılarında görülmektedir. Evren, kuvvet komutanlarıyla yapmış olduğu bir toplantının ardından Org. Haydar Saltık'a asli görevi müdahale ya da bir uyarı yapılması gerektiğine dair zamanı geldiğinde haber verecek bir Çalışma Grubu kurulması yönünde talimat vermiştir. Saltık'ın Evren'e sunmuş olduğu bir raporda ülkenin parçalanmasının önüne geçilebilmesi için yönetime el koyulması gerektiği belirtilmektedir. Fakat Evren'e (1990) göre, henüz müdahale için şartlar tam olgunlaşmamıştır. Saltık'ın daha sonraki Çalışma Grubu raporlarında da ülkedeki durumun kötüleştiğine dair bilgiler sunulmuştur. Evren ise durumu bildiğini, ancak müdahale için henüz vakit gelmediğini, beklemek gerektiğini belirten cevaplar vermiştir. Bununla birlikte Evren, Saltık'a acil durumlara karşı hazırlıklı olması gerektiğini söylemiştir (ss. 283-296-391). 12 Eylül'ün önde gelen paşalarından olan Orgeneral Bedrettin Demirel'in zamana ilişkin itirafı da darbenin önceden planlanmış olduğunu göstermektedir: *“Darbe kararını çok önceden aldık, ama darbe şartlarının oluşmasını bekledik.”*

1980'in yaz aylarında Türkiye'deki ekonomik, siyasal ve toplumsal kaos ortamı tam zirve yapmıştır. Yani Bedrettin Demirel'in bahsettiği “darbe şartları” oluşmuş hatta öteye bile geçmiştir. 24 Ocak'ta alınmış olan istikrar programı bütün olarak bir defada uygulanamamıştır. Bunun yanında şiddet olayları kontrol edilemez boyutlara ulaşmıştır. Siyasal cinayetlerden dolayı günde neredeyse 20-25 kişi öldürülür hale gelmiştir. Şiddetin bir diğer boyutu da dini ve etnik gruplar arasında yaşanmıştır. Aynı zamanda CHP ve AP arasındaki kutuplaşmanın devam etmesi ve Meclisin görev süresi dolan Fahri Korutürk'ün yerine yeni cumhurbaşkanını 6 ay boyunca seçememesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Halka göre bu kaos ortamının oluşmasında, siyasal partiler ve rejimin aşırı serbest oluşu sorumlu bulunmuştur. Birçok kesimden bu sürece müdahale edilmesi gerektiğine dair söylemler giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. MSP'nin organize ettiği, İslami düzen talebini içeren kitle gösterileri ise demokratik siyaseti tüketen son hamle olmuştur. 12 Eylül 1980'de ordu yönetime el koymuştur (Karpat. 2015: 265).

2.1.4.2. İthal İkameci Sanayileşme Politikasının Çöküşü

Türkiye’de özellikle 1960-1980 arasında geçerli olan ekonomik birikim stratejisi İİS’dir. Aslında bu birikim stratejisi sadece Türkiye’de değil neredeyse tüm dünyada 1930’lu yıllardan itibaren hakim hale gelmiştir. Fakat 1970’li yılların ortalarından itibaren İİS politikaları krize girmiştir. Bu, 1945-1973 arasını kapsayan ve kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan dönemin sonuna gelindiğini ifade etmektedir. Türkiye 1970’li yılların ortalarından itibaren bu krizi kısa süreli canlandırıcı ekonomik önlemlerle İİS politikaları çerçevesinde atlarmaya çalışsa da 1970’li yılların sonunda baş edemez hale gelmiştir.

1977-1980 arası dönemde ekonomik göstergelere bakıldığında şöyle bir tablo 2.7’deki verilerle karşılaşılmaktadır:

Tablo 2.7 Türkiye’de 1977-1980 Dönemine İlişkin Temel Ekonomik Göstergeler

	1977	1978	1979	1980
GSYİH Büyüme Hızı (1987 sabit fiyatlarıyla)	3,4	1,5	-0,6	-2,4
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Dolar)	1.950	2.089	2.500	2.041
Enflasyon Oranı (%)	22,5	53,3	62,0	101,4
İhracat (f.o.b. Milyon dolar)	1.753	2.288	2.261	2.910
İthalat (f.o.b. Milyon dolar)	-5.506	-4.369	-4.815	-7.513
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-5,13	-1,89	-1,73	-4,98
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH (%)	8,2	3,2	7,2	8,8

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, aktaran: TBMM Komisyon Raporu, 2012: 593.

Ekonomik krize eşlik eden siyasal krizin ortasında, büyük sanayi burjuvazisi ve IMF, DB ve OECD çözüm üzerinde anlaşmışlardır. Buna göre İİS terk edilip ihracata

dönük bir strateji izlenecektir. Yani çözüm yeni bir ekonomik birikim rejimine, yani neoliberal politikalara geçiştir. Bu da, ekonomide tepeden tırnağa bir değişim anlamına gelmektedir (Gülalp, 1993: 39). Ünlü 24 Ocak Kararları olarak bilinen istikrar programı, Türkiye ekonomisini bu değişim yoluna sokmak için alınmıştır. Bu istikrar programının temel unsurları şunlardır (Çavdar, 2000: 275):

1. Türk lirasının değerini dış paralara göre büyük ölçüde düşürdükten (devalüe ettikten) sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakmak. Nitekim ilk anda doların değeri 76 TL olarak ilan edildi. Bu da %100'ün çok üzerinde bir devalüasyon demektir. Çünkü o günlerde doların resmi kuru 35 TL dolayında, Tahtakale'deki karaborsa değeri ise 53 TL civarında idi.
2. İthalatın serbestleştirilmesi, ihracatın kredi vb. teşviklerle özendirilmesi.
3. Sadece dövizin değil diğer fiyatların oluşumunun da piyasaya, arz ve talep güçlerine bırakılması ve çoğu maldaki kamu sübvansiyonlarının kaldırılması.
4. Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra da dövizde olduğu gibi denetimli bir biçimde serbest bırakılması.
5. Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması.
6. Ücretlerin ve taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde artırılması.

İİS rejiminden serbest piyasaya geçiş aşamasının altyapısını hazırlayan 24 Ocak Kararları, M. Friedman'ın Şili ve diğer ülkeler için hazırladığı ve IMF tarafından pek çok ülkeye sunulmuş olan bir programdır. Bu program Turgut Özal tarafından yürütülmüştür. Demirel, Özal'ı ekonomiyi yönetmesi için tam yetkilerle donatarak Başbakanlık Müsteşarı olarak atamıştır. Aynı zamanda DPT Müsteşarlığı'na vekalet etmesi de istenmiştir. Özal'a verilen geniş yetkiler nedeniyle, çevresinde "Gölge Başbakan" olarak adlandırılmıştır (İba, 1998: 244).

24 Ocak Kararlarıyla ekonomi politikasında yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu kararların ekonomik politikasına yansımaları korumacılıktan liberalizasyona, İİS'den İYS'ye geçişi temsil etmektedir. Bu kararların ilk etapta ekonomik istikrar sağlamak üzere alındığı düşünülse de, ilerleyen süreçte yönetim, hukuk, kültür, eğitim, sağlık ve sosyal politika gibi hayati alanlarda köklü bir değişim yarattığı 1980 askeri darbesi ve ardından hazırlanan 1982 Anayasası ile görülmüştür.

2.1.4.3. Siyasal Şiddet

12 Eylül öncesi dönemde (26 Aralık 1978- 12 Eylül 1980 tarihlerini kapsayan süreçte) hayatını kaybeden kişi sayısı 3.856'dır. 12 Eylül sonrası dönemde (12 Eylül 1980- 11 Eylül 1982 tarihlerini kapsayan süreçte) hayatını kaybeden kişi sayısı ise 581'dir. Yaşanan şiddetin eylem türlerine göre bilançosu 12 Eylül öncesi ve sonrası olmak üzere aşağıda Tablo 2.8'de verilmiştir.

Tablo 2.8 Şiddet Olayları

Olay Türleri	12 Eylül 1980 Öncesi		12 Eylül 1980 Sonrası		Genel Toplam
	26 Aralık 1978- 12 Eylül 1980		12 Eylül 1980- 11 Eylül 1982		
	Olay Sayısı	Yüzdesi	Olay Sayısı	Yüzdesi	
Silahlı saldırı	9.090	92	742	8	9.832
Patlayıcı madde atma	6.365	94	372	6	6.737
Afiş asma, bildiri dağıtma	6.893	67	3.330	33	10.223
Gösteri-direnış	1.163	94	69	6	1.232
Gasp-soygun	3.014	67	1.510	33	4.524
Öğrenci olayı	2.532	98	60	2	2.592
Diğer olaylar	3.836	81	876	19	4.712
Toplam	32.895	83	6.959	17	39.852

Kaynak: TBMM Komisyon Raporu, 2012: 749-750

Bu dönemde yaşanan şiddet olaylarını üç kategoriye ayırmak mümkündür: İdeolojik, dini ve etnik. 1977-1980 arası dönemde Türkiye'nin gündemini sarsan ve günümüzde bile güncelliğini koruyan olaylar şöyledir: Sivas, Kahramanmaraş,

Çorum ve Bahçelievler katliamları, üniversite hocalarına yönelik suikast ve cinayetler, Abdi İpekçi cinayeti, Nihat Erim suikastı ve TARİŞ olayı.

Şiddet olaylarında dikkati çeken nokta, neden bu kadar artış gösterdiği. Literatüre bakıldığında bu sorunun farklı yaklaşımlarla değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin, bu artışın SSCB ile ilgisi bulunduğunu ileri sürerek konuyu dış faktörlerle açıklayanlar vardır (Hale, 1994: 195). Konuyu dış faktörlerle açıklayan diğer yaklaşımlar ise, ABD'nin etkisi olduğunu tartışmaktadırlar. Örneğin Yetkin (2010), Kaynak (2006), ve Arcayürek'in (1989) yorumları bu yöndedir. Konuya dair bir diğer yaklaşım ise, şiddet artışını iç faktörlere dayandırmaktadır. Buna göre, şiddetin bu denli artış göstermesi, Türkiye'nin 1950'lerden itibaren yaşanan ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimle değerlendirilmektedir (Karpat, 2015: 265-266).

Şiddet olaylarının artışına dair yukarıdaki yaklaşımların hepsi açıklayıcıdır. Fakat bu konuya açıklama getirilirken hem iç faktörlerin hem de dış faktörlerin birlikte değerlendirilmesi daha bütüncül bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'de iç faktörler, dış faktörler tarafından kullanılmaya uygun bir ortam oluşturmuş ve dış faktörler de bu ortamda katalizör görevi görmüşlerdir.

Ülkenin içinde bulunduğu şiddet ortamının bilinçli olarak engellenmediği, hatta birçok kanlı eylemin CIA ve MİT provokasyonu ile gerçekleştirildiği birçok kaynakta belirtilmektedir. Bu dönemdeki şiddet ve terör olaylarıyla ilgili olarak Özel Harp Dairesi'nin (ÖHD) ismi sık sık geçmekte, hatta 1 Mayıs 1977 olayında, Sivas, Kahramanmaraş, Çorum ve Bahçelievler katliamları, üniversite hocalarına yönelik suikast ve cinayetler, Abdi İpekçi cinayetinde bu birimin kullanıldığı belirtilmektedir (İba, 1998: 249).

2.1.5. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti

kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşliğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.

Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma hareketi hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükunet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.³¹

12 Eylül 1980 sabahı, emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşen darbe, herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan amacına ulaşmıştır. Darbeyi gerçekleştiren cunta kendine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ismini vermiştir. MGK belirtilen şu beş kişiden oluşmuştur: Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, KKK Nurettin Ersin, HKK Tahsin

³¹ 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle ilgili bildirimler, konuşmalar, anayasa tanıtımlarıyla ilgili belgelerin tam metni için bkz. 12 Eylül Belgeleri, <http://cfg.org.au/e-kitap/kitaplik/evren-80-12eylul.pdf> e.t.22/09/2014.

Şahinkaya, DKK Nejat Tümer ve JGK Sedat Celasun. Devlet başkallığı ve MGK Başkanlığı Kenan Evren tarafından yürütölmüştür. Darbe bildirisinde belirtildiği gibi, parlamento ve hükümet feshedilmiştir. MGK yasama ve yürütme faaliyetlerini üstlenmiştir. MGK'nın aldığı diğer kararlar şöyledir: her türlü siyasal faaliyet durdurulmuştur; milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmıştır; bütün belediye başkanları ve yaklaşık 1.700 belediye meclis üyesi azledilmiştir; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışında bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.

Darbe sabahı siyasal parti liderleri kendilerine tebliğ edilen bir mektupla evlerinden alınarak, askeri iktidarın belirlemiş olduğu ikamete götürölmüşlerdir. Askeri iktidara göre bu uygulamanın nedeni, siyasal parti liderlerinin can güvenliklerini sağlamaktır. Bu “önlem” dahilinde AP Genel Başkanı Süleyman Demirel³², CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan evlerinden alınmıştır. MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ise darbeyi önceden haber almış ve bu yüzden de saklanmıştı. Liderler hem götürölürken hem de dönmelerine izin verildiğinde, siyasal demeç ve faaliyet yasağı ile ilgili olarak uyarılmışlardır (Tanör, 2007:32-33).

Darbeden yaklaşık bir hafta sonra emekli bir asker olan Bülend Ulusu hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Ulusu, 20 Eylül 1980'de hükümeti kurmuş ve ertesi günü oluşturmuş olduğu Bakanlar Kurulu listesini Evren'e sunmuştur. Bakanlar Kurulu listesinde bulunan 27 üyenin 9'u 1971 muhtırasından sonra kurulmuş olan hükümetlerde görev almış kişilerdir. Her ne kadar Bakanlar Kurulu kurulmuş olsa da, MGK gerekli gördüğu konularda yürütme yetkisini tek başına kullanmıştır.

Askeri iktidarın hukuki zeminin nasıl sağladığına bakıldığında, ilk önemli düzenleme “Türkiye Cumhuriyeti Milli Gevenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü”dür. Bunun dışında askeri iktidarın temel düzenleyicisi 27 Ekim 1980 tarihinde çıkartılmış olan “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”dur. Bu düzenlemeye geçici

³² Darbe sonrasında siyasilerin uzaklaştırılmalarıyla ilgili olarak Demirel bir fıkra anlatmıştır: “Uçak yolculuğu sırasında çocuklar rahat durmayıp oradan oraya koşarak uçağın dengesini bozmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan kaptan pilot, hostesi çağırıp:

-Çocukları kontrol altına alın, demiştir.

Bir süre sonra uçağa sessizlik çökünce kaptan meraklanıp hostesi çağırıp:

-Ne oldu, diye sormuştur.

Hostes şu cevabı vermiştir:

-Uçağın kapısını açtım, ‘Çocuklar biraz da bahçede oynayın, ben sonra sizi çağırırım.’ dedim.”

Demirel'in anlattığı bu fıkra siyasi liderlerin tecridine benzetilmiştir (Yaşar ve Avcı, 2017: 190).

anayasa demek mümkündür. Bu kanunda MGK kendine anayasada değişiklik yapma (tali kurucu iktidar) hak ve yetkisi tanımıştır. Ancak askeri iktidar kendinde yeni bir anayasa yapma (asli kurucu iktidar) yetkisi görmüştür. Askeri iktidarın üçüncü düzenlemesi ise “MGK Hakkında Kanun”dur.³³

2.1.5.1. Yeni Anayasanın Yapımı

12 Eylül 1980 ile demokrasiye dönülen 6 Aralık 1983 tarihi arasında askeri iktidar 669 yasa, 90 KHK, 76 MGK Kararı ve 3 MGK Bildirisi olmak üzere toplam 838 yasa çıkartmıştır. Yasal düzenlemelerin bu kadar yoğun olmasının nedeni yeni dönemin restorasyonudur. Yeni anayasanın yapılması da bu sürecin bir uzantısıdır.

Yeni anayasanın yapılması için Danışma Meclisi, başında Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın bulunduğu 15 üyeli bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyon 17 Temmuz 1982'de yeni bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Taslak, üzerinde yapılan birkaç değişiklikten sonra Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı ile birlikte 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulmuştur.³⁴ Sonuçlara göre %91,37'lik bir oy oranı ile yeni anayasa halk tarafından kabul edilmiş, aynı zamanda Evren de cumhurbaşkanı olmuştur. Bu noktada hem anayasanın hem de cumhurbaşkanının ezici bir çoğunlukla seçilmesine değinmek gerekir.

Yeni anayasanın hazırlık süreci, anayasanın halk oylamasında kabul edileceğı varsayımıyla yapılmıştır. Anayasa tasarısının referandumda reddedilmesi, askeri iktidarın devam edebileceğini akla getirecek niteliktedir (Özbudun, 2005: 54). Dolayısıyla anayasa için “hayır” vermek askeri iktidarın devamı anlamına geleceğı, “evet” ise demokratik hayata dönüleceğı şeklinde yorumlanmıştır. Yani seçim propagandası, demokrasiye geçilmek isteniyorsa referandumda “evet” verilmesi gerektiğı mesajını içermiştir. Aynı zamanda “hayır” yönünde yapılacak propagandalara izin verilmemiştir. Kenan Evren yaptığı yurt gezisinde ise “evet” oyu istemiştir (Çavdar, 2000: 286).

Referanduma katılım konusunda önlemler alınmıştır. Oy kullanmayanlara para cezası ve izleyen beş yıl boyunca oy kullanma hakkından mahrum bırakılması gibi tedbirler

³³ Bu düzenlemelerin maddelerini incelemek için bkz. Tanör, 2007: 35-36.

³⁴ 20.690.914 kayıtlı seçmenin 18.884.488'i oy kullanmıştır. Referanduma katılım oranı %91,27'dir.

alınmıştır. Bir de “hayır” oyu vermeyi düşünen seçmenlerin “sandık başında nöbet tutan askerler huzurunda, koyu mavi renkli pusulayı sandığa atma cesareti göstermeleri gerekiyordu.” Aslında bahsedilenler anayasanın ezici bir çoğunlukla kabul edilmesini tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu konuda, toplumun 12 Eylül öncesi yaşanan şiddet ve terör olaylarının, kısaca “kardeşin kardeşi öldürdüğü” dönemlere dönmek istememesi oldukça önemli bir faktördür (Aydın ve Taşkın, 2016: 334).

1982 Anayasası 177 maddeden ve 16 geçici maddeden oluşmuştur. Anayasanın başlıca özellikleri şunlardır: Kazuistik yöntem, katılık, geçiş dönemi, güçlü yürütme, tıkanıklıkları giderici çözüm yolları, daha az katılımcı demokrasi modeli (Gözler, 2011: 192-193). Yazıcı (2009) bu anayasanın temel felsefesini “yasakçılık, otoritarizm ve vesayetçilik” kavramlarıyla özetlemektedir (s. 60).

1982 Anayasası’nda yapılmış olan değişiklikler iki alanda değerlendirilebilir. İlki, kuvvetler ayrımının temel organlarında; ikincisi, devlet-birey ilişkisindedir. Bu değişikliklere göre, yürütme organını diğer kuvvetlere göre güçlendirilmiş; merkeziyetçiliği artmıştır. Devlet-birey ilişkisinde, temel hak ve özgürlükler, sosyal ve ekonomik haklar kısıtlanmıştır. Bunun dışında anayasa, darbeyi gerçekleştiren askerin sivil yaşama döndükten sonra da otoritesini geçerli kılacak hükümlere de yer vermiş ve böylece demokrasiye dönüşten sonrası için vesayet sistemi işlerlik kazanmıştır. Bu bahsedilen özellikler, Yazıcı’nın anayasanın temel felsefesini başlıkladığı, yukarıda bahsedilmiş olan özelliklere denk düşmektedir.

2.1.5.2. Şiddet Olayları ve Ekonomi

Askerin, darbeyi yaparken kullandığı en önemli meşruiyet argümanı şiddeti ve terörü engellemektir. Darbeden sonra şiddet ve terör nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısında ani bir düşüş yaşanmamıştır. Askeri iktidarın şiddet ve terörün önüne geçmek için uyguladığı politika, darbeden önce 22 ilde uygulanan sıkıyönetimi tüm ülkeye yaymak olmuştur. Fakat bu eylemler azalarak da olsa devam etmiştir (Demirel, 2001: 59). Nitekim tablo 2.8’deki, darbeden sonra şiddet veya terör olaylarının istatistiklerine bakıldığında, ciddi bir düşüş yaşanmış olduğu ancak olayların devam ettiği görülmektedir. Asayişin sağlanması konusunda alınan

önlemlerin başında tutuklamalar gelmektedir. Darbeden sonraki ilk 6 hafta içerisinde 11.500 kişi tutuklanmıştır. 1980'in sonunda geldiğinde bu sayı 30.000, 1981'in sonunda geldiğindeyse de 122.600 olmuştur (Zürcher, 2000: 407).

Silahlı Kuvvetler müdahalede bulunma nedenlerini darbe bildirisinde açık bir şekilde belirtmiştir. Bildiride üzerinde durulan nedenleri iki ana başlıkta toplamak mümkündür: Demokratik siyasetin çöküşü ve şiddet eylemlerinin yaratmış olduğu tehlike. Darbe ise, belirtilen nedenlerin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Bildiride darbenin nedeni ve amacı konusunda açık bir şekilde belirtilmeyen fakat darbe iktidarı sırasında öncelik sırasında ilk başta gelen bir nokta daha bulunmaktadır. O da ekonominin yoluna koyulmasıdır.

Yukarıda Tablo 2.9'da Türkiye'de 1977-1980 dönemine ilişkin temel ekonomik göstergeler verilmişti. Şimdi ise 1980-1983 dönemine ilişkin temel ekonomik göstergelere bakmak gerekir. Tablo 2.9'da dikkati çeken nokta, 1983 yılındaki göstergelerde önceki iki yılın verilerine göre düşüş gözlenmesidir. 24 Ocak kararlarının askeri darbe iktidarının ilk iki yılına olumlu yansıdığı ama bu durumun 1983'te bozulmaya başladığı görülmektedir.

Tablo 2.9 Türkiye'de 1981-1983 Dönemine İlişkin Temel Ekonomik Göstergeler

	1981	1982	1983
GSYİH Büyüme Hızı (1987 sabit fiyatlarıyla)	4,9	3,6	5,0
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Dolar)	2.078	1.828	1.695
Enflasyon Oranı (%)	34,0	28,4	31,4
İhracat (f.o.b. Milyon dolar)	4.703	5.890	5.905
İthalat (f.o.b. Milyon dolar)	-8.567	-8.518	-8.895
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-2,71	-1,48	-3,18
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH (%)	4	3,5	4,9

Kaynak: TUİK, Kalkınma Bakanlığı, aktaran: TBMM Komisyon Raporu, 2012: 594'ten düzenlenmiştir.

Darbenin arkasından Turgut Özal yerini korumuştur. Bu durum askeri iktidarın IMF, DB ve ABD'ye "iktisadi statükonun korunacağı güvencesini" vermek şeklinde yorumlanabilir. Özal, askeri iktidar sırasındaki bu rolüyle darbeye destek veren iş çevrelerinin de takdirini kazanmıştır. Askeri iktidar döneminde 22 ay başbakan yardımcılığı göreviyle üstlenmiş olduğu ekonomi yönetimi, demokrasiye döndükten sonra da işine yaramıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 327).

2.1.5.3. Askerin İktidardan Çekilmesi ve Demokrasiye Dönüş: 1983 Genel Seçimi

Evren, 1982 Anayasasının kabul edilmesinden kısa bir süre sonra, seçimlerin 6 Kasım 1983'te yapılacağını duyurmuştur. Fakat siyaset yasakları devam ettiği için yeni partilerin kurulması gerekmiştir. Bunun için de askeri iktidar tarafından gerekli hukuki adımlar atılmaya başlanmıştır. 24 Nisan 1983'te Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda MGK bir karar alarak siyaset yapma yasağını kaldırmıştır. Fakat siyaset yapma yasağının kaldırılması, 1980 öncesi siyasette bulunanları kapsamamıştır. Hatta bu kişiler için İçişleri Bakanlığı bir liste bile hazırlamıştır. Bu listede 723 politikacı yer almıştır (Tanör, 2007: 56; Ahmad, 2014: 222).

Siyasi Parti Kanunu'nun çıkmasının ardından, çok kısa bir süre içerisinde 17 tane parti kurulmuştur. Fakat bu partilerin çoğu askeri iktidar tarafından çeşitli nedenlerle kapatılmış ve Kasım 1983'te yapılacak seçime sadece 3 parti girebilmiştir. Bunlardan biri Evren'in arkadaşı olan Emekli General Turgut Sunalp'ın kurmuş olduğu sağda yer alan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), diğeri ordunun kabul edilebilir bulduğu eski Vali Necdet Calp'ın liderliğindeki CHP'nin yerini tutma iddiasında olan Halkçı Parti ve sonuncusu ise, bütün siyasal eğilimleri temsil etme amacındaki Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'dir (ANAP) (Karpaz, 2015: 305; Ahmad, 2014: 223).

Ordu, 1983 seçimine girecek olan bu üç parti içerisinde MDP'yi desteklemiştir. Seçimlerden önce sonuçlara dair beklentiler de MDP'nin kazanacağı yönünde oluşmuştur. Seçim propagandalarında Evren, MDP'den yana olduklarını sakınmaya çalışsa da üstü kapalı mesajlarla halkı yönlendirmiştir. Hatta bazı konuşmalarında

halkı, anarşinin geri dönme tehlikesini göz önünde bulundurmaları konusunda uyarmıştır.³⁵ Zaten MDP'nin de seçimde terörün yeniden canlanmasını önleme"den başka vadedebileceği pek bir şey olmamıştır. Diğer partilere bakıldığında ise, Halkçı Parti "sosyal adalet ve kamu sektörünün daha da güçlendirilmesi" vaadiyle, yaşanan ekonomik değişimle hiç de uygun olmayan fakat halktan oldukça destek gören bir politika benimsemiştir. ANAP ise Özal'ın hem siyasette hem de ekonomide sahip olduğu donanımı iyi bir şekilde kullanmış ve dönem itibariyle yaygınlaşan "catch all"³⁶ partileri örnek almıştır. Özal, parti politikasında dört siyasal eğilimi -liberal, milliyetçi, muhafazakar ve sosyal demokrat- birleştirdiğini açıklamıştır.

Tablo 2.10'da 1983 seçim sonuçlarına ilişkin veriler sunulmuştur. Beklenenin aksine, ANAP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Askeri iktidar ANAP'ın böyle bir başarı elde edeceğini hesaba katmamıştır. Bu durum, Özal'ın siyasi parti kurma niyetini Evren'le görüşmeye gittiğinde aralarında geçen diyalogtan anlaşılmaktadır. Özal, parti kurmasına izin verilip verilmeyeceğini sorduğunda, Evren olumlu karşılama ve istihbarat servisinin %5'ten fazla oy alamayacağını bildirdiğini Özal'a iletmiştir (aktaran. Hale, 1994: 225-226). Kurulduktan sonraki süreçte ve seçimlerden önce merak edilen soru ANAP'ın neden kapatılmadığıdır. Bu konuda Ahmad'ın yorumu oldukça açıklayıcıdır. Özal Batı'dan, özellikle finans çevrelerinden gördüğü destekten dolayı ANAP kapatılmamıştır. Hatta Evren'e, Batı'dan yapılan ziyaretlerde Özal'a güven duyulduğu söylenmiştir (Ahmad, 2014:223). Bunun yanı sıra askeri darbenin hemen arkasından Vehbi Koç, Özal'a güvenilmesi gerektiğini iletmiştir (Boratav, 2005b: 64-65). Yani Özel yerli sermayenin de onayını zaten önceden almıştır. Böylece Türkiye'de askeri iktidarla uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar, demokratik hayatta Özal'ın yönetimine bırakılmıştır.

Tablo 2.10 1983 Seçim Sonuçları

Parti	ANAP	Halkçı Parti	MDP	BĞMSZ
-------	------	--------------	-----	-------

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Evren, (1990) Kenan Evren'in Anıları, Cilt 4, İstanbul: Milliyet Yayınları.

³⁶ Siyasal parti tipolojisinde, Otto Kirchheimer'in kavramsallaştırmış olduğu parti tipidir. 'Herkesi kucaklayan parti', 'hepsini yakala' anlamında değerlendirilmektedir. Bu tip partiler mümkün olduğunca geniş bir seçmen kitlesine sahip olmayı hedefler.

Seçmen	7.823.827	5.277.698	4.032.046	195.164
Oy Oranı %	45,15	30	23,77	01,12
Mv.	211	117	71	0

ANAP'ın ilk icraatları ekonomiyle ilgili olmuştur. Yeniden yapılanma programları kapsamında çıkartılan yasalarla ekonomide dönüşüm ve düzenleme yapılmıştır. Örneğin, Katma Değer Vergisi (KDV) Yasası ile faturalı yaşama geçilmiştir. Bir diğer düzenleme, Türk Parasını Koruma Yasası'dır. Bu düzenlemeyle döviz taşımak ve alım satımını yapmak serbestleştirilmiştir. Dış ticarete ise ihracata yönelik teşviklerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bunların yanı sıra işgücü piyasasına, sendikal örgütlenmeye, toplu sözleşme düzenine, sosyal güvenlik sistemine yönelik kısıtlayıcı önlemler alınmıştır. Sendikalı işçi sayısında yaşanan düşüş bunun çok güzel bir örneğidir. 1980'de 5.721.074 olan sendikalı işçi sayısı 1985'te 1.711.254'ye düşmüştür.

Demokrasiye döndükten sonraki süreçte, Evren de anayasa referandumunda onaylatmış olduğu cumhurbaşkanlığı görevine 1989 yılına, yani görev süresi sona erene kadar devam etmiştir. Demokratik siyasete döndükten sonra sivil iktidarın ordu ile olan ilişkisi dengeli bir şekilde yürütülmüştür. Zaten MGK dolayısıyla, askerin siyasette varlığı her zaman hissedilmiştir. 1982 Anayasası'nda bu kurulun yetkileri genişletilmiş ve sivil üye sayısı azaltılmıştır. Bu kurulun almış olduğu kararlar hükümet tarafından yerine getirilmiştir. Ülke güvenliği ile almış olduğu kararların yanı sıra tavsiye kararlarıyla da farklı alanlarda -Milli Eğitim, Gençlik ve Spor gibi- söz sahibi olmuştur. Güvenlik önlemlerine bakıldığında, darbeden önce alınmış olan ve darbeye birlikte tüm yurda genişletilen sıkıyönetim kararları, demokrasiye döndükten sonra daraltılarak 1987 yılına kadar devam etmiştir.

2.1.5.3.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri

Demokrasiye döndükten sonra darbeye ilgili hesaplaşma adına herhangi bir girişim yaşanmamıştır. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi ordu ile ilişkiler dengeli bir şekilde yürütülmüştür. Ayrıca askeri iktidar hazırlamış olduğu 1982 Anayasası'na

kendilerini korumak için, MGK ile herhangi bir yargılama sürecinin başlatılmayacağına ilişkin madde konulmuştur.³⁷ Sadece cunta üyesi HKK Tahsin Şahinkaya hakkında yolsuzluk suçlamasıyla ilgili olarak araştırma önergesi veilmişse de sonuçsuz kalmıştır.

Darbe iktidarlarından sonraki süreçte önemli konuların başında darbe iktidarı döneminde yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin suistimallerle yüzleşme gelmektedir. Türkiye'nin böyle bir yüzleşme için gerekli yasal adımların atılmasında geç kaldığını belirtmek gerekir. Kaldı ki darbe dönemindeki insan hakları ihlallerine ilişkin bilgilere resmi yollardan ulaşamamakla birlikte, konu üzerine oluşturulmuş olan komisyon ve derneklerin raporları, istatistiklerin verildiği yayınlar ve dönemin gazeteleri kaynak olarak gösterilebilir.

Türkiye'deki darbeleri araştıran TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu resmi bir belge niteliğinde olmasıyla önemli bir adım sayılabilir. Bu rapor daha çok darbe öncesi ve sonrası süreçleri detaylı bir şekilde analiz etme ve tanıkların ifadesine başvurma açısından önemli bir belgedir. Bu belgeye dayanarak insan hakları ihlallerine ilişkin verileri şu şekilde özetlemek mümkündür:³⁸ 650.000 kişi gözaltına alınmıştır; 683.000 kişi fişlenmiştir; açılan davalarda 230.000 kişi yargılanmıştır; 7.000 kişi için idam cezası istenmiştir; 517 kişiye idam cezası verilmiştir; Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asılmıştır; 300 kişi kuşkulu bir şekilde hayatını kaybetmiştir; 23.677 derneğin faaliyetleri durdurulmuştur; 3.854 öğretmen, 120 öğretim üyesi ve 47 hakimin işine son verilmiştir; 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkartılmıştır; 171 kişinin işkenceden öldüğü tespit edilmiştir.

³⁷ 1982 Anayasası geçici 15. madde 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğine dair referandumda kaldırılmış ve böylece darbeyi düzenleyenlere karşı yargılama süreci başlatılabilmektedir.

³⁸ TBMM Komisyon Raporu'nda bu veriler çeşitli kaynaklardan toplanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Komisyon Raporu, 2012: 843-846.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DARBELERİN “ABC'Sİ” : ARJANTİN, BREZİLYA VE ŞİLİ (ARGENTINA, BRAZIL, CHILE)

Genel olarak Latin Amerika, Amerika kıtasında Latin dilleri konuşan ülkeleri kapsayan coğrafi bir tanımlamadır. Bunun yanında, Latin Amerika, kıtanın Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada dışında kalan ülkeleri ifade etmek için bölgesel bir coğrafi tanımlama olarak da kullanılmaktadır. Kutlu (2013), Latin Amerika'yı kültürel bir tanımlama olarak değerlendirmekte ve şu şekilde açıklamaktadır:

...Latin Amerika coğrafi değil kültürel bir tanım esasında. Latin Amerikalı dediğimiz, Kübalı Jose Martí'in dediği gibi Rio Bravo'dan Patagonya'ya kadar, yani günümüzdeki Meksika-Amerika sınırından -ki bence artık o sınır da kuzeye kaymış durumda kültürel anlamda; zira Amerika Birleşik Devletleri'nde de, güney eyaletlerinde de artık ciddi bir Latin etkisi görülmektedir- Güney Amerika'nın en uç noktasına kadar, Pasifik'le Atlantik'in birleştiği yere kadar...(s.21).

Latin Amerika'da kaç ülke olduğu konusunda farklı sayılarla karşılaşılabilir. Bu konuda farklı sayılarla karşılaşılmasının nedeni bazı ülkelerin ya da bölgelerin bağımsızlığını kazanamamış olmasıdır. Bağımsızlığını kazanamamış bu ülkelerin ya da bölgelerin bazen kaynaklarda ülke olarak kabul edildiği görülmektedir. Örneğin bazen Fransız Guyanası bir ülke olarak değerlendirilse de, aslında Fransa'ya bağlıdır ve Fransa Anayasası'nın denizaşırı il yönetimine tabidir. Yine, Guadeloupe de Fransız Guyanası gibi Fransa'ya bağlı bir bölgedir. Kutlu, Latin Amerika'da 20'si büyük olmak üzere toplamda 32 ülke olduğunu belirtmiştir (Kutlu, 2013: 21).³⁹

Arjantin, Brezilya ve Şili, Latin Amerika kıtasının ekonomik ve siyasal açıdan başta gelen ülkelerindendir. Bu nedenle çeşitli kaynaklarda ve bu üç ülkenin yer aldığı ortak programlarda Arjantin, Brezilya ve Şili, Latin Amerikanın ABC'si olarak da adlandırılmaktadır. Latin Amerika'nın yaşadığı darbeler serüveni açısından bakıldığında da bu ülkeleri askeri darbelerin de “ABC'si” olarak değerlendirmek mümkündür.

Yapılan çalışmalarda Latin Amerika'da 1907-1966 yılları arasında toplam 105 askeri darbenin gerçekleştirilmiş olduğu belirtilmektedir. Yine bu tarihler arasında ülke

³⁹Hem Latin Amerika'daki ülkeler için hem de bölgeye ait çeşitli araştırmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz: LANIC, Latin America Network Information Center, <http://lanic.utexas.edu/>

bazında askeri darbe sayıları değerlendirildiğinde 13 kez askeri darbe yapılan Ekvador başı çekmektedir. Ekvador'u 9 askeri darbe yaşayan Bolivya ve 8 askeri darbeye tanıklık eden Arjantin izlemektedir. Bu arada Bolivya'nın 1825 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinden beri toplam 190 askeri darbe yaşadığını da belirtmek gerekir. 1967-1991 yılları arasında yaşanan askeri darbe sayısı ise 28'dir. Kısacası Latin Amerika ülkelerinde 84 yılda 133 askeri darbe gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel olarak askeri darbelerin dağılımına bakıldığında, %52'sinin darbelerle ünlü bir dönem olan Soğuk Savaş yılları içerisinde gerçekleştiği görülmektedir (Candan, 2014:41-44).

Dix (1994), çalışmasında Latin Amerika'daki askeri darbeler ve askeri yönetimlerle ilgili nicel verileri tabloyla aktarmaktadır. Askeri darbeler konusunda vahameti gösteren bu veriler aşağıda tablo 3.1 ile gösterilmektedir (ss. 443-444):

Tablo 3.1 Latin Amerika Askeri Darbeleri 1967-1991

	Arjantin	Bolivya	Brezilva	Sili	Kolombiya	Kosta Rika	Küba	Dom. Cum.	Ekvador	El Salvador	Guatemala	Haiti	Honduras	Meksika	Nikaragua	Panama	Paraguay	Peru	Uruguay	venezuela	Toplam
1967																					0
1968															1		1				2
1969		1																			1
1970	1⁴⁰	1																			2
1971		1																			1
1972								1				1									2
1973				1														1			2
1974																					0
1975												1					1				2

⁴⁰ Arjantin'de bu dönemde darbe yaşanmamıştır. Bu tarihte 1966'daki askeri darbe iktidarı 1973 yılında yönetimi sivillere devretmiştir. Tablo'da gösterilen Arjantinle ilgili bu veride yanlışlık vardır. Orijinal halini bozmamak için bu veriye dokunulmamıştır.

1976	1								1										2		
1977																			0		
1978		2									1								3		
1979		1							1										2		
1980		1																	1		
1981		1																	1		
1982										1					1				2		
1983										1									1		
1984																			0		
1985																			0		
1986																			0		
1987																			0		
1988											2								2		
1989																1			1		
1990																			0		
1991											1								1		
Toplam	2	8	0	1	0	0	0	0	2	1	2	3	3	0	0	2	1	2	1	0	28

Latin Amerika’da askeri darbe sıklığı patolojik bir durumdur. Bunu takip eden bir diğer durum da askeri iktidarların uzunluğudur. 1931’de yaşanan askeri darbeden sonra 1979 yılına tam 48 yıl askeri iktidarın yönetiminde kalan El Salvador bu konuda başı çekmektedir. Nikaragua ise bu konuda El Salvador’u takip etmektedir. 1936-1979 yılları arasında 43 yıl kesintisiz bir şekilde askeri rejim ile yönetilmiştir. Yine Paraguay, Brezilya, Panama, Şili, Guatemala, Peru, Uruguay, Venezuela’da askeri iktidarlara bakıldığında on yıldan fazla yönetimde kaldıkları görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi bağımsızlığından beri 190 askeri darbe yaşayan Bolivya,

1907 ile 1991 yılları arasında toplam 17 askeri darbe ile karşı karşıya kalmış ve bu tarihler arasındaki son askeri darbe 1980 yılında gerçekleşmiştir. Bu askeri darbenin arkasından kurulan askeri iktidar 2 yıl sürmüştür.

Candan (2014), Latin Amerika'da askeri darbelerin uzun sürmesi, yinelenmesi, toplumun sürekli kontrolü ve kimi ülkelerde birden fazla darbenin gerçekleşmesi gibi özelliklerinden yola çıkarak Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'nın askeri darbe laboratuvarı olarak kullanıldığını belirtmektedir (ss. 43-44).

Latin Amerika'da yaşanan bu askeri darbelerle ilgili dikkat çekici nokta, Soğuk Savaş ile birlikte askeri darbelerin sayısının artmış, askeri iktidar sürelerinin uzamış ve her ne kadar ülkeler farklı olsa da birbirine çok benzeyen süreçler yaşanmış olmasıdır. Kızılok'un (2006) da ifade ettiği gibi, 1954 yılında 20 Latin Amerika ülkesinin 13'ü askeri diktatörlükler tarafından yönetilmekteydi. Sadece 1960-70 arasını kapsayan 10 yıllık süreçte amacına ulaşan darbe sayısı 12'dir. 1950-1980 arasında Latin Amerika'da askeri diktatörlük yaşamamış olan tek ülke Meksika'dır. Gerçi bu noktada Meksika'da, 1929'dan 2000'e kadar, yani 71 yıllık süreçte, tüm seçimleri aynı siyasi partinin -Kurumsal Devrimci Parti- kazandığını, her ne kadar çok partili rejim olsa da tek parti hakimiyetinin olduğunu belirtmek gerekir.

3.1. Arjantin'de Askeri Darbeler

“Askerler iktidarı zorunlu olarak devredecekler. Çünkü artık hiçbir şey yapamıyorlar, daha sonra bir başka hükümet darbesi yapmak için iktidarı iki ya da üç yıllığına sivillere vermeleri gerekiyor. İşte askerler dışındaki biz diğer Arjantinliler 50 yıldır bunu yaşıyoruz.”

Alfonso Perez Esquivel- 1980 Nobel Barış Ödülü Sahibi

Arjantin⁴¹, Latin Amerika kıtasında bağımsızlığını kazanan ilk ülkedir. Arjantin, 1810 Mayıs Devrimi ile başlayan bağımsızlık savaşı sonunda 1816'da, Güney Amerika Eyaletler Birliği adıyla tanımlanan ilk özerk yönetime kavuşmuştur (Gunther, 1971:71). Arjantin 1880 yılına kadar istikrara ve iç barışa kavuşamamıştır. Nedenleri ise, Buenos Aires ile diğer eyaletler arasında süre giden uyuşmazlıklar, kıtada yeni oluşmakta olan komşu devletlerle girilen savaşlar, önce kralcılarla yurtseverler ve arkasından federalistlerle üniter devlet yanlıları arasındaki iç savaş ve Anglo-Fransız ablukaları olarak sıralanmaktadır (Kılıç, 2013a: 232).

Arjantin ekonomisi 1880'lerden başlayarak 1930'a kadar devam eden büyük bir gelişim dönemi yaşamıştır. Bu gelişimin yarattığı olumlu havayı ifade etmek için 1880-1930 arası dönem, Arjantin'in "Altın Çağı" olarak adlandırılmıştır (Hedges, 2011:24). 1913'e kadar Arjantin ekonomisi; ABD, Kanada ve Avustralya ile pek çok Avrupa ülkesinin ekonomilerinden daha iyi göstergelere sahip olmuştur.⁴²

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Arjantin politikasını Peron dönemine kadar etkileyecek olan iki politik grup ortaya çıkmıştır: Birincisi, oligarşi, yabancı yatırım ve toprak ağalığı taraftarları grubunu oluşturan "tutucular"; ikincisi, göçmen, işçiler ve aydınların bulunduğu "radikaller"dir (Gunther, 1971:77-78). Bu iki grubun Arjantin siyasetinde etkisi uzun süre devam etmiş, siyasi iktidarın el değiştirmesi de bu iki grup arasında olmuştur.

3.1.1. Askeri Darbeler Tarihi

Battaglino (2005), Arjantin tarihini sivil-asker ilişkileri açısından üç dönemde incelemiştir (ss. 3-4):

İlk devre: 1862 -1930

İkinci devre: 1930 -1983

⁴¹ Arjantin, adını gümüş anlamına gelen Latince argentum sözcüğünden almaktadır.

⁴² Bu istatistikler şöyledir (Conde, 2009: 16-20; Hedges, 2011:12): GSYİH oranları: I.Dünya Savaşı'na kadar yıllık GSYİH oranları %6'ların üstünde seyretmiştir. Nüfus: 1869'dan 1914'e gelindiğinde; nüfusu 1,8 milyondan 7,9 milyona artmıştır. 1880'le 1930 arasında Avrupa'dan Arjantin'e ciddi bir göç dalgası yaşanmış, 1891 ile 1914 yılları arasında göçmen sayısı 4,3 milyon üzerine çıkmıştır. 1914'te Arjantin'de bir milyondan fazla İtalyan ve 800.000 bin civarında da İspanyol yaşamaktaydı ve İspanya hükümeti Arjantin'e olan göçmen akışını devam ettireceğini belirtmişti. İthalat - ihracat: ihracat oranları: %100'den fazla artmış, ithalat oranları %60'tan fazla artmıştır .

Üçüncü devre: 1983-1999

İlk devre, 1862'den 1930'a kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde 1862-1916 arası anayasal monarşi, 1916-1930 arası da sınırlı demokrasi olarak değerlendirilmiştir. Nispeten sivil üstünlüğün bulunması ve başarılı askeri müdahalelerin olmaması bu dönemin bir özelliği olarak öne çıkmaktadır.

İkinci devre ise, 1930 ile 1983 yılları arasında tekrarlayan askeri darbelerle karakterize edilmektedir. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda siyasal sistemin kutuplaşmasından sonra, Arjantin'de sivil ve askeri hükümetler arasında yaşanan bir gidiş-geliş süreci başlamıştır. Hatta bu devrede, askeri müdahale modeli daha baskın hale gelmiştir. Siviller gözünde de asker bir siyasi aktör olarak kabul edilmiştir ve askerin siyasete katılması daha kabul edilebilir olarak görülmüştür. Ordunun hem devlet üzerindeki kontrolü hem de keyfi kuralları giderek artmıştır. Özellikle 1973-1983 yılları arasındaki askeri iktidar, bu açıdan Arjantin tarihindeki en şiddetli olanı olarak kabul edilebilir. Bunun nedeni de, başlıca siyasal, ekonomik ve sosyal güçler arasında yaşanan çatışmanın diğer dönemlerle kıyaslandığında daha yüksek düzeyde oluşudur.

Son devre ise, 1983-1999 yılları arasını kapsamaktadır. Bu devre de ilk devredeki gibi sivil rejimlerin askeri müdahalelere göre üstün olduğu bir süreçtir. Hatta bu devre tam demokrasi olarak değerlendirilmektedir. Bu devreler tablo 3.2'de gösterilmektedir.

Tablo 3.2 Arjantin'de Siyasal Rejim Tipleri

Döngü	Dönem	Rejim Tipi
Birinci Döngü	1862-1916	Anayasal oligarşi
	1916-1930	Sınırlı demokrasi

İkinci Döngü	1930-1932	Askeri rejim
	1932-1943	Sınırlı demokrasi
	1943-1946	Askeri rejim
	1946-1955	Sınırlı demokrasi
	1955-1958	Askeri rejim
	1958-1966	Sınırlı demokrasi
	1966-1973	Askeri rejim
	1973-1976	Sınırlı demokrasi
	1976-1983	Askeri rejim
Üçüncü Döngü	1983-1999	Tam demokrasi

Kaynak: Battaglino,2005: 12.

3.1.2.1. 1930 Darbesi

I.Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Arjantin, hızlı büyümesi dursa da, dönemin ona sunduğu görelî üstünlüklerden yararlanmıştı. Bir yandan demokratikleşirken, öte yandan da ağır bir ekonomik bunalıma düşmeksizin, refah düzeyini korumayı sürdürmüştür. Ancak savaşın sona ermesini izleyen günlerden itibaren, Arjantin için de sıkıntılı bir süreç başlamıştır. Ekonomiyi, sosyal ve siyasal yaşamı da altüst eden sürecin nedenlerine bakıldığında, savaş nedeniyle uluslararası mal, sermaye ve emek akımının zayıflaması; savaşın ve 1917 Ekim Devrimi'nin de etkisiyle ülkelerde totaliter eğilimlerin artması; işçi ve yabancı düşmanlığının güçlenmesi ve savaştan hırpalanmış olarak çıkan Batılı ülkelerin 1929 Bunalımıyla kapitalizmin 20.yüzyıldaki ilk ve en büyük devrevi krizine yakalanması öne çıkmaktadır.

Bunalım döneminin Arjantin'e yansması, Batı Avrupa ülkelerinin Arjantin'den yaptıkları dış alımı kısımlarıyla başlamıştır. Bununla birlikte Arjantin'e sanayi ürünü satan ama yatırım için ilgi göstermeyen ABD ise, dış ticarete de kota koymuştur. Arjantin'e yabancı sermaye girişi tümüyle durma noktasına gelmiştir. Ekonomi darboğaza girerken, bu durumun toplum üzerinde yarattığı hoşnutsuzluk ve tepki de giderek şiddetlenmiştir. İşte bu aşamada Arjantin'in 1853'te kabul edilen

Anayasasından sonraki ilk askeri darbe (golpe militar) meydana gelmiştir. Ordu 6 Eylül 1930'da radikalleri temsil eden Hipolito Yrigoyen'i devirmiş; yerine de paramiliter milliyetçi bir örgüt olan Arjantin Yurttaş Lejyonu'nu kuran ve Mussolini hayranı emekli General Jose Felix Uriburu devlet başkanı olmuştur (Kılıç, 2013a: 234-236).

1930'a gelindiğinde, darbeden önce, subaylar yaşanan siyasi karışıklığı düzeltmek için siyasal oyunun kurallarının revize edilmesi gerektiği konusunda anlaşmış olsalar da çözüm konusunda ordu içinde bölünmüş iki grup oluşmuştur. Birincisi, başında Agustin P. Justo olan grup, oligarşik sisteme dönülmesi gerektiğine inanıyorken; ikincisi, başında Jose F. Uriburu olan grup, Arjantin'in sorununu demokratik girişimlerin denenmesinde görmüştür. Uriburu, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinde bile anti-demokratik eğilimler artarken, bu kadar demokratik olmaya gerek olmadığını ileri sürmüş ve önerisi yarı-faşist bir korporatif devlet kurmak olmuştur. Bu sistem, seçilmiş milletvekillerinin çiftlik sahiplerini, işçileri, tüccarları ve sanayicileri temsil ettiği işlevsel bir demokrasi olarak tasarlanmıştır. Aslında bu, siyasi sistem ile ekonomik sistemi bütünleştiren ve siyasal arenada bir kez daha ekonomik güçlerin dağılımını yansıtan bir tasarım olmuştur (Skidmore vd., 2010: 256-257).

1930 yılıyla birlikte Arjantin siyasi tarihine "The Infamous Decade"⁴³ olarak adlandırılan bir süreç başlamıştır. Darbeden sonra Uriburu'nun başkanlığı 1932 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra Agustin P. Justo başkan olmuştur. Justo, 'Concordancia' olarak adlandırılan hükümet yanlısı üç partinin ittifakına dayanan bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu partiler; Ulusal Demokrat Parti (eski tutucular), Kişiselliğe Karşı Radikal Yurttaşlar Birliği (antipersonalistas) ve Bağımsız Sosyalist Parti'dir. Concordancia dönemi, seçim yolsuzluğu ve siyasi fırsatçılık gibi kötü şöhretle anılan bir süreç olmuştur (Hedges, 2011: 46-47). Sahte oy kullanımı ve sahte oy sandıkları, oy sandıklarının çalınması, seçmenlerin tehdit edilmesi ve ölmüş olan kişilerin seçimlerde oy kullanmasına kadar her türlü hileye başvurulduğu ortaya çıkmıştır (Rock, 1993: 181). Bu koalisyonda Ulusal Demokrat Parti, eski tutucuları; Kişiselliğe Karşı Radikal Yurttaşlar Birliği, Yrigoyen'in

⁴³ İspanyolca "Decada Infame" olarak geçmektedir. 'Kötü Şöhretli On Yıl' olarak çevrilebilir.

takımından ayrılmış olanları; Bağımsız Sosyalist Parti de 1927’de Sosyalist Parti’den ayrılanları temsil etmiştir (Rock, 1993: 180). Concordancia döneminin, Arjantin’i I. Dünya Savaşı ertesine kadar yaşamış olduğu ‘altın çağ’a geri döndüreceği umulmuştur (Huser, 2002: 34). Concordancia dönemi boyunca, 1943 yılına kadar, 3 başkan görev yapmıştır. Bunlar, sırasıyla Agustin P. Justo, Roberto Ortiz ve Ramon Castillo’dur. 1930 darbesiyle ilgili Arjantin için siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. O günden bugüne kadar ülke 6 askeri darbe, bunun birkaç katı kadar darbe girişimi, sayısız askeri müdahale ve cunta içi tasfiyeler yaşamıştır. 1930 darbesinin ardından 1932 yılında Justo’nun başkanlığından 1983’e kadar geçen 53 yılda 25 kişi devlet başkanlığı yapmıştır. Başkanların 17’si asker kökenli olup onların da sadece 2’si -Agustin Pedro Justo ve Albay Juan Domingo Peron- seçmenlerin oyuyla başkan olmuştur (Kılıç, 2013a: 236-237).

1930’dan sonra Arjantin’de ekonomi politikalarında ciddi bir değişim yaşanmış ve İİS modeline geçilmiştir. Ekonomide, modelin işlemesine uygun politikalar üretilmiş ve uygulanmıştır. Bu modelle, dışarıdan alınan sanayi ürünlerini ülke içinde üretebilecek fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. İthal edilen ürünlere kota ve vergi koyularak yerli sanayinin korunması, ihraç edilen ürünlerin ise dış rekabetinin artırılması hedeflenmiştir. Arjantin, bu ekonomi politikasıyla 1930’ların sonuna kadar ekonomisinde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu süreçte Arjantin’in özellikle İngiltere ile yakın ticari ilişkiler geliştirdiği görülmektedir.

Bu dönemde Arjantin için kritik öneme sahip diğer bir konu da kırdan kente artış gösteren göç olmuştur. İİS politikalarıyla artan sanayileşme geniş bir iş gücü gerektirmiş ve bu ihtiyacı kırdan kente göç edenler karşılamaya başlamıştır. Diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Arjantin de Avrupa’dan göç alan bir ülke olmuştur. İş gücü ihtiyacını Avrupa’dan gelen göçmenlerin karşılaması beklenirken, kırdan kente göç edenlerin ağırlığı söz konusudur. Dolayısıyla Arjantin’de işçi sınıfını oluşturanlar Avrupalılar’dan daha çok kırsaldan göç edip gelenlerdir. Göç dalgasını en fazla çeken şehir Buenos Aires olmuştur. İşçi sayılarına bakıldığında, 1914 yılında 383 binken 1935’te 544 bine, 1941’de de 830 bine ve 1946’ya geldiğindeyse bir milyona ulaşmıştır (Hedges, 2011: 53-54; Rock, 1993: 195). Bu bilgiler Arjantin’in değişen toplumsal yapısını anlamak açısından önemlidir.

3.1.2.2. 1943 Darbesi

1938'e gelindiğinde dünyanın en önemli gündem maddesi II. Dünya Savaşı olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı gündemden ziyade Arjantin için bir diğer önemi 1943 darbesine bir ölçüde vermiş olduğu sebebiyettir. Arjantin için savaşa girip girmeme kararı, siyasal yolsuzluklar ve sahtekarlıklar arasında 1943 darbesi için tamamlayıcı bir etki yapmıştır. 1939'dan sonra uluslararası ilişkilerde ve ekonomi politikalarında kriz yaratan II. Dünya Savaşı, Arjantin'de orduyu 4 Haziran 1943'te ikinci kez sahneye çıkartmıştır (Rock, 1993: 174).

1940'ların başına gelindiğinde ciddi seviyede ekonomik sorunlar yaşayan Arjantin, durumu daha fazla idare edememiştir. 1943 yılında var olan hükümet ekonomik alanda çıkan problemleri çözmede başarısız kalmıştır. Bu durum, ekonomik problemlerden çıkarları zarar görenlerin rahatsız olmasından dolayı, siyasal karışıklığı da beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak, yukarıda da bahsedilen, kırdan kente göç eden, yani yeni kentlileşen kesimlerin çıkarlarının hükümette temsil edilememesi de bu kesimler arasındaki huzursuzluğu iyice artırmıştır.

Concordancia döneminin arka arkaya kurulan muhafazakar hükümetleriyle Radikal Parti (UCR) arasındaki gerilim de bu dönemde iyice tırmanmıştır. UCR üyeleri asker ile iletişime geçmeye başlamıştır. En önemli gündem maddesi olan savaşa katılıp katılmama konusu, askerler arasında da görüş ayrılıkları yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin birçok subay, ABD'nin ve İngiltere'nin Arjantin'i kendilerinin kırsal ekonomik kolonisi olarak tutmak istediklerini düşündükleri için bu duruma tepki olarak, Almanya yanlısı bir tavır benimsemişlerdir; eğer savaşta Almanya yanında yer alınmayacaksa da tarafsızlık politikası izlenmesi gerektiğini savunmuşlardır (Keen, 1996: 315). Ordu içinde savaşa girip girmeme konusundaki görüş ayrılıklarından dolayı, yaşanabilecek kurumsal zararın önlenmesi bakımından da tarafsızlık politikası baskın gelmiştir. Arjantin'in savaşa girip girmeme konusundaki tutumu ABD ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Arjantin'in savaşa karşı tarafsızlık politikası devam ederken, ABD de Arjantin'e silah ihracatını iptal etmiştir. ABD tarafından uygulanan bu politika, Arjantin ordusunun askeri malzemeler konusunda sıkıntı yaşamasına neden olmuştur.

Ordu, 1943 darbesini ‘Devrim’ olarak nitelendirmiştir. Birçok yerde bu askeri darbe 43 Devrim’i olarak geçmektedir. Darbeyi, içinde Peron’un da bulunduğu ve kendilerini Birleşik Subaylar Grubu (GOU) olarak adlandıran bir cunta (bu grubun kurucusunun muhtemelen Peron olduğu belirtilmektedir (Hedges, 2011: 67)) yapmıştır. Ordunun bu darbesiyle ‘Infamous Decade’ olarak adlandırılan dönem de sona ermiştir. Darbe iktidarı 1946 yılına kadar sürmüştür ve bu zaman diliminde üç asker başkanlık yapmıştır. Bunlar sırasıyla, Arturo Rawson, Pedro Pablo Ramirez ve Edelmiro Farrell’dir.

1943 ile 1930 darbeleri iki açıdan birbirlerine benzemektedir: Birincisi, ordu tarafından tasarlanmış ve yürütülmüştür; ikincisi, darbenin liderleri ‘liberaller’ ve ‘milliyetçiler’ olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu iki grup ABD’ye karşı tutum olarak, liberaller ABD’yle anlaşma, milliyetçiler ABD’ye karşı direnme yolunu seçmişlerdir. Bezerliklerinin yanı sıra, 1930 darbesinin 1943 darbesinden ayrıldığı bir nokta vardır. O da 1930 darbesi sessiz gelmiş, halkın huzursuzluğuyla karşılaşılmasıdır (Rock, 1993: 221).

1943 darbesinin bir diğer özelliği ise önemli bir siyasi figür olan Peron’un Arjantin siyasi tarihine bu darbeye birlikte giriş yapmasıdır. Peron’un kariyer basamaklarına bakıldığında, önce Ulusal İş Dairesi’nin başına getirilmiş, ardından da başbakan yardımcılığı ve savaş bakanlığı görevleri verilmiştir. Peron bu görevleri sırasında ileride onu destekleyecek olan işçilerle sıcak ilişkiler kurmayı başarmış ve aynı zamanda sendikaların da desteğini kazanmıştır. Sendikal örgütlenmeyle ilgili imzaladığı kararname, asgari ücret sistemini getirmesi, ücret artışlarıyla ilgili yasal düzenlemeler Peron’un halk gözündeki değerini artırmıştır. İşçi-işveren arasındaki uyuşmazlıklarda tarafını sendikadan yana kullanması, üniversitelerin özerklikleri konusunda tutumu, özgürlüklerin genişletilmesine verdiği önem, tüm siyasi partilerin faaliyetlerini sürdürmesi için çabaları, 27 Mart 1945 tarihinde Almanya’ya karşı savaş ilan edilmesi ve Arjantin’in BM’nin kuruluşuna katılmasına olan katkıları Peron’un kısa sürede büyük hayran kitlesi yaratmasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda Peron’un bu başarıları cunta yönetiminde öne çıkmasını ve inisiyatif almasını kolaylaştırmıştır. Peron, 1930’lardan itibaren uygulamaya konulan İİS politikalarının etkisiyle hem gelişen işçi sınıfının hem de kırdan kente göçün yarattığı

yeni toplumsal yapının ihtiyaçlarına cevap verebileceğini düşündüğü politikalarını uygulamaya koymaya başlamıştır. Bu süreci Peron'un 1946 yılında başlayıp 1955'e kadar devam edecek olan iktidarının provasası olarak değerlendirmek mümkündür.

Yönetimi elinde bulunduran askeri iktidar giderek daha baskıcı olmaya başlamıştır. Sendikaların yönetimlerini devralma, gazetelere sansür uygulama ve muhalefet liderlerini hapse atma gibi baskıcı uygulamalarını artırmıştır (Keen tezden aldım. s.122). II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından tüm dünyada olduğu gibi Arjantin'de de demokrasiye dönülmesi konusunda ciddi bir baskı oluşmuştur. Bu koşullar Peron'u da etkilemiştir. 1945'in sonuna doğru Peron kendini hem ordu içinde hem de ordu dışında bir memnuniyetsizlik çemberinde bulmuştur. Sivil çevreler memnuniyetsizliklerini 19 Eylül 1945 tarihinde yapılan 'Anayasa ve Özgürlük Yürüyüşü' ile göstermişlerdir. Bu yürüyüşe, resmi makamların verdiği bilgilere göre 65.000 kişi, gösteriyi düzenleyenlerin verdiği bilgilere göre de 500.000 kişi katılmıştır. Ulaşım alanında çalışanların grev yapmasının yürüyüş sırasında protestoya katılımı engellediğini de belirtmek gerekir. Yürüyüşe katılanlar, ordunun kışlasına çekilmesini ve sivil bir yönetime dönülmesini talep etmişlerdir. Yine bu yürüyüşten önce, Haziran ayı başlarında, ticari ve sanayi faaliyette bulunan 319 firma, hükümetin emek politikasını kınayan bir bildiri yayımlamışlardır (Hedges, 2011: 98). Bu yürüyüş, Peron'un hapse atılmasıyla sonuçlanmıştır. İşçi örgütlerinin önderliğinde Peron'un salıverilmesi için 17 Ekim 1945'te yapılan büyük bir eylemin ardından Peron serbest bırakılmıştır. Peron, bu olayın hemen ertesinde 1946'da yapılacak olan başkanlık seçimine katılacağını ilan etmiştir (Skidmore vd., 2010: 259).

3.1.2.3. Peronizm'in Birinci Perdesi: 1946-1955

Peron, 1946 başkanlık seçimlerinden önce İşçi Partisi'ni kurmuştur. Yoğun destek gördüğü işçi sınıfını, bu partiyle harekete geçirerek seçimlerde gerekli olan oy desteğini de garantiye almıştır. Bunun yanı sıra Peron, askeri iktidar dönemi boyunca da ordu içindeki pozisyonunu oldukça genişletmiştir.

Askerler, iktidarı sivillere 1946 yılında teslim etmiştir. 24 Şubat 1946'da Peron başkan olarak seçilmiştir. Peron, başkanlık için ulusalcı ve popülist bir seçim

kampanyası yürütmüştür. İktidara geldikten sonra da vaatlerini gerçekleştirmiştir. İşçiler lehine oldukça cesur politikalar yürürlüğe koymuştur. Saatlik ücretler 1947 yılında %25, 1948 yılında %24 oranında artmıştır. İşgücünün ulusal gelirden aldığı pay 1946 ile 1950 yılları arasında %25 oranında yükselmiştir. Asgari ücret sistemini yeniden canlandırmıştır. İş mahkemeleri kurulmuştur. Toplu iş sözleşmesi hakkı verilmiştir. Çalışma koşulları iyileştirilmiş, işçi konutları yapılmış ve 60 yaşını dolduran işçilere emeklilik hakkı verilmiştir. Farklı iş kollarına ait yaklaşık 2500 sendika Peronist CGT (Confederacion General del Trabajo- General Confederation of Labor) konfederasyonu altında birleştirilmiştir. Sendikalı işçi sayısı Peron'un döneminde 6 milyona çıkmıştır (Skidmore vd., 2010: 259; Kılıç, 2013a: 242). Sendikalı işçi sayısının artmasında Peron'un korporatist devlet anlayışının etkisi vardır, çünkü bu durumda siyasette organize olmuş gruplar söz sahibi olabilecektir. Peron, yürürlüğe koyduğu politikalarla bir yandan işçi sınıfının gönlünü kazanırken, ekonomi alanında korumacı, dışa kapalı ve ulusal sanayinin gelişmesine katkıda bulunan yaklaşımıyla da İİS politikalarına uygun bir yol izlemiştir.

Peron'un işçi sınıfının desteğini arkasına almasında 1949 yılında anayasada yapmış olduğu değişiklikler çok etkili olmuştur. Anayasada, her Arjantin yurttaşının insanca yaşama ve çalışma hakkına yapılan vurgu, işçilere güvence vermiştir. Peron, işçi sınıfının rejime bağlanmasının yolunu adalet duygusunda bulmuş ve bunu da anayasal düzeyde tesis etmeye çalışmıştır. Ordudaki deneyimlerinden yola çıkarak adaletin olmadığı yerde disiplin ve verimliliğin olamayacağını savunmuş Peron, bunu anayasal düzeye taşımıştır. İşçi sınıfı da, patronları karşısında başlarını dik tutabilecekleri bir ortam yarattığı için Peron'a desteklerini esirgememişlerdir (Kök,2010)

Peron'un işçilere yönelik tutumunun nedenini, komünizme karşı duyduğu tepkide aramak gerekir. Peron, ordudaki görevi sırasında bir dönemini İtalya'da geçirmiştir. Bu sırada Avrupayı gözlemleme fırsatı bulmuş ve komünizmden nefret etmiştir. Komünizmi engellemenin yolunun işçi sınıfının ücret ve koşullarını iyileştirmekten geçtiğini düşünmüş ve politikalarına da bu düşüncüyü yansıtmıştır. "*Planı işçi sendikalarını tek bir konfederal yapı altında birleştirerek devletin kontrolünde patronlarla pazarlık yapacakları bir zemin yaratmak ve böylece kontrolsüz grev ve*

işçi eylemlerini önlemektir. Ayrıca işçi sınıfının alım gücünün artmasının iç piyasayı da hareketlendireceğini düşünüyordu.”(Kök, 2010).

Peron döneminin bir diğer özelliği de askeri kurumların giderek artan bir şekilde devlete olan katılımlarıdır. Özellikle askeri sanayi yaratma, Peronist faaliyetin askeri dizaynı ve fonksiyonları ve ordunun anayasal açıdan haklarının ilerletilmesi gibi konularla asker her geçen gün daha fazla siyasete katılır hale getirilmiştir. Peron, 1949 yılındaki anayasa değişikliğinde kendi lehine olacak düzenlemeler de yapmıştır. Peron bu tarz uygulamalarıyla, siyasal kültürde meşru karşılanan otoriter popülist bir hareketi de somutlaştırmıştır (Huser, 2002: 35).

Peronizmin yayılmasında önemli bir etken de Eva Peron’dur. Eva Peron’un popülaritesinin, Peron’un kitlelere ulaşmasında oynadığı rol gözden kaçırılmamalıdır. Gerek örgütlenme gerekse kitleleri etkilemede Juan Peron’a yardımcı olmuştur. Eva Peron’un Peronist harekete kazandırdığı en önemli sandık gücü, 1947’de oy hakkı tanınan ve siyasette aktif hale gelen kadınlardır. “Çulsuzların sevgilisi Prima Dama”, “Partido Peronista Femenino” adında yedek bir Peronist kadınlar partisi de kurmuştur.

Peronizm, toplumda Peronistler ve anti-Peronistler olarak Arjantin tarihinin en derin kutuplaşmalarından birini yaratmıştır. Bununla birlikte Peronizm’in ne olduğu konusunda da görüş ayrılıkları vardır. Peronizm bazı gruplar için toplumsal adalet arayan işçi sınıfının hareketi; bazıları için sosyalizme giden yolda sınıfların ittifakı; bir diğer grup içinse Peron’un kişisel, siyasal ve ekonomik hırslarını daha da ilerletmek için tasarlanmış olan bir siyasal mekanizmadır. Peronizm’in gerçekte amacı her ne olursa olsun, Peronizm 1943’ten 1970’lere kadar Arjantin nüfusunun çoğunluğu tarafından desteklenmiştir (Rudolph, 1985: 222). Arjantin siyasi tarihinin önemli iki siyasi partisi olan Muhafazakar Parti ve Radikal Parti’nin yanında artık bir de Peronist Parti ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında, Peronistlerin tek bir görüş çatısı altında toplandığını söylemek yanlış olacaktır. Peronistler arasında sağ, nötr ve sol olmak üzere üç gruptan bahsedilebilir. Örneğin, sağ ve sol kanat, halk arasında etkinliklerini artırmak için, birbirlerine suikast düzenleme, terör eylemleri yapma gibi şiddet içeren uygulamalarda bulunmuşlardır (Akdağ, 2006: 53-54).

Peron'un ekonomide oluşturduğu yapı Üçüncü Yol olarak değerlendirilmiştir. Devlet müdahaleciliğinin artırılması, işçi sınıfını gözetken politikalar, anti-kapitalist söylemler olarak tanımlanabilecek Üçüncü Yol, ekonomideki egemen sınıfların çıkarlarından sapmaya ve Arjantin ekonomisinde 1950'ye doğru sorunlar baş göstermesine neden olmuştur. Enerji, altyapı, teknoloji ve yatırılabilir fon yetersizliği nedeniyle sanayileşme tıkanma noktasına gelmiş, büyüme yavaşlamıştır. Üretim maliyetleri artarken, üretkenlik düşmüştür. Tarımsal üretim gerilediği için ilk olarak gıda fiyatları yükselmiştir. 1951 yılında yapılan seçimde Peron tekrar kazanmıştır. Bu seçimde zafer elde ettiyse de iktidarı günden güne zayıflamaya başlamıştır. Orta sınıf giderek daralan kamusal özgürlük alanlarından, burjuvazi Peron'un halkçı siyasetinden, işverenler de işçi yanlısı politikalarından rahatsız olmuştur. Ekonomik sorunlar ve yükselen muhalefet içine giren Peron iktidarı, giderek otoriterleşen bir yapıya dönüşmüştür.

3.1.2.4. 1955 Darbesi

Peron iktidarına karşı, ordu 16 Eylül 1955 tarihinde yönetimi devralmak üzere harekete geçmiştir. Arkasından Peron istifa etmiş ve İspanya'ya sürgüne gönderilmiştir. Ordu bu darbesini 'Özgürleştirici Devrim' olarak adlandırmıştır. Ayaklanmanın lideri General Eduardo Lonardi 20 Eylül'de geçici başkan olarak demokrasiyi yeniden tesis etmek üzere göreve başlamıştır. Darbenin arkasından yayımladığı bildiri; Deniz, Hava ve Kara Kuvvetlerinin ulusun sivil hayatına bir kez daha müdahale etmek için kışlasını terk ettiği ve devrimin devletin gücünü insanlarını aşağılamak için kullanan bir diktatörü ortadan kaldırmak için yapıldığı ifade edilmiştir. Devrimin herhangi bir sınıfın, siyasal partinin ya da ideolojinin çıkarı için değil, hukuk kurallarını yeniden kurmak için yapıldığı da askerler tarafından vurgulanmıştır (La Nacion, 22 Eylül 1955).

Ordu, iktidardan 1958 yılında ayrılmıştır. Askerin bu darbesinin içerisinde bir askeri darbe daha yaşanmıştır. Lonardi'nin iktidarı 2 aydan daha az sürmüştür. Başında Aramburu'nun olduğu bir grup asker, Lonardi'ye karşı yaptıkları darbeye iktidarı ele geçirmiştir. Bu grup, Lonardi'nin Peronist mücadelede oldukça yumuşak ve hoşgörülü olduğunu düşünmüştür. Aramburu iktidarı ele alır almaz sert bir şekilde

Peronizm'le mücadeleye başlamıştır. Olağanüstü hal ilan etmiş ve Peronist Parti'yi dağıtmıştır. Peronist sembollerin ya da Peron'un adının kullanılmasını yasaklamış ve devlet makamlarından Peronist üyeleri bertaraf etmiştir. Lonardi'ye destek olmak isteyen bir grubun eylemleri ordu tarafından hemen bastırılmış ve yüzlerce Peronist sendika üyesi gözaltına alınmıştır. Ordu, Peronist hareketi temizlemek için oldukça uğraşmıştır. 1958 seçimlerine kadar orduda ciddi bir Peronist subay temizliği faaliyeti yürütülmüş ve bu faaliyet seçimlerden sonra da devam etmiştir. Siyasi sistemin de-peronizasyonu, tıpkı öncesindeki Peron döneminin inşasında olduğu gibi, yasal-anayasal düzenlemelere dayanarak yapılmıştır. Peronizm yasaklanmış, seçim kanunu değiştirilmiş ve sonucundan memnun olunmayan seçimler iptal edilmiştir (Postacı, 2012: 128-129).

1956 yılında UCR iki kanada bölünmüş ve 1958'deki seçime bu şekilde katılmıştır. Birincisi, Peronistler içinde radikal kanadı temsil eden, başında Arturo Frondizi'nin bulunduğu UCRI (Union Civica Radical Intransigente); diğeri ise darbeci askerlerin desteklediği, Ricorado Balbin'in başkanlığında UCRP (Union Civica Radical de Pueblo)'dir. Peron'un, her ne kadar sürgünde olsa da seçimlere etkisi olmuştur. Frondizi'nin başkan olmasında Peronistlerin destekleri belirleyici olmuştur. Seçim sonuçlarına göre kazanan parti UCRI'dir. Böylece Arjantin, üçüncü kez demokrasiye dönmüş, demokrasinin baş aktörü olan siyasi partiler ve siyasi kadrolar karmaşaya itilmiştir. Bu durumun bir diğeri etkisi de ordunun, her aşamada siyasete karışma fırsatı bulmuş olmasıdır.

3.1.2.5. 1962 Darbesi

1958 seçiminden sonra Arjantinde ne kadar demokratik bir düzen olduğu konusu tartışmalıydı. Frondizi askerler tarafından benimsenmemiştir. Askerler, Frondizi'yi komünist ve Peron'un işbirlikçisi olarak nitelendirirken, Frondizi hükümetinin askerler gözünde bir meşruluğu kalmamıştı (Wiarda ve Harvey, 2014: 81). Bu sürecin sonunda Frondizi hükümeti dört yıl sonra darbeye karşılaştı. Darbeye giden yolda ekonomi politikaları, ordu ile ilişkiler, Küba Devrimi'ne karşı tutum ve Peronistlerle olan ilişkileri etkili oldu.

Ekonomide iddialı bir program izlemeyi tercih eden Frondizi, sanayileşmeyi hızlandırmak için tarımsal üretimi canlandırıp bu yolla da ihracat gelirlerini artıracak bir program yürürlüğe koymuştur. Ekonomiye devlet müdahalesi azaltılırken, yeni sanayilerin finansmanı da yabancı yatırımcılar tarafından karşılanmıştır. Hatta yabancı yatırımcılar için bir de Yabancı Yatırım Yasası çıkartılmıştır (Skidmore vd., 2010: 264). Frondizi'nin ekonomi politikaları dışa açılmayı, yabancı yatırımları teşvik etmeyi ve teknolojik olarak yenilenmeyi hedeflemiştir.

Bu dönemde yabancı yatırımları çekmede büyük bir başarı sağlanmıştır. Dört yıllık dönemde yapılan yabancı yatırım, Arjantin'e 1912-1975 arasında yapılan tüm doğrudan yatırımların neredeyse çeyreğini oluşturduğu belirtilmektedir. Bu yatırımlara rağmen, Frondizi aynı başarıyı ülke altyapısının yenilenmesi ve tarımsal üretimin artırılması konusunda gösterememiştir. Ulaşım altyapısı için ciddi bir faaliyet yürütmemiş, hatta 1961'de demiryollarının üçte birinin tasfiyesi ve işçilerin çıkarılması yolundaki Dünya Bankası raporunu uygulamaya koymuştur (Kılıç, 2013a: 249-250).

Frondizi'nin özellikle yabancı yatırımı teşvik ettiği ekonomi politikaları belli bir süre sonra ağır bir ödemeler dengesi krizine neden olmuştur. Frondizi, yabancı kredi kuruluşlarını etkilemesi gerektiği için onların acı reçetesini kabul etmeye karar vermiştir. Bu reçete; büyük bir devalüasyondan, sert kontrollerden, kamu harcamalarının kesilmesinden, maaşların belli bir seviyede tutulmasından, kamu hizmetlerindeki sübvansiyonların azaltılmasından ve kamu görevlilerinin azaltılmasından oluşuyordu. Bu politikaların kaçınılmaz etkisi ise işçi sınıfının gelir düzeylerinin düşmesi olmuştur. Alım güçleri azalmış, artan huzursuzluk da grevlere yol açmıştır. Nisan, Mayıs ve Eylül 1959'da geniş çaplı grevler yapılmıştır. Yine aynı yılın Kasım ayında demiryolu çalışanları oldukça ses getiren bir grev düzenlemişlerdir. Zor durumda kalan Frondizi, işçi sınıfının fiili olarak kazandığı bir uzlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Frondizi'nin ekonomi politikalarından işçi sınıfının yanı sıra küçük firma sahipleri de oldukça zarar görmüştür (Skidmore vd., 2010: 264).

İktidara geldiği andan itibaren orduyla anlaşamayan Frondizi, ordu tarafından da meşru kabul edilmemiştir. Bunun altında yatan neden Küba'yla kurduğu ilişkidir. Bu

ilişki ordu tarafından eleştirilmiştir. Arjantin'in ABD ile yakın ilişkileri olmasına rağmen, Frondizi, Küba Devrimi'ne göstermiş olduğu toleransla destek sağlamıştır. 1961 yılının Ağustos ayında Frondizi gizlice Ernesto Che Guevara ile buluşmuştur. Bu konuda ordu ile yaşanan gerilimlerden sonra, Frondizi Şubat 1962'de Küba'yla olan ilişkilerini sonlandırmıştır (Postacı, 2012: 131).

Mart 1962 seçimlerinde Peronist adaylara kongre ve il seçimlerine katılmalarının yolunu açılmıştır. Frondizi'nin Peronistlere karşı olan tutumu orduyla arasındaki gerilime daha da katkıda bulunmuştur. Frondizi, Peronistlerin başarılı olacağına ihtimal vermezken, Peronistler seçimde ciddi bir başarı elde etmişlerdir. Peronistler, oyların %22'sini almış, 22 eyalet valiliğinin Buenos Aires başta olmak üzere 9'unu kazanmışlardır. Peronistler yasama meclisinde 42 sandalye alarak UCRI'nin çoğunu yerinden etmişlerdir (Hedges, 2011: 181).

Frondizi'nin Peronistlere ve Küba'ya olan tutumu ordunun sabrını taşımış ve UCR Ulusal Komitesi 23 Mart'ta askeri müdahale için doğrudan çağrı yapmıştır. Asker, Frondizi'den yapılan seçimin iptal edilmesini istemiş, fakat Frondizi bunu kabul etmemiştir. Darbeden sonra Frondizi 28 Mart'ta tutuklanmış ve 1930'da Başkan Yrigoyen'in, 1945'te de Peron'un hapsedildiği Martin Garcia Adası'nda gözaltına alınmıştır (Postacı, 2012: 132; Kılıç, 2013a: 252).

Askerlerin darbeden sonraki bildirisi şöyle olmuştur: *“Silahlı Kuvvetler, tek bir amaçla kurumsal süreci korur: Özgürlük Devrimi'nin ideallerinin tam olarak gerçekleştirilmesi... Biz, Arjantinliler'in güvenliğini ve hayatını yıkma tehdidi olan bir totalitarizm olduğunda aktif ve çabalayarak müdahale etmek zorundayız.”* (La Nacion, 29 Mart 1962).

Darbe sonrasında Jose Maria Guido başkan olmuştur. Guido'nun başkanlığı biraz farklılık arz etmektedir. Frondizi zorla görevinden alındıktan sonra aynı gün Arjantin Yüksek Mahkemesi anayasal usule göre Senato Başkanı Jose Maria Guido'yu geçici başkan olarak atamıştı. Guido senato başkanlığını da asıl başkan istifa ettiği için yürütmekteydi. Cuntanın bunu öğrenmesinden sonra bir şaşkınlık yaşandı. Kısacası, Guido'nun başkanlığı biraz oldubittiye gelmişti. Darbe lideri Raul Poggi, kendi koşullarını kabul ettiği takdirde Guido'nun başkanlığını kabul edeceklerini bildirdi. Ordunun Guido'dan istekleri 18 Mart seçiminin iptali, Ulusal Kongre'nin

kapatılması, Peronistlere tekrar siyaset yasağı konulması, eyaletlerin yönetiminin doğrudan merkez tarafından üstlenilmesi ve sağcı ekonomistlerin hükümete alınması idi. Böylece Guido ile askerler sivil bir diktatörlük kurmuş olacaktı (Kılıç, 2013a: 253).

Darbeden sonraki süreçte Peronizmle nasıl başa çıkılması gerektiğine dair politikalar tartışılmıştır. Bu politikaların bir kısmı Peronistler üzerindeki siyasi yasağın kaldırılmasını ve onları siyasi sisteme entegre etmeyi; diğerleri de Peronistleri tamamen siyasi sistemden temizlemeyi önermekteydi. Guido hükümeti ve ordu, Peronizmi etkisiz hale getirmek için yumuşak bir neo-Peronist parti kurulmasına ihtiyaç olduğuna inanıyorlardı. Donanma ise, bu politikanın Peronizm'in iktidara dönüşü için kapı açacağını savunuyordu. Sonunda İspanya'daki Peron'dan desteğini alan Union Popular (UP) kuruldu ve hükümet de bu durumu destekledi. Bunun üzerine Deniz Kuvvetleri 1963 yılında ayaklandı. Ayaklanma birkaç gün sürdü ve yüzlerce kişinin ölümüne neden oldu. Birçok kişi bir sonraki seçimlerde iktidar yarışına girecek olan UP'nin yeni bir askeri darbeye neden olacağı konusunda hemfikirdi. Bu durumda da yapılacak en iyi şeyin UP'nin seçimlere katılmasını engellemek olduğu kararlaştırıldı, UP ve Peronizm yasaklandı (Postacı, 2012: 132-133).

1962 darbesinden 1963 genel seçimlerine kadar geçen bir buçuk yıllık süreçte her ne kadar sivil bir başkan yönetiminde olsa da askerlerin iktidarı geçerli olmuştur. Bu dönemin dikkat çeken bir diğer özelliği ise istikrarsızlıktır. Bir buçuk yıl içerisinde içişleri bakanı altı kez; dışişleri, ekonomi, çalışma ve sosyal güvenlik bakanları beş kez; milli savunma bakanı dört kez; eğitim ve adalet ile kamu hizmetleri bakanları üçer kez; sağlık ve sosyal yardım bakanı da iki kez değiştirilmiştir. Asker, ekonomi konusunda da 1959 yılında iflas eden politikaları Arjantin'in geleneksel oligarşik egemenleri için yeniden canlandırmaya çalışmış, fakat bu politikalar etkili olmamıştır. Milli gelir 1962-63'te %4 oranında düşmüş; 1962 Ocak ayında 83 peso 1 dolarken, Eylül 1963'te 150 peso 1 dolara eşit olmuştur. Bunlarla birlikte işsizlik oranlarındaki artış ve reel ücretlerdeki gerileme de ekonomideki geriliği göstermektedir (Torre ve De Riz, 1993: 291).

1963 seçiminde Arturo Illia başkan olarak seçilmiştir. Illia, 18 yaşındayken UCR'ye üye olmuş ve Hipolito Yrigoyen'le çalışmıştı. Yeni başkan, tarafsız bir eyalet doktoruydu. Illia sivil ve siyasal haklara saygılı makul bir politika ve ihtiyatlı bir popülist ekonomi politikası benimsemiştir. Ordu ise Illia'nın sola ve Peronizm'e en ufak bir yumuşaklık sergilemesi durumuna karşı hep tetikte durmuştur. Illia, ordunun içişlerine karışmamış, var olan gruplaşmada herhangi bir taraf tutmamıştır. Darbeden sonra bazı askerlere bürokrat ve teknokrat görevi verilmiş olmasına karşın, onları da kendi işlerine karıştırmamak için gayret göstermiştir.

Bu arada ordu içinde, kendilerine Kırmızılar (Colorados) ve Maviler (Azules) isimlerini takan iki hizip oluşmuştur. Kırmızılar, anti-Peronist'ler ve Peronizm'e ve komünizme karşıydılar. Bu grup, seçmenlerin Peronizm tercihlerini göz önüne aldıklarında, ülkenin henüz demokrasiye hazır olmadığı sonucunu çıkarmışlardır. Ekonomik konularda da ana ürünlerin ihracatına dayalı muhafazakar bir politikanın ülke için en uygun ekonomi politikası olduğunu savunmuşlardır. 1962 yılında ordu içindeki piyadeler ve mühendislerin yanı sıra donanmanın bütün üst sınıfları Kırmızı grubuna dahildiler. Maviler (Azules) ise, kanunlara saygılı olarak bilinirlerdi ve ordunun bir kaos durumu ya da Peronizm'e dönüş olmadıkça siyasal sürecin dışında kalması gerektiğini savunmuşlardır. Peronizm'e karşı olmalarının nedeni ise Peron'un kendisiydi. Maviler ulusalcıydılar. Ekonomide de, sanayileşmek için de iktisadi milliyetçiliği benimsediler. Maviler grubunun destekçileri ordudaki süvari birlikleriydi. Maviler, 1963 seçimlerinde Illia'nın seçilmesi için destekte bulunmuşlardır (Rudolph, 1985: 242).

Illia, göreve geldiği dönem açısından şanslı olarak değerlendirilebilir. Çünkü ekonomide savaştan beri periyodik olarak yaşanan dur-kalk dönemleri devam etmekteydi ve Illia'nın iktidarı durgunluktan sonraki kalkış dönemine denk gelmiştir. Örneğin; GSMH 1962 ve 1963'te küçük bir düşüş yaşamıştı ama 1964 ve 1965'te ciddi yükselişler yaşandı (Skidmore vd., 2010: 265). Illia ekonomi politikalarında yabancı sermayeye karşı soğuk bir tutum izlemiştir. Yabancı petrol şirketlerine verilen arama ve üretim izinlerini iptal etmiştir. Kamu yatırımlarını artırmıştır. Temel gıda maddelerinin fiyatlarını ve konut kiralalarını kontrol altında tutmayı sağlamaya yönelik bir yasa çıkartmıştır. Ücretler de bu dönemde yükselmiştir.

Illia siyasi haklar alanında da olumlu adımlar atmıştır. Yasaklı olan Peronistlerin çalışmalarına ve eylemlerine izin vermiştir. Hatta içinde Peronistlerin ve Komünist Parti'nin de bulunduğu yasaklı bulunan tüm partilere 1965'te yapılacak olan ara seçimlere katılmalarının önündeki engeli kaldırmıştır. Illia'nın bu politikası hem ordu ile arasını açmış, hem de Peronistleri iktidara taşımıştır. Bu olumlu havadan etkilenen CGT'deki Peronistler, Peron'un sürgünden dönmesi için grevler ve gösteriler düzenlemeye başlamışlardır. Mart'ta yapılan ara seçimlere Halkçı Birlik altında katılan Peronistler oyların %30,9'unu alıp seçimden birinci parti olarak çıkmışlardır. Peronistlerin tekrar siyaset sahnesine çıkmayı başarmasında Illia'nın politikalarının önemli derecede katkıları vardır (Battaglino, 2006: 126).

3.1.2.6. 1966 Darbesi-Darbenin Yeni Boyutu: Bürokratik Otoritarizm

Illia hem ekonomik alanda hem de siyasi alanda uyguladığı politikaların bedelini ağır ödemiştir. Arjantin medyası Illia'ya karşı bir yıpratma kampanyası başlatmış, hatta medyada bazı gruplar açıkça darbe istediklerini belirtmişlerdir. Darbe söylentisi gittikçe yayılmış ve asker de bu beklentiyi fazla geciktirmeden karşılamıştır. General Julio Alsogaray ordu adına 28 Haziran 1966'da Illia'ya istifa etmesi için çağrıda bulunmuştur. Illia ilk başta direndiyse de akşamına başkanlık makamından çekildiğini açıklamıştır. Yeni Devlet Başkanı Genelkurmay Başkanı Juan Carlos Ongania olmuştur.

1966 darbesinin Arjantin'in ilk darbesi olmamasına rağmen önceki darbelerden oldukça farklı bir yapısı vardır. Darbe sırasında gerek Silahlı Kuvvetlerin içyapısındaki uyum, gerekse siyasal iktidarı belirsiz bir süreyle ele almaları ve sivil yaşama dönme konusundaki isteksiz tavırları ile bu darbeyi öncekilerden oldukça farklı kılmıştır. 1966 darbesini diğer darbelerden ayıran asıl özellik ise, var olan rejimin, bürokratik-otoriter rejimle bilinçli bir şekilde değiştirilmeye çalışılmasıdır (O'Donnell, 1979:116). 1966 darbesiyle başlatılan (ki 1964 Brezilya tarzı ekonomik modeli temel alan) stratejinin bir unsuru, birikim modelinin yeni aşaması için bir sosyal taban ile desteklenen küçük burjuvazinin yaratılmasına yetecek uzunlukta askeri iktidarın sürdürülmesiydi (Munck, 1985: 53).

1966 darbesinin üç nedeni, General Ongania tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur: Birincisi, büyük toplumsal gruplar arasında teröre ve anarşiye sebep olan uyum eksikliği; ikincisi, sivil liderlerin ulusal sorunları çözmede yetersiz kalması; üçüncüsü, siyasi partilerin ve liderlerinin toplumda kutuplaşmaya yol açan sorumsuz davranışları (O'Donnell, 1979: 115-116).

Darbe, çok geniş bir kesimden destek görmüştür. Peronizmin atar damarı olan CGT, medya, yabancı sermaye, aşırı sağ ve oligarşik elit, eski başkan Frondizi, UCR-sol ve Katolik Kilisesi darbeyi desteklemiştir. Darbenin arkasında bulunan güçlü destekle birlikte ordu bu eylemini “Arjantin Devrimi” olarak ilan etmiştir. Hatta ordu, amaçlarının geçici olmadığını belirterek Arjantin’in yönetiminde uzun süre kalmak istediklerinin sinyali vermiştir. Ordunun yedi yıl süren iktidarı da bu isteğini uygulamaya geçirdiğini gösteren en güzel kanıttır (Kılıç, 2013a: 256).

Askeri iktidar, Anayasa yerine geçecek bir Temel Statü hazırlamıştır. Yeni Başkan General Ongania, bürokratik otoriteryan bir rejim tesis etmeye başlamıştır. Amaç, ‘Arjantin’in temel problemlerini idare etmek yerine onlara karşı saldırıya geçmek’ olarak belirlenmiştir. Kısacası, toplumun dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Cunta, ordunun üç kuvvet birliğinden oluşturulmuştur. Ongania hükümeti, Ulusal Kongre de dahil olmak üzere bütün siyasi partileri ve bürokratik makamları azletmiştir. Hiç vakit kaybetmeden sosyal hayata yeni bir form vermek için işe koyulmuştur. Yeni düzende politikacıların yerine askeri liderler almış; ekonomik büyümeyi canlandıracak teknokratlar ve yabancı yatırımcılarla ittifaklar geliştirilmiştir (Skidmore vd., 2010: 265-266).

Askeri iktidarın iktisadi alanda yaptığı düzenlemelere bakıldığında, ilk yıllarda İYS politikalarıyla başarılı bir ekonomik gelişme yakalamıştır. Enflasyon düşmüş, sanayi gelişmiştir. Sonrasında ise iktidar, ekonomide yaşanan bu gelişmelerden yararlanamayan örgütlü işgücünün tepkisiyle karşılaşacak ve sonunda bazı politikalarını değiştirmek zorunda kalacaktır. Ücret ve aylıklar dondurulmuş, sendikalardan da bu duruma tepki yükselmiştir. Pesonun yabancı paralar karşısında değerinin düşmesi yabancı yatırımları cazip hale getirirken hem yerli yatırımcıyı zor duruma düşürmüştür hem de tarım ve tarıma dayalı dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Ekonomideki bu gidişat tepkileri de beraberinde getirmiştir (Kılıç, 2013a: 261).

Otoriter yönetim; ordu, polis, yargı sistemi ve ceza sistemi gibi devletin baskı araçları vasıtasıyla kendini güçlendirmiştir. Arjantin toplumunun önemli bir özelliği örgütlü olmasıydı, fakat bu darbe döneminde örgütlü toplum pek etkili olmamıştır. Hatta ordu bu yapıyı dağıtıp hareket kabiliyetinden yoksun bırakmak için elinden geleni yapmıştır. Bürokratik-otoriter rejim, var olan kurumları ve siyasi pratikleri parçalayıp yok etmek için uğraşmıştır. Bu konuda Onganía'nın önemli bir politikası da orta ve üst gruptaki bürokratların atanma yöntemlerini değiştirmek olmuştur. Hem ulusal hem de eyalet düzeyinde yasama organları ve seçilmiş makamlar dağıtılmıştır. Eyaletlere de facto valiler yerleştirilmiştir. Yargı özerkliği de kaldırılmıştır. Üniversiteler ve basın üzerinde baskı ve sansür uygulanmıştır (aktaran Akdağ, 2006: 60). Darbeden çok kısa bir süre sonra, üniversiteler üzerindeki baskıyı gösteren "Uzun Bastonlar Gecesi" olarak adlandırılan bir olay yaşanmıştır. Federal Polis, Buenos Aires Üniversitesi'ne baskın yapmıştır. General Onganía'nın otoriter yönetiminin bir yansıması olarak çıkartmış olduğu Üniversite Reformu'na muhalefet eden öğrenciler ve hocalar ile güvenlik güçleri arasında ciddi bir gerilim yaşanmıştır. Olay sonrasında çok sayıda tutuklama olmuş ve 300 civarında profesör ülkeyi terk etmiştir (Kılıç, 2013a: 260).

Otoriter rejim tarafından alınan sıkı önlemlere örnek olarak 1966 yılının Ekim ayında çıkartılan Ulusal Güvenlik Yasası da bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu yasa Ulusal Güvenlik Doktrini'nin Arjantin'e uyarlanmış halidir. 1967 yılında da iki tane kararname çıkartılmıştır. Bunlardan birisi sivillerin korunmasına yönelik iken, diğeri Komünizme Karşı Korunma Kanunu'dur. Bu kanunlar yoluyla demokratik kurumlar üzerinde baskı kurulmuştur. Yine 1971 yılının Mayıs ayında ülkenin genelindeki suç eylemleri için yeni bir federal mahkeme oluşturulmasına dair kararname çıkartılmıştır. Bu mahkemeler Arjantin'in standart federal mahkemelerinin dışındaydı ve hedeflerinde gerilla örgütleri vardı (aktaran Postacı, 2012: 135; Akdağ, 2006:59-60).

Bu dönemde yaşanan terör ve şiddet olayları toplumu derinden etkilemiştir. Eski başkan Pedro Aramburu'nun öldürülmesi terör ve şiddet olaylarının korkutucu boyutunu göstermiştir. Terör ve şiddet olayları konusunda iki görüş vardır. Bunlardan birincisi, terör ve şiddet sürecini ilk tetikleyen faktörün askeri diktatörlük olduğunu (Kılıç, 2013a: 260); ikincisi ise, terör ve şiddet olaylarının askeri

diktatörlüğe tepki gösteren muhaliflerin askerden daha çok şiddet sergilediğini savunmaktadır (Postacı, 2012: 135).

Bu süreçte Arjantin’de yeraltı örgütlenmeleri artmış özellikle Peronizme karşı tutumların sertleştiği dönemlerde, örgütlenmeler hız kazanmış, 1960 öncesinde Aramburu iktidarına karşı Peronistler yeraltı örgütlenmelerine başlamışlardır. Arjantin doğumlu Che Guevara’dan etkilenen gerillalar 1959’da *Uturuncos* (Kaplan-Adamlar) adıyla ilk örgütlerini kurmuşlardır. 1962’de kurulan *Ejercito Guerrillero del Pueblo -EGP* (Halkın Gerilla Ordusu) bir diğer gerilla örgütüdür. 1966 darbesinden sonra gerilla örgütleri faaliyetlerini daha da artırmışlardır. Bununla birlikte yeni silahlı direniş örgütleri kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bunlardan başlıcaları, “Sol-kanat Peronist Silahlı Kuvvetleri (FAP), Maoist Kurtuluş Silahlı Kuvvetleri (FAL), Marksist-Leninist Devrimci Silahlı Kuvvetler (FAR) idi. Sayıları az da olsa bazı Katolik rahipler bile Üçüncü Dünya İçin Rahipler Hareketi (MSTM) gibi rejim karşıtı ve sol eğilimli bir örgütlenmeye gitmişlerdir: ”(Kılıç, 2013a: 261-262).

Peronistlerin bu şekilde örgütlenmeleri kendi içinde de tam bir birlik olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Peron’un sürgünü sırasında, Peronizm de çeşitli hiziplere ayrılmış, ilk ayrılık, Peronsuz bir hükümeti kabul etmeyen sendika liderleriyle, Frondizi ve Illia hükümetleriyle uzlaşmaya istekli olan neo-Peronistler arasında çıkmıştır. Neo-Peronistlerin uygulamak istediği bir çeşit katılımcılık politikasıydı, siyasal varlıklarını sürdürmek için bunu gerekli görmüşlerdir. Böylece siyasal makamlarda bulunarak, karar alma süreçlerine katılabileceklerini planlamışlardır. Peronistlerin arasında yaşanan diğer bir bölünme de 1969’daki “Cordobazo” ayaklanmasıyla olmuştur. Bu bölünme ise, geleneksel sendika birlikleriyle, daha radikal ve militan olan genç gruplar arasında yaşanmıştır (Gomez, 2001: 28).

Cordobazo, askeri iktidar döneminde yaşanan en önemli ayaklanmadır. Yukarıda da bahsedilen üniversite reformuna tepki gösteren öğrenciler ve hak arayan işçilerin içinde bulunduğu beş kişinin polis tarafından öldürülmesi sonucunda Cordoba’da bir ayaklanma meydana gelmiştir. 29-30 Mayıs 1969’da öğrenciler ve işçiler şehir merkezini işgal etmiş ve bu yüzden ayaklanmanın adı Cordobazo olarak adlandırılmıştır. Olaylar aslında Mart ayından beri devam etmekteydi. Ayaklanmanın

öncüsü CGT'nin yönetimle uzlaşmayan kanadıydı. Ayaklanmaya katılanların büyük çoğunluğunu işçiler oluşturuyordu. Binlerce kişi kent sokaklarına indi, güvenlik güçlerine karşı koydular; kamu binalarına, yabancı şirket binalarına ve bankalara saldırdılar. Olaylar kentin dört bin kişilik polisine takviye olarak gönderilen beş bin kişilik özel askeri birlik tarafından bastırılmıştır (Torre ve de Riz, 1993: 306).

Cordobazo ayaklanmasının önemli sonuçları olmuştur. Bunlardan ilki, askeri iktidara karşı gerçekleştirilen eylem biçimlerinin değişmesidir. Ayaklanmaya katılanlar çeşitli şiddet araçları kullanmışlar, askeri iktidara karşı direnme biçimi olarak silahlı mücadele daha geçerli bir yöntem olarak görülmeye başlanmıştır. Peronistler arasında yaşanan bölünmeler ve bütünleşmeler de yine bu ayaklanmanın sonunda daha belirgin hale gelmiştir. 1970'li yıllarda etkin rol oynayan iki büyük gerilla örgütü ortaya çıkmıştır. Bunlar, Peronist Montonerolar⁴⁴ ile Devrimci Halk Ordusu'ydu. Ayaklanmanın ikinci sonucu, yukarıda da bahsedildiği gibi, Peronistler en sağdan en sola olmak üzere birbirine karşıt gruplar olarak ciddi bir şekilde bölünmüştür. Son olarak da, yaşanan ayaklanma askeri iktidarın her istediğini yapamayacağını göstermiştir. Yaşanılan olaylar Ongania'nın popülaritesini yitirmesine neden olmuştur. Uygulanan kemer sıkma politikasının sorumlusu olarak görülen Ekonomi Bakanı görevden alınırken ayaklanmadan bir yıl sonra Ongania da bir iç darbeyle devrilmiştir (Kılıç, 2013a: 262-264).

Ongania'dan sonra ise yerine ilk olarak General Roberto Marcelo Levingston, sonrasında ise Ordu Komutanı General Alejandro Agustin Lanusse gelmiştir. Levingston çok kısa bir süre iktidarda kalmıştır. Bu arada Arjantin'de siyasi gruplardan, toplumdaki özgür ve demokratik seçim talebi artış göstermiştir. Ekonomideki gidişat da Levingston'un aleyhine dönmüştür. Enflasyon oranları ciddi boyutlara ulaşmış; fiyatlar yükselmiştir.

General Lanusse bir darbeyle Levingston'u devirmiş ve 1971 yılından 1973 seçimlerine kadar iktidarı yürütmüştür. Lanusse darbe konusunda deneyimliydi, 1950'den beri planlanan darbelerin neredeyse hepsinin içinde bulunmuştur. 1951'de

⁴⁴ Montoneros deyimi, 19. yüzyıldaki karizmatik yerel şeflerin, yani *caudilloların*, peşinden gidenlerle benzerlik ve bağ kurma niyetiyle türetilmişti. Böylelikle örgüt, horgörülenlerin, *çulsuzların*, *karakaşlıkların* temsilcisi olduğu mesajını vermekteydi. Bknz. Kılıç, 2013a: 268. Mononeros hareketinin en önemli özelliği, Arjantin tarihinde ilk kez ordunun geleneksel hakimiyetine ciddi bir biçimde meydan okunmasıdır (Pion-Berlin, 1985: 57).

Peron'a karşı planlanan darbe girişimine katılıp bu yüzden de ömür boyu hapis cezası almıştır. Hapisten 1955'teki darbe sayesinde kurtulmuş ve 1968 yılında da genelkurmay başkanı olmuştur.

Lanusse'nin yönetimi sırasında, 1972 yılının Ağustos ayında, Arjantin tarihine Trelew Katliamı olarak geçen bir olay yaşanmıştır. Rawson kentindeki bir hapisaneden 110 tutuklu kaçma girişiminde bulunmuş ve bunların 6'sı kaçmayı başarmıştır. 19 kişi ise, plandaki bir aksaklık yüzünden havaalanındaki jandarmalar tarafından yakalanmıştır. 6 kişi Trelew Havaalanı'nda daha önceden gerillalarca el konulmuş olan bir uçakla Şili'ye kaçmıştır. Şili'de dönemin başkanı Salvador Allende'ydi. Arjantin, Şili'den bu 6 kişinin iadesini istemiş; fakat Allende bu isteği reddetmiştir. Sonrasında bu 6 kişinin iadesi, kaçma girişiminde bulunup başarısız olan 19 mahkumun cezalandırılmasında pazarlık konusu olmuştur. 6 kaçağın Arjantin'e iade edilmemesi halinde 19 tutuklunun idam edileceği bildirilmiştir. Allende, bu teklifi geri çevirmiştir. 19 tutuklu Trelew yakınlarındaki bir donanma üssüne götürülmüş ve 7 gün sonra tekrar kaçma girişiminde buldukları gerekçesiyle kurşuna dizilmişlerdir. 19 kişiden 3'ü kurtulmuş, bunlarda sonradan kayıplar listesine geçmiştir (Hedges, 2011: 194). Trelew Katliamı'ndan sonra ülkede şiddet eylemleri daha da artmıştır.

Artan şiddet olayları, ekonomideki kötü gidişat, siyasal savaş ortamı ordunun yeni bir çözüm sunması yönündeki talepleri iyice artırmıştır. Ordu bu atmosferde anayasaya sığınmanın ve sivilleşme yönünde adım atmanın iyi bir strateji olduğunu düşünerek genel seçimin 1973 yılda yapılmasını kararlaştırmıştır. Aynı zamanda Lanusse büyük bir risk alarak, 18 yıldır sürgünde olan Peron'un Arjantin'e dönmesine izin vermiştir. Peron, 1972'nin sonlarında kısa süreliğine Arjantin'e gelip 1973 seçimi için Dr. Hector Campora lehine yoğun bir lobi faaliyetini yürütmüştür (Skidmore vd., 2010: 266-267).

Demokrasiye geçiş sağlanmaya çalışılırken, Lanusse de bulunduğu pozisyonu kullanarak, ordunun gözetim rolünü devam ettirecek önlemler almaya çalışmıştır. Bu bağlamda da ordu, iktidara geçecek hükümetten beklentilerini içeren "Cinco Puntos" (The Five Points) adı verilen bir belge hazırlamıştır. Bu belgede, askerin, hükümeti

devirecek ve terörizme neden olacak herhangi bir siyasal pratiğe izin vermeyeceği belirtilmiştir (Postacı, 2012: 138).

3.1.2.7. 1973 Genel Seçimi ve Peronizm'in İkinci Perdesi

11 Mart 1973'te yapılan genel seçimde Peronist Parti %49 oranında oy almış ve Hector Campora başkan olarak seçilmiştir. Seçimlerden önce kullanılan slogan çok manidardı: "Campora hükümete, Peron iktidara". Bu seçimle birlikte Arjantin'de Peronizm'in birincisine göre oldukça kısa sürecek ikinci yarısı başlamıştır.

Campora'nın Peron dönene kadar iktidarda kalacağı çok belliydi. Campora'nın ilk icraatı kapsamlı bir af çıkartmak olmuştur. Politik tutuklular ve gerillalar serbest bırakılmıştır. Campora cesur bir ekonomi politikası başlatmıştır. İlk olarak işçi ücretlerini artırmayı hedeflemiş, hatta bir önceki Peronist dönemde ulusal gelirden elde ettikleri kazanca ulaştırmaya çalışmıştır. Tabii ki bu politika bütün çıkar gruplarının olağanüstü iş birliğini gerektirmiştir. Bunun için Campora hükümeti, işgücü ve işverenler arasında uyum sağlamak üzere bir sosyal anlaşma yürütmüştür. Kırsal üretim için de yine cazip fırsatlar yaratılmaya çalışılmıştır. 1980'e kadar ücretler, vergi ve kredi teşvikleri sağlanması yönünde karar alınmıştır. Şaşırtıcı bir şekilde yeni Peronist rejim, Arjantin toplumundaki neredeyse tüm çıkar gruplarıyla bir koalisyon inşa etmiştir. Bu koalisyonun nasıl mümkün olduğunu anlamak için Arjantin toplumunun tükenmişlik içerisinde olduğunu görmek yeterli olmuştur. Bazı kesimler yeni Peron hükümetini, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi adına şans olarak görmüşlerdir. Ama hükümetin başarı oranının çok yüksek olmayacağı görülüyordu. İlk başta olumlu seyreden hava, sonradan değişmiştir. Siyasal şiddet yükselerek devam etmiştir. Gerillalar da yeni Peronist hükümeti kabul etmemişlerdir. Adam kaçıрма ve suikastler devam etmiştir. Siyasal denge oldukça kırılgan bir yapı sergilemiştir. Fabrika işgali ve eylemler daha da artış göstermiştir. Sosyal konsensus için karizmatik bir lider etrafında birleşmenin yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu karizmatik liderlik içinse Peron'dan başka isim düşünülmemiştir. Fakat Peron'un 77 yaşında olması ve bozuk olan sağlığı hesaba katılmamıştır (Skidmore vd., 2010: 267).

Peron 20 Haziran 1973'te, yanında üçüncü eşi Isabel Martinez de Peron'la birlikte Arjantin'e geri dönmüştür. Ezeiza Havaalanına Peron'u karşılamaya yaklaşık üç milyon hayranı gelmiştir. O gün Arjanin için gerçekten de unutulmaz bir tarih olmuştur. Peron hayranlarını selamlarken ateş açılmış ve ortalık savaş alanına dönmüştür. Olayda, sağcı Peronistler solcu Peronist grup Montonerolar'ı hedef almışlardır. Resmi açıklamalara göre 13 kişi ölmüş, 365 kişi yaralanmıştır. Resmi olmayan açıklamalarda bu sayıların daha fazla olduğu öne sürülmektedir. Bu olay Arjantin siyasi tarihinde Ezeiza Katliamı olarak adlandırılmıştır.

Ezeiza Katliamı, oldukça fazla anlam taşıyordu. İlk olarak sağ ve sol Peronistlerin arasındaki ayrılığın ne kadar ciddi boyutta olduğu görülmüştür. Sağ Peronistlerin yönetimindeki CGT'nin şiddet eylemlerinin zirve yaptığı bu saldırıda, sol Peronist Montonerolar'ı hedef alınmıştır. Diğer yandan katliamın, Campora'yı yıpratmak ve Peron'un başkanlığına daha hızlı geçişi sağlamak için düzenlenmiş olduğu ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2013a: 267). Ezeiza Katliamı'nın bir diğer sonucu da yeraltı örgütlerinin, gerillaların bu tarz şiddet eylemlerini cesaretlendiren etkisi olmuştur. Bu tarz şiddet eylemleri Peron döneminde de hız kesmeden devam etmiş ve Peron'un önlem alması gerekmiştir.

Peron döndüğünde, başkanlık için ikamet şartını sağlamaması sorun olarak önüne çıkmıştır. Peron'un dönüş zaferi üzerine, Peroncular tarafından Campora'nın istifa etmesi için bir dizi ayaklanma tertiplenmiş ve sonrasında başkan yardımcısı derhal seçimlere gidilmesi için çağrıda bulunmuştur. 23 Eylül 1973'te yapılan başkanlık seçimlerinde Peron başkan olarak seçilmiş ve 11 Ekim 1973'te göreve başlamıştır. Böylece Peron, Arjantin'de üçüncü kez başkan olmuş, üçüncü karısı Isabel Peron'u da başkan yardımcısı olarak atamıştır.

Peron, öncelikli olarak işçi hareketini birleştirmeye çalışmış ve askeri kurumları kitlelerle barıştırmak için çaba sarf etmiştir. Ama bu iş maalesef çok kolay olmamıştır. Peron sürgündeyken her şey çok değişmiştir. İşçi hareketinde de çok değişiklik olmuştur. İşçiler çok daha fazla militan sosyalist gruplarla hareket eder hale gelmişlerdir. Bu grupların ideolojik özelliği de Marksizmden etkilenmiş olmasıdır. Bu grupları kontrol altında tutmak kolay olmamıştır. İşçi sınıfı ve işverenler arasında ücret-fiyat politikası konusunda kurulmuş olan sosyal anlaşma

sadece kısa süreliğine başarı sağladıysa da ilerleyen süreçte artık dengeler bozulmuştur. Ekonomi, bu dönemde dünya genelinde yaşanan petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı çökme noktasına gelmiştir. Peron'un buna karşı önlem olarak ekonomiyi canlandırmak için aldığı dış borçlar ise bütçe açığını daha da derinleştirmiştir. Çalışanların ücretleri her geçen gün değer kaybediyordu. Sokakta militan öğrencilerin ve entelektüellerin eylemleri giderek artmıştır. Peron, artan bu eylemlere karşı sonunda harekete geçmiştir. Kitle gösterileri yasa dışı hale getirilmiş ve polisin müdahalesine izin verilmiştir. Medya da devlet kontrolü altında tutulmuştur. Bu olaylardan kısa bir süre sonra 1 Temmuz 1974'te Peron ölmüş ve yerine karısı ve başkan yardımcısı Isabel Peron geçmiştir (Gomez, 2001: 13-14).

3.1.2. 24 Mart 1976 Askeri Darbesi

Isabel Peron, siyasette ve yönetimde pek deneyimli sayılmazdı. Başkanlık sürecinde de kendisine sağcı danışmanı Jose Lopez Rega yardımcı olmuştur. Rega, Peron'un özel danışmanlığını ve başkanlığı sırasında Refah Bakanı görevlerini yürütmüştür. Isabel Peron'un başkan yardımcısı olmasında da katkısı bulunmaktadır. Çünkü bu konuda Peron'a baskı yapmıştır (Postacı, 2012: 140). Aslında Peron'un ölümüyle birlikte başkanlık Isabel Peron'a değil, karanlık ve yozlaşmış bir siyasal figür olarak değerlendirilen Jose Lopez Rega tarafından devralınmıştır. Isabel Peron'un başkanlığı sırasında pretoryen mücadele görülmemiş boyutlara ulaşmıştır: hiper-enflasyon krizleri ve hükümet ile sendikalar arasındaki gerilim, gerilla saldırganlığı ve devlet destekli antikomünist paramiliter grupların eylemleriyle birleştirilmiştir. Bu sorunlara ek olarak, Peronist hareket içindeki eğilimler de devlet içerisindeki parçalanmanın göstergesi olmuştur (Peruzzotti, 2004: 109).

Isabel Peron iktidarında en önemli sınavlardan biri gerilla savaşları ve şiddet eylemleri olmuştur. Montonerolar'ın politik zeminlerini kaybetmeleri, onları ordu ile ittifaka yöneltmiştir. Aşırı sağcı paramiliter gruplar da ülkedeki şiddeti daha da artırmıştır. Bu arada Jose Lopez Rega'nın desteklediği iddia edilen Triple-A⁴⁵ isimli

⁴⁵ Triple-A (Alianza Anticomunista Argentina) Arjantin Antikomünist İttifakı ile ilgili gerçekler, 1983 yılından sonraki araştırmalarda ortaya çıkarıldı. Triple-A, polis ve SIDE ile iş birliği içinde çalışmaktaydı. Finansmanı Rega tarafından Sosyal Refah Bakanlığı kaynaklarından sağlanmaktaydı. Ayrıca Şili gizli servisi DINA, Bolivya diktatörü Hugo Banzer, İtalyan neo-faşist Stefano Delle Chiaie

örgüt, solla mücadele etmek için acımasız yöntemler kullanmaya başlamıştır. 1975'e kadar gerilla örgütleri, AAF (Arjantin Hava Kuvvetleri) üyelerinin olduğu garnizonlara saldırarak hem AAF üyelerini hem de ailelerini öldürdüler. Birçok saldırı ve ölüm olayıyla başlayan panikle birlikte Silahlı Kuvvetler, hükümetin şiddeti kontrol edemediği kanaatine vardı. Aynı şekilde toplumdan da bu kanaate katılan gruplar vardı (Battaglino, 2006: 139). Isabel Peron hükümeti artan şiddet olaylarıyla ilgili politika üretme konusunda yetersiz kalmıştır. Danışmanı Lopez Rega'nın desteklediği Triple-A, ülkedeki terör olaylarını ve ölüm timleriyle cinayetleri daha da etkili hale getirmiştir.

Isabel Peron ekonomi alanında da ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Enflasyon, bütçe açığı ve dış ticaret dengesizliği ile kemer sıkma politikalarının sarmalında dönen Arjantin ekonomisi, tüm dünyayı etkileyen 1973 petrol krizinin de etkisiyle iyice kötü duruma düşmüştür. Isabel Peron, ekonomideki krizle baş edebilmek için Haziran 1975'te bir plan açıklamıştır. Plan, Ekonomi Bakanı Celestino Rodrigazo tarafından hazırlanmıştır. Bundan dolayı plana, El Rodrigazo adı verilmiştir. Planda %66,6 devalüasyon yapılması, elektrik, su, gaz ve toplu ulaşım fiyatlarının %100, petrol fiyatlarının %180 yükseltilmesi ve işçi ücretlerinde %45 kesintiye gidilmesi kararlaştırılmıştır. Plana sağcı Peronistlerden bile tepki gelmiştir. Plan, ekonomide başarılı olmak şöyle dursun, ekonomiyi daha da olumsuz etkilemiştir. Gelen tepkiler, yapılan grevler ve işçilerin eylemleri sonucunda Ekonomi Bakanı görevden alınmıştır. Aynı zamanda Isabel Peron'un akıl hocası Jose Lopez Rega da Arjantin'den kaçmıştır. Isabel Peron, Rega'nın adamlarını da etrafından uzaklaştırmıştır (Kılıç, 2013a: 271-272).

1975'te yapılan grev, ülkenin ana çelik tesislerini felç etmiştir. Bu grev her ne kadar başarısız olsa da kitlesel hareketlerin kuvvetini anlama konusunda etkili olmuştur. Hükümetin sendika liderlerinden gelen ücret talebine olumsuz yanıt vermesiyle 1975 yılının Temmuz ayında ülke genelinde bir grev dalgası yaşanmıştır. Greve 48 saat içinde 10 milyon kadar işçi katılmış ve bu grev muhtemelen Arjantin tarihindeki en önemlisi olmuştur. İkinci grev dalgası Şubat-Mart 1976'da yaşanmıştır. Bu grevi, görevden alınan Ekonomi Bakanı'nın yerine gelen Emilio Mondelli'nin almış olduğu

ile bağlantıları saptandı. Triple-A'nın adam kaçırmada ve cinayetlerde de adı geçmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Kılıç, 2013: 270-271.

kemer sıkma politikaları tetiklemiştir. Bu politikalar, ülkedeki işçi sınıfının mevcut sorunlarını çözmeye yetersiz kaldığı gibi, 1955'ten beri empoze edilmeye çalışılan kapitalizmin istikrarının sağlanamamasının da nedeni olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda iyi organize olmuş işçi sınıfının talepleriyle kapitalist ekonominin gereklerini uzlaştırmanın imkansız olduğu görülmüştür. Sonunda ekonomik kriz, burjuvaziye, kitlelerin yaşam standartlarının bastırıldığı, kapitalizm için sağlıklı kar oranlarının elde edilebileceği “güçlü devlet”e yönlendirerek darbe yaptırmak zorunda bırakmıştır (Munck, 1985:55-56).

Ekonominin kötü gidişatı ve şiddet eylemlerinin başedilmezliğinin yanı sıra, Şili'deki Allende, Küba'daki Castro gibi devrimci bir hükümetin Arjantin'de de kurulabileceği ihtimali askeri endişelendiren bir diğer durum olmuştur. Asker, silahlı gerillaların kendisine rakip olacağına dair bir saplantı geliştirmiştir. Bu saplantı, gerillaların gerçekten kazanacağı fikrine ve silahlı kuvvetlerin yok olup gideceğine dair bir senaryoya dönüşmüştür. Aslında mevcut iki önemli gerilla grubunun toplam silahlı militan sayısı 5.000 kadarken, Silahlı Kuvvetler'in 170.000 ve güvenlik güçlerinin 130.000 olduğu gözönüne alındığında bu sayının ne kadar tehdit oluşturabileceği anlaşılacaktır. Bu saplantı, ordunun müdahale etme isteğini etkileyen önemli bir neden olarak değerlendirilmektedir (aktaran Postacı, 2012: 141).

Ordu, mevcut sorunları çözmesi için iktidara bir ultimatoma göndermiştir: “*ya sorunları çöz ya da biz çözeceğiz*” (Gomez, 2001: 16). 1975 yılında, ordunun da baskısıyla Jorge Rafael Videla, Isabel Peron tarafından Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır. Videla atandıktan sonra, hem siyasi hem de ekonomik yıkıcılığı ortadan kaldırmak ve darbeyi görüşmek üzere gizli bir toplantı yapmıştır. Ordunun her bir kuvvet kolundan gelen temsilcilerden oluşan müdahale komitesi, darbeden aylar önce “Proceso de Reorganizacion Nacional”⁴⁶ (Ulusal Yeniden Örgütlenme Süreci) ile darbenin siyasal planını hazırlamışlardır. Darbenin yol haritası olan bu plan ile ekonomi bakanının kim olacağı gibi en kritik detaylara kadar karar verilmiştir (Battaglino, 2006: 140). “Proceso de Reorganizacion Nacional” ile çözüm sağlanacak olan başlıklar şu şekilde sıralanmıştır (Pion-Berlin, 1985: 57):

- Devletin temelini oluşturan temel değerlerin yeniden inşası,

⁴⁶The Act of National Reorganization, El Proceso olarak da bilinmektedir.

- Ahlak ve verimlilik,
- Ulusun özünü ve imajını yeniden inşa etme gereği,
- Yıkıcılığın kökünü kazımak,
- Ulus için dengeli, farklı sektörlerin katıldığı ve sorumluluk aldığı bir ekonomik gelişimin teşvik edilmesi,
- Temsili ve federal demokrasi,
- Arjantin halkının taleplerine uygun çözüm ve ilerleme.

Ordu verdiği ultimatomdan sadece 90 gün sonra Isabel Peron'u kansız bir darbe ile devirmiştir. Darbe her ne kadar kansız olsa da sonrasında yaşananlar insanlık tarihi açısından utanç verici olmuştur. Arjantin'de 1976-1983 yılları arasındaki döneme "Kırlı Savaş" adı verilmiştir.

Ordunun hazırlamış olduğu Ulusal Yeniden-Örgütlenme Süreci darbeye birlikte uygulanmaya başlamıştır. Bu noktada askeri iktidarın bu süreci niçin Ulusal Yeniden-Örgütlenme Süreci olarak adlandırdığını açıklamak oldukça önemlidir. Askeri cuntanın 1976 darbesinin nedenlerinden biri olarak gösterdiği komünizmi durdurma, 1960'larla birlikte Latin Amerika'da meydana gelen darbelerin hemen hemen hepsinde gerekçe olarak kullanılmıştır. Bu gerekçeyi, Ulusal Güvenlik Doktrini'nin Latin Amerika ülkelerinin siyasetine yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Orduların bu doktrin çerçevesinde en önemli görevleri "iç düşman"a karşı savaşmaktır -buradaki iç düşman da eski politik güçler ve komünist politik güçlerdir (Rojas, 1996)-. Hatta iç düşmana karşı savaşmak sadece orduların değil bütün kurumların görevi olarak addedilmiştir. İşte bu noktada gerek kurumları, gerek sivil toplumu uyum içerisinde hareket etmesini sağlayacak bir düzen oluşturmak için gerekli olan program Ulusal Yeniden-Organizasyon olarak belirlenmiştir.

1976 darbesinin gerekçeleri cunta tarafından şu şekilde ortaya konmuştur: Komünizmi durdurmak, kamu düzenini ve güvenliğini yeniden sağlamak ve ekonomiyi kurtarmak. Cunta, Arjantin'i, darbenin gerekçesi olarak gösterdiği bu durumlardan kurtarmak için reorganizasyon programı başlatmıştır. Reorganizasyon döneminde yaptıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Öncelikle var olan hukuki ve siyasi düzen ortadan kaldırılmıştır. Anayasa askıya alınmış, Ulusal Meclis dağıtılmıştır. Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Tüm eyaletlerin valileri görevlerinden alınmış ve yönetimler yerel askeri birlik komutanlarına verilmiştir.

Kent konseyleri ve eyalet meclisleri kapatılmıştır. Sendika faaliyetleri yasaklanmıştır. Çoğu kurumun başına yönetici olarak askerler getirilmiştir. (Örneğin, Buenos Aires'in ünlü operası Teatro Colon'un başına asker atanmıştır.) Çeşitli kurumlarda -yargı, yükseköğretim gibi- geniş tasfiyeler gerçekleştirilmiştir.

Remmer (1989a), 1976 darbesinin nedenlerini, derin ekonomik kriz ve artan gerilla hareketleri olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda Remmer, 1966 darbesiyle 1976 darbesinin farkını Arjantin'deki egemen grupların, 1976 darbesini çevreleyen olayları kapitalist toplumun temel parametrelerine 1966 darbesininkinden daha güçlü bir tehdit olarak algılamalarına bağlayarak yorumlamıştır (s. 28).

Cunta, General Jorge Rafael Videla, Amiral Emilio Eduardo Massera ve Tuğgeneral Orlando Ramon Agosti'den oluşuyordu. Askeri iktidar boyunca, 1976'dan 1981'e kadar beş yıl boyunca başkanlığı en fazla elinde tutan Videla olmuştur. Videla'dan sonra devlet başkanlığına Amiral Roberto Viola gelmiş fakat başkanlığı uzun sürmemiştir. 11 Aralık 1981'de Viola'nın yerine Amiral Carlos Lacoste gelmiş ve o da sadece 10 günlük bir süreç için devlet başkanlığı yapmıştır. 21 Aralık 1981'de ise General Leopoldo Galtieri 6 aylık devlet başkanlığında kalmıştır. 18 Haziran 1982'de General Alfredo Saint-Jean, 1 Temmuz 1982'de de emekli general Reynaldo Bignone devlet başkanı olmuştur. Devlet başkanlığı makamında askeri iktidar süresince, yani 7 yıl içinde, başkan değişiminin sıklığı dikkat çekici bir noktadır.

Cuntanın ilk faaliyetlerinden birisi ekonomi politikalarını düzenlemek olmuştur. Cunta, Peronizm döneminde hiper-enflasyon, ekonomik durgunluk ve sosyal huzursuzlukla ilişkili olan ücret-fiyat politikasından farklı bir politika izlemek istemiştir. Bu durumda da liberal felsefenin kontrolleri reddetmesi çok iyi bir tercih olarak değerlendirilmiştir (Pion-Berlin, 1985: 58). Askeri iktidarın ekonomi politikaları Ekonomi Bakanı Alfredo Martinez de Hoz tarafından dile getirilmiştir. Aslında Hoz, Isabel Peron döneminin de son ekonomi bakanı olarak görev yapmıştır. İlk izlenim, ekonomik önlemlerin Şili'deki gibi olacağını göstermiştir. Şili'de 1973 darbesinden sonra Chicago Boys olarak bilinen grup tarafından uygulanan ekonomi politikaları, Arjantin'e de yavaş yavaş uyarlanmıştır. Hayata geçirilen uygulamalar şöyledir (Munck, 1985: 58): Önceki 5 yıla göre reel ücretler yaklaşık %50 oranında azaltılmıştır; kamu hizmetlerinin ücretleri artırılmış ve bazı kamu hizmetlerine son

verilmiştir; dış ticarete engeller ve kısıtlamalar kaldırılmıştır; ithal ikamecilik yerine ihracata yönelik politika izlenmeye başlanmıştır; devlet harcamaları ve istihdam azaltılmıştır; devlete ait işletmeler yeniden özelleştirilmiştir.

Ekonomi politikalarındaki bu değişiklik ilk başlarda göstergelere olumlu yansıdıysa da sonradan Arjantin'i 2000'li yıllara kadar perişan edecek bunalıma yol açmıştır. Uygulanan ekonomi politikaları, ülke ekonomisini ilk etapta canlandırmıştır. Örneğin 1980'de enflasyon oranları %88'e inmiştir. 1976-1979 arasındaki dönemde de dış ödemeler dengesi fazlalık vermiştir. İlk başlarda yabancı sermaye girişinin cazip hale getirilmesi de ülke ekonomisini canlandırmış, ama 1981'de Arjantin ekonomisi için karanlık günler başlamıştır. Enflasyon oranları %100'ün üstüne çıkmış, sanayi sadece kapasitesinin yarısı kadar çalışır hale gelmiş ve reel ücretler 1970'tekinden daha alt düzeylere inmiştir (Skidmore vd., 2010: 270). Bunlarla birlikte bütçe açığı ve dış borçlar da artarak ekonomiyi resesyona sokmuştur. Özetle, Arjantin ekonomisi daha önceden de denenmiş ve başka ülkelerde de tanık olunan bir kısır döngü içinde kaybolmuştur. 1983'te askeri iktidar yerini demokratik iktidara bıraktığında karşısında, enflasyon oranının %1000'lere yaklaştığı, yabancı kredi kuruluşlarına bağımlılığın had safhada olduğu bir ekonomi bulmuştur.

Viola, Videla'dan iktidarı devraldığında, ekonomi politikasına yeniden yön vermeye çalışarak ve siyasal partilerle görüşerek Proceso sürecini değiştirmeye çalışmıştır. Viola açık askeri yönetimden ziyade bir başka formül bulmak istemiştir. Viola, askeri kurumların baskısını azaltacak bir yönetim şekli bulmanın gerekli olduğunu düşünmüştür. Bu yüzden askeri kurumlar ile durumdan hoşnut olmayan sivil sektörler arasında görüşmeler başlatmaya çalışmıştır. Jose Martinez de Hoz'un rolünü azaltmış ve iktidardaki askeri görünürlüğü azaltmak için daha çok sivil bakan atama konusunda hassas davranmıştır. Siyasal partilerle diyalog geliştirmek için bir forum oluşturmuştur. 1980'lerin başında ekonomideki kötü gidişatta işçi ve işverenlerin arasında çıkan anlaşmazlıkları önleyecek iş anlaşmaları uygulamaya çalışmıştır.

3.1.2.1. Falkland (Malvin) Adaları Sorunu

Askeri iktidar, diktatörlüğünü ülke sınırlarının dışına da çıkartmıştır. İlk olarak İngiliz Tahkim Mahkemesi 1977 yılında, öteden beri Arjantin ve Şili arasında anlaşmazlık konusu olan Nueva, Picton ve Lennox adalarının Şili'ye ait olduğuna dair bir karar verince, askeri iktidar 1978 yılında bu adaları işgal etmek için Egemenlik Operasyonu'na (Operacion Soberania) kalkışmış, durum, Papa'nın özel elçi olarak araya girmesiyle yatıştırılmıştır.

Kendi ülkesinde hızını alamayan askeri iktidar 1982 yılında bu kez, İngiltere ile aralarında 18. yüzyıldan beri çekişme konusu olan Falkland Adaları (Malvinas) sorununu gündeme getirmiştir. Aslında askeri iktidar 1976 yılında Falkland Adalarıyla ilgili görüşme taleplerini İngiltere'ye iletmış ve İngiltere ise oyalama taktiği uygulamıştır. Arjantin işgal planı hazırlığına girerek Şili'ye de gözdağı vermek istemiştir. 1981'in sonunda İngiltere, Güney Amerika'daki varlığını azaltmaya karar vermiş ve Arjantin ile Falkland konusundaki müzakerelere yeniden başlamak istediğini belirtmiştir. Müzakereler başlamadan önce 2 Nisan 1982'de Arjantin denizcileri adaya çıkmıştır. İşgalin İngiltere'ye baskı yapıp müzakereleri başlatacağı umulsa da, işler askeri iktidarın planladığı gibi gitmemiştir. Askeri iktidar, yanında duracağını umduğu ABD'den beklediğini bulamadığı gibi, büyük güçlerle savaşın eşiğine gelmiştir. 4 Haziran 1982'de Falkland tekrar İngiltere'nin eline geçmiştir (Torre, de Riz, 1993: 338-339). Falkland konusunda aldığı yenilgi, Arjantin ordusu için tam bir felaket olmuştur (Stepan, 1988: 87). Askeri iktidarın bu şekilde saldırganlaşmasının altında yatan en önemli neden, karşılaştığı siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarla baş edememesi olarak değerlendirilebilir.

3.1.3. Askerin İktidardan Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş

30 Ekim 1983'te Arjantin'de hem devlet başkanlığı için hem de ulusal kongre için seçim yapılmıştır. Seçimlere Radikal Parti, Peronist Parti, Muhafazakar Parti, Katolik Parti ve Sosyalist Parti katılmıştır. Ordu seçimlere müdahale edememiş, Devlet başkanlığı için yapılan seçimde Radikal Parti adayı Raul Alfonsin ile Peronist PJ adayı Italo Luder yarışmış ve Alfonsin, başarılı bir seçim kampanyası yürüterek kitleler üzerinde oldukça iyi bir etki bırakmıştır. Seçim kampanyası sırasında

Peronistlerin seçimi kazanması halinde askerlere cezai dokunulmazlık sağlayacaklarına dair bir dedikodu çıkmış ve bu durum askerden bıkmış olan halkın Peronistlere olan güvenini kırıp oylarını Alfonsin'e yöneltmelerini sağlamıştır. Alfonsin, aynı zamanda Peronist işçi sınıfının da oylarını kazanmıştır. Alfonsin aldığı %50,5 oy oranıyla neredeyse 10 yıl aradan sonra Arjantin'in sivil ve seçilmiş devlet başkanı olmuştur.

Alfonsin 1989'a kadar görevinde kalmıştır. Bu süreç, Arjantin için yeni bir dönemi başlatmıştır. Yeni dönem, Philip'in de ifade ettiği gibi "*yarım yüzyıldır ülkenin siyasal hayatına egemen olan iki etkin gücün, Peronizm ve ordunun öncülüğünün sona erdiğini gösteriyordu.*"(Philip, 1985:154).

1930'dan beri siyasi istikrarsızlık çemberinde dönen, kısa sivil yönetimlere karşılık uzun askeri iktidarların yaşandığı Arjantin'de, 1983 yılında sivil bir başkan olarak seçilen Alfonsin'den beklentiler oldukça yüksek tutulmuştur. Alfonsin, askere karşı oldukça mesafeli bir duruş sergilemiştir. Proceso dönemi gerek ekonominin kötü yönetilmesinden, gerek insan hakları ihlallerinden, gerekse Falkland Adaları konusunda yaşananlardan dolayı orduyu halkın gözünde tüketmiştir. Alfonsin'in orduya karşı tutumu, ordunun siyasi gücünü azaltmayı amaçlamış, bu doğrultuda acemi askerlerden 50.000 kişiyi çıkararak askeri insan gücünü %75 oranında azaltmış, sınır ve kıyı muhafızlarının ordu ve donanmasını kaldırmış, Askeri Fabrika'nın (Fabricaciones Militares) başına ilk kez sivil bir kişiyi getirmiş, Proceso döneminde gözaltılarla ünlenen Deniz Harp Okulu'nu başkentten uzak bir yere taşımış, Birinci Kolordu'yu kaldırmış ve Buenos Aires'teki merkezini kapatmış ve Ordunun bütçesinde kısıntıya gitmiştir (Mani, 2015:6).

Alfonsin'in yaptığı yukarıdaki değişikliklerden ilk üçünün askerin ayrıcalıklarını kısıtlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Son ikisi ise, özellikle darbe yapılmasında etkili olan Birinci Kolordu'nun parçalanması açısından hem siyasal hem de sembolik öneme sahiptir. Stepan'ın belirttiği gibi, Alfonsin döneminde sivil-asker ilişkilerinde ciddi bir meydan okunma yaşanmış ve neredeyse tüm askeri ayrıcalıklar kaldırılmıştır (Stepan, 1988:115).

Alfonsin'e askeri iktidardan ciddi ekonomik sorunlar miras kalmıştır. Yüksek enflasyon, ciddi dış borçlar, reel ücretlerin düşmesi ve sanayideki çöküş Alfonsin

iktidarı için ciddi sorunlar olarak ele alınmıştır. Sivil iktidar ekonomik sorunlarla baş edebilmek için Aralık 1983'ten Haziran 1985'e kadar "Austral Plan" adı verilen bir politika uygulamıştır. Bu dönemde, saf liberal program bir kenara bırakılarak dış borçları erteleyen ve kamu harcamalarını artıran devletçi bir ekonomik program tercih edilmiştir. Bu ekonomik plan, 1989'da ülkeyi ciddi bir hiper-enflasyon krizine sokmuştur.

3.1.3.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri

Alfonsin döneminin sivil-asker ilişkilerine dair en önemli icraatı cunta yargılamalarına başlanmasıdır. Alfonsin'in ordu ile ilgili yaptırımları ve cunta yargılamaları askere oldukça ağır gelmiştir. 1987 yılında bir askeri ayaklanma yaşanmıştır. Bu ayaklanmada askerlerin temel talebi yargılamaların durdurulması yönünde olmuştur (Akdağ, 2006: 74). Asker bu ayaklanmayla aynı zamanda sivil iktidarın asker-sivil ilişkileri alanındaki politikalarına da tepki göstermiştir. Ayaklanma Paskalya haftasına denk geldiği için Paskalya Ayaklanması olarak da bilinmektedir. Stepan, askerinin bu isyanının dört temel olayı görünür hale getirdiğini belirtir (Stepan, 1988: 115-116):

1. Alfonsin hem sivil toplumdan hem de siyasal toplumun büyük partilerinden ciddi destek almıştır.
2. Pek çok generalin niyeti Alfonsin'i desteklemek olsa da, askeri isyanları bastırmak için çok bir şey yapamamışlardır.
3. Askeri isyanlardan sonra birçok general askeri hiyerarşinin çökmüş olduğunu görmüştür.
4. Kötüleşen bir askeri durumla karşı karşıya kalan Alfonsin, önceden planlandan daha geniş kapsamlı bir affi hızlıca ilan etmek durumunda kalmıştır. Bu af, Paskalya Ayaklanması'ndan yaklaşık iki ay sonra çıkarılmıştır.

1988'de sonuçlanan ilk yargılamalarda 40 kişi 17 yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır. Yargılamalara Carlos Menem (1989-1999) döneminde çıkartılan af ve dokunulmazlık yasalarıyla ara verilmiş olsa da sonrasında bu yasalar iptal edilmiştir. Nestor Kirchner (2003-2007) zamanında yargılamalar tekrar başlanmış ve Cristina Fernandez de Kirchner (2007-2011) döneminde devam etmiştir. Ekim 2010'a kadar

748 eski subay yargılanmış ve 81'i mahkum edilmişti. Cunta sorumluları; cinayet, adam kaçırmaya, kayıp, işkence, bebek hırsızlığı gibi suçlardan dolayı ömür boyu hapse varan cezalar almışlardır. Örneğin, askeri iktidarda başkanlık yapmış bir general olan Meseala Bignone, 25 yıla mahkum edilmiştir (Pion-Berlin, 2011a; Kılınç, 2013a: 296).

Alfonsin, askeri iktidar döneminde yaşanan kayıplarla ilgili Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon (CONADEP) adında bir komisyon oluşturmuştur. CONADEP "Nunca Mas" (Bir Daha Asla) adıyla yayınladığı raporda 1976-1983 yılları arasında 8.960 kişinin öldürüldüğü ya da kaybedildiğini, devletle yakın bağları olduğu bilinen Triple-A örgütü tarafından 458 kişinin öldürüldüğü ve yaklaşık 600 kişinin de kaybedildiğini belirtmiştir.⁴⁷ Askeri iktidarın 25.000 silahlı elemanının bulunduğu ve 15.000'inin öldürmeye teknik bakımdan yeterli ve ideolojik bakımdan eğitilmiş olduğu ifade edilmiştir.

Demokrasiye dönüş sürecinde Arjantin için önemli olaylardan birisi de insan hakları örgütlerinin yaptıkları eylemlerdir. Bunların en ünlüsü de "Madres de Plaza de Mayo" (Mayıs Meydanı Anneleri)'dir. Mayıs Meydanı Anneleri, 1977 yılından 2006 yılına kadar askeri iktidar döneminde "kaybedilen" çocukları için her perşembe günü toplanıp yürüyüş yaptılar. Bu eylemleriyle dünya çapında tanınır hale gelmişlerdir. 1976 darbesinin 30.yılında, 24 Mart 2006 "Gerçeği ve Adaleti Anma Günü" (Dia de la memoria por la Verdad y la Justicia) olarak ilan edilmiştir.

⁴⁷ Arjantin'de bu dönemdeki 'kayıp'larla ilgili bir film önerisi: "La Historia Oficial"/ "Resmi Tarih" (1985), Yönetmen: Luis Puenzo.

3.2. Brezilya’da Askeri Darbeler

“Bu darbe, (1964) Batı’nın komünizme karşı en büyük zaferi; Küba’nın nükleer silahtan arındırılmasından da Berlin Duvarı krizinden de daha büyük!”

ABD’nin Brezilya Büyükelçisi Lincoln Gordon

Hem diğer Latin Amerika ülkelerinden hem de bu çalışma kapsamında ele alınan Arjantin ve Şili’den farklı olarak Brezilya⁴⁸, Portekiz’in sömürgesi olmuştur. Yine Brezilya’nın bağımsızlığını elde etme süreci de, diğer Latin Amerika ülkelerinden farklılık arz etmektedir. Napolyon Avrupa’da işgallere başladığı sırada, Portekiz Kralı VI. Joao Brezilya’ya taşınmış ve 1815 yılında burada Portekiz, Brezilya ve Algarve Birleşik Krallığı kurmuştur. 1821’de Portekiz’deki iç karışıklığı düzeltmek için dönerken yerine oğlu Prens Pedro’yu bırakmıştır. Portekiz, Brezilya’daki hükümeti lağvettiğini açıklamış ve Pedro da çok geçmeden Portekiz’e çağırılmıştır. Pedro bu çağrıya uymayıp Brezilyalılar’ın da desteğini alarak 1822 yılında Brezilya’nın bağımsızlığını ilan etmiş ve ilk imparator olmuştur.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra monarşik yönetime devam eden tek Latin Amerika ülkesi Brezilya olmuştur (Hartlyn ve Valenzuela, 2008: 108). I. Dom Pedro’nun iktidarı 1822’den 1831 yılına kadar sürmüştür. Pedro’nun 1831 yılında bir dizi nedenden dolayı Portekiz’e dönmesi gerektiğinde yerine 5 yaşındaki oğlunu bırakmıştır. Oğul Pedro’nun, yani II. Dom Pedro’nun yaşından dolayı ülkeyi 10 yıl kral naibi yönetmiştir. II. Dom Pedro 1831’den 1889’a kadar, ilk 10 yılı da sayıldığına, tam 58 yıl yönetimde kalmıştır. II. Dom Pedro’nun en önemli uygulaması köleliği kaldırmak olmuştur. 1850’de ilk önce köle ticaretini yasaklamıştır. Ardından da 1871 yılında Özgür Doğum Yasasını çıkartmıştır. 1888’de çıkarttığı Altın Yasa ile kölelik tamamen kaldırmıştır. Ama bu büyük karar II. Dom Pedro ile plantasyon sahiplerini karşı karşıya getirmiştir. Köle emeğinden mahrum kalacak olan plantasyon sahipleri ordu içinden kendilerine destek aramışlardır. Bu düzenlemelerden cesaret alarak kaçmaya çalışan ya da efendilerine karşı başkaldıran kölelerle ilgilenme görevi orduya havale edilmiştir. 1887’de ordu

⁴⁸ Brezilya, geniş yapraklı ağaçların tahtası anlamına gelmektedir (Gunther, 1971:27).

bu görevi daha fazla yürütmeyi reddetmiştir. Kısacası kölelik, İmparatorluğun büyük bir sorunu haline gelmiştir.

İmparatorluğun bir diğer büyük sorunu, 19.yüzyılın başından beri yükselen cumhuriyetçilik olmuştur. Cumhuriyetçi Parti 1871 yılında eski liberaller tarafından kurulmuştur. Cumhuriyetçilik, daha çok toprak sahiplerinin, tüccarların ve meslek sahibi kişilerin oğulları arasında popüler bir akım olmuştur. Bu grup cumhuriyetçiliği köleliğin kaldırılmasıyla birleştirmişlerdir. Cumhuriyetçilerin temel isteği, doğrudan seçilen bir başkan, ikili yasama organı ve federalist ilkelere göre düzenlenmiş bir cumhuriyet olmuştur (Skidmore ve Smith, 2010:314). Brezilya'nın siyasi tarihine ait dönemleştirme tablo 3.4 ile gösterilebilir.

Tablo 3.3 Brezilya'nın Siyasi Tarihi

1808-1821	Dom Joao VI'ün gelişi
1822-1889	İmparatorluk Dönemi
1889-1930	“Eski Cumhuriyet” ya da “Birinci Cumhuriyet” Dönemi
1930-1964	I.Dönem (1937-1945): Estado Novo-Yeni Devlet (New State) II. Dönem: II.Cumhuriyet 1945-1964
1964-1985	Askeri İktidar
1985-	Demokrasiye Dönüş

Brezilya ulusal birliğini sağlamaya çalıştığı süreçte birçok savaş ve iç karışıklık yaşamıştır. Örneğin, Uruguay ve Paraguay'la savaşmış ve galip çıkmıştır. Yine büyük toprak sahiplerine karşı kölelerin ve mestizoların⁴⁹ ayaklandığı Cabanagem Ayaklanması olarak bilinen ve 5 yıl süren bir eylem yaşanmıştır. Bütün bunlar Brezilya ordusunun kurumsal olarak güçlenmesini sağlamıştır. Brezilya ulusal birliğini sağladığında, ordusu da büyük bir testten geçmiş, deneyim kazanmış ve

⁴⁹ Mestizo, genelde melezler için kullanılmaktadır.

gücü artmıştır. Donanması hakkında o zamanlar için dünyanın en güçlü 5 donanmasından biri olduğu söylenmektedir (Kılıç, 2013a: 123-124). Paraguay Savaşı için Rouquie (1986), Brezilya ordusunun tarihinde bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir: “*Vatanın koruyucuları’ haline gelen bu ordunun subay kadroları bundan böyle oldukça yüksek perdeden ve azarlayıcı tonda konuşmaya başlayacaklardı.*” (s. 70).

3.2.1. Askeri Darbeler Tarihi

Brezilya’da 1889-1985 yıllarını kapsayan süreçte 5 askeri darbe yaşanmıştır. 96 yıllık bu süreçte yaşanan askeri darbelerden ilk ikisi II. Dünya Savaşı öncesinde, üçüncü darbe II. Dünya Savaşı bitiminde Estado Novo’dan demokrasiye geçişte, son iki darbe ise 1954 ve 1964’te yaşanmıştır. Bu darbelerle ilgili olarak ilk askeri darbeye birlikte cumhuriyetin kurulduğunu, ikinci askeri darbeye oligarşinin siyasi iktidar tekelinin yıkıldığını, üçüncü askeri darbeye Getulio Vargas’ın sivil diktatörlüğünün son bulduğunu, 1945 sonrasındaki iki darbede ise ülkede radikal dönüşümler yapılmasına karşı çıkan, yeni toplumsal muhalefeti ezen ve kurulu düzeni korumaya yönelik tutucu süreçler yaşandığı söylenebilir.

3.2.1.1. İlk Darbe ve “Eski Cumhuriyet” ya da Birinci Cumhuriyet Dönemi: 1889-1930

Brezilya’nın cumhuriyete geçişi bir darbe ile gerçekleşmiştir. Darbeye neden olan asıl olay köleliğin kaldırılmasıdır. Köleliğin kaldırılması, kardeş kurum monarşiyi aşağı doğru sürüklemiştir. Köle emeği, plantasyon⁵⁰ sahipleri için oldukça önemliydi. Nitekim yaşanan darbe de köleliğin, İmparatorluğun garantisi olduğunu göstermiştir. Bunun yanında kahve yatırımcılarıyla, hükümetin kendilerine tanıdığı ayrıcalıktan dolayı şeker yetiştiricileri karşı karşıya gelmiştir. Plantasyon sahipleri durumdan hoşnut olmadıklarını, özellikle köleliğin kaldırılması noktasında, tepki vererek göstermişler ve cumhuriyetçilere katılmışlardır. Bu durum önceki 60-70 yıl boyunca

⁵⁰ Plantasyon, tropik ya da astropik bölgelerde, niteliksiz ya da az nitelikli işçilerle tarım yapılan büyük çiftlik anlamına gelmektedir. Terimin ortaya çıkışı, Güney Amerika’nın sömürgeleştirilme döneminde, köle emeğine dayalı tarımın temel ekonomik yapı olduğu döneme rastlar.

bölgesel elitlerin çıkarına hizmet eden monarşinin artık varlık nedenini kaybettiğini göstermiştir. Plantasyon sahiplerinden başka monarşiden memnun olmayan bir de subaylar vardı. Birçok genç subay orta sınıftan ya da aristokratik ailelerden gelmekteydi ve bu genç subayların da aileleri -daha doğrusu babaları- çeşitli nedenlerden dolayı monarşiden hoşnut değillerdi. (Keen, 1992: 234).

Bu dönemde ordunun hoş tutulmaması, düşük ücret alması, kötü eğitilmiş ve kötü donatılmış olması İmparatorluğa karşı tavırda etkili olmuştur. Bu koşullar altında, iktidara uzanan yolun hayli uzağında olan Brezilyalı askerler, köleciliğe karşı çıkmak ve içtenlikle cumhuriyetçi olmak gibi düşünceleri benimsemişlerdir (Rouquie, 1986: 78). Bir yandan da pozitivizmin orduyu etkilediğini belirtmek gerekir.

Yukarıda sayılan sorunlar cumhuriyetçileri, köle sahiplerini, subayları bir araya getirmiştir. 1889 Temmuz’unda liberal bir bakan, İmparatorluğu ayakta tutabilmek adına içinde oy hakkı, bölgelere özerklik ve toprak reformu olan bir reform önerdiyse de bu son gayret de işe yaramamıştır. 15 Kasım 1889’da harekete geçen ordu Benjamin Constant ve Marshal Floriano Peixoto başkanlığında hükümeti devirdiğini ve cumhuriyet ilan ettiğini açıklamıştır. Marshal Deodoro da Fonseca yeni cumhuriyetin geçici başkanı olarak ilan edilmiştir. Darbe çok az bir dirençle karşılaşmıştır. Bu olay, yukarıdan gelen bir devrime benzetilmiştir.⁵¹ II. Dom Pedro bile darbeye karşı koymadan görevini teslim etmiştir. İktidar artık sıkı bir şekilde ticaret ve toprak elitleri ve askerinin eline geçmiştir. Yapılan düzenlemelerle, Orduda dayak cezası kaldırılmış, oy hakkını kullanabilmek için mülk sahipliği şartı okur-yazarlık ile değiştirilmiş, 1891 yılında Kilise ve devlet ayrılmış ve laik bir birliktelik sağlanmış, 1891 yılında da yeni bir anayasa yapılmıştır (Keen, 1992: 234-235)

1891 Anayasası, ABD Anayasası’na çok benziyordu (Hartlyn ve Valenzuela, 2008: 108). Yeni anayasanın özellikleri şöyle sıralanabilir: Eyaletlere geniş özerklik tanıyacak federatif yapıda bir sistem, Kilise ve devletin ayrılığı, erkeklere oy hakkı, tüm yurttaşlara temel haklar ve ölüm cezasının kaldırılması, kuvvetler ayrılığına dayalı Amerikan modeline benzer bir başkanlık sistemi. Burada eyaletlere tanınan geniş özerklikle ilgili bir kaç noktaya değinmek gerekir. ‘Eski Cumhuriyet’ süresince

⁵¹ 1889 askeri müdahalesinin devrim mi yoksa darbe mi olduğu çoğu kaynakta tartışılmaktadır. Tez kapsamında tanımlanan darbe ve devrim kavramlarından yola çıkarak Brezilya’daki 1889 askeri müdahalesinin devrim olduğunu söylemek mümkündür.

eyaletlere tanınan bu geniş özerklikten dolayı yerel düzeyde Coronelismo⁵² adı verilen bir yönetim sistemi oluşmuştur. Bu sistem, eyaletlere politikalarını merkezden bağımsız olarak belirleme hakkı tanımıştır. Aslında bu sistemle birlikte 1889 darbesine destek veren büyük toprak sahipleri istediklerini elde etmiştir.

1891 Anayasasında orduyla da ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Anayasanın 14. maddesine göre, Brezilya ordusu, kanun ve düzeni sürdürmek ve anayasal üç kuvvetin güvencesi olmaktan sorumlu, daimi bir ulusal kurum ve sistemin moderatörü olarak tanımlanmıştır. Devlet başkanının emrinde olmasını da başkanın yasal sınırları içinde kalması koşuluna bağlayarak, orduya bir tür başkanı denetleme hakkı vermiştir. Fakat eyalet sistemi içerisinde eyaletlere zaten kendi ordularını kurma hakkı tanındığı için, orduya verilen başkanı denetleme hakkı çok da önemli görülmemiştir (Kılıç, 2013a: 129).

Anayasanın eyaletlere tanıdığı özerklik, birçok eyaletin ekonomik gelişiminde avantaj sağlamıştır. Örneğin, o dönemde Sao Paulo'nun dış borcunun Brezilyanın borcundan oldukça fazla olduğu belirtilmektedir. Ekonomik gelişmişlik konusunda değerlendirilebilecek bir diğer parametre olan nüfus ise, Sao Paulo'da 1890 ile 1920 arasında 3 kat artmıştır. Sao Paulo'nun yanı sıra Minas Gerais, Rio Grande do Sul ve Rio de Janeiro da büyük gelişim göstermiştir. Tarımsal üretimin %60'ı, et ve sanayi üretiminin %70'in ve bankacılığın %80'ine bu dört eyaletin sahip olduğu görülmektedir. Bu sistemin Brezilya içinde Brezilyalar yarattığı söylenebilir. Her eyalet üstün olduğu üretim alanıyla kendini var etmiştir. Fakat her eyalet de yukarıda belirtilenler kadar kadar şanslı olamamıştır. Bazı eyaletler diğer ülkelerle rekabet edememiş ve daha da yoksullaşmışlardır. Kısacası Cumhuriyetin getirmiş olduğu sistem belli bir süre sonra eyaletler arası derin uçurumlara da neden olmaya başlamıştır. Ekonomik eşitsizliğin yanında eyaletler arasında politik bütünleşme sağlanması da sorun olmuştur (Skidmore ve Smith, 2010: 322; Kılıç, 2013a: 135).

⁵² Coronelismo: “Eyalet yönetimlerinin, ekonomik ve toplumsal gücü elinde tutan yerel seçkinlerce belirlendiği ve merkezi devletin kurum, kural ve kadrolarının da buna bağımlı olarak oluştuğu politik sistem (Eşraf hegemonyası)” (Kılıç, 2013a: 129). Kelime anlamı olarak ‘coronel’ albay demektir. ‘Coronel’ ünvanı bazen fahri olarak verilebilmekteydi; yani illa ki bir asker ya da toprak sahibi olmaya gerek yoktu. Özellikle 1870’ten sonra ‘coronel’, politik bir patron, etkili bir avukat ya da bir rahip olabilirdi (Keen, 1992: 235).

Bu gelişimlere paralel olarak, sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı gibi sosyal yapıyı etkileyecek değişimler de beraberinde gelmiştir. Sanayileşmenin artması işçi sınıfının da gelişmesini sağlamıştır. Örneğin 1920 yılında Rio de Janeiro ve Sao Paulo'daki toplam işçi sayısı 1 milyona yaklaşmıştır. Kentleri tercih eden işçiler, kentlerin çevresinde gecekondu oluşturmuşlar ve kentlerin alt yapı sorunları da ortaya çıkmıştır. Nüfus artışına bakıldığında, 1890 yılında 14 milyonun üstünde olan sayı 1920'ye gelindiğinde 30 milyonun üstüne çıkmıştır. Brezilya Avrupa'dan, özellikle de Portekiz ve İtalya'dan göç almış, sanayici, bankacı, tüccar, girişimci gibi çeşitlenen meslek gruplarıyla yeni tür toplumsal tabakalar oluşmaya başlamıştır.

Brezilya'nın 1889 darbesiyle yerleştirmiş olduğu siyasi mekanizma I. Dünya Savaşının hemen sonrasında bozulmaya başlamıştır. 1890'larda Cumhuriyetçiler tarafından yaratılan sistem aynı şekliyle uzun süre muhafaza edilememiştir. "Eski Cumhuriyete" muhalefet giderek yükselmiş ve her çevreden eleştiriler gelmiştir. Bu durum Meade'nin (2010) sıraladığı gibi, askerlerin ayaklanmalarıyla, eyaletler arası yaşanan çatışmalarla, yazar ve sanatçıların hareketleriyle kendini göstermiştir (ss. 127-132).

Biraz daha ayrıntıya girmek gerekirse, eleştirilerin en fazlası "Eski Cumhuriyet" dönemi içerisinde doğanlardan gelmiştir. Bunların birçoğunu hukuk eğitimi almış kişiler oluşturmuştur. "Eski Cumhuriyete" hizmet edenleri yozlaşmışlıkla suçlamışlardır. Yine suçlamalarını Brezilya'nın henüz liberalizme hazır değilken cumhuriyetçiler tarafından dayatılması üzerinden yürütmüşlerdir. Onlara göre, gerekli değişiklikler Brezilya'nın ekonomik, siyasal ve sosyal yapısına uygun yapılmalıydı. Brezilya'nın problemlerini yine kendisinin tanımlaması ve çözmesi gerekirdi. Bu grup kendini "Brezilyalı gibi düşünen Brezilyalılar: Amerikan, Latin ve Tropik"⁵³ olarak tanımlamıştır. Grupta, sosyolog ve avukat Oliveira Vianna, yazar ve eleştirmen Alceu Amoroso Lima, yazar ve siyasetçi Gilberto Amado gibi değişik mesleklerden ve toplum önünde bulunan kişilerin olduğu görülmektedir. Eski bir cumhuriyetçi olan Alberto Torres, grubun akıl hocalığını yapmıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 322-323).

⁵³ "Brazilians who think like Brazilians: American, Latin, and tropical"

Sistemin işleyişi 1930 Ekim'ine kadar devam etmiştir. Bu zaman zarfında da askerle siyasi sistem arasında her zaman bir gerilim yaşanmıştır. Bu gerilimlerden en önemlisi “Tenentismo”⁵⁴ denilen harekettir. Burada Tenentismo hareketinden biraz daha ayrıntılı bahsetmek gerekir.

Tenentismo Hareketi

Tenentismo hareketi kapsamında subaylar iki girişimde bulunmuştur. İlki, 5 Temmuz 1922; ikincisi, birincisinin yıl dönümü olan 5 Temmuz 1924'te yaşanmıştır. Birincisi hemen bastırılırken, ikincisi 1927 yılının Şubat ayına kadar sürmüştür. Ayaklanmanın doğrudan nedenleri arasında çok tartışmalı ve karışık bir başkanlık seçimi sorunu ve yeni seçilen başkana atfedilen mektuplarda (sonradan bunların sahte olduğu ortaya çıkacaktır) orduya “hakaret edilmesi” gibi olaylar bulunmaktadır (Rouquie, 1986: 116). Asıl neden ise daha derindir. Brezilya ordusu bu süreçte gerek eğitim, gerek profesyonelleşme, gerek kurumsal yönden bir dizi gelişme yaşamıştır. Brezilya ordusunun eğitimi -tüm Latin Amerika'da olduğu gibi- Alman ve Fransız askeri danışmanlar tarafından verilmiştir. 1919'da çağırılan Fransız bir danışman 1939'a kadar Brezilya ordusunun tepeden tırnağa değişmesine neden olmuştur. Eğitim almak üzere Avrupa'ya oldukça fazla sayıda asker gönderilmiştir. Örneğin 1905 ile 1912 yılları arasında 30⁵⁵ civarında Brezilya subayı eğitimlerini tamamlamak üzere Alman ordusuna gönderilmiştir (Rouquie, 1986: 89-90). Kısacası Brezilya ordusu üzerinde Avrupa etkisi subayları sarmaya başlamıştır. Avrupa standartlarında eğitim gören genç subayların, üst rütbedekileri oligarşi ile bütünleşmiş görmeleri, Avrupa'dan göç ve diğer ilişkilerle gelen yeni görüşlerin ordu içinde yayılmasının, genç subayların ayaklanmasında önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. (Kılıç, 2013: 137).

İlk ayaklanma 5 Temmuz 1922'de Rio de Janeiro ve Sao Paulo'da gerçekleşmiştir. Ayaklanmayı, Başkan Epitacio Pessoa'nın yüksek rütbeli bir subayı hapse atması

⁵⁴ Tenentismo: Teğmenler Hareketi

⁵⁵ Almanya'ya eğitim için gönderilen subay sayısı McCann'ın kitabında 34 olarak belirtilmiştir. Bu 34 subay Brezilya'ya döndüklerinde ordu içerisinde etkin rollerde bulunmuşlardır. Hatta bu subaylar “Genç Türkler” lakabını almışlardır. Önceleri, “Turco”- Türk lakabı Ortadoğulu göçmenleri aşağılamak için kullanıldığından, bu lakaba sıcak bakmamış olsalar da sonradan benimsemişlerdir (McCann, 2004, 160).

tetiklemiştir. Ayaklanma bastırılırken; 16 subay öldürülmüş; bin kadar askeri öğrenci ordudan atılmış ve birçok subay sürgüne gönderilmiştir. İkinci ayaklanma, birincisinin yıl dönümünde, 5 Temmuz 1924'te başlamıştır. İlk ayaklanmaya göre oldukça uzun sürmüştür. İkinci ayaklanma Sao Paulo ve Rio Grande do Sul'da başlamıştır. Sao Paulo subaylar tarafından ele geçirilse de rejim yanlısı ordu birlikleri kenti geri almıştır. Ayaklanan subaylar pes etmeyerek 2 yıl süren gerilla savaşı başlatmışlardır. Bu 2 yılın sonunda ise ayaklanan subaylar Bolıvyaya sığınmışlardır.

İsyancı subaylar, kendileriyle ilgili acil gördükleri değişim taleplerini dile getirmişlerdir. Bu talepler, çağ dışı kalmış eğitim için reform, eski silahların yeni teknolojik silahlarla değişmesi, terfi koşullarının düzeltilmesi gibi daha çok mesleki ve kurumsal taleplerden oluşurken, bunların yanında ekonomik ve sosyal dönüşüm isteklerini de dile getirmişlerdir. Bunun için, Brezilya'nın sosyal ihtiyaçlarına cevap veren adil bir seçim yapılmasını önermişlerdir (Skidmore ve Smith: 2010: 323).

Tenentismo hareketi ilk bakışta başarısız olmuş gibi görünse de Brezilya siyasi tarihini etkilemiştir. Ayaklanmalar Brezilya için yeni bir dönem açmıştır. Bu yeni dönem kendisine 1930 darbesiyle yol bulmuştur.

Rouquie'nin (1986) Tenentismo'nun Brezilya siyasi tarihine olan etkisi ile ilgili görüşleri şöyledir:

Tenentismo gerek muhafazakar otoriter kesimler gerek devrimci sol üzerindeki etkisiyle, XX. yüzyıl Brezilya tarihine damgasını vurmuş ve Birinci Cumhuriyet'in sonunu hazırlamıştır: Jorge Amado'nun macerasını anlattığı "umut atlısı" Luis Carlos Prestes orduyu terk ederek komünist partinin genel sekreteri olurken, başka eski tenente'ler de 1964'de kurulan askeri rejimin esin kaynağını oluşturacaklar ve bu rejimi yöneteceklerdir (s. 117)

3.2.1.2. 1930 Darbesi ve Getulio Vargas Dönemi

Eski Cumhuriyet'le birlikte eyaletlerde coronelismo sisteminin oluştuğundan yukarıda bahsedilmişti. Coronelismo, büyük plantasyon sahibinin aynı zamanda eyalet yönetimi de üstlendiği bir sistem oluşturdu. Kısaca, eyalette büyük toprak sahibinin yönetimi söz konusuydu. Aslında aynı durum federal devlette de

geçerliydi. Brezilya'nın en büyük ve en güçlü iki eyaleti Sao Paulo ve Minas Gerais'in büyük toprak sahipleri federal devleti yönetmekteydi. Bu iki büyük eyalet 'cafe com leite'⁵⁶ olarak bilinirdi. Yani bu iki büyük eyalet, ekonomilerinin dayalı olduğu ürünlerle adlandırılıyorlardı. Sao Paulo eyaleti 'kahve', Minas Gerais de 'süt' sözcüğünün işaret ettiği hayvancılıkla eşleştirilmişti (Meade, 2010:123).

1889-1930 yılları arasında Brezilya'da 13 devlet başkanı görev yapmıştır. Bunların ikisi, Deodoro da Fonseca (Şubat 1891-Kasım 1891) ve Floriano Peixoto (1891-1894) askerdi. Geri kalan 11 devlet başkanının 9'u Sao Paulo ve Minas Gerais'den seçilmiştir. Aşağıda tablo 3.4'te bu iki eyaletten seçilen devlet başkanları gösterilmiştir.

Tablo 3.4 1889-1930 Yılları Arasında Sao Paulo ve Minas Gerais Eyaletlerinden Seçilmiş Olan Devlet Başkanları

Sao Paulo Cumhuriyet Partisi (Republican Party of Sao Paulo)	(Minas Gerais Cumhuriyet Partisi (Republican Party of Minas Gerais)/ Minerio Cumhuriyetçi Parti (Minerio Republican Party))
Prudente de Morais: 1894-1898	Alfonso Pena: 1906-1909
Campos Sales: 1898-1902	Venceslau Bras: 1914-1918
F.P. Rodrigues Alves: 1902-1906	Delfim Moreira: 1918-1919
Washington Luis: 1926-1930	Epitacio Pessoa: 1919-1922
	Artur Bernardes: 1922-1926

Yukarıdaki tablo 3.4'de de gösterildiği gibi, ulusal düzeyde iktidar aslında birkaç büyük eyaletin elindeydi. Bu siyasal iktidarlar daha çok ekonomik anlamda ülkeyi geliştirecek politikalar üretiyordu. Hatta bu politikalarda da kendi eyaletlerini kayırıyorlardı. Sosyal yönden ise, sanayileşmenin getirdiği yeni toplumsal yapıya ayak uyduramadılar. Toplumdaki yeni sınıf ve tabakalara kapalıydılar. Örneğin sendikaları komünist yapı olarak değerlendirdiler. 1926 yılında devlet başkanı olan

⁵⁶ 'Kahve ve süt'

W. Luis, Sao Paulo Valisi'ymen "işçi, polis meselesidir" demişti. Başkanlık kabinesinde işçi sınıfı, eğitim, sağlık ya da sosyal refah için bir bakan yoktu (Levine, 1999: 90-91)

1929 Ekonomik Bunalımı kıtadaki diğer ülkeler gibi Brezilya'yı da olumsuz etkilemiştir. Özellikle ekonomide önemi büyük olan kahve ihracatçıları krizden daha fazla etkilenmişlerdir. Devlet, kahveyi destekleme garantisi vermiş ve bu durum birçok insanda kesin kar beklentisi yaratmıştır. Ne var ki kriz, kahve fiyatlarının birden bire düşmesine neden olmuştur. Kredi çekerek kahve üretimi yapanlar, düşen fiyatlar ve azalan tüketim nedeniyle kendilerini bir borç batağı içinde bulmuşlardır. Hükümetten destek bekleyen ve borçlarının ertelenmesi için çağrıda bulunan kahve yetiştiricilerine Başkan Luis'ten olumlu yanıt gelmemiştir (Fausto, 1999: 187). Luis çözüm için toplumun onaylamadığı bir ekonomi politikasını uygulamaya karar vermiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 324). Yaşanan bu kriz 'cafe com leite'nin 'cafe'sinde, yani Sao Paulo'da huzursuzluğu artırmıştır.

Askeri ayaklanmalar, eyaletler arası çatışma, sanayileşmenin getirdiği toplumsal yapının siyasetin dışında kalması, muhalefetin giderek artması ve 1929 Ekonomik Bunalım artık 'eski cumhuriyet'in miadını doldurduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1 Mart 1930'da yapılan başkanlık seçimlerinde Rio Grande do Sul'dan aday olan Getulio Vargas'a karşılık Sao Paulo'dan aday olan Julio Prestes'in seçilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Muhalefet, öncülüğünü Vargas'ın yaptığı Kurtuluş İttifakı adı altında kurulan bir birlik altında birleşmiştir. Birliğe geniş kesimlerden katılım olmuştur. Ordu da artık muhalefetin yanına geçmiştir. 3 kişilik bir cunta 24 Ekim 1930'da, görev süresinin bitmesine 3 hafta kalan Başkan Luis'i ayrılmaya zorlamıştır. Prestes ise, seçilmiş olmasına rağmen, askerin yaptığı bu müdahaleden dolayı görevine hiç başlayamamıştır. Böylece Brezilya'nın ikinci darbesi de hem kansız bir şekilde hem de direnişle karşılaşmaksızın gerçekleşmiştir.⁵⁷

⁵⁷ 1930'da yaşanan bu askeri müdahale, bazı kaynaklarda askeri darbe, bazı kaynaklarda da devrim olarak yer almaktadır. Örneğin Skidmore ve Smith, bu askeri müdahalenin bir devrim olmadığını, üst düzey askeri komutanların, başkanı görevinden alıp yerine başkasını getirdiğini ifade etmişlerdir. Hatta Brezilya'nın bu darbesini 1910-20 Meksika Devrimi'yle karşılaştırmayacağını ama 1930'un Brezilya için bir dönüm noktası olduğunu belirtmişlerdir (Skidmore ve Smith, 2010: 324).

Cunta, darbeden 10 gün sonra Getulio Vargas'ı geçici başkan olarak atamıştır. Vargas 3 yıl boyunca geçici başkan olarak görev yapmış ve 1945 yılında bir askeri darbeyle devrilene kadar görevde kalmıştır. Bu süre içerisinde Brezilya'nın siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştır. *“Brezilya onunla sanayileşmeyi, sivil diktatörlüğü, demokrasiyi ve populizmi yaşadı. 1930 Devrimi'nden sonraki Brezilya en çok onun damgasını taşır.”* (Kılıç, 2013a: 140).

1930 darbesiyle 1889'dan beri iktidarı elinde bulunduran elitlerin değişimi gerçekleşmiştir. Brezilya için yeni bir dönem başlamıştır. Geleneksel oligarşinin yerini askerler, teknokratlar, genç politikacılar ve kısa bir süre sonra da fabrikatörler almıştır. 1930'dan sonra yeni bir devlet tipi doğmuştur. Bu yeni devleti bir önceki “eski cumhuriyet”ten ayıran özellikler şöyle sıralanabilir (Fausto, 1999: 191):

- Merkezileşme ilkesi çerçevesinde eyaletlerin merkezi iktidara bağımlılığı artırıldı.
- Sanayileşmeye dönük ekonomi politikalar kapsamında 1929 Ekonomik Bunalımı'nın izlerini silecek, yerli sanayiye canlandırarak kararlar alındı.
- İşçilere yönelik sosyal politikalar üretildi.
- Orduya iç düzeni sağlama temelinde, sanayinin yaratılmasının desteklenmesinde merkezi bir rol verildi.

1934 yılında yeni anayasa yapıldı. Vargas'ın başkanlığı Kurucu Meclis tarafından onaylanmıştır. Bu anayasayla, Mussolini İtalya'sından esinlenen, eyaletlerin ve sosyal kesimlerin temsilcilerinden oluşan korporatif yapıda bir Temsilciler Meclisi kurulmuştur. Hükümet, sendikaları kendi denetimi altına almaya çalışmıştır. Ekonomide de korumacılığa dayanan, devlet güdümünde bir kapitalist sanayileşme öngörülmüştür. Ayrıca oy hakkı ve seçimler konusunda da düzenleme yapılmıştır (Kılıç, 2013: 141). Bunların yanında 1934 Anayasası profesyonelliğe dayalı ve çıkarlardan arındırılmış güçlü bir merkezi yargılama sistemi kurmuştur (Whitehead, 2008: 40).

Brezilya 1934'te siyasi tarihinde önemli yere sahip ulusal temelli iki ideolojik hareket yükselmiştir. Bunlardan birisi İntegralist Hareket (Açao Integralista Brasileira (AIB)-Brazilian Integralist Movement), diğeri de Ulusal Kurtuluş İttifakı (Aliança Libertadora Nacional (ALN)- National Liberation Alliance)'dır. İntegralist

Hareket, doktrinde bir milliyetçilik olarak tanımlanmıştır. Sloganları “Tanrı, Vatan ve Aile”ydi (Fausto ve Fausto, 2014: 240). Bu slogandan da anlaşılacağı gibi, temel değerleri Hristiyanlık, milliyetçilik ve gelenekselcilik olarak özetlenmiştir. Aynı zamanda İntegralist Hareketin paramiliter bir yapıda olduğu belirtilmektedir. Üniformalı askerler, son derece disiplinli bir şekilde düzenlenen sokak gösterilerine ve saldırgan söylemlere sahip olmuştur. Üyelerinin genelde orta sınıf mensubu oldukları söylenebilir. Hareket, subaylardan, özellikle de donanmadan, destek görmüştür. İntegralistlerin kısmen İtalyan Elçiliği tarafından finanse edildiği söylenmektedir (Skidmore ve Smith: 2010: 326). İntegralist Hareket, tüm ırkların ve tüm halkların bir potada birleştirilmesini öngörmüştür. Buradaki pota, “*ekonomik ve sosyal gruplar arasındaki çatışmaları aşan, ama sosyal farklılıkları ve sınıflar arasında iş birliğine dayalı bir hiyerarşiyi meşrulaştıran, Katolik dogmaların kuşattığı bir potaydı.*” (Kılıç, 2013a: 142).

Ulusal Kurtuluş Hareketi ise Vargas’ın varlıklı sınıfları kayıran, sola karşı sertleşen politikalarına tepki olarak, Brezilya Komünist Partisi’nin mihmandarlığında, sosyalistlerin, komünistlerin ve radikallerin bir araya geldiği bir koalisyonudur. Vargas yönetimine, İntegralistlere ve liberal anayasacılara karşı sol içinde büyük bir muhalefet oluşturmak istemişlerdir. Ulusal Kurtuluş Hareketi giderek güçlendi. İntegralistlerle Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin çatışması, aynı zamanda birbirlerini beslemiştir. İş sokak kavgasına dönüşmüş ve terör olayları artmıştır. Brezilya’nın büyük şehirleri, Almanya’daki Nazi ve Komünistler arasında geçen savaşları aratmayan manzaralara sahne olmuştur. Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin komünizm korkusu yarattığını gören Vargas, bu noktadan hareketle Mart 1935’te bir yasa çıkartarak bu koalisyonu yasaklamıştır (Skidmore ve Smith: 2010: 326).

Anayasadaki üst üste ikinci kez devlet başkanı olarak seçilememe engeline takılan Vargas, Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin yaratmış olduğu komünizm gerilimini, 1938’de dolacak olan görev süresini uzatabilmek için fırsata çevirmiştir. Vargas’ın çekilmesini isteyecek olanlara karşılık da bir plan yapılmıştır. Bu plan, komünist bir devrimin planlandığı bir ayaklanma hazırlığını ortaya çıkarmak şeklinde tasarlanmıştır. 29 Eylül 1937’de Vargas’ın işbirlikçisi olan bir generalin, komünist

devrimi öngören Cohen⁵⁸ Planı'nı son anda ortaya çıkardığı iddia edilmiştir. Bu durum üzerine sıkıyönetim ilan edilmesi gerektiği belirtilmiş ve üzerinden çok geçmeden 10 Kasım 1937'de Vargas, ulusal radyodan olağanüstü hal yetkilerini eline aldığını açıklamıştır. Vargas'ın diktatörlüğünü ilan etmesi aynı zamanda Brezilya'nın 7 yıl sürecek "Estado Novo" (New State-Yeni Devlet) dönemini başlatmıştır.

Estado Novo, adını Portekiz'den almıştır. Salazar'ın 1933'te kurduğu devletten esinlenilmiştir. Salazar Portekiz'de sivil bir diktatörlük kurmuştur. Yine Mussolini İtalya'sından da etkilenilmiştir. Kısaca Portekiz ve İtalya'daki rejimlerin karışımı olan Estado Novo, Vargas'ın kurduğu sivil diktatörlükle Brezilya'ya özgü hale getirilmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 327). Estado Novo dönemi uygulamalarından bazıları şunlardır:

- Kongre dağıtılmıştır.
- Vargas, tarihe 1937 Anayasası olarak geçen anayasayı ilan etmiştir.
- Siyasal partiler feshedilmiştir.
- Sansür uygulanmıştır.
- Merkezi bir polis gücü kurulmuştur.
- Hapishaneler siyasi suçlularla dolmuştur.
- Kurtuluş Hareketi ve komünistler bastırılmıştır.

Estado Novo'da tüm paramiliter gruplar yasaklanmıştır. Bu, doğrudan İntegralistleri de hedef almıştır. Aslında İntegralistler, Estado Novo'nun ilanında Vargas'ı desteklemişlerdir. 1938'de İntegralistler içinden bir grup darbe planlamıştır. Fakat bu darbe başarısız bir girişim olarak kalmış ve bu olay sonrasında İntegralist Hareket etkisiz hale getirilmiştir (Whitehead, 2008: 42).

Estado Novo döneminde demokrasi rafa kaldırılmıştır. Ne seçimler, ne Kongre ne de bağımsız yargı kalmıştır. Vargas rejimini meşrulaştırmak için, yeni kurduğu Basın ve Propaganda Departmanı'ndan (Departamento da Imprensa e do Propaganda-DIP) propaganda yürütmüştür. Vargas propagandalarında milliyetçi duyguları kullanmıştır. Brezilyalılar'a ulusal bir gurur aşılama ve onların ulusal bir ailenin parçası olduklarını belirterek etkilemeye çalışmıştır. Okullar, gazeteler, haberler, radyo programları propaganda sürecinde araç olarak kullanılmıştır. Tabii ki bu arada

⁵⁸ Planda Cohen adının kullanılmasıyla ilgili şöyle bir tespit yapılmıştır: Açıkça bir Yahudi adı ki bu isim Macar Komünist lideri Bela Kuhn'un adından türetilmiş olabilir (Fausto, 1999:215).

Vargas da yüceltilmiştir. “Ülkesinin Babası” olarak, tüm okullara ve kamu binalarına resimleri asılmıştır (Levine, 1999: 105-106).

Vargas’ın bu dönemde neler yaptığı biraz daha detaylandırıldığında (Kılıç, 2013:143);

- İmparatorluk döneminin görkemini yansıtan Petropolis’teki sarayı ve tarihi yapıları restore etmiştir.
- Eyalet valileri değiştirildi ve yeni valiler merkezden atanmıştır.
- Ordu yeniden düzenlenmiştir. Askeri okullara kabul edilme şartları getirilmiştir. Ordunun teçhizatları yenilenmiştir.
- Federal ordu, eyalet polisi üzerinde otoritesini kurdu. Eyaletlerin kendi kurdukları özel ordular kaldırılmıştır. Ordu ile devletin iç içe geçtiği bir döneme girilmiştir.

Estado Novo döneminde ekonomi politikalarına bakıldığında (Kılıç, 2013a:144; Skidmore ve Smith, 2010: 327);

- Ekonomik milliyetçiliğin geçerli olduğu devlet müdahalesine dayalı bir ekonomi politikası izlenmiştir.
- Yeni bir İş Kanunu çıkarılmıştır. İşçi sınıfını korur gibi görünen bir takım politikalar benimsenmiştir: sosyal güvenlik hakkı, doğum izni, asgari ücret sistemi gibi. Ama buna karşılık sendikaların devletin onayı olmadan örgütlenmeleri, kendi aralarında bir üst düzeyde birleşmesi ve grev yasaklanmıştır.
- Ekonomik planlama girişimleri olmuştur. Ulusal Petrol Danışmanlığı, Ulusal Demir Şirketi, Ulusal Motor Fabrikası gibi bazı sanayi kolları yaratılmıştır.

3.2.1.3. 1945 Askeri Darbesi

Avrupa’da otoriterlik gerilerken, Vargas bu durumun aksine sivil diktatörlüğünü devam ettirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda II. Dünya Savaşı devam ederken politikalarında bir sola kayış ya da popülizm belirginleşmiştir. Örneğin yabancı firmaların Brezilya’da rollerini kısıtlayacak kararlar almıştır. Yine tutuklu olan solcu politikacıları serbest bırakmıştır. Bunların en ünlüsü, 1938’den beri tutuklu bulunan Komünist Parti lideri ve 1930’da “Eski Cumhuriyet”in yıkılmasında etkin rol

oyunayan Luis Carlos Prestes'tir. Dönem açısından ABD'nin hoşuna gitmeyecek türden olan bu eğilimler, Vargas'ı gitmesi zorunlu Latin Amerikalı başkanlar listesine sokmuştur (Skidmore ve Smith, 2010:329).

Vargas'ın görev süresi 1943 yılının sonunda dolacak olması sebebiyle başkanlık seçimi yapılması gerekirken bu defa da görev süresini, II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği gerekçesiyle 1 yıl süreyle uzatmıştır. Aynı zamanda 1945'e gelindiğinde toplumda kutuplaşma artmıştır. Toplumsal kutuplaşmadaki taraflara bakıldığında, bir grupta Vargas karşıtlarını oluşturan Liberal Anayasacılar, asker ve birçok eyaletin siyasal patronu; diğer grupta çeşitli popülistler, sendika liderleri ve sosyalist ve komünistler bulunmaktadır. Ordu Ekim ayında Vargas'a istifa etmesi yönünde ultimatö vermiştir. Fakat Vargas, 1 yıllık vadesi dolduğunda seçimleri yine ertelemeye kalkınca, 29 Ekim 1945'te General Eurico Gaspar Dutra'nın liderliğinde bir askeri darbeye devrilmiştir. Böylece Estado Nova dönemi sona ermiştir. Seçimler Aralık'ta yapılmış ve bu sürede Federal Yüksek Mahkeme Başkanı Jose Linhares geçici başkan olarak atanmıştır.

3.2.1.3.1. İkinci Cumhuriyet

Aralık 1945'te yapılan hem başkanlık hem de kongre seçimleri Brezilya siyasi tarihinde önemli bir yer tutar. Bu seçimleri farklı kılan nokta ilk kez çok partili seçimin yapılmış olmasıdır. Her ne kadar daha önceden kurulmuş partiler olsa da bunlar kapatılmış sadece Brezilya Komünist Partisi kalmıştır. 1945 seçimine de Brezilya Komünist Partisi ve o yıl içerisinde kurulan partiler katılmıştır.

1945 başkanlık seçimine katılan adaylar şöyledir: Sosyal Demokrat Parti adayı Eurico Gospar Dutra; Ulusal Demokratik Birlik adayı Eduardo Gomez; Brezilya Komünist Parti adayı Yedo Fiuza ve Ulusal Tarım Partisi adayı Rolim Teles. Başkanlığı %55.4 oy oranıyla Dutra kazanmıştır. Gomez %34.7'lik oy oranıyla ikinci, Fiuza da yaklaşık %10'luk oranıyla üçüncü olmuştur.

Tablo 3.5 1945 Seçimlerine İlişkin Veriler

1.Sosyal Demokrat Parti (PSD)	%42.7
2.Ulusal Demokratik Birlik (UDN)	%26.6
3.Brezilya İşçi Partisi (PTB)	%10.2
4.Brezilya Komünist Partisi	%8.6
5.Cumhuriyetçi Parti	%3.7
6.Sendikalist Halk Partisi	%1.8
7.Hristiyan Demokrat Parti (PDC)	%1.7
8.Halkın Temsilcisi Partisi	%1.6
9.İlerici Yenileme Partisi	%1.2
10. Kurtarıcı Parti	%1.0

Kongre seçimlerine katılan partiler ve aldıkları oy oranları tablo 3.5’da gösterilmiştir. Bu seçimlerde Vargas’la ilgili ilginç bir noktaya değinmek gerekir. 1945 seçimlerinde Vargas, hem Sosyal Demokrat Parti’den hem de Brezilya İşçi Partisi’nden Senatoya ve Temsilciler Meclisine aday olarak gösterilmiş ve nihayetinde de Rio Grande de Sol eyaleti senatörü olarak Kongre’ye girmiştir. Dutra ise, devirdiği Vargas’la aynı partiden seçimlere girmiştir. Dutra, Ocak 1946’da görevine başlamış, ilk faaliyetlerinden biri yeni anayasa yapımına başlamak olmuştur. Brezilya’nın beşinci anayasası Eylül ayında onaylanmıştır. Bu anayasanın liberal demokrat bir formda olduğu belirtilmişse de Estado Novo’nın da bazı düzenlemelerini devam ettiren bir yapıda olduğu görülmektedir. Düzenlemelerden birkaçına bakıldığında;

- Devlet başkanlığı önemli bir kurum olarak kalırken, konunun kötüye kullanımının engellenmesi için gücü azaltılmıştır.
- Dini kavgaları ve sansürü önleyecek mekanizmalar oluşturulmuştur.

- Üye devletlerin yetkileri genişletilerek federalizm daha da derinleştirilmiştir. Örneğin, üye devletlere kendi bayrak ve marşlarına sahip olabilmeleri için ilk kez izin verilmiştir.
- Oy kullanma hakkı vatandaşları daha kapsayıcı hale getirilmiştir.

Dutra, Soğuk Savaş atmosferinde nasıl davranması gerektiğini çok iyi hesaplamıştır. Uyguladığı politikalarla ABD'nin yanında yer aldığını göstermiştir. Dönemin kurallarına göre oyunu oynamıştır. Örneğin, her ne kadar antikomünist olsa da SSCB ile bağlar kuran Vargas'ın yapmış olduğu anlaşmaları iptal etmiştir. 1947'de Brezilya Komünist Partisi'ni kapatmıştır. Yine ABD Başkanı Truman ile ilişkilerini iyi tutmak için çaba sarf etmiştir.

Ekonomik açıdan Dutra yönetimi liberal politikalar izlemiştir. Estado Novo döneminin müdahaleci ekonomi politikaları birer birer terk edilmiştir. Bu dönemde ekonomide olumlu bir hava olduğu söylenebilir ve bunun altında yatan önemli neden savaş sırasındaki ihracatlardır. İhracatlar döviz rezervlerini artırmıştır. Fakat uzun vadede durum böyle devam etmemiştir. İthalat, döviz rezervlerinin hızla tükenmesine neden olmuştur (Fausto ve Fausto, 2014: 234).

Dutra dönemiyle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Brezilya için dingin bir dönem olarak değerlendirilebilir. Vargas döneminden kalan bazı işler tamamlanmıştır. Ulusal Araştırma Konseyi oluşturulmuş; yerli silah üretimi üzerinde durulmuş; orduda eğitim alanında değişiklikler yapılmıştır. Orduda eğitim alanında yapılan değişikliklere örnek vermek gerekirse, Harp Akademisi kurulmuştur.

3.2.1.3.2. Vargas'ın İkinci Dönemi: 1950-1954

Dutra'nın görev süresi 1950 yılında dolmuştur. Latin Amerika için az rastlanılacak şekilde başkanlık seçimleri askeri darbesiz ve olaysız bir şekilde yapılmıştır. Bu seçimi ilginç kılan nokta, Vargas'ın aday olup başkan olarak seçilmesidir. Kısacası, Dutra görevini, bir askeri darbeye devirdiği eski başkana devretmiştir.

1950'de hem genel seçim hem de başkanlık seçimi yapılmıştır. Genel seçimlere 23 parti katılmıştır. Aldıkları oy oranına göre ilk dört parti şöyledir: %27'lik oy oranıyla birinci sırada Sosyal Demokrat Parti, %17'lik oy oranıyla ikinci sırada Ulusal

Demokratik Parti, %16'lik oy oranıyla üçüncü sırada Brezilya İşçi Partisi ve %7.3'lük oy oranıyla dördüncü sırada Sosyal İlerleme Partisi.

1950 seçimine katılan başkan adayları ise şöyledir: Brezilya İşçi Partisi adayı Getulio Vargas, Ulusal Demokratik Birlik adayı Eduardo Gomes (bir önceki seçimde de adaydı), Sosyal Demokrat Parti adayı Cristiano Machado ve Brezilya Sosyalist Partisi adayı Joao Mangabeira. Seçim sonucuna göre Vargas %48.7'lik oy oranıyla birinci seçilmiştir. Gomes %29.7'lik oy oranıyla ikinci, Cristiano Machado %21.5'lik oy oranıyla üçüncü olmuştur. Mangabeira ise oldukça düşük olan %0.1'lik oy oranıyla pek bir varlık gösterememiştir. Böylece Brezilya siyasi tarihinde Vargas'ın ikinci dönemi başlamıştır.

Vargas başkanlık görevine 1951 yılında başlamıştır. Seçim vaatlerini sanayileşmeyi hızlandırma, sosyal düzenlemeleri genişletme ve millileştirme olarak sıralamıştır. Görevine başladığında da vaatlerini gerçekleştirmek için adımlar atmıştır. Dışa bağımlılığı azaltmak için federal ve eyaletler düzeyinde büyük yatırımlar yapmıştır. Örneğin 1952'de Minas Gerais Elektrik Şirketi (CEMIG), 1953'te Brezilya Petrol Şirketi (Pertobras) ve 1954'te Paranaense Enerji Şirketi (Copel) kurulmuştur. Diğer taraftan bu dönemde, Kore Savaşı için asker yollanmamıştır. İzlediği politikalardan dolayı ABD ile arası açılmıştır. Ordu, ABD ile zıtlaşılmasını doğru bulmamıştır (Kılıç, 2013a: 147-148). Böylece Vargas ordunun da tepkisini çekmiştir. İlk iktidarında olduğu gibi ikinci kez orduyla karşı karşıya gelmiştir. Bu arada muhalif gazeteci olan Carlos Lacerda'ya suikast girişiminde bulunulması gerilimi yükseltmiştir. Asker, Vargas'a iktidardan çekilmesi yönünde uyarıda bulunmuştur.

1954 yılına gelindiğinde artan baskılar sonucunda Vargas görevinden çekilmek yerine bir not bırakarak intihar etmiştir. *“Düşmanlarıma ölümümü miras bırakıyorum”* (Gunther, 1971: 28). Vargas'ın 24 Ağustos 1954'te intihar etmesinden sonra başkanlık seçimleri 3 Ekim 1955 tarihinde yapılmıştır. Bu kısa süre içerisinde 3 kişi geçici başkan olarak görev yapmıştır. İlk başkan, Vargas'ın başkan yardımcısı olan Cafe Filho'ydu. Başkanlık görevini, kalp krizi geçirdiği 8 Kasım 1955'e kadar sürdürmüştür. Hastalandıktan sonra yerine Meclis Başkanı Carlos Luz geçmiştir. Luz'un başkanlığı da sadece 11 Kasım'a kadar, yani 3 gün sürmüştür. Aslında Luz, Filho'nun yerine vekaleten geçmiştir. Fakat onun, başkanlığı devam ettirmek için bir

darbeye kalkışabileceği anlaşılınca görevden alınmış ve yerine Savunma Bakanı Nereu de Oliveira Ramos getirilmiştir. Ramos'un başkanlığı 31 Ocak 1956 yılına, yani Juscelino Kubitschek seçilene kadar surmüştir.

Vargas'tan sonra 1964 darbesine kadar 3 başkan görev yapmıştır. Bunlar;

- 1956-1961 yılları arasında Juscelino Kubitschek⁵⁹,
- Ocak 1961- Ağustos 1961 arasında Janio Quadros,
- 1961-1964 yılları arasında, yani askeri darbeye kadar Joao Goulart.

3 Kasım 1955'te yapılan başkanlık seçimine dort aday katılmıştır. Bunlar, Sosyal Demokrat Parti'nin adayı Juscelino Kubitschek; Ulusal Demokratik Birlik'in adayı Juarez Tavora; Sosyal İlerleme Partisi'nin adayı Adhemar de Barros ve Halkın Temsilcisi Partisi'nin adayı Plinio Sajgado'ydu. Seçimin galibi %37.7'lik oy oranıyla Kubitschek olmuştur. Kubitschek, aday olduğu Sosyal Demokrat Parti'nin dışında Brezilya İşçi Partisi ve Brezilya Komunist Parti tarafından da desteklenmiştir. Kubitschek'in yardımcısı ise, 1964 askeri darbesiyle devrilecek olan Joao Goulart olmuştur.

Bir doktor olan Kubitschek, daha önce belediye başkanlığı ve 1951-1955 yılları arasında Minas Gerais'in valiliğini yapmıştır. Solun geniş desteğini alan Kubitschek'le birlikte, Brezilya'da ilk kez halktan biri başkan olmuştur. Kubitschek donemi şoyle özetlenebilir: Politikalarında tüm ağırlığı ekonomiye vermiştir. Sloganı "5 yılda 50 yıllık gelişme"ydi. Aslında Vargas'ın İİS politikalarını devam ettirmiştir. Tarım, elik, petrol ve alüminyum üretiminde artış sağlanmıştır. Otomobil sanayisinde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Ford, Volkswagen, General Motor bu donemdeki üretimlerinin %90'ını Brezilya'da yapmıştır. Başkent Rio de Janeiro'dan Brasilia'ya taşınmıştır. Ulaşım altyapısının gelişmesine ağırlık verilmiştir. Düzen ve ilerleme programı uygulanmıştır. Sendikalara karşı durmamış; ama grevleri sınırlandırmaya çalışmıştır. 1960'a gelindiğinde nüfus 70 milyona, kentleşme de %44'e çıkmıştır (Gunther, 1971:28; Fausto ve Fausto, 2014:246-250).

Vargas'tan sonra 1964 askeri darbesine kadar geçen surede, seçilen devlet başkanları içerisinde en önemlisi Kubitschek'tir. Kubitschek donemi, siyasi istikrar ve rejimin

⁵⁹ Bazı kaynaklarda Juscelino Kubitschek'in adının JK olarak kısaltılıp kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Fausto ve Fausto, 2014:246.

demokratikliği açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu istikrarın sağlanmasında Sosyal Demokrat Parti ve Brezilya İşçi Partisi'nin aynı zamanda da ordunun rolü büyüktür. Bu nedenle Kubitschek rejimi, sadece askeri üsleri korumakla kalmamış, bunun yanında askerin maaş ve silah modernizasyonu ile ilgili taleplerini de karşılamaya çalışmıştır. Ordu, ulusalcı ekonomi politikalarını desteklemesi için cesaretlendirilmiştir (Luna ve Klein, 2014: 159-160). Son zamanlarındaysa sol ağırlıklı Kongre ve ordu arasında anlaşmazlıklar gittikçe artmaya başlamıştır. Aynı zamanda uygulanan ekonomi politikalarının sonucu olarak enflasyon artmıştır (1960 yılında enflasyon oranı %39.5'ti.) ve ödemeler dengesi bozulmuştur. 1958-59'da ekonomik istikrar sağlanması için IMF'nin önerdiği kemer sıkma politikaları Kubitschek'in ekonomik hedeflerinin uzağında olduğu için kabul edilmemiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 333-334). Kubitschek'in uygulamış olduğu ekonomi politikaları Brezilya'da büyük bir değişim yaratmıştır. Fakat iktidarını devrederken ciddi ekonomik sorunları da bırakmıştır. Aynı zamanda bu durum İİS politikalarının tükenmiş olabileceği ihtimaliyle ilgili soruları da gündeme getirmiştir (Luna ve Klein, 2014: 178).

Görev süresi dolan Kubitschek'in yerine başkanlık seçimleri 3 Ekim 1960 tarihinde yapılmıştır. Seçimde 3 aday yarışmıştır. Bunlar, Ulusal Demokratik Birlik ve Hristiyan Demokrat Parti'nin muhafazakar adayı Janio da Silva Quadros; Sosyal Demokrat Parti ve Brezilya İşçi Partisi adayı Henrique Teixeira Lott; Sosyal İlerleme Partisi adayı Adhemar de Barros'tur. Seçim sonuçlarına göre başkanlığı %48.3'lük oy oranıyla Quadros kazanmıştır. Lott %32.9'lük oy oranıyla ikinci, Barros ise %18.8'lik oy oranıyla üçüncü sırada yer almıştır. Quadros'un yardımcısı ise, Vargas'ın çalışma bakanı ve Kubitschek'in başkan yardımcısı Goulart olmuştur.

Quadros görevine 26 Ocak 1961'de başlamıştır. Yönetimi sırasında uluslararası alanda anlaşmazlığa neden olacak önlemler almış ve her ne kadar muhafazakar olsa da hükümeti dizayn ederken Che Guevara'dan etkilenmiştir. Aynı zamanda ABD'den bağımsız bir uluslararası politika önermiş ve bir önceki hükümeti, kötü bir ekonomik durum bıraktığı için suçlamıştır. Zor bir ekonomik istikrar programı benimsemiştir. Devalüasyon yapmış, kamu harcamalarını ve para arzını azaltmıştır (Luna ve Klein, 2014: 180-181).

Politikalarından Quadros'un ikilemde olduğu anlaşılmaktadır. ABD'nin emperyalizmine ve seçkinlerin ayrıcalığına karşı bir hükümet oluşturarak sol siyasete yakın yol izlemiştir. SSCB ve ABD'nin izole etmesini istediği Küba ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu politikalar, Soğuk Savaş dönemi koşulları göz önüne alındığında, ABD'yi kızdıracabilecek nitelikte politikalar olarak değerlendirilebilir. Bir yandan da muhafazakar politikalarını uygulamaya devam etmiştir. Örneğin, kadınların plajda bikini giymesini, horoz dövüşlerini ve kumarı yasaklamıştır. Quadros, uyguladığı politikalarla, kendisini destekleyen sağ ve ordu ile çelişkiye düşmüştür.

Quadros, göreve başladıktan 7 ay sonra, Ağustos 1960'ta istifa etmiş ve istifa etme nedeni tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. İstifasını Kongre'ye sunduğunda, kabul edilmeyeceğini ve hatta Kongre'nin onun yetkilerini daha da artıracığını düşünmüştür. Ama Kongre'nin, istifasını hemen kabul ettiğini gördüğünde yanıldığının farkına varmıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 334). Quadros istifa ederken, Başkan Yardımcısı Goulart'ın başkanlığa getirilebileceğine ihtimal vermemiştir. Çünkü ordunun Goulart hakkındaki düşüncesi, onun fazlasıyla solcu olduğu yönündedir. Örneğin komünist ülkelerle ilişkiler kurmuştur. Hatta Quadros'un istifası sırasında Çin'deydi. Tıpkı istifasındaki gibi, Quadros bu konuda da yanılmıştır ve Goulart 7 Eylül 1961'de başkan olmuştur.

3.2.1.4. Joao Goulart Hükümeti

'Jango' lakaplı Goulart'ın başkanlığa gelişi olaylı olmuştur. Quadros'un istifasından sonra geçici başkan olarak Meclis Başkanı Pascoal Ranieri Mazzilli atanırken, bu sırada Çin'de bulunan Goulart'a ulusal güvenlik nedeniyle Brezilya'ya dönüşü için askeri engel konulmuştur. Goulart'ın bu dönüş engeli lehine orduda yüksek rütbelilerden tam destek gelmemiştir. Hatta bu durum hem eyaletlerde hem de ordu içerisinde gerilime neden olmuştur. Goulart ise olaylar yatışana kadar Brezilya'ya dönmektense Paris'e geçip burada kalmayı tercih etmiştir. Bu arada, Goulart'ın Rio Grande do Sul'un valisi olan kayınbiraderi ve üssü Rio Grande do Sul'de bulunun 3. Ordu Komutanı, Goulart'ı desteklediklerini ve bu durumu "Meşruluk Savaşı" olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Goulart'ın başkanlık meselesi neredeyse ülkede iç

savaşa neden olacak hale gelmiştir. Sonunda ise, Kongre bir çözüm üzerine uzlaşmıştır: Başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçilecektir (MacLachlan, 2003: 135-136; Fausto ve Fausto, 2014: 257-258).

Goulart'ın başkanlığının ilk zamanları oldukça ılımlı geçmiştir. Hükümet parlamenter sisteme göre dizayn edilmiştir. bu sisteme göre, başkan, başbakan ve Kongre'ye karşı sorumlu bir kabine oluşturulmuştur. Goulart'ın gücünü sınırlamak için düzenlenen bu hibrit sistemle çalışılması kolay olmamıştır. Aynı zamanda Goulart kukla bir başkan olmayı sindirememiştir. Tekrar başkanlık sisteminin uygulanması için çalışmalara başlamıştır. 1963 yılının Ocak ayında yapılan referandumda halkın %80'i parlamenter sisteme 'hayır' demiş ve tam başkanlık sistemine geri dönmüştür.

Goulart, güçlü başkanlık koltuğuna oturduktan sonra Nisan 1963'te ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin nedeni, ABD ile arasındaki soğukluğu gidermek ve yardım istemek olduğu belirtilmektedir. Ne var ki Goulart, bu ziyarette John F. Kennedy'den beklediği ilgiliyi görememiştir. Kennedy'nin öldürülmesinden sonra başkan olan Lyndon B. Johnson'la da ilişkileri iyi gitmemiştir. ABD yapacağı yardıma karşılık Brezilya'dan kendisinin hazırlamış olduğu klasik anti-enflasyonist istikrar programı ve reform paketi uygulamasını istemiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, ABD ile ilişkilerin mesafeli olmasının altında Brezilya'nın Küba'ya karşı olan tutumu etkili olmuştur.

Uygulanan İİS politikaları 1960'lı yılların başına kadar ekonomide ciddi gelişmeler sağlamıştır. Ancak bu gelişmeyle birlikte sorunlar da beraberinde gelmiştir. Örneğin döviz kıtlığı yaşanmıştır; dış kredi ve yardımlara ihtiyaç duyulmuştur; yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi gerekmiştir; bir yanda da büyük toprak sahiplerinin tutuculuğuyla baş edilmeye çalışılmıştır.

1963 yılına gelindiğinde Brezilya ekonomisi ciddi bir krizin eşiğine gelmiştir. Enflasyon ve ödemeler dengesi açığı daha önce görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Goulart, iktidarının ilk zamanlarında ekonomide istikrar sağlayacağını umduğu 3 yıllık plan yapmıştır. Bu istikrar planını uygulamak için kendi takımını oluşturmuştur. Takımın başına parlak ve entelektüel bir politikacı olarak değerlendirilen San Thiago Dantas ve Ekonomi Bakanı Celso Furtado getirilmiştir.

Dantas, ABD ve IMF ile görüşerek detaylı bir ekonomik plan oluşturmuştur. Planın hedefleri, kamu açığını azaltmak, ücretler üzerinde güçlü bir kontrol sağlamak ve vergileri yükseltmek olarak belirlenmiştir. Plana göre istikrar için ekonomik büyümeden fedakarlık edilmesi gerekmiş ve hükümet bu konuda çok da gönüllü olmamıştır. Aslında bu planın, sol ve Goulart tarafından desteklenen ve 1964'ün başında açıklanmış olan 'Temel Reformlar'ı hayata geçirmek üzere bir ön hazırlık olduğu da söylenebilir (Reid, 2014: 95).

Bu plan aslında Brezilya'ya 1953-54, 1955-56, 1958-59 ve 1961'de istikrar için sunulan reçeteye aynı görünmektedir. Goulart, bu istikrar planının beraberinde sorunlar getireceğini öngörmüştür. Örneğin, güçlü bir ücret politikasının uygulanması demek, reel ücretlerin düşmesi anlamına gelmektedir. Bu da aslında Goulart'ın kendini adadığı sosyal grupların etkilenmesine neden olmuştur. Yine yabancı kredilere olan bağımlılık milliyetçilerden tepki almıştır. Zaten Goulart istikrar programını uygulasa bile, istikrara kavuşmanın onun döneminde gerçekleşmeyeceğini öngörmüştür. Goulart, Dantas-Furtado planını onaylamıştır. Fakat çok geçmeden Dantas istifa etmiştir. Plan da zaten çok geçmeden rafa kaldırılmıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 334-335).

Dantas-Furtado planı yaklaşık 6 ay uygulanmıştır. 1963 Haziranına gelindiğinde Goulart ekonomi politikasını değiştirmeye karar vermiştir. Brezilya için sosyal ve ekonomik yapısal değişiklikler içeren milliyetçi ve ekonomide devlet müdahalesinin geçerli olduğu bir istikrar programı uygulamak istemiştir. Bu noktada ekonomi politikalarındaki bu değişimin başkanlık referandumunun hemen arkasından gelmesinin manidar olduğunu belirtmek gerekir. Goulart, 'Temel Reformlar' olarak adlandırılan bu programla, Brezilya'nın en önemli sorunu haline gelmiş olan ödemeler dengesi istikrarsızlığının ve enflasyonun çözüleceğini düşünmüştür. Ancak 'Temel Reformlar' Goulart iktidarının ve Brezilya'nın sivil hayatının sonunu hazırlamıştır.

Buradaki önemli soru Goulart neden politikalarında değişime gittiğidir. Bunu, iki durumla açıklamak mümkündür: Birincisi, radikal milliyetçilerin tutumudur. Radikal milliyetçiler, ekonomideki mevcut sorunlardan yabancı yatırımcıları sorumlu tutmuşlardır. Onlara göre, yabancı yatırımcılar, tekeli piyasada güç kazanmak ve

karlarını kendi ülkelerine transfer etmek için Brezilya'yı kullanmışlardır. Yine radikal milliyetçiler kredi ve uluslararası finans kuruluşlarına karşı da tepki göstermişlerdir. İkinci olarak, Dantas-Furtado planı Goulart'a karşı öfkeyi artırmıştır. Özellikle kendi seçim bölgesinden ve sendikalardan tepki toplamıştır (Skidmore, 1988: 13-14).

Goulart'ın çıkartmak istediği Temel Reformlar eğitim, vergi, seçim ve toprak olmak üzere dört alanı kapsamıştır. Eğitim reformunun üç ayağı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, okuryazarlığın artırılmasını hedeflemektedir. Paulo Freire'nin yöntemi kullanılarak ülke genelinde yetişkin okuryazarlığının artırılması amaçlanmıştır. İkinci olarak, üniversite reformu ve özel okulların yasaklanması planlanmıştır. Üçüncü olarak da ulusal gelirin %15'nin eğitime ayrılması öngörülmüştür. Vergi reformu ise, yabancı şirket karlarının Brezilya dışına çıkartılmasını engellemeyi ve karın Brezilya'da yatırıma dönüştürülmesini hedeflemiştir. Buna ek olarak, gelir vergisinde kişisel gelire orantılı düzenleme yapılması planlanmıştır. Seçim reformu, okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanamaması engelini kaldırmak üzere düzenlenmiştir. Seçim reformunun bir diğer düzenlemesi, ordudaki alt rütbelilerin de oy kullanması olarak planlanmıştır. Toprak reformu ise, üretken olmayan 6 bin dönümden fazla arazinin kamulaştırılarak köylülere dağıtılmasını öngörmüştür (Fausto ve Fausto, 2014:260-261).

Goulart'ın bu reformlarını uygulanamaz bulan ABD, Brezilya hükümetine yaptığı yardımları kesmiştir. ABD'nin 1961 yılında Güney ve Orta Amerika'daki 22 devletin kalkınmaları için uygulamaya koyduğu "İlerleme İçin İttifak" kapsamında yaptığı yardımları ise Brezilya'nın kuzeydoğusundaki büyük toprak sahiplerine ve Köylü Birliği tehdidiyle baş etmek için yönlendirmiştir (Levine, 1999:). ABD, Brezilya'nın komünizme kaymasından, Brezilya ise ABD'nin iç işlerine karışmasından rahatsız olmuştur.

Goulart'ın Temel Reformları toprak sahiplerini, büyük yabancı şirketleri ve onların yerli ortaklarını korkutmuştur. Kongre'de çoğunlukta olan toprak sahipleri, reformunun kabul edilmesini engellemiştir. Bunların arasında Goulart'ın kendi partisinden olanlar da bulunmaktadır. Yaşanan bu süreç Goulart'ın uygulamak istediği reformların önünde ne gibi engeller olacağını göstermiştir.

Ekonomik istikrarsızlık Brezilya'daki tek sorun olmayıp siyasal ortamın da çok gergin olduğu belirtilmelidir. Aynı zamanda ordu, bu sorunlar içerisinde her zaman kilit bir noktada bulunmuştur. Aslında ordu içinde Goulart'ın başkan olması sürecinde yaşanan muhalefet, başkanlık görevi boyunca da devam etmiştir. Goulart'ın devrilmesi için komplolar yapılmıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 335). Goulart'ın 1963'teki politika değişimi orduyu endişelendirmiştir. Ordu, Goulart'ın geleneksel değerleri ve kurumları tasfiye edecek bir sosyalist devlet kurmaya çalıştığı fikrinde birleşmiş ve Goulart karşıtı görüşleri Brezilya genelinde kışlalarda yaymaya başlamıştır. Goulart ise yangına körükle gidercesine, ordudaki güç dengelerini bozarak alt rütbedeki askerleri öne çıkarmaya çalışmış, onlara politik görevler vermiştir. Orduda Goulart'ın daha fazla zedeleyici uygulamalarına başlamadan devrilmesi gerektiği düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Komplocular, kendilerine başkan olarak çok dürüst ve apolitik birisi olan Genelkurmay Başkanı General Castelo Branco'yu seçmişlerdir. Kullandıkları propaganda malzemesi ise antikomünizm olmuştur (Skidmore, 1988: 4).

Goulart çeşitli gruplardan bu kadar çok tepki çekmişken, ne ordunun ne de bu grupların birbirlerini bulmaları için çok çaba sarf etmelerine ve bahaneler bulmalarına gerek kalmamıştır. Goulart karşıtı olan askerlere göre, Goulart'ın asıl niyeti bu reformları çıkartıp uygulamak değil, kutuplaşma yaratmak olduğu öne sürülmüştür. Bu düşünce, ilk olarak radikal milliyetçilerin hükümeti devralacağı, arkasından da anayasal düzeni yıkacakları yönünde beklentiye neden olmuştur. Aslında Goulart, muhalifler tarafından anayasayı ihlal etmekle suçlanmıştır. Bunun için de 'suçlama' (impeachment) uygulanması gündeme gelmiştir. Ama bu noktada önemli sorun Meclis'ten gereken desteğin sağlanıp sağlanamayacağı olmuştur. Gerekli desteğe ulaşmak için çeşitli bağlantılar geliştirmişler ve bunun üzerinden Goulart'a daha sistemli bir muhalefet üretmişlerdir. Hatta ordu ve sağ partiler daha da ileri giderek 'gölge hükümet' oluşturmuşlardır. Her fırsatta Goulart'a muhalefet oluşturacak eylemlerde bulunmuşlardır (Skidmore, 1988:14-15).

Yukarıda belirtilen durumlar, Goulart'ın dört bir taraftan kuşatılmış olduğunun göstergesidir. Reformlarının, özellikle de toprak reformunun Kongre'den geçeceğine dair çok az umudu vardı. Fakat reformlarını hayata geçirmek için direnme yolunu seçmiştir. Radikal milliyetçiler, direnme konusunda Goulart'ı cesaretlendirmişlerdir.

Goulart ülke genelinde mitingler planlamıştır. İlk miting 13 Mart'ta Rio'da yapılmıştır. Binlerce kişi Goulart'ın reformlarını desteklemek ve yanında olduklarını göstermek için bu mitinge katılmıştır. Bu desteği gören Goulart, kitlelere daha fazla miting yapma sözü vermiştir. Goulart aslında bu faaliyetleriyle muhalifleri kızdırdığının farkındaydı. Radikal milliyetçiler ve sendika liderleri Goulart'ın arkasında olduklarını belirtmişlerdir. Bunların yanı sıra ordudan da destek almıştır. Fakat ordudan destek verenler, muhalif subayların ne kadar etkili bir şekilde organize olduklarını hesaplayamamışlardır (Skidmore, 1988:16).

Muhalifler 'suçlama' (impeachment) yöntemiyle Goulart'ı düşüremeyeceklerini görünce, onlara göre geriye kalan tek yol olarak darbe planını devreye sokmuşlardır. Goulart'ın kayınbiraderi Rio Grande do Sul Valisi Leonel Brizola, başkanlığa oturması sırasında verdiği desteğe benzer bir girişimde bulunmuştur. Başkanı ve anayasayı korumak üzere 200 bin kişilik silahlı bir grubu harekete geçirebileceği tehdidinde bulunmuştur. İyice gerilen ortamda Goulart 30 Mart 1964'te ulusa sesleniş konuşması yapmıştır. Ama iş işten geçmiştir; çünkü askerler onu yakalamak için yola çıkmışlardır.

ABD, bu süreçte Brezilya'daki olayları yakından izlemiştir. Hem ABD Büyükelçisi Lincoln Gordon, hem de Askeri Ataşe General Vernon hem sivil hem de askeri komplocularla yakın temas içinde bulunmuştur. ABD, Goulart'a karşı askeri darbeyi desteklemek için "Operation Brother Sam" (Kardeş Sam Operasyonu) olarak bilinen bir acil durum planı oluşturmuştur. Bu plan kapsamında ABD, Goulart'a darbe yapacakların ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Diğer askeri darbelerde olduğu gibi, Brezilya'daki darbede de ABD'nin işin içinde olduğu görülmüştür. 1964 askeri darbesinin 40. yıl dönümü olan 31 Mart 2004'te deşifre edilen belgelerle bu durum kanıtlanmıştır. Belgelerde darbeden önce başlayıp sonrasında da devam eden Brezilya ve ABD arasındaki telgraf görüşmeleri, ses kayıtları ve yazışmalar bulunmaktadır.⁶⁰ Bu belgelere ait bilgiler aşağıdaki gibidir (Kornbluh, 2004):

⁶⁰ Belgelerin tam metinlerine ulaşmak için:
<https://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB118/index.htm#2>

- 27 Mart 1964 tarihinde ABD Büyükelçisi Lincoln Gordon, ABD Hükümetine, CIA Başkanı John McCone'na ve Savunma Bakanı Robert McNamara ve Dışişleri Bakanı Dean Rusk'a bilgi notu göndermiştir. Bu notta, Başkan Goulart'ın diktatoryal gücü ele geçirmek için Brezilya Komünist Partisi ile çalıştığı ve bu noktada ABD'nin General Castello Branco'yu desteklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Gordon, Branco'nun desteklenmesi için CIA'in örtülü operasyonlarla, gizli bir şekilde silah, akaryakıt yardımında bulunmasını önermiştir. Bunun yanı sıra beklenmedik olaylara karşı da ABD'nin açık bir müdahalede bulunması konusunda hazırlıklı olması gerektiği uyarısında bulunmuştur.
- 29 Mart 1964 tarihinde Gordon, ABD'ye Brezilya'daki durumun kötüleştiğine dair bir bilgi notu daha göndermiştir. Bu bilgi notunda, “demokratik askeri gruplarla” birlikte çalışacak olan paramiliter grupların silah ihtiyacını karşılamak için ABD'nin önceden gizli silah yardımı yapması gerektiği yinelenmiştir. Ayrıca, ABD'nin Brezilya'da komünist devrim tehlikesine karşı kayıtsız olmadığına dair demokratları rahatlatıcı bir açıklama yapması önerilmiştir.
- 30 Mart 1964 tarihinde Brezilya'daki CIA istasyonundan ABD'ye bir rapor iletilmiştir. Bu raporda yakın bir tarihte anti-Goulartçı güçler tarafından bir devrim yapılacağı, askeri planın “Rio'ya doğru marş!” olduğu, devrimin çok çabuk bir şekilde gerçekleşemeyeceğini ve kanlı olacağı belirtilmektedir.
- 31 Mart 1964 tarihinde Dışişleri Bakanı Rusk, Gordon'a konuyla ilgili ABD'nin almış olduğu kararların listesini göndermiştir. Silah ve akaryakıt yardımıyla ilgili darbe yanlılarına Brezilya açıklarında konuşlanacak deniz araçlarının olduğu bildirilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, ABD'nin darbeye yardım operasyonunun adı “Brother Sam” olarak belirlenmiştir.
- 1 Nisan 1964 tarihinde Beyaz Saray'da yapılan Başkan Johnson ve onun Brezilya'daki ulusal güvenlik temsilcileri arasında üst düzey bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Brezilya'daki darbeyle ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Darbe yanlılarına gizli destekte bulunan gemiler hakkında bilgi sunulmuştur.
- 2 Nisan 1964 tarihinde Brezilya'daki CIA istasyonundan ABD'ye darbenin başarısı, Goulart'ın görevinden alındığı, Uruguay'a sürgüne gönderildiği bilgisi aktarılmıştır.

Darbenin gerçekleşmesinin ardından Goulart, karısını ve çocuklarını alarak 1 Nisan'da uçakla Porto Alegre'ye geçmiştir. Hala kendisine bağlı generallerden onu kurtaracaklarına dair umudunu korumuştur. Fakat darbecilerin onu almak için Porto Alegre'ye yaklaştığı haberini alınca 4 Nisan'da Uruguay'a sığınmıştır. 12 yıl sürgünde yaşamıştır. 6 Aralık 1976'da Arjantin'in Mercedes kentindeki La Villa isimli çiftliğinde ölmüştür. Ölümünün ardından otopsi yapılmamıştır. Ölüm nedeni kalp krizi olarak açıklanmış olsa da kayınbiraderi Brizola onun ve Kubitschek'in Condor Operasyonu⁶¹kapsamında suikaste uğradığını öne sürmüştür. 2008 yılında Uruguay diktatörlüğünün eski bir ajanı olan Mario Neria Barreiro, Folha de S. Paulo gazetesine verdiği demeçte Goulart'ın zehirlendiğini ifade etmiştir. Goulart'ın öldürülmesi konusundaki izin Geisel tarafından verildiği, öldürme izninin ise Sergio Paranhos Fleury tarafından verildiğini belirtmiştir. 2013 yılında Ulusal Hakikat Komisyonu bu olayın araştırılacağını duyurmuştur. Kubitschek'e ise, 1976 yılında yani Goulart'la aynı yılda, 22 Ağustos'ta Rio de Janeiro'nun Resende kenti yakınında araba çarpmıştır.

3.2.2. 31 Mart 1964 Askeri Darbesi

Brezilya Silahlı Kuvvetleri 31 Mart 1964'te bir askeri darbe ile devlet başkanını devirerek ülke yönetimine el koymuştur. Silahlı Kuvvetler bu eylemini '1964 Devrimi' olarak adlandırmıştır. Onlara göre bu darbeyi yapmalarının ilk nedeni, komünizmin iktidarı ele geçirmesini önlemek ve askeri kurumları korumaktır. İkinci neden ise, yapılması gereken yasal reformlar için düzenin yeniden kurulmasıdır (Skidmore, 1988: 18).

Darbenin hemen arkasından ilk açıklama, yönetimin en kısa sürede sivil iktidara devredileceği yönünde olmuştur. Hatta önceki devlet başkanının görev süresini tamamlayacağı ve bunun ardından da halkın meşru bir şekilde seçeceği devlet başkanına iktidarın devredileceği belirtilmiştir. Askeri iktidarın açıklamalarına göre 1966'da yönetimin sivillere bırakılacağı belirtilmiştir. Fakat süreç böyle

⁶¹ Condor Planı, Şili, Arjantin, Brezilya, Uruguay, Paraguay ve Bolivya'daki askeri diktatörlüklerin CIA iş birliği ile uygulamaya koydukları bir operasyondur. Paraguay'da 1954, Brezilya'da 1964, Arjantin'de 1966, Uruguay'da 1971, Bolivya ve Şili'de 1973 yılında yaşanan askeri darbelerde bu plan kapsamında CIA ve askeri diktatörlükler iş birliği içinde hareket ettiler.

işlememiştir. Asker 21 yıl süreyle iktidarda kalarak, Latin Amerika'daki uzun süreli askeri diktatörlükler arasında yerini almıştır.

Askeri iktidar süresince 5 başkan görev yapmıştır. Başkanların isimleri ve görev süreleri aşağıdaki gibidir:

- Marshal Humberto de Alencar Castelo Branco: 15 Nisan 1964-15 Mart 1967
- Artur da Costa e Silva: 15 Mart 1967-31 Ağustos 1969
- Emilio Garrastazu Medici: 30 Ekim 1969-15 Mart 1974
- Ernesto Beckmann Geisel: 15 Mart 1974- 15 Mart 1979
- Joao Baptista de Olivera Figueiredo: 15 Mart 1979- 15 Mart 1985

Codato (2006), 1964-1989 yılları arasını 5 döneme ayırarak değerlendirmiştir. Buna göre (ss. 1-2);

- Birinci dönem: siyasal rejim olarak askeri diktatörlüğün tesis edildiği 1964-1968 yıllarını kapsayan Branco ve Silva iktidarları,
- İkinci dönem: rejimin konsolidasyonun sağlandığı 1968-1974 yıllarını kapsayan Medici iktidarı,
- Üçüncü dönem: rejimin dönüşümünü kapsayan 1974-1979 yılları arasındaki Geisel iktidarı,
- Dördüncü dönem: çözülme dönemi olarak değerlendirilen 1979-1985 yılları arasındaki Figueiredo iktidarı,
- Beşinci dönem: askeri iktidarın sona erip liberal-demokratik rejime geçiş dönemi olan 1985-1989 yılları arasındaki Savery iktidarındır.

Askeri darbeden sonra Artur da Costa e Silva kendisini “Devrim”in başkanı olarak ilan etmiştir. 1946 Anayasası darbeden hemen sonra kaldırılmamıştır. 1967 yılına kadar sembolik bir şekilde yürürlükte kalmıştır. 1967 yılında yeni bir anayasa yapılmıştır. Fakat askeri iktidar bu anayasayı da yeterli görmeyerek üzerinde değişiklikler yapmıştır. Özellikle 1969 yılında yapılan değişikliklerle 1967 anayasası neredeyse yeni bir anayasa halini almıştır. Hatta bu anayasa Brezilya'nın 7. anayasası olarak görülmüştür. Bu arada askeri iktidar yasa ihtiyacını, “Kurumsal Yasa” olarak bilinen ve herhangi bir denetime tabi olmayan kararlarla karşılamıştır.

1946 Anayasasında, boşalan başkanlık koltuğu için 30 gün içinde seçim yapılması öngörülmüştür. Dolayısıyla darbeden sonra boşalan başkanlık koltuğu için seçim

yapılması gündeme gelmiştir. Ordunun ve Goulart karşıtı sivil grupların üzerinde anlaştığı aday General Branco olmuştur. Fakat Branco orduda aktif olarak görevine devam ettiği için, adaylığı anayasaya uygun bulunmamıştır. Bu durum ilk başta bir sorun olarak görünse de, “31 Mart Devrimi”nin lehine davranılarak anayasal hükümlerin gözardı edilebileceği düşüncesiyle aşılmıştır (Dulles, 2007: 64). Hatta bu durumla da bağlantılı olarak askeri iktidar ilk Kurumsal Yasası’nı çıkartmıştır. Başkanın yetkilerini artıran birinci yasa şunları getirmiştir (Skidmore, 1988: 20):

- Başkanın önerdiği anayasa değişikliklerini Kongre’nin 30 gün içinde ele alması, kabulü için adi çoğunluk, ret için üçte iki çoğunlukla karar verilmesi,
- Harcama kararlarının sadece başkan tarafından verilmesi,
- Olağanüstü hal ilan etme yetkisinin başkanda olduğunu ve bunun için Kongre onayının gerekmediği,
- “Barış ve ulusal onur çıkarları için” 10 yıla kadar herhangi bir vatandaşın siyasi haklarını askıya alma ve federal devletin yetkilerini iptal etmesi,
- Kamu görevlilerinin iş güvencesinin 6 ay boyunca askıya alınması.

Yasa aynı zamanda seçilecek olan başkanın Kongre’nin mutlak çoğunluğu ile seçilmesini öngörmüştür. 9 Nisan 1964’te çıkarılan bu yasanın ardından Branco’nun adaylığı için bir sorun kalmamış ve 11 Nisan 1964’te başkanlık seçimleri yapılmıştır. 15 Nisan 1964’te Branco görevine başlamıştır.

Branco ilk zamanlarında sivil yönetime geçilecekmiş gibi davranmıştır. Branco, 1966 yılında seçimlerin yapılmasını ve iktidarın sivillere devredilmesini öngörmüştür. Fakat bu durum askerlerden, sağcı politikacılardan ve egemen güçlerden tepki görmüştür. Onlar, askeri iktidarın devam etmesini ve her türlü muhalefetin bastırılmasını istemişlerdir. Branco’unun 1965 yılında yapılan valilik seçimlerindeki tutumu askeri iktidar yanlılarından ciddi bir uyarı almasına neden olmuştur. Seçimde Minas Gerais ve Guanabara eyaletlerinin valiliklerini muhalefet kazanınca askeri iktidar yanlıları duruma tepki gösterip seçimlerin iptalini istemişlerdir. Branco bu isteği reddetmiştir. Bu olayın hemen arkasında Branco, Costa e Silva’nın darbe tehdidiyle karşı karşıya gelmiş ve cuntanın programını ve isteklerini uygulamaya başlamıştır. Aksi takdirde kendine yönelik darbe tehdidinin her an gerçeğe dönüşme ihtimali göze alamamıştır. Böylece sivil yönetime geçiş projesi rafa kalkmıştır. Aslında bu olay askeri iktidarın diktatörlüğe dönüştüğünün bir göstergesidir.

Yaşanan bu olayın ardından Branco ikinci Kurumsal Yasa'yı çıkartmıştır. Bu yasaya göre, siyasal partiler kapatılmış ve askeri iktidar güdümünde iki tane parti kurulmuştur. Bunlardan biri ARENA (National Renewal Alliance-Ulusal Yenilenme Birliği), diğeri de muhalefet görevini üstlenen MDB (Brazilian Democratic Movement-Brezilya Demokratik Hareket)'dir. Ayrıca yasa başkanın yetkilerini daha da genişletmiştir. Sadece bu Kurumsal Yasa değil çıkarılan tüm kurumsal yasalar, Pion-Berlin'in belirttiği gibi, sıkıyönetim ilanı ve bütçe yetkisi gibi düzenlemelerle güçlü bir yürütme organı oluşturmuştur (Pion-Berlin, 2011a). Yasa şunları getirmiştir (Kılıç, 2013a: 161):

- Kamu yönetiminde kadro oluşturmaya sadece başkan yetkili kılınmıştır.
- Yüksek Mahkeme üye sayısını artırma ve federal yargıçları aday gösterme yetkisi başkana verilmiştir.
- Başkan ve yardımcısının halk tarafından değil Kongre tarafından seçilmesi kararı alınmıştır.
- Başkana iç düzenin yıkılmasını önlemek için 180 güne kadar sıkıyönetim ilan etme yetkisi verilmiştir.
- Başkana eyaletlere müdahale yetkisi verilmiştir.
- Ulusal güvenliğe aykırı suç işleyen sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının önü açılmıştır.

1966 yılında Üçüncü ve Dördüncü Kurumsal Yasa çıkarılmıştır. Üçüncü Kurumsal Yasa, 1966 yılında yapılacak olan seçimleri düzenlemiştir. Dördüncü Kurumsal Yasa ise, yeni bir anayasa yapılmasına ilişkindir. Aslına bakılırsa, yeni anayasa, önceki çıkarılan Kurumsal Yasaların sistematik hale getirilmesinden oluşmuştur (Şarлак, 1995: 21). Branco, başkanlığının sonlarına doğru bir de Ulusal Güvenlik Yasası çıkartmıştır.

Ekonomi, acil olarak ilgilenilmesi gereken konuların başında yer almıştır. Branco'nun planlama bakanı Roberto Campos olmuştur. Campos, Octavio Gouveia de Bulhoes ile birlikte 1964-1966 yıllarını kapsayan bir "Ekonomik Eylem Planı" hazırlamıştır. Bu plana göre ekonomi politikalarında ve kurumlarda değişiklik yapılmıştır. Enflasyonu azaltacak programlar uygulamaya koyulmuştur. Şunu belirtip altını çizmek gerekir ki -tezde ele alınan diğerk askeri darbelerden farklı olarak- askeri iktidar ilk olarak ekonomik birikim rejiminde, yani İİS politikalarında, değişikliğe

gitmemiştir; bu politikalar üzerinde düzenlemeler yapmıştır. Düzenlemelerin neler olduğu aşağıda ele alınacaktır.

Campos ve Bulhoes'in hazırladığı plan IMF'nin 'şok tedavisi'nin aksine, aşamalı reform yapmayı öngörmüştür. Buna göre, kamu açıklarının azaltılması, özel krediler alınması, ücret oranlarının sabitlenmesi planlanmıştır. Uygulanan politikalarla enflasyon oranı düşüş göstermiştir. 1964'ün başında %100 olan enflasyon 1965'te %25'e ve 1966'da %10'a düşmüştür. Eylem planına göre bir de 1965 yılında yeni bir Merkez Bankası kurulmuştur (Skidmore, 1988: 29-30).

Her ne kadar ekonomik göstergeler olumlu görünse de darbe yanlılarının istedikleri gelişmeler Branco'nun 2,5 yıllık iktidarında yakalanamamıştır. Branco, iktidarının sonlarına doğru üzerindeki baskıyla birlikte daha otoriter bir tutum içerisine girmiştir. Örneğin arka arkaya Kurumsal Kararlar çıkartmıştır. Sertlik ve askeri iktidar yanlıları Branco'dan beklentilerini elde edemedilerse de bu otoriter politikalar daha çok Silva dönemine altyapı hazırlamıştır.

Branco'dan sonra 15 Mart 1967 tarihinde Costa e Silva başkan olmuştur. Silva ARENA'dan aday olarak seçime girmiştir. 1967 Anayasası'na göre Başkan, Kongre'nin iki kanadının salt çoğunluk oylarını alarak seçilmiştir. Resmi olarak 15 Mart 1967'de görevine başlamıştır. Bu arada başkan olmadan önce 25 Temmuz 1966 tarihinde Silva'ya karşı, seçim kampanyası sırasında Guararapes Havaalanında bir suikast girişiminde bulunulmuştur. Silva bu girişimden uçağının bozulması sayesinde kurtulmuştur.

Silva iktidara geçtiğinde başkanlığın denetiminde liberalleşme ümit ettiklerini ifade etse de yaşananlar bu durumun tersini kanıtlamıştır. 1967'ye kadar yaşanan muhalefete nispeten toleranslı davranılmıştır. Hatta bu konuda Branco eleştirilmiştir. Ama bu tolerans öğrenci hareketlerini, kitle gösterilerini daha da hareketlendirmiştir. Rio de Janeiro'da yapılan protesto sırasında bir öğrencinin polis memuru tarafından öldürülmesi protestoların ülke geneline yayılmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Minas Gerais'ten Sao Paulo'ya kadar yayılan birçok grev de yaşanmıştır. Silva, karşılaştığı bu muhalefet hareketlerini sert bir şekilde bastırma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda bir yöntem benimsenmiştir. Buna göre, askeri iktidar hızlı bir ekonomik gelişim için diktatöryal yöntemlere başlamıştır. Büyüme stratejisi, yabancı

yatırımcıları çekmek için, sendikaların baskı altına alındığı ve ekonomi yöneticileri için ödüllerin bol olduğu bir düzen üzerine temellendirilmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 339).

Silva döneminde 7 tane daha Kurumsal Karar yayınlanmıştır. Bunlardan beşincisi, yaşanan grevleri, protestoları ve gösterileri önlemek için çıkartılmıştır. Beşinci Kurumsal Karar, çıkartılan kurumsal kararlar arasında en kötü şöhretlisi olarak bilinmektedir. Bu Kararla birlikte Silva'nın protestoları ve grevleri engellemesi kolaylaşmıştır. Karar, başkana Ulusal Meclisi, yasama organını, belediye meclislerini kapatma (tatile çıkartmaya) yetkisi vermiştir. Yine karara göre, bu kurumlar başkanın yetkisiyle toplanabilmesi öngörülmüştür. Buna ek olarak, karar, başkana ulusal çıkarlar söz konusu olduğu takdirde anayasaya bakılmaksızın yasa çıkartma ve siyasal hakları kısıtlama yetkisi gibi haklar tanımıştır. Aynı zamanda ulusal güvenliğe karşı işlenen suçlar için hakim kararı olmaksızın tutuklanmama hakkı da askıya alınmıştır. Diğer çıkartılan kurumsal kararlar da şöyledir (Şarлак, 1995: 22-23):

- 6. Kurumsal Karar: Ulusal güvenliğe ve Silahlı Kuvvetlere karşı işlenen suçlar tamamen Yüksek Askeri Mahkemeye aktarılmıştır.
- 7. Kurumsal Karar: Tüm ara seçimler askıya alınarak belediyelerin boş kadroları hükümet tarafından doldurulmuştur.
- 8. Kurumsal Karar: Sendikalar üzerindeki kontrol artırılmıştır.
- 10. Kurumsal Karar: Siyasi partileri düzenlemek için bir yasa çıkartılmıştır. Siyasi haklardan mahrum bırakma daha da genişletilmiştir. Kasım 1969'da yapılacak seçimler planlanmıştır.

Yukarıda belirtilen kararlara ek olarak,

- 9. Kurumsal Karar: Kamulaştırma ve sansürle ilgili maddeler içeriyordu.
- 11. Kurumsal Karar: Belediye seçimleriyle ilgiliydi.

Kararlar aslında, aynı hüküm ve yaptırımları belirli aralıklarla tekrar etmiştir. İktidara gelen başkana göre, çıkarılan kararların uygulanmasındaki sertlik ve yumuşaklık değişiklik göstermiştir.

Silva ve sonrasındaki dönemin ekonomi politikalarına bakıldığında, İİS stratejisine dokunmadan 3 önemli politikada değişiklik yapılmıştır. Birincisi, ekonomiyi dışa

açarak bir yandan ihracatı, öte yandan yerli ve yabancı yatırımları özendirmek için, vergi, sermaye piyasası ve gümrük sistemine yönelik önlemler alınmıştır. İkincisi, ulusal paranın değerini gerçekçi bir düzeye çekmiştir; çoklu kur sistemini basitleştirmiş ve enflasyonun seyrine göre haftalık devalüasyona gidilmiştir. Üçüncüsü de, ülkenin altyapısını iyileştirmek ve bir süre sonra devlete ait temel sanayileri geliştirmek üzere kamu yatırım harcamalarının genişletilmesi olmuştur (Kılıç, 2013a: 164).

Bu ekonomi politikaları uzun süre uygulanmıştır. Hatta dünya ekonomisinin krize girdiği 1970'lerde bile Brezilya bu politikaları uygulamayı sürdürmüştür. 1968'den 1974'e kadar Brezilya ekonomisi %10'luk bir büyüme yaşamıştır. İhracat ise dörde katlanmıştır. İhracattaki kahve liderliğinin yerini sanayi malları almıştır. Brezilya'nın ekonomisindeki bu olumlu tablo dış gözlemciler tarafından "Brezilya Mucizesi" olarak değerlendirilmiştir. Bu şartlar altında askeri iktidar daha da desteklenmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 340).

1969 yılına gelindiğinde Silva hastalanmış ve yerine 5 yıl boyunca başkanlık yapacak olan Emiliano Garrastazu Medici seçilmiştir. Aslında Silva'nın hastalanmasının ardından ne yapılacağına dair 12. Kurumsal Karar çıkartılmıştır ve yeni bir başkanın seçilmesi de bu karar sonucu olmuştur. Medici'nin yönetiminde öne çıkan özellik, Silva döneminde başlayan devlet terörünün daha da artış göstermesidir. Aynı zamanda gerilla örgütlerinin de sayısı artmıştır. Medici henüz resmi olarak görevine başlamadan önce, 4 Eylül 1969'da ABD'nin Brezilya Büyükelçisi, bir gerilla örgütü tarafından kaçırılmıştır. 1970 yılında ise İsviçre Büyükelçisi, Japonya Başkonsolosu, Batı Almanya Büyükelçisi kaçırılmış ve ABD Başkonsolos'u vurulmuştur. Askeri iktidar arka arkaya yaşanan bu diplomat kaçırma olaylarından son derece rahatsız olmuştur. İşte 13. ve 14. Kurumsal Kararları, bu gerilla örgütleri ve eylemlerini hedef almıştır.

Ekonomideki "mucize"yi arkasına alan askeri iktidar, 1970'te Meksika'da yapılan FİFA Dünya Kupası'nda Brezilya'nın birinci gelmesini de fırsat bilerek propagandasını, birçok slogan üreterek sürdürmüştür. Örneğin "*Kimse artık bu ülkeyi durduramaz!*" ve bugün pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye de kullanılan "*Ya sev, ya terk et!*" sloganları Brezilya'da bu dönemde popüler olmuştur. Medici

döneminde milliyetçilik yüceltilmiştir. Komünizm “iç düşman” olarak ilan edilmiştir. Reid’in de belirttiği gibi, Genel Kurmay Başkanı bir iç düşman olarak komünizmin tanımını bile yapmıştır. Ona göre, komünizm amacına ulaşmak için yasal veya yasa dışı her çevreye uygun davranabilir; bir öğrenci, bir köylü, bir rahip, demokrasinin savunucusu ya da bir entelektüel kılığa girebilirdi (Reid, 2014: 103).

Medici, Brezilya tarihinde en baskıcı askeri rejimini yaratmıştır. Bununla birlikte, Medici iktidarı sırasında Brezilya, ekonomik açıdan oldukça parlak bir dönem geçirmiştir. Ekonomideki hızlı büyüme orta sınıf için daha iyi yaşam koşulları sunarken bir yandan da işgücü piyasası için iş fırsatları yaratmıştır. Bu sonuçlar, her ne kadar insan hakları ihlali, baskı, sansür yapmış olsa da askeri iktidara destek sağlamıştır (Luna ve Klein, 2014: 186).

Ekonomideki “mucize”nin öteki yüzü, yükselme eğilimine giren enflasyon ve dış ticaret açığı olarak kendini göstermiştir. Ücretlerin artışı ekonomiyi canlandırmıştır ama bir yandan da enflasyonu yükseltmeye başlamıştır. Ticarete ise ithalat, ihracattan daha hızlı artmıştır. Aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen 1973 petrol krizi Brezilya’yı da tehdit etmeye başlamıştır. Bu aşamada Brezilya, önceden de yaptığı gibi, İİS stratejisiyle devam etmek suretiyle, ekonomi politikaları üzerinde değişikliğe gitmiştir. Değişiklikler 1975 yılında hazırlanan 5 yıllık kalkınma planıyla yürürlüğe konulmuştur. Bu planın etkilerine bakıldığında (Kılıç, 2013a: 165-166);

- Ekonomide büyümenin sürdürülmesini, ihracatın artmasını ve çeşitlenmesini, sanayide dayanıklı ürün ve makine payının artmasını, istihdamı olumlu yönde etkilemiştir.
- Amazon bölgesinde tarım, hayvancılık, maden ve enerji kaynaklarıyla ilgili bir plan uygulanmıştır.
- Baraj, nükleer santral, otoyollar yapılmış, hava ve uzay araçları sanayisinde ilerlemeler yaşanmıştır.
- 1974-1980 arası yıllık büyüme hızı ekonominin genelinde %6,9, sanayi de %7,2 olmuştur.

Kısacası Brezilya mucizesi devam etmiştir; fakat ekonomideki bu olumlu görüntü dış ticaret kalemlerine yansımamıştır. Aynı zamanda 1973 krizi nedeniyle ülkeye yabancı sermaye girişi de kesilmiştir.

Bu arada 1974 yılında Ernesto Geisel başkan olmuştur. Göreve başlamasından hemen sonra sivil yönetime ve demokrasiye geçileceğine dair söz vermiştir. Geisel'in demokrasiye geçme sözünün altında iki neden vardır. Bunlardan birincisi, hükümette bulunan subayların artan yolsuzlukları ve genç subayların lehine olan ücret eşitsizliğinden dolayı kızan geleneksel subayların arasındaki çekişmedir. İkincisi, ABD'nin askeri rejimlere karşı değişen tavrıdır (Luna ve Klein, 2014: 186-187).

Geisel'in askeri iktidarı demokratikleştirme çabasıyla birlikte Brezilya'da "abertura" (açılma) ve "distensao" (genişleme) olarak bilinen ve 1985 yılında hedefine ulaşacak bir dönem başlamıştır. Ona göre, demokratikleştirme programı, yavaş, aşamalı ve güvenli bir şekilde işlemeliydi. Geisel'in demokratikleşme adına ne yaptığına bakıldığında;

- Askeri iktidarın çıkartmış olduğu ünlü 5. Kurumsal Kararı iptal etmiştir.
- Basın üzerindeki sansürü gevşetmiştir.
- Sürgündekilerin dönmesine izin vermiştir.
- Hakim kararı olmaksızın yargılanmama hakkı (habeas corpus) yeniden tanınmıştır.
- Siyasi haklarından yoksun bırakılan muhalefete hakları geri verilmiştir.
- 1964'ten beri ilk defa 1978 yılında grev yapılmıştır. Hatta bu grevin lideri 2003-2011 yılları arasında başkanlık yapan Lula de Silva olmuştur.

Geisel'in demokratik açılımlarından ordu içindeki sertlik yanlıları rahatsız olmuştur. Bu grup, askeri iktidarın sert tutumlarla yönetime devam etmesini istemiştir. Geisel sertlik yanlılarının gönlünü, kendisinden sonra gelecek başkanın Joao Figueiredo olduğunu ilan ederek almıştır. Böylece sertlik yanlılarına askeri iktidarın devam edeceği mesajı verilmiştir. Bununla birlikte, Figueiredo askeri iktidarın son başkanı olmuştur.

Figueiredo dönemine geçmeden önce, Geisel dönemindeki ekonomik sorunlara bakıldığında, 1970'lerin ortalarından itibaren dünya genelinde yaşanan ekonomik krizin etkileri Brezilya'nın da ekonomik göstergelerine yansımıştır. Cari açıklarını dış borçla kapatan Brezilya, kredi bulmakta zorlanmıştır. Anapara bir yana, Brezilya için faiz borçlarını ödemek bile büyük külfet haline gelmiştir. 1973 yılında %16 olan

enflasyon oranı, 1979 yılında %77'ye çıkmış, 1980'e gelindiğindeyse bu oran %110'u aşmıştır.

Ekonomideki bu gidişata toplumsal tepki de gecikmemiş ve grev dalgası da beraberinde gelmiştir. Askeri darbeden sonra, 1978'de yapılan ilk grevin ardından 1979'da ve 1980'de büyük çaplı grevler gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki tablo 3.6'da 1978-1987 arasında gerçekleşen grev sayıları, çalışmayan ortalama işçi sayısı, çalışılmayan gün sayısı ve durdurulan iş günlerinin ortalaması gösterilmiştir (Codato, 2006: 20).

Tablo 3.6 1978-1987 Yılları Arasında Grev, Çalışmayan İşçi Sayısı, Çalışılmayan Gün Sayısı ve Durdurulan İş Günleri Ortalaması

Yıl	Toplam Grev	Çalışmayan ortalama işçi sayısı	Çalışılmayan gün sayısı	Durdurulan iş günleri ortalaması (%)
1978	118	1,868	2,162,903	6.5
1979	246	9,777	26,627,083	6.6
1980	144	9,012	24,225,695	7.4
1981	150	6,107	6,545,003	8.8
1982	144	4,934	6,967,215	5.9
1983	347	3,689	28,407,743	4.4
1984	492	2,946	13,311,365	3.9
1985	619	11,016	90,637,512	6.3
1986	1,004	5,181	49,525,864	5.8
1987	2,193	4,187	132,445,423	8.2

Kaynak: Codato, A., N (2006). A Political History of the Brazilian Transition from Military Dictatorship to Democracy. *Rev. Sociol. Polit.* vol.2, 1-33.

Figueiredo'nun başkanlığı oldukça sorunlu bir ekonomik döneme rastlamıştır. Bu koşullar altında IMF'den yardım istenmiş ve IMF'nin 5 yıllık istikrar programı

uygulamaya konulmuştur. Bu programın sonucularına bakıldığında, 1981’de ekonomi %4,4 oranında küçülmüştür; toplu işten çıkarmalar yaygınlaşmıştır; 1980’lerin yıllık enflasyon ortalaması %330 olmuştur; hatta bazı yıllar enflasyon oranı dört haneli rakamlara bile ulaşmıştır. Örneğin 1989’da %1700 olmuştur (Kılıç, 2013a: 167).

Kısacası, tüm dünyada neoliberal ekonomi politikalarına geçişin yaşandığı bu dönemde, Brezilya’nın İİS politikaları üzerinde yaptığı değişikliklerle yaratmış olduğu mucizesinin artık işlemediği görülmektedir.

Figueiredo döneminde de rejimin sivilleşmesine yönelik politikalar devam etmiştir. Hatta Geisel’in demokratik açılımlarını daha da ilerletmiştir. Figueiredo, birçok siyasi mahkumun salıverildiği ve muhaliflere yöneltilmiş olan suçlamaları düşüren bir af yasası çıkartmıştır. Aynı zamanda bu af yasasında, askeri iktidar döneminde suç işleyen asker ve polis gibi kamu görevlileri hakkında kovuşturma yapılamayacağına dair bir madde de konulmuştur. Siyasi partilerle ilgili gelişmeler de yaşanmıştır. Askeri iktidarın güdümünde bulunan ARENA ve MBD, yeni isimler altında biçim değiştirmiştir. ARENA, Sosyal Demokrat Parti (PDS) adını almıştır. Muhalefet partisi olan MBD ise Brezilya Demokratik Hareket Partisi (PMDB) olarak kendini yenilemiştir. Yeni bir parti olarak Lula de Silva’nın önderliğinde İşçi Partisi kurulmuştur.

1983 yılının Mart ayından başlayıp 1984 yılının Nisan ayına kadar devam eden ülke çapında büyük bir kitle hareketi yaşanmıştır. Milyonlarca kişi sokağa çıkmış ve taleplerini “Diretas Ja!” (Direct Elections Now-Hemen Şimdi Doğrudan Seçim) sloganıyla dile getirmişlerdir. Milyonlarca kişi, 1984 yılında doğrudan başkan seçilmesi ve sivil hayata dönülmesi talebinde bulunmuştur. Bu eylemin öncüsü PMDB olmuştur. Nisan ayında yapılan son eyleme 1,5 milyon kişi katılmıştır. Kongre’de yapılan oylamada doğrudan seçim konusunda eylemcilerin istediği sonuç çıkmamıştır. Bu arada Figueiredo yükselen muhalefet karşısında tutumunu sertleştirip iktidarının ilk yıllarındaki demokratik açılımlarını bir kenara bırakmıştır. Basın üzerinde sansür uygulamaları, tutuklamalar ve polis baskısı artırılmıştır.

Kongre’de doğrudan seçim için olumsuz sonuç çıkmış olsa da muhalefet bu konudaki baskısını sürdürmüştür. Muhalefetin bu baskısı sonuç vermiştir. Kongre 15

Ocak 1985'te doğrudan seçim konusunu gündeme almış ve devlet başkanlığı için doğrudan seçime karar vermiştir.

3.2.3. Askerin İktidardan Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş

Kongre'nin devlet başkanlığı için doğrudan seçim kararından sonra yapılan seçimlere iki aday katılmıştır. Bunlardan biri, PMDB'nin adayı Tancredo Neves; diğeri de PDS'nin adayı Paulo Salim Maluf olmuştur. Başkanlığa %72,4 oy alarak Neves seçilmiştir. Neves, Goulart'ın iktidarında başbakanlık yapmıştır. 15 Mart 1985 tarihinde resmi görevine başlaması beklenen Neves, bu tarihten bir gün önce hastalanmış ve 21 Nisan 1985'te de ölmüştür. Başkan yardımcısı seçilen Jose Sarney, bu durumdan dolayı Neves'in yerine başkan olmuştur. Aslında Sarney, PMDB'ye yeni katılmıştır ve önceden de 1971 yılında ARENA'da ismi değiştikten sonra da 1979 yılında PDS'de başkanlık yapmıştır. 1985 yılına kadar PDS'de kalmış ve sonrasında Liberal Cephe'ye geçmiştir. Aynı yıl içerisinde de Liberal Cephe'den ayrılarak PMDB'ye katılmıştır. Kısacası Brezilya, 21 yıl aradan sonra sivil bir başkan seçmiştir fakat halkın istediği başkan görev yapamamıştır.

1986 yılında Kongre seçimleri yapılmıştır. Seçimlerin ardından oluşan Kongre yeni bir anayasa yapımına girişmiştir. 1988 yılında yeni bir anayasa yapılmıştır. Anayasa taslağı hazırlanırken sivil-asker ilişkilerinde denge sağlanabilmesi için parlamenter sistem alternatifi değerlendirilmiş olsa da gelen tepkiler üzerine nihai olarak başkanlık sisteminde karar kılınmıştır (Şarlak, 1995: 41-42).

1988 Anayasası, askeri iktidarın hazırlamış olduğu 1967 Anayasası ile karşılaştırıldığında, siyasal, sosyal ve temel haklar konusunda önemli ilerlemeler göstermiştir. Örneğin, 1967 Anayasasında bulunan düşünce, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki kısıtlayıcı hükümler kaldırılmıştır. Savaş durumu dışında, ölüm cezası kaldırılmıştır. İşçilere grev hakkı tanınmıştır. Memurlara da belli şartlar altında greve katılma hakkı verilmiştir. Yine sendikal örgütlenme hakkıyla ilgili gelişmeler de anayasada düzenlenmiş haklar ve özgürlüklerden biridir (Şarlak, 1995: 42-43).

Sarney'in başkanlığı için, ordunun bir kenarda kaldığı ve yeniden demokratikleşme için kendini adadığı bir dönem olduğu söylenebilir. Onun döneminde Brezilya Komünist Partisi ve Brezilya Sosyalist Partisi gibi illegal sayılan siyasi partiler yasal

ilan edilmiştir. Bunun yanında yeni partiler de kurulmuştur. Enflasyon ise büyük bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir. Yeni hükümet Cruzado Planı olarak bilinen bir istikrar planı uygulamaya koymuştur. Plan ücret-fiyat dondurma yoluyla enflasyonu kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Plan, ilk başta işe yarasa da sonradan enflasyonu kontrol altında tutmak için yeterli olmamış ve istikrar sağlanamamıştır. 1988 yılına gelindiğinde enflasyon oranları dört haneli rakamlara ulaşmıştır.

Yeni anayasaya göre 1989 yılında devlet başkanlığı için seçim yapılmıştır. Seçimin ilk turunda 22 aday yarışmıştır ve bu, Brezilya için bir rekor olarak değerlendirilebilir. İlk turda adaylardan hiçbiri oyların çoğunluğuna ulaşamadığı için ikinci tura gidilmiştir. İkinci turda ise en fazla oyu alan iki başkan adayı yarışmıştır. Bunlardan biri, PRN'nin (Ulusal Yeniden Yapılanma Partisi/National Reconstruction Party) adayı Fernando Collor de Mello olmuştur. Aslında bu parti, 1985 yılında kurulmuş olan Gençlik Partisi'nin (Youth Party) 1989 yılında isim değiştirmiş halidir. İkinciye, İşçi Partisi'nin adayı Lula de Silva olmuştur. Seçim sonuçlarına göre Collor %53'lük oy oranıyla başkan olarak seçilmiştir. Lula ise sol için beklenmeyen bir başarıyla %47'lik bir oy oranına ulaşmıştır. Böylece, aslında Collor, 1960'tan beri Brezilya halkının doğrudan seçtiği ilk başkan olmuştur.

3.2.3.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri

Brezilya'da 1964-1979 yılları arasında askeri iktidarların yapmış olduğu işkencelere dair bilgiler ortaya koyan, Arjantin'deki "Nunca Mas!" adıyla yayınlanan raporla aynı adı taşıyan bir kitap yayınlanmıştır: "Brasil: Nunca Mais"(Brezilya: Bir Daha Asla). Kardeşi kaybolan ABD'li papaz Jaime Wright'ın, Sao Paulo arşidükü Paulo Evarito Arns gözetimindeki bir grupla hazırladıkları bu kitap askeri mahkemelerin dava dosyalarının gizlice incelenmesine dayanmaktadır. Kitaptaki verilerde, 1.800 tanesinin işkence detaylarıyla anlatıldığı 17 bin mağdurun ve askeri iktidar tarafından öldürülmüş olan 353 kişinin ismi listelenmiştir.

2011 yılında kurulan Ulusal Hakikat Komisyonu (National Truth Commission-Comissao Nacional da Verdade), 10 Aralık 2014 tarihinde 4400 sayfalık final raporunu yayınlamıştır. Rapor, 1946-1985 yılları arasında işlenen insan hakları ihlallerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Raporun ağırlık verdiği dönemin 1964-

1985 yılları arasını kapsayan askeri diktatörlük süreci olduğunu söylemek mümkündür. İnsan hakları ihlaline neden olan en önemli dört konu raporun birinci bölümünde şu şekilde ele alınmıştır: 1. hukuksuz ve keyfi gözaltılar; 2. tecavüz ve cinsel saldırının da olduğu sistematik işkenceler; 3. keyfi ve yargısız infazlar ya da devletin diğer formlarda işlediği cinayetler; 4. Cesetlerin kaybedilmesi veya gizlenmesi. Rapor kurumsal, anayasal ve yasal reformlar, kurulun eylem ve önerilerini uygulama ve gözden geçirilmesi ile ilgili olmak üzere üç alanda 29 maddelik öneri bölümüyle sonlanmaktadır (w/ejiltalk-10/10/2016; w/cnv-10/10/2016).

Darbenin insan hakları ihlalleriyle ilgili istatistiklerine bakıldığında;

- Darbenin ilk aylarında toplam 50 bin kişi gözaltına alınmış ve sorgulanmıştır.
- 10 bin kişi sürgüne gönderilmiştir.
- 4500 kişi yurttaşlık haklarından mahrum bırakılmıştır.
- 2 bin kişiye işkence uygulanmıştır.
- 2828 kişi askeri mahkemeler tarafından mahkum edilmiştir.
- 339 kişi öldürülmüştür.
- 152 kişi kayıp edilmiştir.
- 452 sendika ortadan kaldırılmıştır.
- Resmi makamlarca gözaltındayken intihar ettiği açıklanan 22 kişiden 14'ünün ölmeden önce ağır işkencelerden geçtiği tespit edilmiştir.
- Askeri diktatörlük binlerce kişiyi “fişlemiştir”.
- 2011 yılında devlet başkanı olan ve 2016 yılında yolsuzluk gerekçesiyle devlet başkanlığından azledilen Dilma Rousseff da askeri diktatörlük sırasında gerilla örgütü eylemcisi olduğu gerekçesiyle işkenceden geçmiştir. Yine Rouseef'tan önce iki dönem devlet başkanlığı yapan Lula de Silva da askeri diktatörlük döneminde cezaevinde yatmıştır.
- Ayrıca askeri diktatörlük döneminde yıkıcılık faaliyetlerini önlemek adına istihbarat teşkilatları kurulmuştur. Bu dönemin istihbarat konusunda en ünlü ismi İstihbarat Operasyon Dairesi İç Savunma Operasyonları Merkezi (DOICODI)'dir. Eyalet bazında da örgütlenen DOICODI'nın, özel kişi ve şirketler tarafından finanse edildiği belirtilmektedir.

3.3. Şili’de Askeri Darbeler

“Ülkesinin insanların sorumsuzluğu yüzünden bir ülkenin komünist olmasına seyirci kalamayız. Meseleler Şilili seçmenlerin kararına bırakılmayacak kadar önemlidir.”

Henry Kissinger⁶²

Latin Amerika’nın diğer ülkeleri gibi Şili⁶³’de de bağımsızlık süreci, Napolyon Bonapart’ın 1808’de İspanya’yı işgal etmesinin ardından başlamıştır. Şili, bağımsızlığını resmen 1818’de ilan etmiştir; fakat bağımsızlık günü olarak 18 Eylül 1810 tarihi kabul edilmiştir. İlk anayasasını 1818’de yapan Şili’nin İspanya tarafından bağımsız ve egemen bir cumhuriyet olarak tanınması 1844’ü bulmuştur.

Bağımsızlık sürecinin ardından 12 yıl süren bir iç karışıklık yaşanmıştır. Bu süreçte pek çok yönetici gelip geçse de, Bernardo O’Higgins ve Ramon Freire Şili siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. O’Higgins bağımsızlıktan taviz vermeyen, üniter cumhuriyet yanlısı, reformist ve Kilise karşıtı politikalar benimsemiştir. O’Higgins’ten sonra yönetime geçen Freire, köleliğin yasaklanması, federal sistemden üniter sisteme dönülmesi gibi değişiklikler uygulamıştır. Hem O’Higgins hem de Freire bu politikalarıyla muhafazakarların tepkisini çekmiştir. Bu dönem, aynı zamanda Şili siyasi tarihinde de her zaman yerini koruyacak olan liberal-muhafazkar çatışmasını ortaya döken 1830 yılındaki Lircay Savaşı’yla sona ermiştir. Bu savaştan sonra iktidar muhafazakarlara geçmiştir (Collier, 2003:2-3).

Şili’nin 1830’dan sonraki siyasi tarihini tablo 3.7’deki gibi dönemleştirmek mümkündür:

Tablo 3.7 1830 Sonrası Şili Siyasi Tarihi

⁶² H. Kissinger bu sözü 1973 Şili darbesinin hemen ardından söylemiştir.

⁶³ Şili, “dünyanın bittiği yer” ya da Aymara yerlilerinin dilinde “denizin başladığı yer” anlamına gelmektedir.

1830-1891	Aristokratik Cumhuriyet I.Dönem (1830-1861): Muhafazakar Dönem II. Dönem (1861-1891): Liberal Dönem
1891-1925	Parlamente Cumhuriyet
1925-1973	Başkanlık Dönemi
1973-1990	Askeri İktidar/Pinochet Rejimi
1990-	Demokrasiye Dönüş

1830 Lircay Savaşı'ndan 1891 yılına kadar geçen süre Şili siyasi tarihinde Aristokratik Cumhuriyet dönemi olarak geçmektedir. Bu dönemde devlet yönetimine tümüyle büyük toprak sahiplerinin ve dış ticareti elinde tutan grupların egemen olduğu söylenebilir. Aristokratik Cumhuriyet'in 1861'e kadar olan kısmında muhafazakarlar, 1861'den 1891'e kadar olan dönemde de liberaller yönetimde olmuştur (Kılıç, 2013b: 88). Şili siyasi tarihinde muhafazakarlar ile liberaller arasındaki anlaşmazlık her ortamda kendini göstermiştir.

Aristokratik Cumhuriyet'in ilk yıllarında muhafazakarların lideri Diego Portales olmuştur. Yazdığı makaleler ve düşünceleri siyasi kariyerinin önünü açmış ve onu ilgi odağı haline getirmiştir. Portales resmi olarak başkan olmamış; fakat çeşitli alanlarda bakanlık yapmıştır. Bir tüccar olan Portales'in düşünceleri başkan olmamasına rağmen alınan politikaları oldukça etkilemiştir. Portales, serbest ticarete ve tarıma dayalı bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu dönemle birlikte Şili'de ekonomik olarak da bir yükseliş görülmüştür. Portales 1833'te büyük toprak sahiplerinin ve kilisenin çıkarlarını koruyan güçlü bir merkezi yönetim anlayışını yeni bir anayasa ile kabul ettirmiştir. Kılıç'ın da bahsettiği gibi yeni bir anayasanın yanı sıra devlet başkanına, sansür uygulamak, il yöneticilerini atamak ve kendisinden sonra gelecek olan başkan adayını belirlemek gibi yasal düzenlemeler kabul ettirmiştir. Kiliseyi kurum olarak istikrar, sosyal denetim, meşruiyet ve ülkeye sadakat bakımından önemli görmüştür. Portales'in düşünceleriyle hayat bulan bu otoriter yönetim tarzı siyaset bilminde *Portalesçi Devlet* olarak geçmektedir

(Kılıç, 2013b: 89). Rouquie (1986), Portales ve oluşturduğu düzenden şu şekilde bahsetmiştir:

Başkanlık makamına oturan Portales, insanı hayrete düşüren dengesini 1891'e kadar koruyabilen muhafazakar cumhuriyet kurumlarını yerleştirdi. Güçlü bir yürütme organına dayanan bu "Portales'ci Cumhuriyet", ordunun subay kadrolarını liberal eğilimlerden ve o zamana kadar ayaklanmalara ve pronunciamiento'lara yatkınlıklarıyla tanınanlardan acımasızca temizleyerek, sivil iktidarın üstünlüğünü benimsettirdi (s.61).

Portales'in inşa etmiş olduğu bu modelin etkisi kendisinden sonra da devam etmiştir. 1833 Anayasası 1924 yılına kadar bazı değişikliklerle yürürlükte kalmıştır (Richardson, e.t.06/06/16).

1851 ve 1859 yıllarında Şili'de kimi kaynaklara göre ayaklanma (Collier ve Sater, 2004: 113) kimi kaynaklara göre iç savaş (Bethell, 2003) olarak geçen iki önemli olay yaşanmıştır. Bu iki olay da başkanlık seçimleri sırasında muhafazakarlar ve liberaller arasındaki anlaşmazlık yüzünden meydana gelmiştir. 1851 yılındaki olaydan sonra iktidar hala muhafazakarların elindeyken 1859'daki olayda iktidar liberallerin elinde geçmiş ve Aristokratik Cumhuriyet'in 1891'e kadar devam edecek olan liberal evresi başlamıştır.

Şili'de 1891-1924 yılları arası Parlamenter Cumhuriyet dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönem bir iç savaş ile başlamıştır. İç savaşın nedeni liberal Başkan Jose Manuel Balmaceda'nın ulusalcı politikalarının muhafazakarları rahatsız etmiş olmasıdır. Daha açık bir şekilde şöyle belirtilebilir: Balmaceda ekonomiye devlet müdahalesini artırmayı planlamıştır. Yeni demiryolları, yollar, kentsel altyapının inşası için ödenek yaratmak amacıyla nitrat sanayisindeki artan vergi gelirlerinden yararlanmak istemiştir. Yabancı yatırımcılar buna şiddetle karşı çıkmış ve Kongrede de bu duruma sert tepki gösterilmiştir (Skidmore, 1988: 285). Bu olay, başkanlık sisteminde yürütme ile yasama erkleri arasındaki anlaşmazlıktan doğan bir siyasi istikrarsızlık krizine dönmüştür.

8 ay süren iç savaşta ordu da kendi içinde bölünmüş, donanma muhafazakarların tarafını tutarken, kara kuvvetleri de Balmaceda'yı desteklemiştir. Bu iç savaşın sonra, Şili 4 ay cunta yönetiminde kalmıştır. Bu cunta Manuel Montt'un liderliğinde, Ramon Barros Luco ve Waldo Silva'dan oluşmuştur. Arkasından ise cuntanın lideri Manuel Montt, tek aday olarak girdiği başkanlık seçimlerinde devlet başkanı

seçilmiştir (Collier ve Sater 2004: 154-155). Bu yaşanan iç savaştan sonra Şili 1924 yılına kadar sürecek olan kendine özgü bir parlamenter sistem benimsemiştir.

Şili’de ekonomi politikalarına bakıldığında 1900’lerin ilk yıllarına kadarki dönem için şunlar söylenebilir (Kılıç, 2013b: 91): Ekonomide, tarım ürünleri ve maden ürünlerinin ihracatına dayalı bir sistem hakim olmuştur. Bu sistem büyük toprak sahiplerinin daha da zenginleşmesini sağlamış ve bununla birlikte hacienda⁶⁴ sistemi doğmuştur. Sistem, büyük toprak sahiplerinin ve dış ticaretle uğraşan tüccarların siyasette gücünü artırmıştır. Aynı zamanda bu sistem sanayileşmeyi ve teknolojinin ilerlemesini gözardı etmiştir.

Şili’nin ekonomisinden bahsedilirken yeraltı kaynakları açısından zenginliğinin özel bir önem taşıdığı belirtilmelidir. Bu durum gerek yabancı yatırımcıların Şili’yi keşfetmesi, gerek işçi sınıfının oluşması ve gerekse işçi hareketleri açısından önemlidir. Örneğin Gunther (1971) yayınlamış olduğu kitabında Şili bakırının %85’inin üç ABD firmasının elinde olduğunu ve bu firmaların Şili’ye giriş tarihlerinin de 1900’lere kadar geri gittiğini belirtmiştir. Nitrat ve bakır Şili ekonomisi için önemli madenlerdir. Nitrat, 1880-1930 yılları arasında ülkede önemli bir ekonomik kaynak olmuştur. Fakat Alman bir kimyacının havadan nitrat elde etmesiyle (ss. 109-110) nitratın Şili ekonomisine olan katkısı eski popülerliğini yitirmiştir. 1913 yılındaki nitrat ve bakır ihracat oranlarına bakıldığında nitratın %71.3, bakırın da %7 olduğu görülmektedir (Kirby, 2003: 37). 1930’dan sonra nitratın yerini bakır almıştır.

Şili ekonomisinden bahsedilirken kronik enflasyon sorununun altı çizilmesi gerekir. Öyle ki bu problem her iktidarın çözmek için en çok çaba sarf ettiği konu olmuştur. Şili’nin kronik enflasyon sorununun 19. yüzyılda başladığı ama 1930’lu yıllara kadar yönetilebilir seviyede seyrettiği belirtilmektedir (Keech, 2004: 6).

19.yüzyılın ortalarından itibaren Şili kentleri büyümeye başlamıştır. Bu dönemde nüfus özellikle maden bölgelerinde yoğunlaşmıştır. 1890-1910 yılları arasında sanayileşme sonucu işçi sayısı %50 oranında artış göstermiştir. Şili’de sanayileşmeyle birlikte başta barınma ve sağlık olmak üzere çeşitli sorunlar giderek

⁶⁴ Tarım çiftlikleri, maden işletmeleri ya da sanayi tesislerinin yer aldığı ya da bunların hepsini birden kapsayan çok büyük arazilere verilen addır.

artmıştır. Artan kent nüfusunun çeşitli ihtiyaçları ortaya çıkmış ve beklentileri yükselmiştir. Bununla birlikte kentlerde doğan orta sınıfın ve işçilerin taleplerini dile getiren dernekler, federasyonlar ve siyasi partiler gibi yeni sınıfsal güç odakları ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2013b: 100).

Şili, işçi hareketleri açısından önemli bir örnektir. İşçi sınıfı 1860'tan itibaren organize olmaya başlamıştır. 20. yüzyılla birlikte metal işçileri, demiryolu işçileri, tramvay sürücüleri, matbaacılar gibi belli iş kolları tarafından oluşturulmuş olan birlikler modern görünümü sendikaları ortaya çıkartmıştır. 1860'tan 1910'a kadarki dönemde esnafların arasında oluşturmuş oldukları birliklerin sayısı 400'den fazla olduğu belirtilmektedir. Sendikacılar bu dönemde anarşist fikirlerden etkilenmişlerdir. 1902-1908 yılları arasında Şili'de yaklaşık 200 grev yaşanmıştır. Bu grevlerin yarısı kazanılmıştır. Fakat Mayıs 1903'te Valparaiso'da, Ekim 1905'te Santiago'da, Aralık 1907'de Atacama'da yapılan grevler kanlı bir şekilde bastırılmış ve ülke tarihine katliam olarak geçmiştir (Collier ve Sater, 2003: 195-196). Örneğin, Aralık 1907'de yaşanan ve tarihe Santa Maria Okulu Katliamı olarak geçen grevde 2.000'den fazla kişi öldürülmüştür. Katliamın 100.yıl dönümü olan 2007'de Başkan Michelle Bachelet 21 Aralık'ı yas günü ilan etmiştir.

3.3.1. Askeri Darbeler Tarihi

Şili'de darbeler iki dönemde incelenebilir. İlk dönem 1924-1932 yıllarını kapsayan ve 6 darbenin gerçekleştiği bir süreçtir. İkinci dönem ise, 1973 yılında yapılan darbeye başlayıp 1990 yılına kadar süren 17 yıllık askeri iktidarı kapsamaktadır. Şili'nin darbe dönemleri aşağıda Tablo 3.8'de gösterilmiştir.

Tablo 3.8 Şili'de Darbeler

I. Dönem (1924-1932)	1. Darbe: 5 Eylül 1924 2. Darbe: 23 Ocak 1925 3. Darbe: 26 Temmuz 1931 4. Darbe: Eylül 1931
----------------------	--

	5. Darbe: 4 Temmuz 1932
	6. Darbe: 23 Eylül 1932
II. Dönem (1973)	11 Eylül 1973

3.3.1.1. Şili’de Darbe Fırtınası: 1924-1932 Yılları Arasında 6 Darbe

Şili, 1870’li yıllara girdiğinde İspanyol Amerikasında neredeyse 40 yıllık anayasal istikrar açısından oldukça iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Bu dönemde Şili ekonomisi maden ve tarım ürünleri ihracatıyla iyi bir büyüme yakalamıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde gerek siyasi partilerin oluşmaya başlaması, gerek askerin siyasetten uzak durması, gerek anayasasının Avrupa ya da Kuzey Amerika standartlarında olması ve gerekse ekonomik yapısı Şili’yi Güney Amerika’nın İngiltere’si olarak tanımlanmasını sağlamıştır (Blakemore, 2003: 33-34).

1890 ile 1920 yılları arasındaki 30 yıllık dönem, gelişen işçi sınıfı ve artan kent nüfusunun barınma, eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi sosyal reform beklentilerinin artmasına paralel bir şekilde sosyal gerilimin yükseldiği yıllar olarak nitelendirilmiştir. Bu talepler siyasal kanallar aracılığıyla ifade edilemeyip talepleri dile getirmek için düzensiz şiddet içeren protestolar gerçekleştirilmiş ve bunlar da genellikle zor kullanılarak bastırılmıştır. İçindeki azınlık gruplar için dahi alternatif söylemler üretmeye çalışan ve buna göre bir politik konjonktür üreten - demokratikliği ve erdemliliği şüphe götürmeyen- Şili Parlamentosu bile bu tür protestoların hızlı bir dönüşüm yaşayan bir toplum için uygun olmadığı duruşuyla olaylara yaklaşmıştır (Blakemore, 2003: 59).

Yukarıda bahsedilen 30 yıllık dönem içinde yaşanan bir diğer önemli olay I.Dünya Savaşıdır. Şili, I.Dünya Savaşında tarafsız kalan Latin Amerika ülkelerinden olmuştur. Fakat Savaş’tan diğer ülkeler gibi etkilenmiştir. Bu dönemde Şili ekonomisi için, hem savaşın uluslararası ticarete etkisi hem de nitrata olan talebin azalması ciddi sorun oluşturmuştur. Ekonomideki olumsuz koşulların toplumdaki karşılığı ulusal gelirin düşmesi, enflasyon ve işsizlik şeklinde olmuştur.

Savaş sonrası ekonomik bunalım döneminde ulusal ilgi 1920 yılında yapılacak olan başkanlık seçimlerine odaklanmıştır. Seçim sonucunda liberallerin, radikallerin ve

demokratların oluşturmuş olduğu Liberal İttifak'ın adayı Arturo Alessandri başkan olmuştur. Hatta başkanlığı muhafazakarların adayı Luis Barros Borgoño karşısında 1 oy farkla kazanmıştır. Alessandri, dönemine kadar olan siyasetçiler arasında “karizmatik lider” (Collier ve Sater, 2004: 205) olmaya en yakın başkan olmuştur.

Alessandri, reform bekleyen işçilerin ve aydınların desteğini almıştır. Alessandri'nin emek-karşıtı politikalara çözüm bulacağı umulmuştur. Hükümet, 1921'in ilk yarısında bir dizi grevde işçiler lehine arabuluculuk yapmıştır. Fakat işler giderek karışmış ve Alessandri her taraftan tepki toplamaya başlamıştır. Sağ kanat, işçilere karşı çok yumuşak olmakla, sol kanat da işverenlerin agresif tutumlarına göz yummakla suçlamıştır. Sonunda, Alessandri, işverenleri seçmiş ve işçilerin sistematik baskıya maruz kaldığı bir tutuma dönmüştür. Alessandri daha sonra kendi önerileri olan bir çalışma yasası ve sosyal refah paketini Kongre'de kabul ettirmeye çalışmış ve bu noktada Kongre'deki muhafazakarlarla ters düşmüştür. Muhafazakarlar mevcut durumun korunmasını istedikleri için bu pakete engel olmaya çalışmışlardır. Bazı muhafazakarlar ise bu önerinin kentli işçi sınıfının oylarını liberallere kaydırabileceğinden korkuya kapılmışlardır. Kongre'de liberal Başkan Alessandri ve muhafazakarlar arasında oluşan bu anlaşmazlık 1924 yılına kadar devam etmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 287).

Alessandri'nin başkanlık dönemi boyunca arka arkaya hızlı bir şekilde 16 hükümet kurulmuştur. Arka planda savaş sonrası dönemin olumsuzluklarıyla ülkenin gündemindeki siyasi istikrarsızlık birleşmiştir. Bu süreçte paranın değeri yarı yarıya düşmüş, kamu gelirleri azalmıştır. 1924'e kadar hazine oldukça tükenmiştir. Öyle ki, devlet memurlarının ve askerlerin maaşları 6 ay geciktirilmiştir. Wilfredo Mayorga'nın 1965 yılında Emekli General Bartolome Blanche ile yaptığı mülakatta bu durum şöyle aktarılmıştır:

Yeteri kadar ne askerleri doyurmak için ekmek, et ve meyve ne de atları besleyecek yeme sahiptik. Bir gün alay muhasebecisi, en son ödemeyi altı ay önce yaptığımız için et satın aldığımız yerin artık bize et temin etmeyeceğini söyledi... Biz de ceplerimizdekileri topladık...Topladığımız para 100 pesoydu. Bunu hayal edebiliyor musunuz?... 100 peso ile alacağımız etle 250 alayı beslemek zorundaydık (Blakemore, 2003: 73-74).

Alessandri'nin sosyal sorunları çözme konusundaki kararlılığı, bu duruma karşı Kongre'nin tutucu eğilimi ve bu durumun yanı sıra askerlerin de koşullardan

memnuniyetsizliği Şili'yi 1924 yılında askeri darbeye sürüklemiştir. 3 Eylül 1924 yılında genç subaylar aylıklarının artırılması, iş hukuku ile ilgili düzenlemelerin yasalaşması, gelir vergisi yasası çıkartılması ve başta Savaş Bakanı olmak üzere üç bakanın değiştirilmesi talepleriyle Kılıç Şakırtısı (Ruido de Sables- The Rattling of the Sabres) adı verilen bir askeri kalkışma yaşanmıştır. Genç subayların bu istek listesi, liderleri Ibanez ve yardımcısı Alejandro Lazo tarafından hazırlanmıştır. 5 Eylül 1924'te sekiz maddeden oluşan bu liste Alessandri'ye sunulmuştur. Listede şunlar yer almaktadır (Blakemore, 2003: 75):

1. Kongrenin maaş yasa tasarısının reddedilmesi,
2. Bütçe konusunda eyleme geçilmesi,
3. Gelir vergisi kanunu,
4. Askerin atamaları, maaşları ve emeklilik hizmetleriyle ilgili yeni kanunlar,
5. Değişken olan peso için istikrar sağlanması,
6. Tüm devlet memurlarının maaşlarının hemen ödenmesi,
7. İş kanunu ve sosyal yasalar çıkartılması ve
8. Üç bakanın değiştirilmesi.

Liste Alessandri'ye sunulmadan önce Ibanez meslektaşlarını bir cunta yönetimi kurmak için ikna etmiştir. Alessandri, genç subayların bakan değişikliği teklifini yerine getirmiştir; Savaş Bakanı olan Luis Altamirano'yu bu görevinden alarak İçişleri Bakanı yapmıştır (Kılıç, 2013b: 103-104). Aslında listedeki isteklerin yoğun olarak askerin kendi maddi kaygılarını içerdiği görülmektedir.

Alessandri, bu olay sonrasında kendini askerin dediklerini yapan bir başkan olarak değerlendirip istifa etmiş ve İtalya'ya gitmiştir. Kongre Alessandri'nin istifasını kabul etmeyip, onu izinli saymıştır. Anayasaya göre Başkan Vekili sayılan Altamirano, 11 Eylül'de yanına bir amiral ve bir de general olarak 3 kişiden oluşan cunta yönetimi kurmuştur. Aynı zamanda kendisini başkan/diktatör olarak ilan etmiştir. Kongre'yi kapatmıştır. Ekonomik ve sosyal sorunları tutucu bir yaklaşımla çözme yoluna gitmiştir. Cunta yönetimi çok geçmeden 23 Ocak 1925'te bir darbe ile karşılaşmış ve iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu darbenin amacı, demokrasiye dönülmesi ve Alessandri'nin tekrar başkanlığa getirilmesiydi. Darbenin öncüleri Marmaduke Grove ve Carlos Ibanez olmuştur. Yeni cunta, Alessandri İtalya'dan

dönene kadar General Pedro Pablo Dartnell'in geçici başkanlığında görevini sürdürmüştür (Collier ve Sater, 2004: 211; Kılıç, 2013b: 104).

Alessandri Şili'ye 20 Mart 1925'te dönmüştür ve ardından başkanlık koltuğuna geçmiştir. Bu arada Carlos Ibanez Savaş Bakanı olarak görevlendirmiştir. Alessandri'nin önceliği yeni bir anayasa yapılması olmuştur. Bunun için 7 Nisan'da komünistleri de içeren tüm siyasal partilerden 53 üyeli Büyük Danışma Komisyonu kurulmuştur. Daha küçük bir alt komisyon anayasa taslağını oluşturmak için bir araya gelip 35 oturum süren çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu taslak, Alessandri'nin de konuşma yaptığı bir oturumla 23 Temmuz'da Komisyon'a sunulmuştur. Radikaller, muhafazakarlar ve komünistler taslağa itiraz etmişlerdir. Alessandri'nin konuşmaları da onları ikna etmeye yetmemiştir. Bu durum, askeri temsilci General Mariano Navarrete'nin ordunun görüşünün taslağın onaylanmış olması gerektiğini kibarca belirttiği konuşmasıyla kurtarılmıştır. 1973'e kadar yürürlükte kalacak anayasa, 18 Eylül 1925 tarihinde kabul edilmiştir (Collier ve Sater, 2004: 212-213).

Alessandri'nin görev süresi 1925 Aralık'ının sonunda bitiyordu; fakat Alessandri bu süre dolmadan 1 Ekim 1925'te istifa etmiştir. Yeni anayasaya göre, 24 Ekim 1925 tarihinde devlet başkanlığı seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde devlet başkanı ilk kez doğrudan seçmenler tarafından seçilmiştir. Seçim sonunda liberal demokrat Emiliano Figueroa Larrain devlet başkanı olmuştur. Figueroa'nın devlet başkanlığı Ibanez'in baskı ve tacizlerinden dolayı sadece 16 ay sürmüştür. Figueroa 10 Mayıs 1927'de istifa etmiştir. Boşalan başkanlığı seçimlere kadar o sırada İçişleri Bakanı olan Ibanez devralmıştır. Bu hareketle Ibanez yapılacak olan seçimlerde de başkanlık için adaylığını kesinleştirmiş oldu. 22 Mayıs'ta yapılan seçimlerde Ibanez 127.000 oy, Ibanez'e karşı yarışan ve seçim kampanyası döneminde sürgüne gönderilen komünist başkan adayı Elias Laferte 4.000 oy almıştır (Blakemore, 2003: 80).

Carlos Ibanez Dönemi

22 Mayıs 1927'de yapılan başkanlık seçimleriyle birlikte Ibanez'in dört yıl sürecek olan diktatörlük dönemi başlamıştır. Ibanez'in kendini güvende hissettiği nokta ordudan aldığı destek olmuştur. Muhalifleri, özellikle de sendika liderlerini, ya sürgüne göndermiş ya da tutuklatmıştır. Sivil özgürlükler kısıtlanmıştır (Skidmore ve

Smith, 2010: 288). Ibanez, “Şilili Mussolini” olarak tanımlanmıştır ve bu lakabından rahatsızlık duymamıştır. Alessandri bile bu dönemde Paris’e gönderilmiştir. Komünizm ve anarşizmden korunmak için bir dizi önlemler almıştır. İşçiler Ibanez diktatörlüğünün yasal sendikalarına katılmaya başlamışlardır. Bu yasal sendikaların 1930’a kadar neredeyse 50.000 kadar üyesi olmuştur (Collier ve Sater, 2004: 212-213).

Ibanez döneminde hükümet ekonomideki rolünü de oldukça genişletmiştir. Bu, demiryolları, karayolları ve enerji tesislerine yapılan harcamaların da arttığını göstermektedir. Tabii Ibanez ordu için de harcamaları yükseltmiştir. ABD’den alınan krediler, maden yatırımları ve artan kamu harcamaları sayesinde 1920’lerin sonuna kadar rahat bir dönem geçirilmiştir. Tabii ki bu duruma dünya genelindeki ekonomik koşullar da imkan sağlamıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 288). Ekonomik gelişim her alanda görülmüştür. İstihdam oranları artmıştır; yeni okullar yapılmıştır; kırsal kesimde sulama için projeler başlatılmıştır; şehirlerde etkileyici kamu binaları inşa edilmiştir; limanlar yapılmıştır. Ibanez döneminde, diktatörlük koşullarında baskı altına alınan özgürlüklerine karşın Şilililer ekonomik açıdan daha önce görmedikleri bir yaşam standardına ulaşmışlardır (Blakemore, 2003: 81-82).

1929 krizinde Şili ekonomisi de büyük zarar görmüştür. Bunalımın Şili ekonomisine etkileri şöyle yansımıştır (Kılıç, 2013b: 106): İşsizlik oranı %25’i bulurken, madenlerde bu oran %66’ya çıkmıştır. Milli gelirden %15’lik bir düşüş yaşanmıştır. 1929-32 yılları arasındaki ihracat oranlarındaki düşüş %88 bulmuştur. Şili ekonomisinde başat rol oynayan nitratın üretiminde, ticaretinde ve madeninde çalışan işçi sayısında büyük düşüşler yaşanmıştır. Nitrat için ulusal düzeyde yaratılmaya çalışılan kartel girişimleri başarısız olmuştur. 1929’da 2.9 milyon ton olan nitrat ihracatı 1932 yılına gelindiğinde 243 bin tona, aynı tarihlerde nitrat üretimi 3.2 milyon tondan 700 bin tona düşmüştür. 1925 yılında faal nitrat madeni sayısı 96 iken bu sayı 1932’de 11’e, nitrat madeninde çalışan işçi sayıları ise 61.000’den 8.500’e inmiştir.

1929 krizinin Şili üzerinde Ibanez diktatörlüğünü sonlandırması açısından bir etkisi olmuştur. Kötü giden ekonomik koşullar altında toplumdan diktatörlüğe karşı tepkiler yükselmeye başlamıştır. Tepkiler, toplumun geniş kesiminden destekle

büyümüştür. Sonunda Ibanez, bir iç savaşın yaklaştığını düşünerek Temmuz 1931’de istifa etmiş ve Arjantin’e kaçmak zorunda kalmıştır.

Ibanez’in istifa edip kaçmasının ardından Şili için siyasi istikrarsızlık dönemi de başlamıştır. 1932’de yapılacak başkanlık seçimlerine kadar çok kısa ömürlü sivil ve askeri hükümetler birbiri ardına kurulmuştur. Eylül 1924 ve 23 Ocak 1925’te yaşanan askeri darbeleri, 1931 ve 1932 yılları arasında kısa sürede gerçekleşen dört darbe daha izlemiştir. Ibanez’in istifasının ardından Ekim ayında başkanlık seçimleri yapılmıştır. Juan Esteban Montero başkan olarak seçilmiştir. Uyguladığı ekonomi politikaları yetersiz kalınca toplumdan büyük tepkiler yükselmeye başlamıştır. Bu durum aslında yaklaşan darbenin de habercisi olmuştur. 8 ay sonra Eugenio Matte liderliğindeki sosyalist gençler, Marmaduke Grove Vallejo liderliğindeki bazı hava subayları ve gazeteci Carlos Davila liderliğindeki bazı kara askerleri 4 Haziran 1932’de bir darbeyle iktidarı ele geçirip Sosyalist Şili Cumhuriyeti’ni ilan etmişlerdir. Bu askeri darbe ile amaçlanan, ‘ekmek, bir dam ve giyecek yardımı’ sloganıyla, toplumda ekonomik krizin yarattığı mağduriyeti gidermek olduğu açıklanmıştır. Şili Komünist Partisi darbeyi militarizm olarak değerlendirip tepkisini ortaya koymuştur. Şili Sosyalist Cumhuriyeti’nin ilan edildiği darbe sadece 13 gün sürmüştür. Ardından Davila, 13 Eylül’e kadar sürecek 100 günlük geçici başkanlığını ilan etmiştir. Davila’nın yerini General Bartolome Guillermo Blanche Espejo almış; fakat o da iktidarı, ordunun ayaklanma tehdidinden dolayı Yüksek Mahkeme Başkanı’na bırakmak zorunda kalmıştır (Kılıç, 2013b: 106-107; Candan, 2014: 45-46).

1924 ve 1932 yılları arasını darbelerle yaşayan Şili’de bir yıl içerisinde arka arkaya dört darbe ve yedi hükümet kurulmuş, 1932 yılında yapılan başkanlık seçimiyle darbeler süreci tamamlanmıştır. Bu tarihten itibaren Salvador Allende’nin iktidara geldiği 1973 askeri darbesine kadar Şili siyaseti Latin Amerika’da benzersiz bir örnek olmuştur. Bu dönemde sadece Şili, içinde büyük Marksist partilerinde de olduğu seçimsel demokrasiyi devam ettirmiştir (Drake, 2003: 87).

3.3.1.2. Demokrasiye Dönüş: 1932-1973 Arası Dönem

1932'den sonraki demokratik dönemdeki gelişmeler özetlenecek olursa, 1973 askeri darbesine kadar 8 başkanlık seçimi yapılmıştır. 1932 ve 1958 seçimlerini muhafazakarlar, 1952 seçiminde bağımsız aday eski başkan Ibanez kazanmıştır. Genel olarak bu 1932-1973 arasında seçilen sekiz başkandan 3'ü Radikal Partiden, biri de Hristiyan Demokratik Partidendir. 1970'teki seçimi Salvador Allende kazanmıştır. Allende, Şili'ye demokratik yollardan sosyalizm getirmek isteyen bir Marksist olarak değerlendirilmektedir (Keech, 2004: 12).

3.3.1.2.1. Alessandri'nin İkinci/Üçüncü Başkanlık Dönemi

1932'de yapılan seçimlerde Alessandri ikinci kez başkan olarak seçilmiştir. Alessandri bu başkanlık döneminde biraz daha farklı bir lider olarak Şili'nin karşısına çıkmıştır. Artık değişimden ziyade düzenle daha çok ilgili olduğu görülmektedir. Ülkede ekonomik krizin ve siyasal istikrarsızlığın yarattığı huzursuzluk ortamı etkili olmaya devam etmiştir. 1932 yılından 1938 yılına kadar Alessandri'nin başarısı demokrasiyi genişleten önlemler alarak istikrarı tesis etmesi olmuştur. Asker sivil ilişkileri açısından da farklı bir dönem olduğu söylenebilir. Alessandri askeri, sivil iktidarın kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Hatta bu dönemde “Cumhuriyet Milisleri”⁶⁵ denilen 50,000 ile 80,000 arası kişiden oluşan bir birlik (Maldonado, 1999), sivil hükümeti korumak için orduya veya sosyal hareketlere karşı kullanılmıştır (Drake, 2003: 98). Bir de 1933'te yaşanan bir darbe girişimi bastırılmıştır.

1936 yılında yaşanan bir grev dalgası patlak verdiğinde Alessandri sıkı önlemler almıştır. Devletin sıkıyönetim altında olduğunu ilan etmiş, Kongre'yi kapatmış ve sendikaların liderlerini sürgüne göndermiştir. Ekonomi politikaları konusunda başarılı olmuştur. Ekonomi Bakanı Gustova Ross, Ibanez'in artırdığı kamu harcamalarını azaltmış ve yarattığı bazı kamu kurumlarını dağıtmıştır. Dünyadaki

⁶⁵ “Cumhuriyet Milisleri” Sosyalist Cumhuriyet deneyiminin sona ermesinden çok kısa bir süre sonra, 24 Temmuz 1932 yılında kurulmuştur. Sloganları: Düzen, Barış, Yurt ve Anavatan'dır. <http://www.resdal.org/Archivo/d00000ba.htm> erişim tarihi: 21/07/16.

madene olan talebin toparlanması sayesinde dış ticaret dengesi önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Resmi işsizlik rakamı 1932’de 262,000’den 1937’de 16,000’den aza düşmüştür. Enflasyon ise bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 289).

Demokrasiye geçilen bu dönemde siyasi partiler konusunda da çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin (Kılıç, 2013b: 108);

- Çeşitli liberal hizipler 1933 yılında Liberal Parti altında birleşmişlerdir.
- Katolik Falanjistler, Nazi Milliyetçi Sosyalist Hareket (MNSCh- Nazistas), Halkçı Sosyalist Öncü (VSP), Tarım Partisi gibi sağ uçta yer alan marjinal partiler doğmuştur.
- Solda ise, Radikal Parti ve içinde Marmaduke Grove ve Salvador Allende Gossen’in bulunduğu Şili Sosyalist Partisi faaliyet göstermiştir.
- İşçi sendikaları da 1936 yılında Şili İşçiler Konfederasyonu (CTCh) altında birleşmişlerdir.

1936 yılında Radikaller, Sosyalistler, Demokratlar, Komünistler ve Şili İşçiler Konfederasyonu Halk Cephesi (Popular Front/Frente Popular) adı altında birleşmişler ve bütün dikkatler 1938’deki başkanlık seçimine yönelmiştir. Bu arada, seçim yapılmadan önce Alessandri hükümetine karşı, 5 Eylül 1938’de bir asker darbe girişimi yaşanmıştır. Darbenin amacı, Alessandri’yi iktidardan indirip yerine Ibanez’i getirmektir. MNSCh, seçimlerde Ibanez’in adaylığını desteklemiş ve darbeye etkili bir parti olmuştur. Darbe başarıya ulaşamamış, Alessandri hükümeti tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu olayda 60 genç Nazi (nazistas) kurşunu dizilmiştir. Bu olay Seguro Obrera Katliamı⁶⁶ olarak adlandırılmaktadır. Doğruluğundan emin olunmamakla birlikte katliam emrinin Alessandri tarafından verildiği konusunda tartışmalar vardır (Collier ve Sater, 2004: 233).

3.3.1.2.2. Sol Cephe İktidarları (1938-1952)

Halk Cephesi’nin seçim sloganınının, 1932’de kurulan ve 13 gün ayakta kalabilen Şili Sosyalist Cumhuriyeti’nin sloganıyla aynı olduğu görülmektedir: “Ekmek, Çatı, Palto”. 1938 seçimi Halk Cephesi’nin lehine sonuçlanmıştır. Seçimi Halk

⁶⁶ İngilizcesi Workers Insurance’s Massacre’dır.

Cephesi'nin adayı Pedro Aguirre Cerda, %50,44'lük bir oy oranıyla kazanmıştır. Seçimi sol bir adayın kazanması askeri yine harekete geçirmiştir. Bir darbe girişimi yaşandıysa da başarılı olamamış ve sivil yönetim üstün gelmiştir.

1938 seçimlerinden başarıyla çıkan Halk Cephesiyle birlikte sol, sağdan hükümetin kilit noktalarını alarak, uzun süredir hayalini kurduğu pozisyona gelmiştir. Yönetime geçen hükümet, orta ve üst sınıflara güvence vermiştir (Drake, 2003: 108). Halk Cephesi hükümetinin heterojen bir koalisyon özelliğine sahip olduğu görülmektedir. İçlerinde, radikallerin baskın geldiklerini ama bu grubun ideolojide az radikal olduğu belirtilmektedir. Sosyal refaha değil, ekonomik kalkınmaya odaklanmışlardır. Komünistler ve sosyalistler ise doğal muhalif konumunda olmuşlardır. Bunun da nedeni, birçok sosyalistin, parti disiplini altına eklenmeyi reddeden eski komünist olmasıdır (Skidmore ve Smith, 2010: 289).

1939 yılında Şili'de 8,3 büyüklüğünde bir deprem yaşanmıştır. Bu depremde ciddi sayıda can kaybı meydana gelmiştir. Ayrıca büyük maddi hasar yaşanmıştır, yerleşim yerleri oturulmaz hale gelmiş ve binlerce kişi evsiz kalmıştır. Aguirre Cerda, depremin hasarını onarmak için Üretimi Geliştirme Kurumu (CORFO-Production Development Corporation-Corporacion de Fomento de la Produccion de Chile) adında bir devlet kalkınma ajansı kurmuştur. İlk olarak deprem hasarını gidermek üzere programlanan bu ajans daha sonra ise, Şili'nin ekonomik kalkınması için hem kamusal hem de özel sektörde stratejik yatırımları hareketlendirmek, yerli imalat sanayisine kaynak sağlamak gibi ekonomide önemli işlevler üstlenmiştir. Örneğin bu kurumun 1950'lerin ilk yıllarına kadar sermaye donanımlarında toplam yatırımın üçte birini, toplam iç yatırımında dörtte birini oluşturmuş olduğu belirtilmektedir (Drake, 2003: 109).

Halk Cephesi'ndeki ittifak 1941 yılında Komünistler ve Sosyalistler arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden bozulmuştur. Sosyalistler hükümetten çekilmişlerdir. Çok geçmeden de Başkan Aguirre Cerda ölünce 1942 yılının başında başkanlık seçimi yapılmıştır. Seçimlere Radikaller, Sosyalistler ve Komünistler yine birlikte, fakat bu sefer Demokratik İttifak adı altında birleşerek girmişler ve oyların %56'sını kazanmışlardır. Aşırı sağ gruplar, Liberaller ve Muhafazakarlar aday olarak Carlos

Ibanez'i desteklemişlerdir; fakat seçimi kazanan Demokratik İttifak adayı başkan Radikal grup içinden Juan Antonio Rios olmuştur.

Rios, başkanlık süresi dolmadan önce hastalanmış ve ölmüştür. Bunun üzerine 1946 yılında başkanlık seçimleri yapılmıştır. Seçimlerde dört aday yarışmıştır (Collier ve Sater, 2004:246): Radikallerin ve Komünistlerin adayı Gabriel Gonzalez Videla; Muhafazakar Parti adına Eduardo Cruz Coke; Sosyalistlerin adayı Bernardo Ibanez (General Carlos Ibanez ile bir yakınlığı yok) ve Liberal Parti tarafından desteklenen Don Arturo'nun oğlu Fernando Alessandri. Seçimin galibi Gabriel Gonzalez Videla olmuştur ve 1952'ye -yani görev süresi sona erene- kadar iktidarda kalmıştır.

Videla'nın da başkanlığı değerlendirildiğinde, sol güçler arka arkaya 3 seçim dönemi boyunca seçilmiştir. Bu üç başkan da sol ittifak içerisinde Radikal Parti içinden çıkmıştır. Yine bu üç döneme bakıldığında, ekonomi politikaları açısından korumacılığa ve İİS'ye dayalı bir dönem olmuştur. 1939'da CORFO'nun (Üretim Geliştirme Kurumu), 1943'te ENDESA'nın (Ulusal Elektrik Kurumu), 1946'da ENAP'ın (Ulusal Petrol Şirketi) ve CAP'ın (Pasifik Çelik Şirketi) kurulması Şili için önemli gelişmelerdir ve bu yatırımlar çoğunlukla ABD'den alınan kredilerle finanse edilmiştir. 1937-50 arasında imalat sanayisinde yıllık büyüme oranı %7 olmuştur. Sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki oranları ise %15'ten %20'ye yükselmiştir. İşçi sayısındaki artışa paralel olarak işçi sendikalarının hem sayısı hem de gücü artmıştır. Sanayileşmeye oldukça önem verilmiştir. Bunlar dönemin olumlu tablosuyken, emekçi kesimin reel gelirlerinde önemli bir artış yaşanmaması ve kırsal kesim ile ilgili kayda değer iyileşme elde edilememesi olumsuz tablodur.

Ayrıca bu dönem II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaşın başlangıç yıllarına denk düşmektedir. Başkan Rios, II. Dünya Savaşı'na karşı Şili'yi her ne kadar tarafsızlık politikasında tutmaya çalışsa da hem Demokratik İttifak üyesi Sosyalistlerin ve Komünistlerin hem de ABD'nin yoğun baskısıyla Mihver Devletleriyle olan ilişkisini kesmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 289-290). II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş, tüm Latin Amerika'da -ve dünyada- olduğu gibi Şili'de de ABD'nin gücünü ve etkisini artırdığı bir dönemdir. ABD'nin isteklerine göre hareket etmek, ekonomik, askeri, teknik, kültürel ve diplomatik ilişkiler açısından Şili siyasetine yansımıştır. Bu bağlamda neler yapıldığına bakıldığında (Kılıç, 2013b: 112-113);

- ABD'nin 1941'de çıkartmış olduğu, kısaca Lend-Lease diye adlandırılan Müttefiklere askeri araç, gereç ve teçhizat sevkini öngören yasa kapsamında Şili de yararlanmaya başlamıştır.
- Şili'nin -ve Latin Amerika'nın birçok ülkesinin- ekonomideki en güçlü partneri olan İngiltere'nin yerini ABD almıştır. ABD şirketlerinin Şili'deki yatırımları artmıştır.
- ABD'nin öncülüğünde bu dönemde düzenlenen antlaşmalar ve kuruluşlar, 1947'deki Amerikalılararası Karşılıklı Yardım Antlaşması (Rio Paktı), 1948 Amerikan Devletler Örgütü (OAS), 1949 Karşılıklı Savunma Yardımı Yasası ve Ekonomik iş birliği Yasası Şili politikalarında karşılığını bulmuştur.

Soğuk Savaş konjonktürü her ülkede olduğu gibi Şili politikasında da yepyeni bir dönem başlatmıştır. ABD ile kurulan ekonomik ilişkiler, ABD'nin yaptığı yardımlar, bölgesel yasal düzenlemeler, Monroe Doktrininin yerini alan Milli Güvenlik Doktrini, komünizmle mücadele derken Şili, çoğu Latin Amerika ülkesi gibi Amerikan yanlısı kutupta yerini almıştır. Örneğin, Rio Paktı olası bir saldırı durumunda Amerika kıtasını ortak hareket etme ve askeri eylemlilikle bağlamaktaydı. Yine komünizmle mücadele eden devletler için mali yardım programları hazırlanmıştır.

Videla, başkanlığının ilk zamanlarında sola karşı daha yakın politikalar izlemiş olsa da dönemin getirdiği koşullar üzerine sağa kaymaya ve komünizmle mücadeleye başlamıştır. Videla'nın bu açıdan aldığı bazı tedbirler şöyledir (Kılıç, 2013b: 112-113; Candan, 2014: 58): 1948'de çıkartılan Demokrasiyi Sürekli Savunma Yasasıyla Komünist Parti üyesi olan yaklaşık 50 bin kişinin oy kullanma hakkı elinden alınmıştır; Ibanez döneminde kullanılan Pisagua tutuklu kampı yeniden açılmış ve birçok solcu buraya hapsedilmiştir; komünistler sürgüne gönderilmiştir; SSCB ve sosyalist diğer Orta Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kesilmiştir; ihtilal hazırlığında olduğu gerekçesiyle Şili Komünist Partisi yasaklanmıştır.

Videla her ne kadar Radikal Parti'den olsa da, ilk döneminde kabinede iki komünist bakan bulunsa da (Candan, 2014: 58) sonradan sola karşı aldığı tavır aslında sadece Şili'ye özgü bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu değişen politika Soğuk Savaş'ta ABD tarafında yer almanın getirdiği bir durumdan

kaynaklanmıştır. Hatta bu dönemde kıtanın geri kalan pek çok ülkesinde ABD yanlısı darbeler birbirini izlemiştir.

1952 başkanlık seçimlerine gelindiğinde, Videla'nın başkanlık dönemi muhasebesi Radikal Parti'ye oldukça oy kaybettirmiştir. Radikal Parti'nin bu seçimdeki adayı Pedro Enrique Alfonso olmuştur. Bu seçime Şili siyasi tarihinde önemli bir yer tutan Salvador Allende Gossens de ilk defa başkan adayı olarak Sosyalist Parti, Komünist Parti ve Demokratik Parti'nin oluşturmuş olduğu Halkın Cephesi'nden katılmıştır. Liberal ve Muhafazakar partilerin adayı Arturo Matte olmuştur. Seçime dikkat çekici bir bağımsız aday katılmıştır. O da geçmişteki neredeyse her darbede adı geçen, 1927-31 yıllarında iktidarda olan, Şilili Mussolini lakabına sahip Ibanez'dir. Ibanez'in seçim vaatleri, eski faşist uygulamaları hatırlandığında oldukça şaşırtıcı gelmektedir. “... Ibanez işçi sınıfının desteğini bile sağlamaya çalışmış, hatta Komünist Parti'yi yasallaştıracağını ve özgürlükleri geri getireceğini bile vaat etmişti.” (Candan, 2014: 60-61). Seçim sonucunda Ibanez %47 oy alarak başkan olarak seçilmiştir. Matte oyların %27,8'ini alarak ikinci olmuştur. Radikal Parti adayı Alfonso ise %19,9'luk oy oranıyla Videla'nın Radikal Parti'deki kan kaybını ortaya koymuştur. Allende ise sadece % 5,4 oranında oy almıştır. Böylece Şili'de 1958'e kadar sürecek olan ikinci Ibanez dönemi başlamıştır.

Ibanez'i destekleyenler Videla yönetiminden memnun olmayan Radikaller, yeni kurulmuş olan ve Ibanez'in de senator olarak seçildiği Tarım İşçileri Partisi, Ibanez'in seçim vaatleri arasında olan Komünist Parti üzerindeki yasağı kaldıracağına dair umutları olan komünistlerdir. Ayrıca bu seçimde Şili için bir ilk yaşanmış ve kadınlar, 1949 yılında tanınan oy hakkıyla birlikte ilk defa başkanlık seçimine katılmışlardır (Hickman, 1998: 65).

Ibanez ilk yıllarında ekonomiyi canlandırmak ve enflasyonu kontrol altına alabilmek için politikalar izlemiştir. Kırsal kesim işçileri için asgari ücret sistemine geçmiştir. Hatta bu dönemde Peron'la yakın bir ilişki içinde olmuştur (Kılıç, 2013b: 115). Fakat artan enflasyonla mücadele için daha farklı yöntemler izlenmesi gerekmiştir. Ödemeler dengesindeki büyük açık, Ibanez'i dış kaynaklardan yardım aramaya zorlamıştır. Bu noktada IMF kredileri çözüm olarak görülmüştür. Bu durum Şilililer için sadece bir yabancı kredi olarak değil, ABD'nin ekonomik ve politik gücünün

uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Ibanez bir yandan artan enflasyon bir yandan da azalan döviz sorunuyla baş etmek zorunda kalmıştır. Yabancı finansman kaynakları, Şili’de politika belirleme konusunda veto hakkı sahibi olmak koşuluyla yardımda bulunmayı kabul etmişlerdir. Ibanez, IMF’nin programını ve koşullarını kabul ettiği takdirde, solun tepkisiyle karşılaşacağını tahmin etmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 291).

Ibanez, ekonomiyi düzeltmek için yüzünü yabancılardan gelecek tavsiyelere dönmüştür. Kelin-Saks Heyeti⁶⁷ olarak bilinen bir grubu Şili’ye çağırmıştır. Amerikalı danışmanların tavsiyesi üzerine kamu harcamalarını kısıtlayan monetarist bir politika izlemiştir. Dışarıdan kaynak çekebilmek için Amerikan şirketlerinin işlettiği büyük bakır madeni şirketlerine -Anaconda ve Kennecott şirketleri- vergi kolaylıkları sağlamıştır. Bu uygulama istendiği gibi sonuç vermemiştir; hatta kamu harcamalarının artmasına, ekonomideki durgunluğun derinleşmesine ve Şilililerin hayat standartlarının daha da düşmesine neden olmuştur (Hickman, 1998: 66-67). Hatta Ibanez Moneda’dan ayrıldığı zaman, hem o hem de ülke, Şili tarihinin en kötü enflasyon krizinden dolayı tükenmiştir (Collier ve Sater, 2004: 279). Ibanez’in iktidardaki son ayları oldukça çalkantılı bir şekilde geçmiştir. Uyguladığı kemer sıkma politikalarından biri olan ulaşım ücretlerine zam, öğrenci federasyonu (FECH) tarafından protesto edilmiştir. Hükümet, gösterilere, asker ve polis gücü kullanarak cevap vermiştir. Öyle ki çatışmalar durulduğunda Santiago’nun şehir merkezinin savaş alanı gibi olduğu belirtilmektedir (Collier ve Sater, 2004: 256).

Şilililer bu ortamda 1958 seçimini bir umut olarak görmüşlerdir. Bu seçimlerde beş aday yarışmıştır: İlki, seçime bağımsız aday olarak giren fakat Liberallerin ve Muhafazakarların desteğini alan, üç kez başkanlık yapmış olan Arturo Alessandri’nin oğlu Jorge Alessandri⁶⁸; ikincisi, Şili Komünist Partisi ve Sosyalist Parti’nin birleşik Halkçı Eylem Cephesi’yle desteklediği Salvador Allende; üçüncüsü, Hristiyan Demokratik Parti’nin başında bulunan Eduardo Frei Montalva; dördüncüsü, bağımsız

⁶⁷ Klein-Saks Heyeti (Kelin-Saks Mission) Amerikalı bir danışmanlık grubuydu. Bu Heyet, uluslararası finansal kuruluşların ve özellikle de IMF’nin leyhine, piyasa merkezli, ‘bırakınız yapınlar’ yanlısı ekonomik politikalar öneren bir gruptu.

⁶⁸ Jorge Alessandri, başarılı bir iş adamıydı. İktidara geldiğinde kendisini başkan olarak değil, Radikallerin ve Ibanez’in kötü yönettiği ekonomiyi tekrardan yaratacak bir “Büyük Mühendis” (Great Engineer) olarak sundu. Aynı zamanda Ibanez döneminde Ekonomi Bakanlığı da yapmıştı (Hickman, 1998: 70).

aday sosyalist rahip Antonio Zamorano; beşincisi, Radikal Parti'nin adayı Luis Bossay'dı. Seçimi kazanan aday Jorge Alessandri olmuştur.

1958 başkanlık seçiminde altı çizilmesi gereken bir nokta Allende'nin ikinci gelmesidir. Allende seçime oldukça iddialı vaatlerle girmiştir. Allende'nin vaatleri şu şekilde sıralanabilir: bakır madenlerini millileştirmek, mali ve tarımsal reform, enflasyonu bitirmek, sanayileşmeyi teşvik etmek ve kötü yaşam koşullarını her yönüyle iyileştirmek (Collier ve Sater, 2004:256). Allende'nin seçimdeki başarısı sağı oldukça tedirgin etmiştir. Neyse ki Alessandri'nin başkan olması bu tedirginliği bir sonraki seçime kadar ertelemiştir.

Alessandri dönemindeki başlıca uygulamalar şöyledir (Candan, 2014: 62; Kılıç, 2013b: 116; Skidmore ve Smith, 2010: 292):

- İthal ikamesi ekonomi politikalarının tıkanıklığına çözüm üretilmeye çalışılmıştır.
- IMF'nin istikrar programı uygulanmıştır.
- Enflasyon ve işsizlikle mücadele politikaları sıkı bir şekilde devam ettirilmiştir.
- Komünizm tehlikesini ve yanı başında yaşanan Küba Devrimi'nin yarattığı tehlikeyi önlemek için ABD Başkanı Kennedy tarafından oluşturulmuş olan İlerleme İçin İttifak (Alliance for Progress) programı doğrultusunda hareket edilmiştir.
- Büyük ölçekli kamu hizmetleri projeleri daha çok yabancı kredilerle finanse edilerek piyasaya sunulmuştur.
- ABD bakır şirketleri yatırımlarını artırması için ikna edilmeye çalışılmıştır.
- Tarım alanındaki sorunların çözümü için tehlikeli bir konu olan toprak reformuyla ilgili girişimler yapıldıysa da başarılı olunamamıştır.

Alessandri uyguladığı ekonomi politikalarıyla yavaş ve düzensiz ekonominin yaratmış olduğu sosyal problemleri çözebileceğini ummuştu fakat durum istediği gibi olmadı ve çok da parlak olmayan dönemi solun ve sendikal hareketin güçlenmesini sağlamıştır. 1964 seçimleri yaklaşırken solun iktidara gelebileceği korkusu en önemli gündem haline gelmiştir. Sağ güçler bu korkuya karşı Hristiyan Demokratik Parti'de birleşmişlerdir.

1964 başkanlık seçimi hem Şili için hem de Latin Amerika için çok önemli bir seçim olarak görülmüştür. Sol, bu seçime yine Halk Hareketi Cephesi adayı Salvador Allende ile girmiştir. Allende bir önceki seçimde hafife alınmayacak bir başarı sağlayarak ikinci gelmiştir. Sol, bu seçime çok umutlu girmiştir. Seçim kampanyası sırasında Halk Hareketi Cephesi'nin kapitalizme yönelttiği eleştiriler, Alessandri'nin muhafazakar hükümetinin başarısızlık örneğiyle birlikte daha anlamlı hale gelmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 293). Bu koşullar altında sağ, solu karşısında ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Dolayısıyla sağ, sol tehlikeye karşı önlem alması gerektiği düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu önlem de Hristiyan Demokratik Parti'de birleşmek olmuştur. Başkan adayı ise Eduardo Frei Montalva'dır. Bu arada Radikal, Muhafazakar ve Liberal partiler de Demokratik Cephe altında birleşip Julio Duran'ı aday göstermişlerdir.

Hristiyan Demokratik Parti, Halk Hareketi Cephesi'nin vaatlerine “Özgürlük İçinde Devrim” sloganıyla karşılık vermiştir. Bu sloganla sağ, soldan rol çalmış görünmektedir. Sloganlarında bulunan ‘devrim’den ifade etmek istedikleri aslında reformdur. Frei'nin sol tandanslı vaatler şu şekilde olmuştur (Kılıç, 2013b: 117):

- Bakır madeni işleten ABD şirketlerini denetim altına almak.
- Dengesiz olan gelir dağılımını düzeltmek.
- Toprak reformu yapmak.
- Tarım işçilerine sendikal haklar sağlamak.
- Eğitimde eşitlik sağlamak
- Konut sorununu çözmek.
- Dış politikada bağımsızlık sağlamak.

Frei bu vaatlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda neler yaptığına bakıldığında (Kılıç, 2013b: 118-119; Candan, 2014: 63-64);

- ABD'nin büyük bakır şirketleri olan Anaconda ve Kennecott'ın kontrolünde bulunan bakır madenlerinin %51'ini “Şilileştir”miştir.
- Tarım işçilerine sendikal haklar sağlayan yasa çıkartmıştır.
- Toprak mülkiyeti ile ilgili anayasal düzenlemeler yapmıştır.
- Gelir dağılımındaki dengesizliği önlemek, eğitimde fırsat eşitliği sağlamak ve konut sorununu çözmek için bir takım uygulamalarda bulunmuştur.

- Başkanlık sistemini güçlendirmiştir.
- Videla döneminde diplomatik ilişkilerin kesildiği SSCB ile tekrardan bağlantı kurulmuştur.
- ABD ile ilişkileri sağlam tutmaya çalışmıştır.

Frei vaatlerini tutmuştur; fakat işler istediği gibi gitmemiştir. Bunun nedenlerine bakıldığında, ilk olarak, Frei'nin politikaları sağcılar tarafından aşırı devrimci bulunmuştur. Hatta onun bu politikalarının Marksist iktidarın yolunu açacağı düşünülmüştür. İkinci olarak, yaptığı toprak reformuyla büyük toprak sahiplerini kızdırmıştır. Üçüncü olarak, bakır madenlerini Şilileştirirken ekonomiyi yabancı sermayeye daha bağımlı hale getirdiği konusunda eleştirilmiştir. Dördüncü olarak, Frei'nin yaptığı reformlarda beklentileri karşılanamayan kesimler grev, işgal, düzen karşıtı gösterilerle kendilerini ifade etmişlerdir (Kılıç, 2013b: 119-120).

Frei döneminde bir askeri ayaklanma yaşanmıştır. Bu ayaklanma Tacnazo-Tacna ayaklanması olarak bilinmektedir. 1969 yılının ortalarında General Roberto Viaux, genç askerlerin fikirlerine dayanan, onların cevaplarını yansıtan bir mektubu Ordu Başkomutanı General Seegio Castillo'ya Frei'ye sunması için iletmiştir. Mektupta ulusal güvenliğin ve iç barışın silahlı kuvvetlere bağlı olduğuna ve iyi donanlı bir ordunun önemli kararlarda söz sahibi olma konusuna vurgu yapılmıştır. Yine mektupta, subayların toplum içindeki statülerine vurgu yapılarak, Şili'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişimine katkı yapıcı ve aynı zamanda da maddi olarak iyi şartlar sağlayan bir hükümet politikasının yürürlüğe konması gerektiğinin altı çizilmiştir. Aslında bu ayaklanma, bir grup askerinin ordunun ekonomik mağduriyetleri nedeniyle hükümete iletmiş bir mesaj olarak değerlendirilebilir (Angell, 2003:156). Grubun başındaki General Roberto Viaux, 1970 yılında ABD'nin Allende iktidarına karşı yürüttüğü gizli operasyonlarından biri olan darbe girişimiyle tekrar sahneye çıkacaktır.

3.3.1.2.3. Şili’de CIA’in Gizli Eylemleri ve 1970 Başkanlık Seçimi⁶⁹

Allende iktidarına geçmeden önce bir rapordan bahsetmek gerekir. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bu rapor CIA’in 1960’lı yıllarda Şili’de iktidarın sola kaptırılmaması için yürütmüş olduğu gizli eylemleri deşifre etmiştir. Yine belgede CIA’in 1964 seçiminde Frei’nin kazanması için nasıl yardımlarda bulunduğu, hangi yöntemleri izlediği açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu bağlamda CIA’nin gizli eylemlerini yürüttüğü yöntemler şöyledir: propaganda, medyanın desteklenmesi, Şili kurumlarında etki kazanma, seçimleri etkilemek için büyük çaba sarf etmek, siyasi partilere seçim sonuçlarını etkileyecek destekler vermek, özel sektörü desteklemek ve askeri darbeyi teşvik etme çabaları.

Gizli operasyonlar çeşitli özel gruplar tarafından yürütülmüştür. Bu gruplar ABD Ulusal Güvenlik Konseyi’nin gizli operasyonlar yürüten alt komiteleriydi. 5412 Özel Grup ve arkasından bu grubun devamı niteliğinde 303 Komitesi ve 40 Komitesi gizli operasyonları yürütürken CIA ile iş birliği içindeydi. Bu grupların Şili’de yürüttüğü gizli faaliyetlerin başlıcaları şöyleydi:

- 1964 başkanlık seçimini Frei’nin kazanması için Hristiyan Demokrat Parti’ye mali yardımda bulunulmuştur.
- 1962 yılında CIA, çeşitli propaganda faaliyetlerinde bulunan sivil eylem gruplarını desteklemiştir.
- 1964 başkanlık seçimi için propaganda ve siyasal eylem planları onaylanmıştır.
- Demokratik Cephe’nin çözülmesinden sonra Radikal Parti’ye ek gizli destek verilmesi kararlaştırılmıştır.
- Kongre seçimlerinde belirlenmiş adayların desteklenmesi kararlaştırılmıştır.
- Allende’nin seçim zaferinin önlenmesi için gizli operasyonlar yürütülmüştür.

ABD’nin ve CIA’in gizli eylemlerine, Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi ITT ve Kennecot Bakır şirketinin destek verdiği, aynı zamanda Şili’deki uzantısı olan Braden da ortak olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta Allende iktidarını devirmek için planlanan darbede de iş bırakırma, dağıtım yavaşlatma ve seçim çalışmalarını baltalama gibi komplolarla sürece katkıda bulunmuşlardır. Daha sonra yapılan soruşturmalarda, General Motors ve Ford’a da ITT’den teklif geldiği, ancak bu

⁶⁹ Bu başlıkta “Covert Action in Chile 1963-1973 Report”/ Şili’de Gizli Eylemler 1963-1973 belgesinden yararlanılmıştır.

firmaların Şili'yi darboğaza sokma çalışmalarında yer almak istemedikleri ortaya çıkmıştır (Sarıcan, 2014: 3).

Bu şartlar altında 4 Eylül 1970'te başkanlık seçimi yapılmıştır. Seçimde Halkın Birliği (Unidad Popular) adayı Salvador Allende %36.6, Ulusal Parti adayı ve aynı zamanda eski başkan Jose Alessandri %35.3, Hristiyan Demokratik Parti adayı Radomiro Tomic %28.1 oranında oy almıştır. Allende ile Alessandri'nin oy oranlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bu koşullar altında hiçbir aday %50'yi geçemediği için en yüksek oyu alan iki adaydan birisinin Kongre tarafından onaylanıp devlet başkanı olarak atanması gerekmiştir. İşte bu noktada ABD yine gizli eylemleriyle süreci yönlendirmeye çalışmıştır. Yukarıda sayılan eylemlerin yanı sıra 1970 seçiminin hemen sonrası için iki plan yapılmıştır: Track I ve Track II. Bu planlar Allende'nin başkan olarak atanmaması ve eğer atanırsa da iktidarına nasıl engel olunacağına dair yapılmıştır. Planların içinde bir darbenin olduğu bile görülmektedir.

Track I eylemi üç aşamadan oluşmaktadır: 1.si siyasal eylem, 2.si propaganda kampanyası, 3.sü de ekonomik baskı. Siyasal eylem olarak, seçimlerin yenilenmesi üzerine bir senaryo oluşturulmuştur. Şili Ulusal Kongresi'nde, başkanlık seçimlerinde %50'yi geçen aday bulunmaması halinde en yüksek oyu alan adayın başkan olarak atanması konusunda bir gelenek oluşmuştur.⁷⁰ Dolayısıyla 1970 seçimi için de Allende'nin atanması Şili siyasi geleneğine uygun bir süreç olarak görülmüştür. Fakat Track I eylem planında, Alessandri'nin atanması sağlanacak ve sözde Alessandri'nin atanmasına karşı gösterilen tepkilerden dolayı seçimin yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Yenilenen seçimle birlikte de Frei'in aday olması planlanmıştır.⁷¹ Fakat Frei bu konuda ikna edilemediği için plan işlememiştir.

Propaganda kampanyası kapsamında, Frei'nin tekrar seçilmesi üzerine odaklanılmıştır. Bu kampanyalarda Allende'nin Kongre tarafından atanması sonucunda Şili'nin başına neler geleceğinden bahsedilmiştir.⁷² Allende'nin iktidar

⁷⁰ Örneğin 1958'de yapılan seçimi Alessandri, Allende'den sadece %2,7'lik bir farkla kazanmıştır. Ulusal Kongre Alessandri'yi başkan olarak atamıştır.

⁷¹ Şili Anayasası'nda bir kişinin iki kez üst üste başkan olarak seçilemeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla seçimler yenilince Frei'in de tekrar aday olma yolu açılacaktır.

⁷² Bu arada yürütülen tüm gizli operasyonlarda Şili'nin en köklü gazetesi El Mercurio ABD'nin yanında yer almıştır.

olmasına karşı gösteriler düzenlenmiş hatta ordu duruma müdahale etmesi için kışkırtılmıştır.

Planın ekonomik baskı aşamasıyla Şili'ye yapılan mali yardımlar ve krediler kesilmiştir. Yatırımların durdurulması için özel sektör üzerinde baskı uygulanmıştır. Kısaca Allende'nin yönetiminde Şili ekonomisinin batacağı yönünde bir hava yaratılmıştır. Bu anlamda uluslararası basında da haberler çıkartılmıştır. 1960'lı yılların başından 1970'e kadar ABD'nin Şili'ye yaptığı mali yardımlar çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla Allende'nin başkanlığı aleyhine yürüttüğü ekonomik planlarla Şili ekonomisi üzerinde yaratacağı zarar, ABD'nin elinde çok önemli bir koz olarak görülmüştür.

Track II⁷³ eylem planı, ABD Başkanı Nixon'ın talimatıyla hazırlanmıştır. Bu planın kurgusu askeri darbe üzerine olmuştur. Bu bağlamda Kongre'nin Allende'yi başkan olarak atadığı takdirde bir askeri darbe organize edilmesi planlanmıştır. Planın hazırlanmasından CIA sorumlu olmuştur. CIA, Şili ordusu içinde bağlantı kurabileceği kanalları bulup darbenin başarı şansını artırmaya çalışmıştır. ABD, Allende'nin başkanlığının onaylanması halinde Şili'ye olan askeri yardımlarını keseceğini bildirerek ordu içinden darbeye destek toplamayı da ihmal etmemiştir. Şili ordusu içinde CIA ile birlikte hareket edecek iki gruptan bahsedilebilir. Bunlardan birisi, yukarıda da belirtildiği gibi, Frei döneminde Tacnazo Ayaklanmasının lideri olan General Viaux; diğeri de Santiago garnizon komutanı Camilo Valenzuela'dır.

CIA'ın darbe planı 21 Ekim 1969'da General Viaux tarafından hayata geçirilmiştir ve General Viaux'un ilk faaliyeti, Allende'nin Kongre tarafından onaylanması gerektiğini savunan ve bir askeri darbe fikrine karşı olduğunu açıklayan KKK General Rene Schneider'i tek başına kaçırmak olmuştur (CIA Activities in Chile, 2000: 4-5). Schneider bu operasyonda ağır yaralanmıştır. Aynı zamanda bu olay darbenin açığa çıkmasına neden olmuştur. Darbe başarıya ulaşmadan hemen bastırılmıştır. General Schneider'in başına gelenler bununla kalmamıştır. 1970 yılında Allende yönetiminin devrilmesine yardımcı olmadığı için suikaste uğramış ve yaşamını yitirmiştir.

⁷³ Fubelt Projesi olarak da bilinmektedir.

Track II kapsamında planlanan darbeler sadece Tacnazo'yla sınırlı kalmamıştır. Zaten Tacnazo, Allende'nin başkan olma ihtimalini ortadan kaldırmaya yönelik bir eylem olarak görülmektedir. Allende başkan olduktan sonra da ABD askeri darbe planlarına devam etmiştir. ABD, Allende'nin iktidarı boyunca 5 askeri darbe girişimi planlamıştır. Bu askeri darbeler anayasaya ve hukuka bağlı generaller sayesinde engellenmiştir. 29 Haziran 1973'te yaşanan darbe girişimi ise, Allende'nin kendi sonunu açık bir şekilde gördüğü olay olarak değerlendirilebilir (Candan, 2014: 87). Bu askeri darbe girişimi El Tancazo⁷⁴ olarak adlandırılmıştır. Olay sırasında başkanlık sarayı olan La Moneda ve Savunma Bakanlığı binası tanklarla kuşatılmıştır. Küçük çaplı çatışma yaşanmış ve 4 kişi ölmüş, 16 kişi yaralanmıştır. Girişim, General Carlos Prats Gonzales'in askerleri ikna etmesiyle bastırılmıştır. Allende askeri darbe girişimini protesto etmeleri için işçileri fabrikalarını işgal etmeye ve gerekirse de askerlerle mücadele etmek için hazır olmaya çağırmıştır. Askeri darbe girişiminin bastırılmasının ardından ise halka şu şekilde seslenmiştir: “... hükümetinize güvenin. Evinize gidin ve Şili adına eş ve çocuklarınızı öpün.” (Kılıç, 2013b: 119-140).

Bu noktada sorulması gereken soru, ABD'yi Allende yönetiminden bu kadar korkutan şeyin ne olduğudur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Skidmore ve Smith, 2010: 295):

- Jeopolitik durum: Allende'nin zafer kazanması Soğuk Savaş bağlamında düşünüldüğünde komünizmin bir zaferi olarak görülmesi mümkündür.
- Domino etkisi: Bölgedeki bir ülkenin komünizme geçmesi diğer ülkeleri de etkileyebileceğinden ve onların da komünizme kaymasına neden olabileceğinden endişe duyulmuştur. Bu bağlamda da, Şili'nin komşusu olan Peru'nun, Bolivya'nın ve Arjantin'in komünizmden etkileneceği düşünülmüştür.
- Şili'de özgür ve adil bir seçimle sosyalist bir hükümetin kurulacak olması ABD için oldukça tehlikeli görülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bölgenin kontrol altında tutulmasının zor olacağı düşünülmüştür. Zaten yanı başında Küba duruyordu.

⁷⁴ 1969'da yaşanan askeri darbe girişimi Tacnazo ile 1973 yılında yaşanan askeri darbe girişimi El Tancazo birbirine karıştırılmamalıdır.

- Ekonomik çıkar: Allende'nin sosyalist tutumu ABD'nin ekonomik yatırımlarını tehdit edebilirdi.

Aslında ilk üç madde ABD'nin, Şili'nin sosyalist deneyiminin hem kıtaya hem de Avrupa'ya kötü örnek olmasını istememesi şeklinde yorumlanabilir. O dönemde ABD Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger, 1970 seçimlerinden önce verdiği bir basın toplantısında, "kızıl tehdide" dikkat çekip Allende'nin seçilmesi halinde Şili'de komünist bir rejimin yerleşeceğini ve Şili'nin Latin Amerika'daki en güçlü ülke olacağını ve bu durumun da Amerika'nın bölgesel menfaatleri açısından şansızlık yaratacağını ifade etmiştir.

3.3.1.2.4. Unidad Popular (UP) Hükümeti

Darbenin ortaya çıkması, Şili'de şok etkisi yaratmıştır. Toplumdan ve ordudan gelen demokratik tepkiler üzerine Kongre 24 Ekim 1970'te toplanıp Allende'nin başkanlığını onaylamıştır. Allende 3 Kasım 1970 tarihinde resmi olarak görevine başlamıştır. Allende zafer konuşmasında diğer başkanlar gibi olmayacağını, Şili'nin tarihinde gerçekten demokratik, halkçı, ulusalcı ve devrimci ilk başkan olacağını belirtmiştir. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi ABD'nin Allende iktidarını önlemek için gösterdiği çabalar en azından 1973 darbesine kadar sonuçsuz kalmıştır.

Allende'nin seçim zaferi üzerine şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür (Kılıç, 2013b: 129): Sosyalizmin serbest seçimler yoluyla iktidara gelişi, sadece Şili'de değil, dünyanın tüm ülkelerinde yeni ve çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Dünyada yaşanan olaylar kapsamında Latin Amerika'da askeri darbelerin birbirini kovaladığı düşünüldüğünde, Vietnam, Ortadoğu ve Afrika'da sıcak, dünya genelinde Soğuk Savaş'ın tüm hızıyla devam ettiği ve Küba Devrimi'nin de etkilemesiyle devrimci hareketin silahlı eylem seçeneğine yöneldiği bir dönemde, Marksistlerin Şili'de seçim kazanması sıradan bir olay olarak değerlendirilmemelidir. Bu durum, hem Şili demokrasisi, hem de oradaki sol hareket için övgüye değer bulunmuştur ve aynı zamanda geleneksel siyasi yaklaşımların gözden geçirilmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin korkusunda haklı olduğu söylenebilir.

UP'nin temel politikaları ana hatlarıyla, ekonomi alanında millileştirme ve tarımda toprak reformu; dış politikada anti-emperyalizm, siyasette ise çoğulcu ve katılımcı demokrasidir. Allende'nin ilk ekonomik stratejisinin 1946'daki Peron'un, 1959'daki Castro'nun uygulamalarına benzediğini söylemek mümkündür: fiyatları dondurmak ve ücretleri artırmak. Sonuç ise, tüketicilerin satın almalarında anında bir patlama yaşanması yönünde olmuştur. Bu da gelirin yeniden dağıtımında kısa süreli bir iyileşme sağlamıştır. Üreticiler ise fiyatlar üzerindeki kontrolleri göz önüne alarak malları ellerinde bekletirken, tüccarların stokları hızlıca tükenmiştir. Bu noktada Allende'nin, siyasi desteği için popülist bir strateji izlemiş olduğu görülmektedir (Skidmore ve Smith, 2010: 297).

Bakır madenlerinin millileştirilmesi Allende'nin en önem verdiği konuların başında gelmiştir. Kongre'de, Kennecott ve Anaconda'da bulunan hisselerin alınarak bütün bakır madenlerinin millileştirilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda madenler dışında, banka ve sigortacılık, dış ticaret, büyük dağıtım şirketleri ve tekeller, stratejik sanayi kuruluşları, çeşitli enerji alanları da millileştirilmesi düşünülen alanlar olmuştur. Aslında bu planlar, yukarıda ABD'nin neden Allende yönetiminden korktuğu konusunda belirtildiği gibi, ABD'nin Şili'deki yatırımlarını ve büyük şirketlerini tehdit etmiştir. Bunun üzerine Allende'nin ulusallaştırma uygulamalarından muzdarip olan büyük burjuvazi, Calderon'un (1982) da belirttiği gibi yanına küçük ve orta ölçekli sermayeyi de alarak Allende yönetiminin önlemlerine karşı Özel Mülkiyeti Koruma Cephesi'ni (FRENAP) kurmuştur (s. 41).

Allende iktidarı sosyal alanda halkın en temel ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalarda bulunmuştur. Herkese konut sağlanması, kira sistemini ailelerin gelirinin %10'unu geçmeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi, dinlenme merkezlerinin inşası, çocuk oyun alanlarının yapılması, kentsel yaşama ait ihtiyaçların karşılanması gibi düzenlemeler öngörülmüştür. Eğitim ve sağlık alanında iyileştirmeler yapılması planlanmıştır. Örneğin Ulusal Burs Planı düzenlenmiştir (Candan, 2014: 67).

Dış politikada, ABD düşmanlığı yapılmayacağı, ama Şili'nin çıkarlarına ters düşen durumların da kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Allende sosyalist ülkelerle de ilişki kurmuştur. Örneğin Allende, mali desteği canlandırmak için, içinde sosyalist

ülkelerin de olduğu Küba, Venezuela, Peru, Meksika, Arnavutluk ve Sovyetler Birliği'ne ziyaretler gerçekleştirmiştir (Pang, 2002: 87).

Yukarıda sayılanlar dışında Allende'nin 3 yıllık iktidarında yaptıkları şu şekilde maddelenebilir (Candan, 2014: 81-84):

- Tarım reformu derinleştirilmiştir ve 6,4 milyon hektarlık 4401 tarım mülkü 250 bin kişiye dağıtılmıştır. Yerli halka 70 bin hektardan fazla toprak tahsis edilmiştir.
- Ulusaşırı ve ulusal grupların iktisadi boykotuna rağmen 3 yıl içinde GSH % 3.7, ekonomi ise % 7.7 büyümüştür.
- 1970'de % 8.3 olan işsizlik 1971'de % 3.8'e düşürülmüştür.
- Aile yardımları, emeklilik gelirleri artırılmıştır.
- İşçi ücretleri % 35 ile % 66 oranında artırılmıştır.
- 1970'e kıyasla halkın alım gücünde % 57.45'lik iyileşme sağlanmıştır.
- Şili halkının yaşam kalitesi düzelmiş, günlük kalori tüketimi kişi başına 2070'e, protein tüketimi ise 74'e ulaşmıştır.
- Tüm çocuklara ve öğrencilere günde yarım litre ücretsiz süt dağıtımına başlanmıştır.
- Okullarda ücretsiz odontolojik programlar uygulanmıştır.
- Kırsal kesime yönelik sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmış, sağlık bütçesi artırılmıştır.
- 100 bin işçiye konut yapılmıştır. Konut yapımı iç piyasayı hareketlendirmiştir, çimento, kereste ve diğer inşaat malzemeleri üretiminde kapasite artmıştır.
- İlk ücretsiz ulusal yuva ve kreşler ağı oluşturulmuştur.
- Yükseköğrenime kayıtlarda % 80'den fazla artış sağlanmıştır.
- Merkezi İşçi Sendikası ile Devlet Teknik Üniversitesi arasında imzalanan protokol ile emekçilere yükseköğrenim sağlamayı olanaklı kılan sürecin önü açılmıştır.
- Birinci Ulusal Bilim Kongresi düzenlenmiştir.
- Geniş kitlesel ve popüler sanat hareketi başlamıştır. (Şili'yi duvar resimleri ile donatan Ramona Para Tugayları arasında Victor Jara (1932-1973) gibi ozanlar ve yorumcular da bulunmaktaydı.)

- Tüm bunlar geniş bir gençlik örgütlenmesinin açığa çıkmasına olanak sağlamıştır.
- Halkın ülkenin siyasal toplumsal ve kültürel faaliyetlerine katılımı artmıştır.
- Halk Hükümeti, üye sayısı 900 bini bulan Merkezi İşçi Sendikası'nı (CUT-Central Unico De Trabajadores) resmen tanımıştır.
- Kırsal kesimde sendikalaşma hızlanmıştır. 1970'de 114 bin üyeli 512 sendikadan, 1973'te 230 bin üyeli 870 sendikaya ulaşılmıştır.
- 1013 Tarım Reformu Bürosu, 273 Tarım Reformu Merkezi, 104 Üretim Merkezi, 207 Tarım Kooperatifi, 1503 Küçük Çiftçi Kooperatifi kurulmuştur.
- 50 bin üretici, köylü kooperatiflerinde örgütlenmiştir.
- Anne merkezleri, mahalle komiteleri, öğrenci federasyonları, meslek odaları yoğunlaşmıştır.
- Erzak ve Ücret İdareleri (Juntas de Abastecimiento y Control de Precios-JAP) oluşturulmuştur.
- Zafer Treni, Sağlık Treni, Kültür Treni ile Şilili kadın ve erkeklerin yeni toplum inşasında gönüllü katılım biçimleri örgütlenmiştir.
- Kira artışları dondurulmuştur.
- Kamu sektöründe istihdam % 11, 4 artmıştır.
- Eğitimin yaygınlaştırılması için, yüzlerce yeni ilkokul inşa edilmiştir. Halkın kolektif çabası ile çeşitli bölgelerde ve köylerde derslikler yapılmıştır. Birçok eskimiş vagon ve tramvaylar dersliğe dönüştürülmüştür.

Bu bilgilere ek olarak Allende'nin iktidarı sırasında sosyal programlar için yaptığı harcamalar aşağıdaki tablo 3.9'da gösterilmiştir:

Tablo 3.9 Allende yönetimi altında sosyal programlar için yapılan harcamalar (Milyon Dolar)

	1965-1969 ortalaması	1970	1971	1972	1973
Sağlık	139.4	154.2	211.6	247.8	237.2
Eğitim	281.9	362.0	473.2	524.2	354.9

Konutlandırma	133.7	108.6	229.0	228.3	229.9
Çocuk Yardımı	0.3	0.7	0.6	0.8	0.7
Sosyal Yardım	6.9	7.8	8.4	10.6	5.3
Sosyal Destek	0.8	1.9	1.5	0.8	0.3
Toplam	562.8	635.2	924.2	1,012.6	828.5
Toplam harcamaların % (borçlanma hizmet giderleri hariç)	32.2	28.9	33.5	34.3	21.6

Kaynak: World Bank, Chile, An Economy in Transition (Washington, D.C., 1980), p. 165.

Allende'nin bu politikaları “Şili Sosyalizm Yolu” olarak nitelendirilmiştir. Allende'nin bu politikalarının gerçekte ne kadar sosyalizmle ilgili olup olmadığı tartışılmıştır. Rojas'ın belirttiği gibi, aslında bu uygulamalar bir tür devlet kapitalizmiydi; çünkü büyük sanayilerin ulusallaştırılması üretim ilişkileri açısından bir değişiklik meydana getirmemiştir. Ama bir açıdan da sosyalizme doğru bir adım atılmıştır (Rojas, 1985: 248).

Allende'nin ilk zamanları oldukça iyi giderken ekonomide bazı sorunlar baş göstermeye başlamıştır. İlk zamanlardaki güzel makroekonomik sonuçlar kısa bir süre sonra tersine dönmüştür. 1972 ve 1973'te enflasyon, hiperenflasyona dönmüştür. GSYH negatif yöne hareket etmiştir. Reel ücretler ise düşmüştür (Keech, 2004: 29). Ekonomiyi zora sokan koşullar şunlardır:

- Fiyatların dondurulması ve ücretlerin artırılması tüketimi artırma noktasında kısa vadede olumlu etki yaratsa da uzun vadede enflasyonun fırlamasına neden olmuştur. Öyle ki 1972 yılının sonuna doğru enflasyon %200'e çıkmıştır.
- Yeni yatırım alanları konusunda gerekli özen gösterilmemiştir.

- Ulusallaştırma politikasından dolayı özellikle uluslararası maden şirketleriyle ilişkiler kopmuştur. Aynı zamanda ulusallaştırma politikasıyla ülkeye yabancı yatırımın çekilmesi imkansız hale gelmiştir.
- ABD, ekonomik alanda tam anlamıyla köşeye sıkıştırma politikası izlemiştir. Mali yardımlar ve krediler kesilmiştir. Sadece askeri yardımlar devam etmiştir.
- Ödemeler dengesi ciddi oranda açık vermiştir ve bunun giderilebilmesi için 1972 yılında devalüasyon yapılmıştır.

Ulusallaştırma politikasının 1973 darbesine giden süreçte ne kadar etkili olduğunu şu örnekle görmek mümkündür: “7 Eylül 1972’de Kennecott Holding, yani El Teniente bakır madenlerinin eski sahibi, uluslararası müşterilerine dönüp maden üzerinde mülkiyet hakları olduğu iddiasıyla şu açıklamayı yapıyordu: ‘Haklarımızı savunmak için akla gelen bütün olanakları kullanmaktan geri kalmayacağız...’...” Bu tehdit sonrasında şirket Paris’te Şili bakırlarına ambargo koymuştur (Rojas, 1985:251). Paris’te Şili bakırlarına ambargo koymak, CIA ile iş birliği içinde bulunan diğer büyük şirketlerin⁷⁵ finanse ettiği grevler, sokak gösterileri ve medyayı iktidar aleyhine kullanmaları (Candan, 2014: 79) yanında oldukça masum bir eylem olarak kalmıştır.

Ortaya çıkan sorunlar siyasal iklimin de değişmesine neden olmuştur. 1972 yılının başlarında hükümet koalisyonu içinde biri reformlarla yavaş yavaş devam etmeyi, diğeri de daha radikal uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğini öneren iki grup ortaya çıkmıştır (Rojas, 1985: 250). Bu durum, hükümetin kendi içinde de ayrışmaya başladığının göstergesi sayılabilir.

Hem ekonomik hem de siyasi atmosfer Allende hükümetini yıpratmaya başlamıştır. Bunların yanında artan toplumsal eylemler de Allende hükümetine ciddi sorunlar yaşattır. Tablo 3.10’da görüldüğü gibi, 1970-73 arasında sadece sanayi alanında yaşanan muhalefet gösterileri oldukça ciddi sayıya ulaşmıştır.

Tablo 3.10 Şili’de 197-1973 Arası Dönemde Grev Sayılarına İlişkin İstatistikler

⁷⁵ Kennecott’un yanı sıra Anaconda ve ITT’nin (International Telephone & Telegraph-Uluslararası Telefon ve Telgraf) da desteği olmuştur.

	1970	1971	1972	1973
Grev sayısı	1,819	2,696	3,325	2,050
Katılan işçi sayısı	656,170	298,677	393,954	711,028
Kayıp iş günü sayısı	2,814,517	1,387,505	1,678,124	2,503,356

Kaynak: aktaran Falcoff, 2004: 134.

3.3.1.3. 11 Eylül 1973 darbesi

1973 yılının Ağustos ayında Kongre'deki sağ partiler Allende'ye karşı yoğun bir kampanyaya başladılar. Allende'nin anayasayı çiğnediğini, toprak yasasına ve yargı kararlarına uygun davranmadığını ileri sürdüler. Bu şekilde hem halkı hem de orduyu kışkırttılar. Allende suçlamalar üzerine plebisit önermiş; fakat plebisite gerek kalmadan 11 Eylül'de ordu yönetime el koymuştur.⁷⁶ Böylece Latin Amerika'nın demokrasi konusundaki özgün örneği de bir darbeyle demokrasinin geri çevrim dönemine girmiştir.

Allende askeri birliklerin Başkanlık Sarayı La Moneda'ya doğru yürüdüklerini sabahın erken saatlerinde haber almıştır. Moneda'yı savunmak üzere yanına gönüllüleri ve silahları alarak Saray'a gitmiştir. Allende sürgün için teklifler olsa da Saray'da direnmeyi seçmiştir. Saray'dan halka konuşma⁷⁷ yapmıştır. Allende'nin teslim olmasını isteyen cunta direnişle karşılaşmıştır. Çok geçmeden Saray bombalanmaya başlanmış ve Allende Saray'da ölmüştür. Bu konuyla ilgili intihar mı etti yoksa öldürüldü mü tartışması devam etmektedir. Bazı kaynaklarda intihar ettiği, bazı kaynaklar da ise öldürüldüğü belirtilmektedir.

Darbe Hava, Kara, Deniz ve Jandarma Kuvvet Komutanlarından oluşan 4 kişilik bir cunta tarafından uygulanmıştır. Bunlar, cuntanın başını çeken KKK General Augusto Pinochet; HKK General Gustavo Leigh Guzman; DKK Amiral Jose Toribio Merino

⁷⁶ Askeri darbeyle ilgili film önerileri : "Colonia"(2015), Yönetmen: Florian Gallenberger. "Kayıp" (1982), Yönetmen: Costa Gavras.

⁷⁷ Allende'nin ölümünden hemen önce radyodan yaptığı veda konuşması için bakınız: http://latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=3597

Castro ve JGK General Cesar Mendoza'dır. Bu darbeye Jandarma⁷⁸ (Carabineros) da katılmıştır. DKK Amiral Jose Toribio Merino Castro ile Jandarma Kuvvet Komutanı General Cesar Mendoza bu kademelere darbe sırasında yasal komutanları saf dışı ederek gelmişlerdir. Pinochet ise Allende tarafından darbeden sadece 18 gün önce atanmıştır.

Cuntanın çıkardığı 1 numaralı kanun hükmünde kararnamede şunlar ifade edilmiştir: “*Anayasaya uygun olarak Kara, Deniz, Hava ve Jandarma kuvvetlerinden oluşan kamu gücü, devletin maddi ve manevi bütünlüğünü ve tarihi-kültürel şahsiyetini korumak için oluşturduğu organı temsil eder.*” Bunu, artık ordunun, devletin bir kolu olmaktan çıktığı, devletin, ordunun basit bir uzantısı haline geldiği bir durum olarak yorumlamak mümkündür (Rouquie, 1986: 267).

Darbenin bir numaralı ismi Pinochet ile ilgili burada birkaç ayrıntıya girmek gerekir. Pinochet, 1971 yılından itibaren ABD'nin yakın takibinde olmuştur. Allende'nin kendisine yönelik askeri darbe girişimi konusundaki deneyimleri göz önüne alındığında Pinochet'den hiç kuşulanmamış olacak ki onu ordu komutanı olarak atamıştır. CIA ve DIA'nın darbeden sonra Pinochet hakkında hazırladığı raporlar mevcuttur.⁷⁹ DIA'nın Ocak 1975 yılında Pinochet hakkında hazırlamış olduğu raporda, Pinochet'nin ABD için özel ve önemli bir kişi olduğu belirtilmiştir. Sancar'ın (2007) ifadesiyle,

“Pinochet, sadece Şili'nin kabusu değildi; aynı zamanda Latin Amerika diktatörlerinin bir simgesi, hatta faşist cunta kavramının evrensel temsiliydi. Darbe öncesi hayatı ve kişisel özellikleri etrafındaki tartışmalar bir yana, darbeden sonra kısa bir süre içinde “kusursuz bir diktatör” haline geldi. 1974'te Devlet Başkanlığını resmen üstlendi, 1990'a kadar da öyle kaldı. “Haberim olmadan Şili'de yaprak kıpırdamaz” diyen acımasız bir diktatördü o.”

Askeri darbenin ardından kuvvet komutanlıklarının oluşturmuş olduğu cunta iktidarı, Pinochet'nin kişisel diktatörlüğüne dönüşmüştür. Pinochet daha güçlü bir başkan olabilmek için aşağıdaki şu 5 düzenlemeyi yapmıştır (Pion-Berlin, 2011a):

- Yürütme gücünü tek başına ele alabilmek için yasama kontrolünü cuntaya devretmiştir.

⁷⁸ Halbuki Jandarma, apolitik bir kolluk kuvvetiydi.

⁷⁹ CIA'in raporu: Biographic Handbook on Chile, Kasım 1974; DIA'in raporu: Biyographic Data on Augusto Pinochet Ocak 1975.

- Subayları daha itaatkar yapabilmek için atama ve emeklilik kriterlerini değiştirmiştir.
- “Böl ve işgal et” stratejisiyle ikili bir hiyerarşik yapı kurmuştur. İlki siyasilerin atanmasıyla ilgilidir; diğeri de illerin ya da bölgelerin başkanlarının ve valilerinin başına asker atanmasıdır.
- Siyasi kararlarda askerın yetkisini artırmıştır.
- DINA (National Intelligence Directorate) isimli gizli bir istihbarat servisi oluşturmuştur. Bu örgüt, Condor Planı’nda CIA ile iş birliğı yapılmasında önemli rol oynamıştır.

27 Haziran 1974 yılında Pinochet kendisini Yüksek Milli Şef ilan etmiştir. Arkasından 17 Aralık 1974’te de başkan olmuştur. 1978 yılında yapılan bir referandumda Pinochet yoğun bir destek görmüştür. 1980 yılında yapılan başka referandumda ise Pinochet’yi 1990 yılına kadar ofisinde tutacak olan bir anayasa kabul edilmiştir (Skidmore ve Smith, 2010: 302).

Darbeden sonraki askeri iktidarın diktatoryal uygulamaları şöyle olmuştur (Candan, 2014: 95-96; Collier ve Sater, 2004: 359):

- Kongre kapatılmıştır.
- UP yasaklanmıştır, diğeri partilerin de 1977’ye kadar -ki bu tarihte yasaklanmışlardır- faaliyetleri durdurulmuştur.
- Sıkıyönetim ve sokağı çıkma yasağı ilan edilmiştir.
- Kamu yönetiminden yoğun tasfiyeler yaşanmıştır.
- Allende yanlıları tutuklanmıştır ve idam edilmiştir.
- Komünist Parti ve Sosyalist Parti yasa dışı ilan edilmiştir.
- 14.000 solcunun tutuklanacağı ya da sürgüne gönderileceğı açıklanmıştır.
- Pinochet sürekli radyo konuşmalarında insan haklarından bahsedilenlerin hapsedileceğı yönünde açıklamalar yapmıştır.
- Jandarma genel komutanı ve beş generali ile kara ordusunun üç generali ve 50’ye yakın küçük rütbeli subay tutuklanmıştır.
- 9 milyonluk Şili’de yaklaşık 250.000 kişi gözaltına alınmıştır; 90 bin kişi tutuklanmıştır.
- İlk yıllarda binlerce kişi öldürülmüştür; kaybedilmiştir ve işkenceden geçirilmiştir.

- Fabrika ve madenlerde grev yapmak isteyen işçiler zorla çalıştırılmıştır.
- Tarım reformu uygulayan liderler gözaltına alınmıştır.
- Küba ile ilişkiler kesilmiştir.
- Santiago'daki Ulusal Stadyum gözaltılarla dolup taşmıştır.

Angell (2003), Şili'deki darbenin neden bu kadar acımasız olduğunu, darbeye karşı sistemli bir hareket geliştirilememesiyle açıklar. Ona göre, Arjantin ve Uruguay'ın şehir gerillalarıyla karşılaştırıldığında Şili'de bu tarz hareketler yaygınlaşmamıştır. Aynı zamanda işçilerin silahlanması da çok zayıf kalmıştır. Bununla birlikte toplumsal çözülmenin ve kutuplaşmanın da çok büyük olduğu söylenebilir. Şili'nin o anki durumu daha çok iç savaşı andırmaktadır. Bu şartlar altında askeri iktidar sadece sol siyasetçileri değil tüm siyasileri siyaset sahnesinden kaldırmıştır. Halk Cephesi üyeleri ise, bu ortamda siyasi muhalif olarak değil adeta bir düşman gibi görülmüşlerdir (s. 178).

Yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi darbeye karşı sistemli bir direniş gösterilememesiyle ilgili Salvador Allende'nin yeğeni de şunları belirtmiştir:

Birbirimizi harekete geçiremedik. Çok az silahımız vardı ve ordu bizim kışlalardan silah almamızı engellemek için tüm birlikleri denetliyordu. Demokrat askerler tutuklandı, bazıları öldürüldü. Diğer ülkelerden devrimci arkadaşlar da bize yardım edemedi. Unidad Popular hiçbir zaman yeterince silaha sahip olamamıştı, en fazla kişisel güvenlik için gerekli silahlar verilmişti ama gerçek bir savaş için gerekli silahlardan yoksun kalmıştı. Devrimci arkadaşlarımız UP hükümetine büyük saygı gösterdiler, bu nedenle onu atlayıp onların bilgisi dışında bize silah göndermediler. Planımız semtlerde barikatlar oluşturmak ve demokrat askerlerin yardımıyla halkı silahlandırmaktı. Başarısızlık durumunda ülkenin güneyine çekilecektik (aktaran Candan, 2014: 102).

Pinochet'nin darbeden sonraki uygulamalarından biri de eğitim-öğretim alanında yapmış olduğu düzenlemelerdir. Eğitim kadrolarında temizlik gerçekleştirdi. Müfredatı yeniden düzenlenmiştir. Öyle ki Şili tarihi, uzun bir süre Pinochet'nin yazmış olduğu "1879 Pasifik Savaşı" adlı kitaptan okutulmuştur (aktaran Candan, 2014: 102).

1973-1987 yılları arasında askeri iktidarın Bakanlar Kurulu'nda asker üyelerinin sayıları da dikkat çekicidir. Tablo 3.11'de görüldüğü gibi, 1986-87 yıllarına gelindiğinde askeri üye sayılarında ilk yıllara göre önemli bir düşüş olmuştur.

Tablo 3.11 1973-1987 Arasında Şili Kabinesine Askeri Katılım Oranları (%)

	Askeri	Sivil
Eylül 1973	87.0 (13)	13.0 (2)
Ocak 1974	87.0 (13)	13.0 (2)
Ocak 1975	82.0 (14)	18.0 (3)
Ocak 1976	56.3 (9)	43.8 (7)
Ocak 1977	56.3 (9)	43.8 (7)
Ocak 1978	56.3 (9)	43.8 (7)
Ocak 1979	31.3 (5)	68.8 (11)
Ocak 1980	43.8 (7)	56.3 (9)
Ocak 1981	56.3 (9)	43.8 (7)
Ocak 1982	56.3 (9)	43.8 (7)
Ocak 1983	43.8 (7)	56.3 (9)
Ocak 1984	33.3 (5)	68.8 (11)
Ocak 1985	29.4 (5)	70.6 (12)
Ocak 1986	29.4 (5)	70.6 (12)
Ocak 1987	29.4 (5)	70.6 (12)
Toplam bakan, 1973-87	49.0 (51)	51.0 (53)

Kaynak: aktaran Remmer, 1989b: 158.

Darbeden hemen sonra yeni bir anayasa yapılmamıştır. Askeri iktidar ülkeyi kanun hükmünde kararnamelerle yönetmiştir. Yeni anayasa 1980 yılında yapılmıştır. Aslında yeni anayasa yapılabilmesi için darbeden hemen sonra Yeni Anayasa

Çalışmaları Komisyonu (Comisión de Estudios de la Nueva Constitución Política del Estado) kurulmuştur. Komisyon sekiz hukuk profesöründen ve darbeye sempati duyan eski kongre üyelerinden oluşmuştur. Akademisyenler kendilerini, halk ihlallerini önlemek için Şili'nin demokratik kurumlarının gelişmesine katkıda bulunacaklarını düşünmüşlerdir. Komisyon üyelerinin birçoğu da askeri iktidarın geçici süre olduğu ve devletin hemen normale dönüp daha sorunsuz cumhuriyetçi bir yapıya kavuşacağı yönünde ikna edilmiştir. Fakat çok geçmeden Komisyon üyeleri kendilerinden nasıl bir anayasa taslağı beklendiğini anlamışlardır. Özellikle mülkiyet hakları konusunda oldukça dikkatli bir taslak hazırlamalıydılar (Couso, 2011:405-406). Bu anayasa, neoliberal politikaların yasal dayanağını oluşturacak olması açısından önemlidir. Komisyon taslağı 1978 yılında Pinochet'ye sunmuştur. Taslak cunta tarafından onaylandıktan sonra referanduma gidilmiştir ve referandum sonucunda %67 oranında “evet” oyu çıkmıştır. Bu oran değerlendirilirken boş oyların da “evet” oyu olarak kabul edildiğinin altı çizilmedi.

3.3.1.3.1. Askeri İktidar ve “Şili Mucizesi”

Askeri iktidar, Şili'yi ekonomi alanında deneyler yapılan bir laboratuvara dönüştürmüştür. Şili'yi darbeler konusunda dünyada örnek haline getiren de bu olmuştur. Ekonominin düzeltilmesi için neoliberal politikalar uygulanması uygun görülmüştür. Bu bağlamda ekonominin iyileştirilebilmesi için bir sürü iktisatçı fikir vermeye hazır bulunmuştur. Örneğin bunların bir kısmı Katolik Üniversitesi'ndendir. Ama asıl ekip “Chicago Boys” olarak bilinen, Chicago Üniversitesi'nde Milton Friedman etkisi altında yetişmiş iktisatçılardır.⁸⁰ İşte bu ekol altında yetişen iktisatçılar, askeri iktidar boyunca Şili ekonomisini neoliberal politikalar bağlamında şekillendirmişlerdir. Aslında, bir ülkenin ekonomisinde askeri iktidar vasıtasıyla bu kadar derin ve ciddi bir değişimin yaşanmasını hem bölgede hem de dünyada ilk olarak değerlendirmek mümkündür.

Milton Friedman'ın Şili'deki darbeyi desteklediği bilinmektedir. Zaten öncesinde de Şili ekonomisini kurtarmak için programlar hazırlamış fakat bunlar dönemin koşullarında uygulamaya konmamıştır. Örneğin, Friedman ve arkadaşı Arnold

⁸⁰ Askeri iktidar sırasında önemli makamlarda bulunan Chicago Boys listesi için bakınız: Silva, P. (1991). Technocrats and Politics in Chile: From the Chicago Boys to the CIEPLAN Monks, *Journal of Latin American Studies*, Vol. 23, No. 2 (May, 1991), s. 391.

Harberger, Allende'nin 1970'teki başkanlık seçiminde kullandığı bir program oluşturmuşlardır. Fakat Allende, sonrasında bu programı kullanmamıştır (aktaran Candan, 2014: 109-110). Friedman 1975 Nisan'ında Şili'yi ziyaret ettiğinde, “*Şili'nin karşı karşıya olduğu güç problemler ve sıradan vatandaşın şimdiki durumu göz önüne alınırsa, bir serbest piyasanın oluşturulması ve özel sektörün güçlendirilmesi zorunlu*” diyerek görüşlerini belirtmiştir (Rivera, 1982: 78) Friedman, 1975 yılında Şili ekonomisini kurtarmak için “şok tedavisi” olarak adlandırdığı bir program önermiştir. Programını paylaştığında Pinochet'nin de memnun olduğunu, aynı zamanda askeri iktidarın şu ana kadar uygulamış olduğu ekonomi politikalarını da çok yerinde bulduğunu belirtmiştir. Friedman darbeye karşı olan tutumlarından dolayı kendi halkından tepki görmüştür. Hatta 1976'daki Nobel Ödülü töreninde bile protesto edilmiştir (Madenci, 2010: 99).

Şok tedavisinde neoliberal ekonomi politikaları bağlamında Allende'nin uyguladığı içe dönük ekonominin yeniden düzenlenmesi, ekonomik yapılanmanın değişmesi, serbest piyasanın getirilmesi için çalışılmıştır. 1975 yılında resmi gazetede “Ekonomik Kurtarma Programı”nın yayınlanması ile beraber serbest piyasa reformlarının ilk uygulamalarına başlanmıştır. 1976 yılında Neoliberal politikaların uygulanmasında, eğitim programının kurmayları olan Chicago Boys'lar, eğitimle birlikte yetiştirilen kadro faaliyetlerinin kapitalist politikalar açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu eğitim faaliyetleri, kimi zaman üniversiteler, kimi zaman tarikatlar⁸¹ kanalıyla kendine bir yol bulmuş ve kadrolarını devletin stratejik birimlerine yerleştirerek kapitalizme hizmet eden misyonerler haline gelmişlerdir (Candan, 2014: 110).

Collins (1995), 1973-1990 yılları arasında Şili'de uygulanan ekonomi politikaları beş tarihsel aşamada değerlendirmiştir. Buna göre birinci aşamada (1973-1975) ekonomik tasarruf ve baskılanma uygulanmıştır. İkinci aşamada (1975-1979) “şok tedavisi” ve serbest piyasa reformları yürütülmüştür. Üçüncü aşamada (1979-1981) “Şili mucizesi” olarak da adlandırılan parasal manipülasyona dayalı büyük ölçekli dış borçlanmaya gidilmiştir. Dördüncü aşama (1982-1984) mali kriz ve şiddetli

⁸¹ Opus Dei Tarikatı burada çok önemli bir rol oynamıştır. Daha detaylı bilgi için bakınız: Candan, 2014:111-112. Türkiye'deki durumla da karşılaştırma açısından bakınız: <http://www.dailymarkets.info/fethullah-gulen-opus-dei-ve-moon-tarikati-iliskileri/> erişim tarihi: 16/08/2016

ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemdir. Beşinci aşama (1985-1990) ise ekonominin kendine geldiği ve yeniden yapılandırıldığı süreçtir.

Askeri iktidarın neler yaptığına bakıldığında şu başlıklar öne çıkmaktadır (Kılıç, 2013b: 163-164; Özbudun, 2008: 413): Allende döneminde ulusallaştırılan her şey özelleştirilmiştir. Yabancı sermayenin çekilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Gümrük vergileri aşağı çekilmiş, hammadde ihracı teşvik edilmiştir. Asgari ücret, sosyal yardım, çalışma süreleri, izin, iş güvencesi gibi çalışanlar lehine olan düzenlemelere son verilmiştir. Yeni bir Çalışma Yasası çıkarılmıştır. Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetleri özel girişime açılmıştır. Emeklilik fonlarını kendi lehine yöneten Sigorta Fonları Yönetimi kurulmuştur. Yürürlüğe konulan politikalara bakıldığında, Allende dönemindeki sosyalist devlete has kurumların ve pratiklerin ortadan kaldırıldığı, liberalisasyon ve özelleştirmeye dayalı bir ekonominin tesis edilmeye başlandığı görülmektedir.

Uygulanan ekonomi politikalarıyla 1973-1981 arasında Şili’de ekonomik göstergeler olumlu yönde gelişme göstermiştir. Bu durum Friedman tarafından “Şili mucizesi” olarak adlandırılmıştır. Çünkü neoliberal politikalar kamu açıklarının kapanmasını, enflasyonun düşmesini, ekonomik büyümeyi ve yeni alanların ithalat-ihracata açılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda güçlü bir dış kredi desteği, yabancı sermayenin ülke içine çekilmesi, ücretlerin ve kamu harcamalarının kontrol altına alınması da ekonomideki “mucizenin” payandalarıdır. Ancak bu “mucize” kısa vadeli bir süreç için geçerli olmuştur.

1982 yılına gelindiğinde karşılaşılan ekonomik kriz ekonomideki bu tabloyu tersine döndürmüştür. Bu ekonomik krizde (Rojas, 1985: 254; Kılıç, 2013b: 164);

- 1982 yılında Şili’nin dış borcu 17.2 milyar dolara ulaşmıştır ve bu, dünyada kişi başına düşen en yüksek borçtur.
- Ücretler %20 oranında budanmıştır.
- Üretim %14 azalmıştır. Ekonomi küçülmüştür.
- İşsizlik oranı 1982 yılında %32’yi aşmıştır.
- Dış kredi akışı durmuştur.
- Bankaların büyük bir kısmı ve özelleştirmeden doğan borçlarını ödeyemeyen bazı holdingler iflas etmiştir.

Kısacası Şili, uygulanan politikalarla dışa bağımlı hale getirilen ekonominin yıkıcı sonucuyla karşı karşıya kalmıştır.

Pinochet daha radikal ekonomik yapılanmayı başlatacak yeni muhafazakar teknokratlar takımı kurmuştur. Bu takım, yatırımları canlandırma, ihracatı artırma ve işsizliği önleme konusunda politikalar üretmeye çalışmıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 303). Örneğin işsizliği önleme noktasında askeri iktidarın başından beri uygulanan politikaların tersine bir uygulamaya gidilmiş ve kamuda 500 bin kişilik kadro açılmıştır. Kamu harcamaları artırılmıştır. Bankaların iflasını önleyebilmek için devletleştirme yapılmıştır. Bu politikalar 1985 yılına gelindiğinde az da olsa ekonominin toparlanmasına yardımcı olmuştur. Ekonomi politikalarının Chicago Boys'la yönetilemeyeceği anlaşılmıştır (Kılıç, 2013b: 165).

1982-83'teki ekonomik çöküş Pinochet'ye olan muhalefeti de artırmıştır. İşçi grevleriyle kamuoyu protestoları başlamıştır. Özellikle 1983 yılının ortalarından itibaren yaşanan protestolar ulusal düzeye ulaşmıştır. 1984 yılında neredeyse tüm ülke askeri iktidara karşı sert tepkilerini ortaya koyan eylemler gerçekleştirir duruma gelmiştir. Bunun yanında protestoların da nitelikleri çeşitlenmiş; şiddet içermeyen değişik yöntemler izlenmeye başlanmıştır. Örneğin protestocular Pinochet için “o düşecek, o düşecek” diye şarkı söyleyip meydanlarda dans etmişlerdir. Bu protesto Pinochet'yi çok kızdırmıştır ve şarkı yasaklanmıştır. Yine bir diğer ilginç protesto, insanların akşam saat 8'de evlerinde tencere, tava çalması olmuştur (Kurtz, 2009: 3-4) Pinochet bu protestoları bastırmak için sert önlemler almıştır. Hatta bu önlemlerden dolayı, 1983 yılının Ağustos ayında yaşanan bir protestoda 3'ü çocuk olan 32 protestocu ölmüş, 100 kişinin yaralanmış ve 1.000 kişinin de tutuklanmıştır. Bununla birlikte Pinochet yönetimi de sorgulanmaya başlanmıştır (Rojas, 1985: 255-256).

Bu dönemde Arjantin, Brezilya, Uruguay, Peru ve Ekvador gibi birçok askeri rejim sivil yönetime geçerken, Pinochet, Latin Amerika'da demokrasi konusunda üne sahip Şili'de bu kadar uzun süre nasıl bir diktatörlük kurabildiğini göstermiştir. Angell'a göre Pinochet'nin bu başarısının altında yatan iki önemli unsur vardır: Birincisi, Pinochet'nin kontrol altında tuttuğu sadık komutanların olduğu disiplinli ordu; ikincisi, muhalefetin birleşmemesi ve alternatif politika üretmemesi (Angell, 2003:

192-193). Gerçekten de muhalefetin birleşip eyleme geçmesi neredeyse 10 yılı bulmuştur. Bu süre de, Pinochet'nin, parçalı bir muhalefetin yıkamayacağı bir diktatörlük kurmasına olanak sağlamıştır.

3.3.1.4. Askerin İktidardan Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş

Ekonomik bunalımın güçlenmesi siyasal bunalımı da güçlendirdi. Önceki yıllardan beri devam eden toplumsal muhalefet 1985-86 yıllarında daha da yükselmiştir. Öyle ki artık Pinochet iktidarını tehdit eder hale gelmiştir. Askeri iktidarın yasaklamış olduğu partilerin kadroları Pinochet iktidarına karşı örgütlenmeye başlamıştır. Örneğin 1983 yılında Hristiyan Demokratların önderliğinde merkez muhalif partiler Demokratik İttifak (Alianza Democratica) kurulmuştur. Demokratik İttifak Pinochet'ye istifa çağrısında bulunmuştur. Demokratik İttifakın ardından sol ağırlıklı Demokratik Halk Hareketi kurulmuştur (Angell, 2003: 192).

İttifaklar Pinochet'nin uyguladığı sert ve baskıcı politikalar nedeniyle pek işlevsel olamamıştır. 1986 yılı başında 200 örgüt, bir sivil meclis oluşturarak Şili'nin Talebi platformunu oluşturmuşlardır. Bu platform, demokratik seçim yapılmasını talep etmiştir. Askeri iktidar bu talebe olumlu yanıt vermeyince Temmuz ayında ülke çapında kitlesel eylemler gerçekleştirilmiştir. Pinochet'ye karşı tepki o kadar büyük olmuştur ki, 1986 yılının Eylül ayında Yurtsever Cephe ona karşı bir suikast düzenlemiştir.

Toplumsal protestolar ve siyasi ittifakların yanı sıra 1985 yılında ABD ve Pinochet arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Reagan yönetimi birden Pinochet ile arasına mesafe koymuştur. Reagan, SSCB'deki insan hakları ihlallerine karşı sesini yükselmiştir; fakat diğer tarafta Pinochet'nin olması bir siyasal utanca, tutarsızlığa neden olmuştur. Bunun yanında ABD, Pinochet'nin baskıcı rejiminin daha radikal bir muhalefete neden olacağı konusunda endişelenmeye başlamıştır. Kısacası, nedeni her ne olursa olsun, Reagan yönetimi ile Pinochet'nin arasında başlangıçtaki samimiyet artık kalmamıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 303).

1980 Anayasası'nda başkanlık referandumunun 1988 yılında yapılması öngörülmüştür. Başkan adayı, Anayasa'da öngörüldüğü üzere Cunta tarafından belirlenmiştir. Cunta, beklendiği üzere, Pinochet'yi başkan adayı olarak göstermiştir.

1988 başkanlık referandumunu yukarıda belirtilen şartlar altında ve demokrasiyi savunanların umutlarıyla 5 Ekim 1988 yılında gerçekleştirilmiştir.⁸² Kayıtlı seçmenlerin %97'si oy kullanmıştır. Oylama 'evet' ve 'hayır' şeklinde yapılmıştır. Sonuç ise %57 'hayır' oyu, %43 'evet' oyu olmuştur. Yani Şili seçmeni Pinochet'nin bir 8 yıl daha başkanlığına hayır demiştir. Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NDI)'nin (1988) yayınladığı raporda belirttiği gibi, Pinochet başkanlığı kazanamamıştır ama 1997 yılına kadar ordu komutanlığını devam ettirebilmiştir. Aynı zamanda 1980 Anayasası'nda belirtildiği üzere 1989 yılında Aralık ayı bitmeden başkanlık ve yeni Kongre kurulması için seçim yapılmasını öngörmüştür (s. 3).

Seçimler 14 Aralık 1989 tarihinde yapılmıştır. Seçimde üç aday yarışmıştır. Bunlardan biri Patricio Aylwin Azocar'dır. Aylwin, sol eğilimli 17 partinin birleşip oluşturduğu Demokrasi İçin Partiler İttifakı (Concertacion de los Partidos por la Democracy) tarafından aday olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda Aylwin, sıkı bir muhalif olarak bilinmektedir ve önceden de senatör olarak görev yapmıştır. Bir diğer aday, önceki dönemin Ekonomi Bakanı Hernan Büchi Buc olmuştur. Sağ, Demokrasi ve İlerleme İttifakı altında birleşip Hernan Büchi Buc'u aday göstermiştir. Seçime giren üçüncü isim Francisco Javier Errazuriz Talavera ise bağımsız aday olmuştur (Angell ve Pollack, 1990: 2). Seçim sonunda Patricio Aylwin Azocar oyların %55.2'sini alarak devlet başkanı seçilmiştir. Diğer adaylar ise, Hernan Büchi Buc %29.4; Francisco Javier Errazuriz Talavera %15.4 oranında oy almışlardır.

Aylwin, seçimde kazanabilmek için inanılmaz vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatler şöyledir: 1 milyon yeni iş imkanı, daha iyi maaş, daha iyi çalışma koşulları, herkesin yararlanabileceği özel sağlık hizmetleri, her yıl yeni 100.000 ev, kişi başına düşen borcu azaltmak için yeni girişimler (Angell ve Pollack, 1990: 12). Aylwin görevine 11 Mart 1990 tarihinde başlamıştır. İktidara gelmesiyle birlikte kendini Şili'de demokrasinin yeniden inşa edilmesine, askeri diktatörlüğün işlediği insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılmasına ve kötü yaşam koşullarının iyileştirilmesine adanmıştır. Kurduğu teknokrat kabine ile birlikte Şili'nin Latin Amerika'da lider ekonomi olma alışkanlığını devam ettirmek için çalışmıştır. Bu bağlamda hangi başarılar elde edildi diye bakıldığında, görece fiyat istikrarı sağlanmıştır; ihracat

⁸² 1988 başkanlık referandumunda muhalefetin 'hayır' odaklı kampanyasını anlatan bir film önerisi: "No" (2013), Yönetmen: Pablo Larrain.

gelişmiştir; yabancı yatırımlar yüksek seviyeye ulaşmıştır; dış borç düşmüştür; verimsiz olan kamu sektörünün özelleştirilmesinde ilerleme yaşanmıştır (Skidmore ve Smith, 2010: 304).

3.3.1.4.1. Darbe İktidarıyla Hesaplaşma ve İnsan Hakları İhlalleri

Aylwin, askeri iktidar dönemindeki hak ihlallerinin araştırılması için “Gerçek ve Uzlaşma Ulusal Komisyonu” kurulmasını sağlamıştır. Bu Komisyon 1973-1990 yılları arasında hak ihlalleri konusunda ilgili Rettig Raporu (Rettig Report) olarak bilinen, yaklaşık 1.200 sayfalık bir belge hazırlamıştır. Bu rapora göre, askeri diktatörlük döneminde öldürülen ve kaybedilenlerin sayısı 2.728 kişi olarak verilmiştir. Yine 2003 yılında da bu konuyla ilgili bir rapor çalışması başlamış ve 2005 yılında tamamlanmıştır. Ricardo Lagos’un başkanlık döneminde kurulan Siyasi Tutukluluk ve İşkence Komisyonu tarafından hazırlanan bu belgenin adı Valech Raporudur. Bu rapora göre askeri iktidardan 27.255 kişi mağdur olmuştur.

Raporlar değerlendirildiğinde 1973-1990 yılları arasına ait insan hakları ihlallerine ilişkin şu şekilde bir özet yapılabilir:

- UP üyelerine tutsak alınan düşman askeri işlemleri yapılarak, önceden hazırlanan adres listelerine göre suçlu suçsuz, hepsi stadyuma doldurulmuştur.
- Toplam 130.000 kişi gözaltına alınmış, sorgudan geçirilmiştir, bunlardan yaklaşık 40.000’i toplama kamplarında tutulmuştur.
- Toplama kamplarının çoğu Atacama çölündeki eski nitrat madeni ocaklarında, Bio Bio ve Maule bölgelerinde ve bazı adalarda açılmıştır. Bunlardan en ünlüsü, daha önceki diktatörlerce kullanılan kuzeydeki Pisagua ile Nazi savaş suçlularının yönettiği, tanktan roketatara silah depolarının bulunduğu, kimyasal silah üretimi ve çocuk istismarıyla da ünlü Colonía Dignidad kampıdır. Ayrıca, çeşitli polis merkezleri, askeri okullar ve donanmaya ait gemiler tutsak kampı olarak kullanılmıştır.
- DINA tarafından sorgulama ve işkence için, başken Santiago’nun çeşitli semtlerindeki onlarca site ve bina gizlice kullanılmıştır. Bunlar demokrasiye geçildikten sonra insan hakları müzesine dönüştürülmüştür.

Pinochet'ye gelince, ordu komutanlığı görevi 1998 yılına kadar devam etmiştir. Bunun arkasından yemin ederek ömür boyu senatör olmuştur. Komutanlığa, kendini garantiye almak için dönmüştür. Cunta yönetimi sırasında Anayasa'ya kendisi böyle bir madde ekletmiştir. Ömür boyu senatörlük ise, önceki anayasalarda da devlet başkanlarına tanınmış bir haktır. Bu statü en çok askeri iktidar sonrasında Pinochet'ye hesap sorulması noktasında sorun çıkartmıştır. Pinochet'nin hakkında işlediği insanlık suçları için yasal işlem yapılamamıştır. Gazetede çıkan haberlere göre, 1998 yılında Londra'da tedavi görürken, diktatörlüğü sırasında İspanyol vatandaşlarının ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle İspanya'nın başvurusu üzerine tutuklanmıştır. Aynı zamanda Latin Amerika İnsan Hakları örgütü, Pinochet'nin, iktidarı sırasında isimlerini de verdiği iki İngiliz vatandaşın da ölümüne neden olduğu için tutuklanmasını istemiştir. Bunun üzerine İngiliz makamları tarafından tutuklanmıştır (Hürriyet, e.t. 05/06/2017). Bu noktada Şili vatandaşlarından ziyade İspanyol ve İngiliz vatandaşlarını öldürdüğü için tutuklanması oldukça düşündürücüdür.

İngiltere tarafından sağlık durumundan dolayı yargılanmaya uygun bulunmadığı için, Pinochet'nin Şili'ye dönmesine izin verilmiştir. Şili'ye döndükten sonra hakkında yargısal süreçler işlemeye devam etmiştir. Dokunulmazlığı kaldırılmış olsa da, "yaşlılık" gerekçesi her seferinde yargılanmasını durdurulmuştur. Örneğin Condor Operasyonu'ndan tümüyle haberdar olmak, dokuz kişinin kaybedilmesinden ve bir kişinin öldürülmesinden doğrudan sorumlu olmakla suçlanmıştır, fakat bundan da kurtulmuştur. Yine Pinochet'nin hakkında ABD'deki gizli hesaplarından dolayı soruşturma yürütülmüştür. Hatta bu soruşturma oldukça geniş kapsamlı yapılmıştır. Her ne yapıldıysa Pinochet, hiçbir zaman bir mahkeme kararıyla mahkum olmamıştır (Sancar, 2007). Pinochet 2006 yılında ölmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
LATİN AMERİKA VE TÜRKİYE'DEKİ DARBELERİN
KARŞILAŞTIRILMASI

“Tek ülkeyi bildiğini ileri süren birisi, hiçbir ülkeyi bilmez”

Giovanni Sartori⁸³

Sosyal bilimlerde deneysel yöntemlerin sınırlı olması, karşılaştırmalı metodu iyi bir alternatif olarak ön plana çıkartmaktadır. Sartori (1991) tüm siyasal konularda herhangi bir olayı, süreci, kurumu veya davranışı anlamlandırabilmek için karşılaştırmalı çalışmaların önemine dikkat çekmektedir. Örneğin, “*parlamentar sistemler cılız hükümetlere neden olurken, başkanlık sistemi etkili hükümetlere olanak sağlar*” ifadesinin doğru ya da yanlış olduğunun karşılaştırmalı yöntemle ölçülebileceğini belirtmektedir (s. 245). Karşılaştırmalı yöntemin öneminden hareketle, ülkelerin siyasal hayatlarında dönüm noktası olan askeri darbeleri karşılaştırmak, bu siyasal olayın süreçlerini, ilişki ağlarını ve etkilerini anlama ve yorumlamada katkı sağlayacaktır.

Her ne kadar birbirlerinden farklı coğrafyalara, tarihsel ve kültürel yapılara sahip olsalar da dönemsel ve sosyo-ekonomik benzerliklerden dolayı siyasi deneyimleri bakımından Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye bu çalışmanın inceleme nesnesidir. 1960-1980 yılları arasında her iki coğrafyada da yaşanan askeri darbeler karşılaştırmalı çalışma için bir zemin oluşturmaktadır. Topal'ın (2008) da belirttiği gibi, Latin Amerika'nın farklı ülkelerinde yaşanan süreçler sadece Türkiye'den binlerce kilometre uzaktaki bir coğrafyada yaşanan gelişmeler olarak değerlendirilmemeli, Türkiye'de de konjonktürün paralel süreçlere doğru evrilebileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir (s. 22).

Türkiye ve Latin Amerika'nın siyasi tarihlerinde askeri darbe konusunda yaşadıkları deneyimler, araştırmacıyı karşılaştırmalı siyaset çalışması yapmaya yönlendirmiştir. Karşılaştırmalı siyaset çalışması sonucunda da ele alınan darbelerin (Türkiye 1980,

⁸³ Bknz. Giovanni Sartori (1991), Comparing and Miscomparing, Journal of Theoretical Politics, vol 3, 245.

Arjantin 1976, Brezilya 1964, Şili 1973) en temel özelliği bürokratik-otoritarizm⁸⁴ olduğu görülmüştür. Bürokratik-otoritarizm, 1970'lerde karşılaştırmalı siyasette bir yaklaşım olarak kullanılmıştır. Bu yaklaşım çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirildiği noktalar, indirgemeci olmak; gelişmekte olan ülkelerdeki siyasi ve toplumsal değişimin karmaşık yapısını basitleştirmek; siyasi sonuçların neredeyse sadece ekonomi tarafından belirlendiğini öngören ekonomik nedensellik olarak sayılabilir. Bunun yanında bürokratik-otoritarizmin savunduğu, 1960'lar ile 1970'lerde Latin Amerika'daki askeri iktidarların yeni bir bürokratik yapıyı temsil ettikleri ve askeri darbelerin kritik kriz dönemlerinde gerçekleştiği görüşü ise kabul görmüştür (Sayarı ve Dikici, 2014: 15). Yaklaşımaya yöneltilen ekonomik indirgemeci olduğu yönündeki eleştiriler göz önünde bulundurularak çalışmanın hem 1. bölümde askeri darbelerin nedenlerinden bahsedilirken hem de 2. ve 3. bölümde karşılaştırmaya konu olan darbeler değerlendirilirken sadece ekonomik nedensellik değil, sosyal ve siyasal boyutlarıyla da değerlendirilmiştir.

Bürokratik otoritarizm yaklaşımında karşılaşılabilecek bir sorun da Latin Amerika'ya özgü bir kavram olarak değerlendirilmesidir. Latin Amerika'nın sınıfsal yapısıyla ve modern tarihinin özellikleriyle formüle edildiği için, bu coğrafi-tarihi alanın dışında aynı kapsamla kullanılmasının zorlukları olabileceği (İnsel 1999), göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla Türkiye ile karşılaştırma noktasında bu yaklaşımın ne kadar uygun olduğu tartışılabilir. Ancak Türkiye için de bu yaklaşımın uygun olduğu görülmektedir. Böylece karşılaştırmaya konu olan ülkelerin, sosyal ekonomik ve tarihsel olarak bürokratik-otoritarizmi hem üreten hem de kullanan yapıları olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda ülkelerin yaşadıkları darbe dönemleri ve süreçleri ele alınırken bazı referans noktaları belirlenmiş ve dönemler bu referans noktaları üzerinden karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Referans noktaları kuşkusuz rastgele seçilen konular değildir. Yaşanan darbe dönemlerinin bütüncül bir şekilde analizini sağlayacak ve resmin hem bütünü hem de söz konusu ülkeyi gösterecek noktalardır. Bu sebeple araştırmacı karşılaştırmayı sağlayacak 14 referans noktası belirlemiştir. Bu referans

⁸⁴ Tezin 61-62. sayfalarında bahsedilmiştir.

noktaları, başka darbe karşılaştırmalarına da yardımcı olabileceği düşünülen bir modele dönüştürülmüştür: “DARBE”

Şekil 3 “DARBE” Modeli

4.1. Dönem

4.1.1. Darbelerin Yaşandığı Dönem Açısından Benzerlik

Karşılaştırmaya konu olan darbelerin birbirine benzediği konulardan biri, Soğuk Savaş döneminde (1945-1991) gerçekleşmiş olmalarıdır. Örneğin Türkiye’de yaşanan 2 askeri darbe (1960-1980) ve bir muhtıra (1971) bu dönemde gerçekleşmiştir. Latin Amerika’ya bakıldığında ise, Soğuk Savaş içerisinde yaşamış oldukları askeri darbelerin bağımsızlıklarından itibaren meydana gelenlere oranı %52’dir. Bu dönemde sadece Türkiye ve Latin Amerika’da değil, gelişmekte olan çoğu ülkede belli aralıklarla askeri darbeler gerçekleşmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan, ABD öncülüğündeki Batı İttifakı ile SSCB Bloku arasındaki iki kutuplu dünya düzeni çerçevesinde şekillenen Soğuk Savaş koşulları, uluslararası konjonktürde her alanda merkezi bir rol oynamıştır. Balcı'nın belirttiği gibi, bu dönemde ABD darbeleri, "Sovyetler Birliği ile yaşadığı güç mücadelesinde kritik ülkeleri yanına çekmek için başvurduğu yöntem..." olarak kullanmıştır (Balcı, 2016: 48). Bu yöntemin kullanılabilmesi için gerekli yasal araçlar doktrinler, anlaşmalar ve işbirlikleriyle oluşturulmuştur. Örneğin Milli Güvenlik Doktrini'yle "kıtada yaşanabilecek her türlü güvenlik sorununda ABD'nin kendini sorumlu hissetmesi ve müdahale etmesi gerektiğine..." (Candan, 2014: 37) yönelik bir anlayışla Latin Amerika'yı etkisi altına almıştır.

ABD'nin Milli Güvenlik Doktrini, 1823 yılında yayımlanmış olduğu Monroe Doktrini'nin Soğuk Savaş döneminin getirdiği koşullara uyarlanmış halidir. Böylece 'Amerika Amerikalıdır' dan, kıtada yaşanabilecek her türlü güvenlik probleminde ABD'nin müdahale edebileceği bir yapılanmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda kıtada ülkeler arası iş birlikleri gerçekleşmiştir. Örneğin Rio Paketi, Amerikan Devletleri Örgütü gibi anlaşmalar yapılmıştır. ABD'nin sadece kendi kıtasında değil, diğer bölgelerde de Soğuk Savaş koşullarına uygun faaliyetler yürütmüştür. Özellikle askeri anlamda neredeyse her ülkede söz sahibi olmuştur. Candan'ın (2014) ifadesiyle ABD dünyanın jandarmalığına yükselmiştir (s. 37).

Dolayısıyla Türkiye'de ve Latin Amerika'da yaşanan yoğun darbelerin Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmesi tesadüf değildir. Bu darbelerde iki kutuplu dünya düzeninde ABD'nin Soğuk Savaş ideolojisinin etkisi görülmektedir. Darbeyi gerçekleştiren cuntaların darbe nedeni olarak gösterdikleri anarşi ve anti-komünizm faktörü doğrudan ABD'nin etkisine işaret etmektedir. Konunun bu boyutu ile ilgili olarak yapılan karşılaştırma "Askeri Darbe ve ABD İlişkisi" başlığı altında ele alınmıştır.

Wallerstein'dan esinlenilerek dünya-sistem analizini darbelerin yaşandığı dönemi değerlendirmek için minimize edildiğinde "Dünya-darbe sistemleri analizi" olarak yorumlanabilir. Darbelerin olduğu döneme bakıldığında da, ele alınan ülkelerde birbirine benzer tarihlerde ve koşullarda meydana gelmiş oldukları görülmektedir. Wallerstein'in dünya-sistemi analizinde bahsettiği gibi, askeri darbeler bütün

yerkürede değil ama önemli sayılabilecek sayıda ülkede meydana gelmiştir. Ele alınan ülkeler dışında da özellikle Latin Amerika’da bu dönemde sık sık birbirlerine benzer nedenlerden dolayı darbeler meydana gelmiştir.

4.1.2. Askeri iktidar süresi

Arjantin, Brezilya ve Şili’de siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı yeniden şekillendiren askeri iktidarla kıyaslandığında, Türkiye’deki askeri iktidarın çok kısa sürdüğü görülmektedir. Tablo 4.1’de görüldüğü gibi, Arjantin’de 1976 yılındaki darbe sonrasında 7 yıl boyunca askeri iktidar yönetimde kalmış ve 1983 yılında yönetimi sivillere devretmiştir. Brezilya’ya bakıldığında bu sürenin, çalışmada ele alınan ülkelerle kıyaslandığında en uzun süre olduğu görülmektedir. 1964 yılında gerçekleşen darbenin ardından askeri iktidar tam 21 yıl yönetimde kalmış ve 1985 yılında yönetimi sivillere devretmiştir. Şili’ye bakıldığında, 1973 yılında yaşanan darbenin ardından yönetime el koyan askeri iktidar görevini sivillere ancak 1990 yılında bırakabilmiştir. Türkiye’de ise, 1980 yılında yaşanan darbe sonrasında asker 3 yıl iktidarda kalmış ve 1983 yılında iktidarı sivillere devretmiştir. Askeri iktidar sürelerine ilişkin tablo (4.1) aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.1 Askeri İktidar Süreleri

Ülke	Darbe	Askeri İktidarın Sona Ermesi	Süresi
Arjantin	Nisan 1976	Aralık 1983	7 yıl
Brezilya	Nisan 1964	Mart 1985	21 yıl
Şili	Eylül 1973	Mart 1990	17 yıl
Türkiye	Eylül 1980	Kasım 1983	3 yıl

Arjantin, Brezilya ve Şili’de darbeden sonra askerlerin iktidarda kalma süreleri göz önüne alındığında Nordlinger’in ve Perlmutter’in sınıflandırmasına göre⁸⁵ askerleri “yöneticiler” (rulers) olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda siyasal

⁸⁵ Tezin 16-18. sayfalarında bahsedilmiştir.

sistemde ve rejimde ciddi ölçüde hem siyasal hem de sosyo-ekonomik değişimi yaptıkları görülmektedir. bu bağlamda Türkiye örneği incelendiğindeyse, yönetimi kısa süre ellerinde tutan askerleri Nordlinger'in ve Perlmutter'in sınıflandırmasına göre "muhafızlar" (guardians) ya da "hakem" olarak değerlendirmek mümkündür. Nordlinger'in ve Perlmutter'in muhafız ya da hakem grubunu tanımlarken, bu grubun statükoyu korumaları ya da sivil yönetimin hatalarını düzeltme özellikleri olduğunu belirtmişlerdir. Fakat bu noktada, Arjantin, Brezilya ve Şili'de olduğu gibi Türkiye'de de askerin siyasal sistemde ve rejimde ciddi ölçüde hem siyasal hem de sosyo-ekonomik değişimler yaptığı görülmektedir.

Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'de askerin iktidarda kalış süreleri arasındaki fark nasıl açıklanabilir? İlk olarak, orduların özelliklerinin bu konuda önemli oldukları söylenebilir. Latin Amerika'da düzenli ve profesyonel ordular bağımsızlık sürecinden sonra oluşmaya başlamıştır. Bağımsızlık öncesi ordular, kişisel nitelikler taşımaktadır. Bu konuda "libertadoismo" (kurtarıcılık) ve "caudillismo" (siyasi liderlik) geleneklerinden bahsedilebilir ve bu geleneklerin ordunun yeni kurumsal yapısına da işlemiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Hele ki "caudillismo" (siyasi liderlik) geleneği "olağandışı koşullar nedeniyle ünlü ve karizmatik askeri liderlerin öne çıkarak sivil hükümeti yönettiği durumlar" (Birdişi, 2013) olarak tanımlandığında, bu analiz daha anlamlı hale gelecektir. "Kurtarıcılık" ve "siyasi liderlik" konusunda genetik yatkınlığı bulunan ordu, bu misyonları darbe sonrasındaki askeri iktidar sürelerinin uzunluğuna yansıtmıştır. Türkiye ise, Osmanlı İmparatorluğu zamanından (14. yüzyıldan) beri profesyonel sayılabilecek orduya sahiptir. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmış olan askeri mirasta, Osmanlı'dan kalan gelenekler ve cumhuriyetin kuruluşunda ordunun etkin rolü gibi nedenlerden dolayı askeri bürokrasinin sivil otoriteye tam anlamıyla bağlanması gerçekleşmemiş olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla Türkiye'de profesyonelliğinin farkında ama iç düzene karşı duyarlılığı yüksek bir orduyla karşılaşmaktadır. Bunlar da onu darbe yapmaktan alıkoymamakta fakat darbenin arkasından gelen iktidar sürecini kısaltmaktadır.

İkinci olarak, siyasal kültürün askeri iktidar süresi üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Siyasal kültürün gelişmişliği ile askeri darbe olasılığı arasında da bir ilişki vardır. Demokratik siyasal kültürün gelişmiş olduğu yerlerde askeri darbe

yaşanma riski azalmakta, tam tersi durumda da artmaktadır. Aynı ilişki askeri iktidar süreleri üzerine de kurulabilir. Kaldı ki Luttwak'ın (1996) tespiti, bu yönde yorum yapmayı doğrular niteliktedir. Ona göre, siyasal kültürü gelişmiş bir ülkede darbenin başarıya ulaşma şansı çok düşüktür. Çünkü belli siyasal bilince sahip kişiler askerin yerini aldığı meşru iktidarlarını geri almak üzere harekete geçeceklerdir (ss. 26-27). Finer'e göre ise, siyasal kültür gruplandırmasına göre olgunlaşmış ve gelişmiş siyasal kültürlerde askeri müdahale gerçekleşme ihtimali çok azdır; olduğu takdirde de askeri yönetimin iktidarda kalma şansı hemen hemen hiç yoktur. Zayıf siyasal kültürlerde ise askeri iktidar hem meşru kabul edilebilir hem de meşruiyetini kaybedebilir. Minimal siyasal kültürde ise askeri iktidar kolayca ayakta kalabilir; meşru olup olmamasının bir önemi yoktur (Finer, 2009). Bu bağlamda düşünüldüğünde Latin Amerika'da askeri iktidarların uzun süreli olmasının zayıf-minimal siyasal kültürle ilgisi olabileceği sonucuna varmak mümkündür. Yine Türkiye'de Latin Amerika'ya göre daha kısa süreli askeri iktidarın olması demokratik açıdan zayıf siyasal kültür düzeyiyle açıklanabilir.

Üçüncü olarak askerin darbe için kullandığı meşruiyet zemininin ve iktidara geldikten sonra sivil siyasete dönüş konusunda vaadinin de önemli olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Arjantin'de 1966 askeri darbesinin hemen ardından ordunun yaptığı açıklamada amaçlarının geçici olmadığı ve uzun süre iktidarda kalmak istediklerini belirtmesi; 1976 yılında darbeye birlikte Ulusal Yeniden Örgütlenme sürecinin uygulamaya konulması uzun sürecek askeri iktidarın habercisi olmuştur. Gunther'in (1971) belirttiği gibi, 1966 darbesinde Ongania, politik dengeyi ve ulusal bütünlüğü sağlamak ve yenilikler yapmak için 10 yıl iktidarda kalacağını belirtmiştir (s. 71). Brezilya'da ise durum biraz daha farklı işlemiştir. Aslında darbeden hemen sonra başkan olan Branco sivil hayata döneceğini açıklasa da diğer üst düzey askerlerden bu konuda destek göremediği gibi üstüne bir de darbe tehdidiyle karşılaşmıştır. Bu durum da orduda sivil hayata geçilmesi konusunda bir birlik olmadığını gösteriyordu. Yine Şili'de de askeri iktidarın sivil yönetime dönülmesi konusunda bir telaşın olmadığı görülmektedir. Türkiye'ye bakıldığında, darbeyi yapan cuntanın sivil hayata en kısa sürede geçileceği konusundaki vurgusu dikkat çekmektedir. Yine Türkiye'de darbenin nedeni olarak demokrasideki kötü gidişatın düzeltilmesi vurgusu, askeri iktidarın kısa oluşunda

etkilidir. Hatta Lombardi bu konuda, aslında askerlerin darbe yapmaya gönüllü olmadıklarını, bir anlamda zorunda kaldıkları (demokrasiye “çekidüzen” vermek) için yaptıklarını ve kısa sürede de iktidardan ayrıldıklarını belirtmektedir (Lombardi, 1991) Ele alınan Latin Amerika ülkelerindeki darbelerde askerlerin iktidardan kısa sürede ayrılma gibi bir vaadi bulunmamaktadır. Hatta bu ülkelerde asker çoğu darbesini “devrim” olarak tanımlamaktadır.

Dördüncüsü ise, Türkiye’den farklı olarak Latin Amerika’da yaşanan askeri darbeler güçlü bir direniş söz konusudur. Bu durum da Latin Amerika’daki askeri iktidarların iş başına geldikten sonra siyasal, ekonomik ve toplumsal düzeni kontrol altına almasını zorlaştırmaktadır. Türkiye’de yüzyıllardır siyaset kurumları altında yaşama geleneğine sahip bir toplum bulunmaktadır. Latin Amerika’da ise bu geleneğin oluşumu Türkiye’ye göre oldukça yenidir. Aynı zamanda Türk siyasal kültüründe güçlü bir devlet geleneği vardır ve otorite merkezi bir noktadadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde darbelerin yaşandığı dönemlerde, askeri otoritenin kabul edilmesi Latin Amerika’yla karşılaştırıldığında Türkiye’de daha kısa sürede gerçekleşmekte ve bu durum da askerlerin fiili iktidarının süresini kısaltmaktadır.

4.1.3. Askeri İktidarın Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş

Ele alınan ülkelerde askeri iktidarın çekilip demokrasiye dönülmesi incelendiğinde, Stepan’ın II. Dünya Savaşı’ndan sonra demokratikleşmenin yollarını sınıflandırdığı çalışmasından yararlanmak uygun görünmektedir. Stepan’a (1991) göre, II. Dünya Savaşı’ndan sonra iç dinamiklerle demokratikleşmenin yolları üç grupta toplanabilir:

1. otoriter rejimin zor kullanımıyla yıkılması,
2. otoriter rejimin liderlerinin bir kısmı önderliğinde başlatılan demokratikleşme:
 - Demokratikleşmenin sivil liderler tarafından başlatılması
 - Demokratikleşmenin askeri liderler tarafından başlatılması
 - Demokratikleşmenin bir kurum olarak ordu tarafından başlatılması
3. otoriter rejime muhalefet eden grupların liderliğinde başlatılan demokratikleşmedir (ss. 72-84). Bu üç başlık sırasıyla, ‘kopma’, ‘reform’ ve ‘sözleşme-pakt’ olarak da değerlendirilebilir (Özbudun, 1993: 19).

Stepan, bu sınıflandırmada, Türkiye’de 1950 yılında demokrasiye geçişi 2. grupta ele almıştır. Yine Brezilya’nın 1964 darbesi sonrasında demokrasiye geçişi de bu grupta değerlendirmiştir. Arjantin’de 1966 darbesinden sonra demokrasiye geçişi ise 3. grupta ele almıştır. Stepan’ın sınıflandırmasını göz önünde bulundurarak, Arjantin’de 1976, Brezilya’da 1964, Şili’de 1973 ve Türkiye’de 1980 askeri darbelerinden sonra demokrasiye dönüş için değerlendirme yaptığımızda, Türkiye ve Brezilya’nın 2. grupta, Arjantin ve Şili’nin ise 3. grupta yer aldığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın birinci bölümünde askerin kışlasına döndüğü durumlar dört başlık altında ele alınmıştır. Birincisi, başlangıçta belirlemiş oldukları sınırlı sayıdaki hedeflerine ulaşmaları; ikincisi, ekonomik yapıdaki olumsuzlukların yönetimi zorlaştırması; üçüncüsü, yönetimin ordunun iç uyumunu tehdit etmesi; dördüncüsü ise, askeri iktidarın meşruiyeti kaybetmesidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye’deki askeri iktidarın yönetimi sivillere devretmesi birinci grupta yer almaktadır. Şili’deki demokrasiye geçiş sürecini ise askeri iktidarın meşruiyetini kaybetmesine dayandırmak mümkündür. Arjantin ve Brezilya’da ise durum farklıdır. Bu ülkelerin askeri iktidardan sivil iktidara geçişleri, ekonomik gidişattaki olumsuzlukların yönetimi zorlaştırmasına ve askeri iktidarın meşruiyetini kaybetmesine bağlanabilir. Örneğin, Arjantin’deki 1976 askeri iktidarı yönetimi sivillere devrettiğinde enflasyon oranının neredeyse %1000’lere yaklaştığı görülmektedir. Yine askeri iktidarın, son zamanlarına doğru meşruiyetinin yıkıldığını fark ettiği ve telafi etmek için çaba harcadığı görülmektedir. Örneğin, askeri yönetimin yumuşatılmaya çalışılması, daha çok sivil bakan atanması, siyasal partilerle diyaloga girilmesi gibi adımlar atılmıştır. Aynı dönemde yaşanan ‘Falkland Sorunu’ da askeri iktidarın kendini bir güç gösterisiyle yeni meşruiyet zemini yaratmaya çalıştığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Brezilya’daki duruma bakıldığında, yine askeri iktidarın son dönemlerinde ciddi bir ekonomik kriz yaşandığı görülmektedir. Aslında 1970’lerin sonuna kadar ekonomide “Brezilya mucizesi” yaratmış olan askeri iktidar, bu istikrarını çeşitli nedenlerden dolayı devam ettirememiştir. Toplumdan gelen yoğun baskılar, kitle gösterileri, grevler askeri iktidarın meşruiyetini kaybettiğinin göstergesi olmuştur.

Aslında Şili ve Türkiye’de de askeri iktidar yönetimi sivillere devrederken ekonomik göstergeler çok da olumlu değildir. Örneğin Şili’deki askeri iktidar ilk önce

ekonomide tıpkı Brezilya'daki gibi "Şili mucizesi" yaratmış olsa da, sonrasında 1980'lerin ilk yıllarında ekonomide çöküş başlamıştır. Fakat askeri iktidarın yönetimi sivillere devretmesinde ekonomideki bu çöküş Arjantin ve Brezilya'daki kadar etkili olmamıştır. Şili'de demokrasiye dönüşte halkın 1984 yılından sivil yönetime geçilene kadar neredeyse tüm ülke, askeri iktidara karşı tepkisini çeşitli yollarla göstermiştir. Sivil yönetime 1990 yılında geçildiği düşünüldüğünde, bu süreç zarfında askeri iktidarın protestocuları bastırmak için sert önlemler aldığını da belirtmek gerekir.

Haggard ve Kaufman'ın (1997) yapmış oldukları çalışmada da demokrasiye geçiş sürecinde ekonomik krizlerin ve siyasal taleplerin etkisi ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Türkiye ve Şili'de askeri iktidardan demokrasiye dönüş sürecinde ulusal ve uluslararası baskılar daha belirleyici olmuştur. Arjantin ve Brezilya'da ise demokrasiye dönüşler, yaşanan ağır ekonomik kriz dönemlerine denk gelmiştir (ss. 269-270)⁸⁶. Haggard ve Kaufman aynı zamanda demokratik geçişlerin özelliklerine dair ülkeri sınıflandırmış ve karşılaştırma açısından önemli bir tablo (4.2) ortaya koymuşlardır.

Tablo 4.2 Demokratik Geçişlerin Politik Ekonomisi

Ülkeler	Arjantin, Brezilya, Bolivya, Peru, Uruguay, Filipinler	Şili, Türkiye, Kore, Tayland
Otoriter rejime karşı oluşan siyasi itirazlar	Siyasi talepler, iş adamlarının kaygılarıyla ekonomik sebeplerle oluşan kitlesel protestolarla ve kaynak dağılımı üzerine oluşan hükümet içi bölünmelerle örtüşmektedir.	Liberalleşme yönlü siyasi talepler
Anayasal reform süreci	Güçlü muhalefet etkisi görülmektedir.	Var olan otoriter yönetimin etkisi ağır basmaktadır.

⁸⁶ Çalışmada Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'nin yanı sıra, Bolivya, Uruguay, Peru, Kore, Tayland ve Filipinler de yer almaktadır.

Seçilmişlerin faaliyetleri	Otoriter yönetimin etkisinin silinmesi ve askeri ayrıcalıkların azaltılması	Otoriter yönetimin etkisinin ve askeri ayrıcalıkların devam etmesi ve a
Siyasete girişin önündeki engeller	Siyasete katılıma getirilen limitler, hoşgörülü seçmen ve parti kayıt yasaları	Bazı siyasi gruplar üzerinde devam eden engeller, kısıtlayıcı seçmen ve parti kayıt yasaları
Siyasi bölünmeler ve gruplar	Zayıf askeri rejim yanlı partiler, bölünmüş ve kutuplaşmış parti sistemleri	Güçlü askeri rejim yanlı partiler ve merkezci parti sistemleri

Kaynak: Haggard ve Kaufman, 1997: 269.

Özellikle ekonomik kriz etkisinde yaşanan demokrasiye geçişlerde ilk sivil iktidarlar yüksek enflasyonla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin Arjantin ve Brezilya’da durum böyle olmuştur. Türkiye ve Şili ise bu açıdan Arjantin ve Brezilya’ya göre daha iyi durumdadır. Bu noktada şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Ekonomik açıdan en başarılı askeri yönetim bile, kendinden sonraki sivil iktidara gelir adaletsizliği, yüksek enflasyon ve yoksulluk gibi sorunları bırakmıştır (Haggard ve Kaufman, 1997: 278).

Askeri iktidarın çekilmesi ve demokrasiye dönülmesi süreciyle ilgili olarak iki benzerlik noktası daha vardır. Bunlardan birisi, askeri iktidarın protesto edilmesinde görülmektedir. Latin Amerika’da askeri iktidarın halk tarafından protesto edilmesi sırasında oldukça yaratıcı sloganlar ve yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Benzer protesto şekilleri Türkiye’de de kullanılmıştır.⁸⁷

İkinci benzerlik noktası da askerlerin iktidarı devrettikleri sivil hükümetlerin nitelikleridir. Arjantin, Brezilya ve Şili’de askeri yönetimden sivil yönetime geçişte halkın seçtiği partiler, darbenin devirdiği partilerin ideolojileriyle paralellik

⁸⁷ Örneğin Şili’de Pinochet için “o düşecek, o düşecek” şarkısı bestelenmiş ve Pinochet’yi oldukça kızdırmıştır. Yine insanların akşam 8’de tencere tava çalması ayrı bir protesto şekli olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu protesto şekli Türkiye’de de “Susurluk Olayında” kullanılmıştır. Yine Şili’de Pinochet’nin protesto edilmesi sırasında kullanılan “Zıpla zıpla, zıplamayan Pinochet” sloganının Türkiye’de Gezi Parkı protestolarına kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanında, Brezilya’da askeri iktidarın 1970 FIFA Dünya Kupasının ardından kullandığı “Ya sev, ya terk et!” sloganı da Türkiye’de de sivil iktidarlar ve siyasetçiler tarafından kullanılmıştır.

göstermektedir. Arjantin’de 1983’te yapılan seçimlerde Peronistlerin de adayı olmasına rağmen Radikal Parti adayı Alfonsin kazanmıştır. Ama Alfonsin Peronistlerin de oylarını kazanmayı başarmıştır. Brezilya’da 1985’te yapılan seçimde Goulart’ın döneminde başbakanlık yapmış olan muhalefet partisi PMDB’nin adayı Tancredo Neves kazanmıştır. Şili’de ise, sol eğilimli 17 partinin oluşturmuş olduğu Demokrasi İçin Partiler İttifakı adayı Aylwin kazanmıştır. Türkiye’ye bakıldığında, 1983 seçiminde 1980 askeri iktidarının desteklediği ve halka da seçmesi için propaganda yaptığı Turgut Sunalp’in başkanlığındaki MDP’nin yerine dört eğilimi birleştirdiğini belirten Turgut Özal başkanlığındaki ANAP seçilmiştir. Fakat Haggard ve Kaufman’ın da belirttiği gibi, Türkiye’de her ne kadar askeri iktidarın desteklediği parti seçilmemiş olsa da, aslında seçilen kişi askeri iktidarın ekonomi politikalarının uygulayıcısı olmuştur (Haggard ve Kaufman, 1997: 274).

Türkiye’de 1983 seçimlerini neden askeri iktidarın desteklediği partinin değil de Turgut Özal’ın kazandığı merak edilen bir sorudur. Bu soruyu ilk olarak Turgut Özal’ın siyasal kişiliği ve bağlantılarıyla tartışılabilir. Özal 1979 yılında Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası’nın (MESS) başkanı olmuştur. O dönemde MESS, büyük sermaye grubu Koç Holding’in etkisi altındadır ve hükümetler üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olduğunu belirtmek gerekir. MESS, çalışma hayatına ilişkin kuralların belirlenmesinde öncü bir rol oynamıştır. Darbe sonrasında 12 Eylül rejimiyle yakın ilişkide bulunmuştur.⁸⁸ Bunun yanında Özal 24 Ocak Kararlarının hazırlanmasında etkin rol oynamış ve kararlar konusundaki cesur tavırlarıyla bu kararları hayata geçirecek bir aktör olarak görülmüştür. Bu kararlar vasıtasıyla, Özal’ın orduyla iletişiminin oldukça güçlü olduğunu söylemek mümkündür. İkincisi, dönem itibariye dünyada demokratik değerlerin yükselişe geçmeye başlaması askeri yönetimlerin kabul edilebilirliğine olan toleransı azaltmıştır. Dolayısıyla hem toplumun her kesimine hitap edebilen hem de neoliberal ekonomi politikalarını uygulayabilecek sivil bir lider olarak Özal’ı iktidara taşımıştır.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. Özgür Öztürk, 2009. Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding, Praksis 19, ss.337-361. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Ozturk.pdf> e.t. 03/06/2017.

4.2. Arka Plan ve Altyapı

4.2.1. Orduların Yapıları

Geçmişleri göz önüne alındığında Latin Amerika ve Türk ordularının yapıları itibariyle birbirinden tamamen farklıdır. Burada en önemli farklılık bir kurum olarak ordunun kuruluşunda görülmektedir. Örneğin, “Askeri Yapının Darbelere Etkisi” başlığı altında ele alınmış olan bir örgüt olarak ordunun sahip olduğu altı özellik (hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, eğitim, sosyal sorumluluk ve misyon ve grup bilinci ve dayanışma), Türk ordusuna 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun adım adım kurmuş olduğu sistemin mirası olarak geçmiştir. Türk ordusunun aksine, Latin Amerika ordularının bu altı özelliği barındıran bir kurumsal yapıda örgütlenmesi bağımsızlık savaşlarından çok sonra olmuştur. Latin Amerika’da tam anlamıyla profesyonel orduların ortaya çıkışı 19. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Öncesinde ise, belli bir eğitimle profesyonel anlamda askerlerden oluşan orduların yerine daha çok kişisel ilişkiler üzerine kurulmuş ordular söz konusu olmuştur.

Askeri okulların kuruluş tarihlerine bakıldığında, Brezilya’da 1840’ı, Şili’de 1886’yı ve Arjantin’de ise 1869’u bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun ise, Avrupa’daki modern orduların gerisinde kaldığını kabul ederek başlatmış olduğu reform süreciyle 18.yüzyılın son çeyreğinde askeri okullar açmaya başlamıştır. Yine ordu gücü açısından değerlendirildiğinde, Osmanlı ordusunun 14., 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’yla kıyaslandığında açık ara önde olduğu görülmektedir.

Orduların eğitimleri açısından değerlendirildiğinde hem Türkiye’de hem de Arjantin, Brezilya ve Şili’de paralel bir süreç yaşanmıştır. Her iki coğrafyanın ordularının eğitiminde II. Dünya Savaşı’na kadar Fransız ve Alman ekollerinin etkisi görülmektedir. Hem orduların eğitimleri için Fransa’dan ve Almanya’dan misyonlar getirtilmiş hem de Fransa ve Almanya’ya askeri öğrenci gönderilmiştir. Örneğin Brezilya’dan Almanya’ya eğitime gidip dönen askerler için sonrasında “Genç Türkler”(El Turco) lakabının takılmış olması da yine ele alınan ülkelerin askeri eğitimler konusunda paralellik gösterdiğinin bir kanıtıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasında orduların eğitiminde ABD’nin etkisi görülmektedir. ABD’nin vermiş olduğu eğitimlerin darbeler üzerinde etkisi olduğunu söylemek

mümkündür. Bu konuda USARSA/SOA üzerinde en fazla tartışmaların döndüğü okuldur. Bu konuda araştırma yapan Lesley Gill'in (2009) Darbeciler Okulu kitabında USARSA'nın Latin Amerika'dan Asya'ya kadar birçok ülkeden gelen askerlere darbe yapmak üzere eğitim verdiğini belirtmektedir. Arjantin'de 1981 yılında askeri iktidara 6 aylık başkanlık yapan Galtieri ve Viola bu okulda eğitim görmüş askerlerdendir. Bu okulun kapatılması için sivil bir faaliyet yürüten SOA Watch'un yayınladığı bilgilere göre, 1946 yılından itibaren bu okuldan mezun olan 931 Arjantinli, 355 Brezilyalı ve 2405 Şilili asker vardır. Ayrıca bu okul "Diktatörler Okulu", "Katiller Okulu" ve "Ölüm Mangasının Yuvası" olarak da adlandırılmaktadır (w/soaw).

Eğitimlerin, orduların kurumsal yapıları açısından geçmişte aralarında bulunan farkı azaltan bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Eğitim konusunda ilk başta Alman ekolünün, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da ABD'nin etkisi orduların kurumsal yapılarındaki farkın azalmasında etkili olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, eğitimlerin belli programlarla ve işbirlikleriyle uyumlu hale getirilmesi (örneğin NATO), orduların kurumsal yapılarında benzer dönüşümler meydana getirmiştir.

Orduların yapıları bakımından karşılaştırıldıklarında farklı oldukları tespit edilen bir diğer nokta da geçmişteki rolleri üzerinedir. Kıtanın keşfinden itibaren kendilerini koruma ve savunma rolleri, makus kaderleri olarak tarihin ilerleyen dönemlerinde de devam etmiştir. Bu durum orduların şekillenmesinde de etkili olmuştur. Latin Amerika orduları daha çok savunma ve korunma rollerini üstlenmişlerdir. Daha çok kendilerine yapılan saldırıları, istilaları önlemeye yönelik savunmalarda bulunmuşlardır. Kıta içerisinde komşu ülkelere yönelik saldırılar olmuşsa da bunlar kendi çıkarlarını gözeten Batılı güçler tarafından bastırılmıştır. Buna karşın Osmanlı ordusu, Avrupa'nın gözünü korkutan fetihçi bir yapıya sahiptir.

Latin Amerika orduları içerisinde Brezilya önemli bir askeri güçtür. Tabii ki bu durum bir tesadüf değildir. Bu durumu yorumlarken Brezilya'nın neredeyse bir kıta büyüklüğünü bulan topraklarını ve ekonomik zenginliklerini göz ardı etmemek gerekir. Ülkelerin askeri gücü üzerine son dönemde yapılan bir araştırmaya göre (w/askerigucu), Brezilya ordusu 15. sıradadır. Sıralamada Brezilya'dan

önce herhangi bir Latin Amerika ülkesi bulunmamaktadır. Yine aynı çalışmaya göre, Arjantin ordusu 43. Şili ordusu 46. sıradadır. Türkiye'ye bakıldığında ise, 10. sırada olduğu görülmektedir.

Latin Amerika ve Türkiye ordularının farklı olduğu bir diğer nokta profesyonellikleridir. Huntington (2004) profesyonellik yaklaşımı her ne kadar tartışmalı olsa da bu yaklaşım üzerinden Latin Amerika ve Türk sivil asker ilişkileri konusundaki farkı şu şekilde ele almıştır: geri kalmış, güvenlik sorununun yaşandığı ve akabinde askeri gücün arttığı Latin Amerika'da askerin özelliği, yüksek düzeyde siyasi gücü ve düşük düzeyde askeri profesyonelliğinin bulunmasıdır. Buna karşılık Türkiye'de ise, askerin yüksek düzeyde siyasi gücü ve aynı şekilde yüksek askeri profesyonelliği mevcuttur. Türkiye'de sürekli güvenlik tehdidi altında bulunan ve askeri değerlere sempati ile bakan bir toplum vardır. Bir yandan askerin yüksek düzeyde siyasi güce sahip olması desteklenirken, diğer yandan askeri profesyonellik ve sivil denetim korunabilir (ss. 134-135). Kısacası Huntington Latin Amerika ve Türkiye orduları için siyasi güç ve profesyonellik düzeyi üzerine yaptığı analizle, ordular arasındaki farkı ortaya koymuştur.

4.2.2. Orduların İlerici Rolü

Söz konusu ülkelerde orduların bu ülkelerin geçmişinde oynadığı rol oldukça önemlidir. Hem Arjantin, Brezilya ve Şili'de hem de Türkiye'de ordu bağımsızlık sürecinde öncü ve kurtarıcı rol oynamıştır. Tabii ki burada Türkiye'nin hiçbir zaman sömürge olmadığını belirtmek gerekir. Askerlerin bağımsızlık süreçlerinde gösterdikleri kahramanlıklar ordulara büyük prestij sağlamaktadır.

Latin Amerika'da bağımsızlık sürecinde ilerici askerlerin öncü rolleri, Latin Amerika kültüründe askerlere yönelik genel bir güvenin oluşmasında etkili bir faktördür. Bolivar gibi asker idollerinin etkin rolü, Latin Amerika'da askeri darbeler sürecinde, bağımsızlık mücadelesi ile demokrasi mücadelesi arasındaki ince çizginin kaçırılmasına neden olmuştur (Candan, 2014: 44-45). Örneğin Brezilya'da bağımsızlığın kazanılmasının yanı sıra siyasal rejim olarak cumhuriyete geçişte de ordu önemli bir rol oynamıştır. Brezilya'da "birinci cumhuriyet" ya da "eski cumhuriyet" bir askeri darbe ile kurulmuştur. Yeni kurulan cumhuriyetin başkanı

darbe ekibinin içinde bulunan Marshal Deodoro da Fonseca olmuştur. Türkiye için ordunun ilerici rolü değerlendirildiğinde Arjantin, Brezilya ve Şili'yle paralellik gösterdiği görülmektedir.

İlerici rollerinin yanında, Latin Amerika'da bağımsızlık süreci sonrasında orduların modernleştirilmesiyle birlikte özerklik payları artmış ve bu durum da onların siyasete müdahale etmesinde etkili olmuştur. Örneğin, Arjantin'de siyasal kutuplaşmanın arttığı 1930 ile 1983 yılları arasında sivil ve askeri hükümetlerin iktidara geldiği bir döngü yaşanmıştır. Brezilya'ya bakıldığında, 1922-1927 yılları arasında tarihe tenetismo olarak geçen subayların hareketiyle karşılaşmıştır. Bu hareket, siyasi iktidara karşı olduğu gibi, büyük ölçüde askerlerin kendi çıkarları konusunda yaşadıkları tedirginlikten kaynaklanmış ve Brezilya'da "birinci cumhuriyet" in sonunu hazırlamıştır. Şili'deyse, 1924-1932 yılları arasında asker, 8 yıl kadar kısa sayılabilecek bir süre içerisinde toplam 6 darbeye siyasetin içinde yer almıştır.

Aslında bu noktada Şili ordusuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Şili ordusunun gelenek olarak anayasalcılık ve sivil otoriteye bağlılık gösterdiği söylenebilir. Hatta 1973'teki askeri darbeye kadar bu özellikleriyle övülmüştür. Fakat bu özelliklerini 1924-32 yılları arasında ihlal etmiş olduğu görülmektedir. Sonrasında da Latin Amerika için uzun sayılabilecek bir sürede -40 yıl kadar kışlasında kalmıştır. Şili ordusunun bu özelliğini Portales zamanından devralmıştır. Rouquie'nin de bahsettiği gibi, Portales döneminde ordu, liberal eğilimleri bulunan ve ayaklanmalara ve *pronunciamento*'lara yatkınlıklarıyla tanınan subaylardan arındırılmıştır; orduya sivil iktidarın üstünlüğünü benimsettirilmiştir (Rouquie, 1986: 62).

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasının ardından orduya, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde⁸⁹ yasal ifadesini bulan "cumhuriyetin koruyuculuğu ve kollayıcılığı" görevi verilmiştir. Ordu, müdahaleleri için bu maddeye dayanarak yasal zemin oluşturmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ordunun siyasete müdahale

⁸⁹ 35.madde: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." Bu madde uzunca süre tartışma konusu olmuş ve 2013 yılında değiştirilmiştir. Değişiklikten sonraki hali ise şöyledir: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır."

süreci incelendiğinde, tek parti döneminde siyasette arka planda kalmış olduğu, ordunun müdahale eğiliminin tek parti iktidarının sonunda ortaya çıktığı fakat 1960'a kadar doğrudan bir müdahalesinin olmadığı görülmektedir.

20.yüzyılın ilk yarısında Latin Amerika'da yaşanan askeri darbelerde bir özellik göze çarpmaktadır. Bu dönemde orduların sol eğilimle hareket ettiği görülmektedir. “...*bu müdahaleci ordular “halkın öncüsü” değil idiyeler de yüzyılın başındaki eylemci askerler demokratik önlemleri savunuyor, işçilerin tarafını tutuyor, temsil ve adalet için savaşıyor, toplumsal içerikli yasaların çıkarılmasını şart koşuyorlardı*” (Rouquie, 1986:121). Türkiye'ye bakıldığında 1960 askeri darbesi sol bir darbe olarak yorumlanmaktadır. Aslında bu sol eğilimli darbelerin nedenleri içerisinde önemli payı İİS politikaları oluşturmaktadır. Arjantin, Brezilya ve Şili'de İİS'nin kurumsallaşması Türkiye'den daha önce olmuştur.

Ordu, bağımsızlık sürecinde oynadığı ilerici ve kurtarıcı rolü, çalışma kapsamında ele alınan darbelere de aktarmıştır. Hem Pinochet'nin Şili'deki hem de Evren'in Türkiye'deki darbeden sonra, darbe olmasaydı ülkenin kaosa sürükleneceği, bu durumdan ülkeyi askerin kurtarmış olduğu minvalindeki açıklamaları bunun için iyi birer örnektir. Hatta Pinochet ve ideologları Şili'de Portalesçi cumhuriyeti yeniden canlandırdıklarını iddia etmişlerdir. Fakat bunu söylerken unuttukları şey, Rouquie'nin (1986) belirttiği gibi, Portales'in kamu yaşamını askerlerden arındırmak için gösterdiği çabadır (s. 68).

Aslında her ne kadar ordu bu darbelerde ilerici ve kurtarıcı bir rol oynadığını iddia etse de durumun böyle olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Ordunun her müdahalesine ilerici ya da modernleştirici rol biçmek yanlıştır. Zaman içerisinde değişen koşullara uygun olarak ilerici ya da modernleştirici olabileceği gibi, muhafazakar bir müdahalede de bulunabilir. Nitekim çalışmada anlatılmış olan darbelerde bu geçişler açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin Türkiye'de 1960 askeri darbesi ile 1980 askeri darbesi arasında böyle bir farkın olduğuna dikkat çekilmektedir. 1960'daki darbe için “devrimci, reformist” subayların yapmış olduğu belirtilirken, 1971 ve 1980'deki müdahalelerde “faşist eğilimli ve muhafazakar” subaylar sahneye çıkmıştır (Ünsaldı, 2008:193).

4.2.3. Askeri Darbe Geçmişi

Hem Türkiye’de hem de Arjantin, Brezilya ve Şili’de karşılaştırmaya konu olan darbelerin dışında, geçmişte de askeri darbeler yaşanmıştır. Aşağıda tablo 4.3’te Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de 20. yüzyılda gerçekleşen askeri darbeler gösterilmiştir:

Tablo 4.3 20. Yüzyılda Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de Askeri Darbeler

Ülke	I. Darbe	II. Darbe	III. Darbe	IV. Darbe	V. Darbe	VI. Darbe	VII. Darbe
Arjantin	1930	1943	1955	1962	1966	1976	
Brezilya	1930	1945	1964				
Şili	1924	1925	1931 (Temmuz)	1931 (Eylül)	1932 (Temmuz)	1932 (Eylül)	1973
Türkiye	1960	1980					

Darbeleri hasta demokrasilerin semptomları olarak değerlendiren Serra’nın (2011) bu yorumundan yola çıkarak, askeri darbelerin bir kere yaşanmasının ardından bu durumun tekrar nüksetmesinin çok yüksek bir ihtimal olduğu görülmektedir. Nitekim tablo 4.3 de bu durumu doğrular niteliktedir. Pion-Berlin’in (2011b) de belirttiği gibi, yapılan her darbe kendisinden sonra yapılacak olan darbenin kabul edilmesini kolaylaştırmaktadır (s. 298). Tabii ki bu durum darbelerin tek başına birbirlerinin nedeni ya da sonucu olduğu anlamına gelmez.

Bunun yanında Sampford’un (2010) “iyi darbe” olarak değerlendirdiği, askerin kötü yönetimi devirip özgür ve adil seçim ortamını oluşturarak kışlasına dönmesi durumu bile daha sonraki darbelere ve darbecilere örnek teşkil etmesi açısından sorunlu görülmektedir. Örneğin Cemal (2013) yazısında, Türkiye’de 1960 askeri darbesi için “iyi darbe”, 1980 için de “kötü darbe” sınıflandırması yapıldığını belirtmektedir.

Aslında Türkiye'deki durum tam da Sampford'un tespit ettiği gibi gerçekleşmiştir: önce "iyi darbe", arkasından da "kötü darbe" gelmiştir.

Arjantin'e bakıldığında 1976 askeri darbesi siyasal hayatındaki ilk darbe değildir. Belli aralıklarla 6 darbe yaşanmıştır. Burada dikkat çeken bir nokta da bir darbeye diğer darbe arasında geçen sürenin gittikçe kısalmış olmasıdır. Brezilya'da da benzer bir durum söz konusudur. 1964 askeri darbesinden önce belli aralıklarla 2 darbe yaşanmıştır.

Bu noktada Şili, diğer iki Latin Amerika ülkesinden farklıdır. Şili'de de 1973 askeri darbesinden önce başka askeri darbeler yaşanmıştır. Fakat Arjantin ve Brezilya'da belli aralıklarla tekrarlayan askeri darbelerin aksine Şili'de 1973 askeri darbesinden önceki en yakın darbe yaklaşık 40 yıl önce gerçekleşmiştir. Aslında Şili, 1932-1973 yılları arasında Latin Amerika'da demokratik seçim yapan tek ülke özelliği taşımaktadır. Rouquie'nin belirttiği gibi, askerinin duygu ve inançları ne olursa olsun, ordu içindeki çoğulcu oydaşma, meşru iktidarın sahiplerine destek olma temelinde düzenlenmiştir. Şili'de ordu 1932'den sonra kışlasına çekilmiş ve sivil iktidara bağlılığı kabul etmiştir (Rouquie, 1984: 241-242). 1973 askeri darbesiyle birlikte Şili'de yaklaşık 40 yıllık kesintisiz demokrasi süreci sekteye uğramıştır.

4.2.4. Askeri Darbe ve ABD İlişkisi

ABD'nin darbelerle olan ilişkisi her zaman ilgi çekici bir konu olmuştur. Hatta bu konuyla ilgili Soğuk Savaş döneminden kalma bir ironi mevcuttur. "ABD'de neden hiç askeri darbe olmaz", sorusuna "Çünkü orada Amerikan Elçiliği yoktur" şeklinde cevap verilmektedir. Gerek ele alınan Latin Amerika ülkelerindeki gerekse Türkiye'deki darbelerde ABD'nin payı her zaman tartışılan bir konudur. 2. ve 3. bölümlerde ele alındığı üzere hem Arjantin, Brezilya, Şili'de hem de Türkiye'de yaşanan askeri darbelerde ABD'nin doğrudan etkisi olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 1980 darbesindeki ABD etkisini ele alan görüşler üç grupta incelenmektedir (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 655-656). İlk grupta, ABD'nin darbeye ilişkisi, tanıklıklar gibi somut delillere dayandırılmaktadır. İkinci grupta, ABD'nin Türkiye'de bir askeri darbeyi desteklemesinin ulusal çıkarlarına uygun olduğunu, nitekim aynı dönemde dünyanın muhtelif bölgelerinde benzer politikalar

izlediğini anlatarak darbeye ABD etkisi aranmaktadır. Üçüncü grupta ise, o dönemde Amerikan dış politikasını otoriter yönetimlere yumuşak bakmaya sevk eden “fikirleri/dünya algılamalarını” da gerekçe göstererek Washington’un Ankara’da iktidarı darbe yoluyla değiştirmek istemesinin pekala mümkün olduğu iddia edilmektedir. İlk grupta belirtilen somut delillere, deşifre edilen belge ve dokümanları eklemek gerekir.

Bu bağlamda CIA Ankara istasyon şefi Paul Henze’nin 1980 darbesi için ABD’ye “bizim çocuklar yaptı” diye haber vermesi, olayın ABD’nin bilgisi dahilinde ve koordinasyonunda gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca darbe ve sonrasında izlenen politikalarla ABD’nin çıkarları arasında uyum gözlenmektedir. Yine, ABD’nin Soğuk Savaş döneminde üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşen darbelerle ilişkisini ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 657). Zaten 3. bölümde ele alındığı gibi Arjantin, Brezilya ve Şili’deki darbelerde ABD’nin etkisi ortaya konmuştur.

Yukarıda Türkiye’de 1980 darbesinde ABD etkisini ortaya koyarken kullanılan sınıflandırmalar Arjantin, Brezilya ve Şili içinde uygulanabilir görülmektedir. Şili’de 1973 darbesinde ABD başkanının ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanı Henry Kissenger’in “*Ülkesinin insanlarının sorumsuzluğu yüzünden bir ülkenin komünist olmasına seyirci kalamayız. Meseleler Şilili seçmenlerin kararına bırakılmayacak kadar önemlidir.*” ifadesi, ABD’nin bu sürece ne kadar dahil olduğunu anlamaya yetmektedir. Darbe öncesi dönemde ABD’nin Şili’yle ilgili en büyük korkusu, Allende’nin kuracağı komünist bir rejimle Şili’nin Latin Amerika’nın en güçlü ülkesi olacağı ve bunun da ABD’nin bölgesel menfaatleri açısından şanssızlık yaratacağıydı. Yine Şili’de darbe öncesinde CIA’in yürüttüğü gizli operasyonlar yakın zamanda deşifre edilmiştir. Arjantin’e bakıldığında, George Washington Üniversitesi’ne bağlı Ulusal Güvenlik Arşivi (National Security Archive) birimi, Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasası uyarınca ABD yönetiminin açıklanmasına izin verdiği gizli belgeleri 2002’den itibaren yayınlamaya başlamıştır. Yine ABD’nin, 1976 darbesinden önce Arjantin’de istihbarat faaliyetlerini artırdığı bilinmektedir. Brezilya da Arjantin ve Şili ile aynı kaderi paylaşmaktadır. Brezilya’daki askeri darbenin 40. yıl dönümü olan 31 Mart 2004’te deşifre edilen belgelerle ABD’nin işin içinde olduğu görülmüştür. Hatta ABD, askeri darbeyi

desteklemek için ‘Operation Brother Sam’(Kardeş Sam Operasyonu) olarak bilinen bir acil durum planı oluşturmuş ve bu plan kapsamında Goulart’a darbe yapacakların ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Arjantin, Brezilya ve Şili’deki darbelerde ABD etkisi incelenirken bir noktaya daha değinmek gerekir. O da Latin Amerika’nın ABD için jeopolitik önemidir. Küba Devrimi’nden sonra, SSCB kıtanın güneyiyle olan ilişkisini artırmıştır. Bölgedeki özgürlükçü-milliyetçi hareketleri desteklemek istemiştir. 1960’lı yılların başınca bölgeye ciddi ekonomik yardımlar yapmıştır. SSCB’nin ticari olarak bölgede en iyi ortağı Arjantin olmuştur (w/Erman, 2013). Bununla birlikte Brezilya ve Şili’yle de yakın ilişkiler kurulmuştur. Latin Amerika ülkeleri ile SSCB’nin arasındaki her türlü ekonomik ya da diplomatik ilişki, Soğuk Savaş dönemi başladığından beri ABD tarafından kabul edilemez bulunmuştur. ABD, kıtanın “arka bahçesi”ni istediği kıvamda tutabilmek için çeşitli bölgesel anlaşmalar ve organizasyonlar geliştirmiştir. Örneğin, Küba Devrimi’nin başka bir ülkede gerçekleşmemesi için Latin Amerika ülkelerinin ordularına askeri yardımlar yaparak, kendisine bağlı bir ordu oluşmasını hedeflemiştir (Candan, 2014: 75).

Darbeler ABD etkisi kapsamında değerlendirilebilecek diğer bir konu askeri yardım boyutudur. Özellikle darbe dönemlerinde ABD’nin askeri yardımlarının en yüksek boyuta ulaştığı görülmektedir. Örneğin Allende başkan olarak seçildiğinde Şili ordusuna yapılan yardım 800 milyon dolarken, darbeden önce yapılan yardım 10 milyar 900 milyon dolarla en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Candan, 2014:77).

4.3.5. Darbeden Önceki Sivil İktidar

Askeri darbelerden önce Arjantin, Brezilya ve Şili’de sol politikaları izleyen partilerin iktidarda olduğu görülmektedir. Hatta bu iktidarlar popülist olarak nitelendirilmektedir. Örneğin Arjantin’de 1976 darbesinden önce, J.D. Peron’un ölümü nedeniyle, I. Peron iktidarı devralmıştır. Brezilya’da 1964 darbesi öncesinde iktidarda olan Goulart’ın uyguladığı ve uygulamak istediği politikaların sol siyasetin programıdır. Şili’de ise Allende’nin ününü dünya geneline yayılmıştır.

Türkiye’de ise, 1980 askeri darbesinden önce siyasette istikrarsız bir süreç yaşanmıştır. Darbeden önce yapılan son seçimlerden -1977’den- 1980’e kadarki

dönemde -Ecevit'in güvenoyu alamayan hükümeti sayılmaz ise- 3 hükümet kurulmuştur. Bunlardan Ecevit hükümeti sola, Demirel hükümetleri ise sağa yakındır. Askeri darbe sırasında iktidarda bulunan Demirel hükümetidir. Latin Amerika'da sol, Türkiye'de sağ iktidarların yönetimde olması, askeri darbelerin yaşanmasında sonucu etkilememiştir. Örneğin, 1977 seçimlerinden sonra kurulmak istenen Ecevit azınlık hükümetine güvenoyu verilseydi nereye gidilirdi, sorusu üzerinde oluşturulan senaryolar mevcuttur. Bu tarz soruların yanıtlanması zor olmakla birlikte, dönemin koşulları göz önünde bulundurularak tartışıldığında, sonucun çok da farklı olmayacağı açıktır.

İster sağ ister sol olsun askeri darbelerin devirdiği iktidarlar, askeri darbeden önce yaşanan ekonomik krizleri aşmak için önerilen istikrar programlarını uygulamaya cesaret edememişlerdir. Bunun da en önemli nedeni iktidardaki siyasi partinin tabanını kaybetmek istememesidir. Örneğin sol olarak nitelendirilebilecek Goulart iktidarı, Brezilya'da yaşanan ekonomik kriz için 1963'te hazırlamış olduğu 3 yıllık plan aslında IMF'nin öngördüğü çözüm olsa da, uyguladığı takdirde tabanından göreceği tepkiyi hesaba katarak vazgeçmiş ve söz verdiği, parti politikasına uygun temel reformları uygulamaya koymuştur. Türkiye'ye bakıldığında, Demirel'in sağ hükümeti 24 Ocak kararlarını imzalamış hatta uygulamaya da başlamıştır. Fakat uygulama, programda öngörülen hızda olmamıştır. Demirel programı yavaşlatarak parti tabanından göreceği tepkiyi azaltmaya çalışmıştır. Her iki örnekte de görüldüğü gibi, askeri darbelerden önce farklı ideolojik görüşlere sahip iktidarların yönetimde olmasının askeri darbenin gerçekleşmesinde önleyici bir rolü olmamıştır.

4.3. Retorik: Darbelerin Meşrulaştırılması

1960'lardan itibaren ABD'nin Latin Amerika'da askeri rejimlere yönelik ilgisinin en önemli nedenlerinden biri Küba Devrimi'nin bölgede yayılma olasılığıydı. Soğuk Savaş dönemindeki bu ideolojik yenilgiyle birlikte ABD'nin, Latin Amerika'daki hakimiyetini tehdit edecek her türlü girişimi önlemek için askeri darbeleri kullandığını söylemek mümkündür. ABD Soğuk Savaş döneminin başında, 1947 yılında, yürürlüğe koymuş olduğu Milli Güvenlik Yasası'yla askeri darbeler için zaten çoktan gerekli alt yapıyı hazırlamıştı. Bu düzenlemeyle "iç düşman" tehdidi

durumunda iç güvenliğin sağlanması için askere siyasal bir aktör gibi davranma rolü tanımlandı. Burada bahsi geçen “iç düşman” komünizmdi. Bunun yanında terör ve şiddet eylemleri de iç güvenliği bozan unsurlardı. Böylece ordu, ülkesini, vatandaşlarını, kamu düzenini ve güvenliğini korumak için harekete geçebilecekti.

Bu durumu Türkiye örneği üzerinden Mahir Kaynak’ın (2006) darbelerin belli bir şeması olup olmadığına dair görüşleriyle açıklamak mümkündür:

Evet, bunun belli bir şemasını görebiliriz. Bu şemanın temel unsuru; halkı, daha doğrusu darbe yapacak kitleyi Türkiye’nin tehlikede olduğuna ve ülkenin ya bir rejim tehlikesiyle ya da bir bölünme tehlikesi ile karşı karşıya olduğuna inandırmaktır. Bu tehdit faşizm olabilir, komünizm olabilir, irtica olabilir. Veya Güneydoğu’nun bölünme tehlikesi olabilir. Bu tehlike üzerinde çok durulur. Gerek halka, gerek zinde güçlere söylemek istediğim şey, aslında varit olmadığı halde bu tehlikeler varitmiş gibi gösterilerek askeri müdahalelerin yapıldığıdır (s. 27).

Yine bu konuyla alakalı olarak Mahir Kaynak’ın (2006) 1980 darbesiyle ilgili açıklaması şu yöndedir: “1980 müdahalesi yapıldığında şikayetler şuydu. Anarşi vardı ve Türkiye uçurumun dibine doğru gitmişti. Ama 1980 müdahalesinden sonra bir de baktık ki yeni bir ekonomik model ortaya kondu. Halbuki önceden kimsenin böyle bir tartışması, derdi yoktu. Yeni bir dış politika ortaya kondu ve toplumun siyasi katılımı engellendi. Halbuki 1980’in gerekçelerinde bunlar değil, terör ve anarşi var. Ama 1980’den sonra uygulanan politika bu oldu. Ben diyorum ki problem, terör ve anarşi değildi. Türkiye’den yapması beklenen buydu: Ekonomi politikasını, dış politikasını değiştirmek ve siyasi katılımı azaltmak.” (s. 111).

Arjantin’deki duruma bakıldığında, 1962 darbesinde Frondizi’nin Peronistlere ve Küba’ya karşı yakın tutumu ordunun harekete geçmesine neden olmuştur. 1966 darbesi içinse ordunun sunduğu sebeplerden birisi toplumda terör ve anarşinin artması, bir diğeri ise, siyasal partilerin ve liderlerin toplumda kutuplaşmaya neden olan davranışlarıdır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir: Terör ve şiddet olaylarını tetikleyen süreçle ilgili iki görüş vardır. Bunlardan birincisi, terör ve şiddet olaylarını ilk tetikleyen faktör askeri diktatörlüktür. İkincisi ise, askeri diktatörlüğe tepki gösteren muhaliflerin askerlerden daha çok şiddet gösterdiğidir. 1960’larda Arjantin’de yeraltı örgütlenmeleri artmıştır. Bununla birlikte devam eden süreçte Cordobazo ve Montonero olarak adlandırılan çeşitli ayaklanmalar, Trelew ve Ezeiza

olarak bilinen katliamlar yaşanmıştır. Bu terör ve şiddet olaylarının Peron döneminde ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. 1976 darbesine bakıldığında, cunta tarafından ortaya konan gerekçelerden biri, komünizmi durdurmak, kamu güvenliğini ve düzenini yeniden sağlamaktır.

Bu konuda Brezilya örneğine bakıldığında, ABD'nin Brezilya Büyükelçisi Lincoln Gordon'un 1964 askeri darbesi için söylemiş olduğu "Bu darbe, Batı'nın komünizme karşı en büyük zaferi; Küba'nın nükleer silahtan arındırılmasından da Berlin Duvarı krizinden de daha büyük!" cümlesi her şeyi özetlemektedir. Askerin darbeyi yapmasındaki ilk neden, komünizmin iktidarı ele geçirmesini önlemek olarak sunulmuştur.

Şili'deki duruma bakıldığında, Henry Kissenger'in yukarıda da belirtilen ifadesi "*Ülkesinin insanların sorumsuzluğu yüzünden bir ülkenin komünist olmasına seyirci kalamayız. Meseleler Şilili seçmenlerin kararına bırakılmayacak kadar önemlidir.*" gayet açıklayıcıdır. Burada Allende iktidarı refere edilmiştir. Bu arada Allende'nin almış olduğu ulusallaştırma kararlarına karşılık Şili'de bulunan büyük ABD şirketlerinin CIA iş birliğiyle grevler, sokak gösterileri düzenledikleri bilinmektedir.

Bu konuyu, Mahir Kaynak'ın (2006) ifadeleriyle Türkiye örneğine geri dönerek sonlandırmak anlamlı olacaktır:

Askeri müdahaleler Türkiye'de anarşi olduğu veya Türkiye'deki durum çıkmaza sürüklendiği için olmuyor. Benim kanaatim, Türkiye'de askeri müdahale olsun diye birçok yıkıcı faaliyetler yürütülüyor ve problemler ortaya çıkarılıyor. O bakımdan şunu kesinlikle söyleyebilirim; askeri müdahale ihtimali ortadan kalktığı zaman, Türkiye'de anarşik faaliyetler çok aza inecektir. Çünkü bir takım kimseler, askeri müdahaleyi amaçladıkları için kimseler anarşiyi körüklemektedir. Türkiye'de anarşi bastırıldıktan sonra mesele bitmiyor, iç politikaya yönelik siyasi düzenlemelere gidiliyor. Bunda çok ısrar ediliyor. Eğer mesele anarşiden ibaretse neden sadece onunla uğraşılmıyor? Bazı insanların ve bazı liderlerin anarşiyeye neden olduğu iddiasına katılmıyorum. Çünkü liderler bir başlangıç değildir, bir sonuçtur. Aynı taban aynı liderleri çıkarır (ss. 76-77).

4.4. Bürokrasi

4.4.1. Darbe ve Anayasa

Yaşanan bir asker darbe sonrasında yapılan anayasaları iki başlık altında incelemek mümkündür: Birincisi, askeri iktidarın yapmış olduğu anayasa; ikincisi, demokrasiye dönüş sonrası yapılan anayasa.

Anayasa yapımı, kısaca, temel toplumsal tercihlerin yapılmasıdır. Bu temel tercihler siyaset, hukuk, ekonomi alanlarına ilişkindir ve ideolojik niteliklidir. Anayasalarda ifadesini bulan tercihler toplum yaşamının kritik dönemlerinde yapılır ve çok kolay da değiştirilmezler. Tabii ki anayasalar zaman içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı kısmen değiştirilebilirler; fakat tümünden bir anayasa değişikliği ya da yeni bir anayasanın yapılması toplum hayatında nadir görülmektedir. Bu noktada temel toplumsal tercihleri kimin yapacağı sorusu önemlidir. Bu sorudan hareketle de anayasa yapımı, “demokratik olan” ve “demokratik olmayan” şeklinde iki grupta değerlendirilmektedir. Demokratik anayasa yapımının sürecinde tercihler halk tarafından yapılırken, demokratik olmayan anayasa yapımında ise, halk süreçten dışlanmakta ve anayasa iç veya dış güçler tarafından empoze edilmektedir (Gönenç, 2011:1).

4.4.1.1. Askeri İktidarın Yapmış Olduğu Anayasa

Yukarıda bahsedilen anayasa yapım süreçlerine ilişkin bilgiler kapsamında, ele alınan ülkelerde askeri darbeler sonrası yapılan anayasalar iç güçler tarafından empoze edilen demokratik olmayan anayasa yapım sürecinden geçmişlerdir. Anayasaların yapılmasında ve yürürlüğe girmesinde genellikle darbeyi gerçekleştiren kadrolar söz sahibi olmuşlardır. Kısacası, askeri darbe dönemlerinde anayasaları halk tarafından seçilmiş bir meclis değil, askeri cuntanın oluşturmuş olduğu bir meclis ya da kurul yapmıştır. Örneğin Türkiye’de 1982 Anayasası bir kurucu meclis tarafından yapılmıştır. Fakat bu meclis halkın seçtiği bir meclis değil 1980 askeri darbesini gerçekleştiren askeri kadronun yer aldığı MGK ve Danışma Meclisi’nden oluşan meclistir. Anayasa çalışmalarını MGK domine etmiştir.

Brezilya'ya bakıldığında, 1964 askeri darbesinden sonra yeni anayasa 1967 yılında yapılmıştır. Bu sürede de 1946 Anayasası yürürlükte kalmıştır. Askeri iktidar bu arada kendisi için gerekli gördüğü yasal zeminini “Kurumsal Yasa”larla sağlamıştır. Hatta yeni yapılan anayasada bu kurumsal yasalar da yer almıştır. 1967 Anayasası askeri iktidar tarafından yeterli görülmeyerek 1969 yılında üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden sonra da yeni bir anayasa yapılmış, hatta Brezilya'nın 7. anayasası olarak değerlendirilmiştir.

Şili'de ise, 1973 askeri darbesinden 7 yıl sonra yeni bir anayasa yapılmıştır. Bu arada 1925 Anayasasını kaldırmamış olduğunu belirtse de, askeri iktidar ülkeyi kanun hükmünde kararnamelerle yönetmiş ve 1925 Anayasası'nın da “devletin zorunlulukları”nın emrinde olacağını belirtmiştir. Darbe anayasası 11 Eylül 1980 tarihinde, yani darbenin 7. yıl dönümünde yapılan halk oylamasında %67 oranında evet oyu alarak kabul edilmiş ve 11 Mart 1981'de yürürlüğe girmiştir. Örneğin bu anayasanın 90. maddesi silahlı kuvvetlerin ‘Cumhuriyetin kurumsal düzeninin garantisi’ olduğunu ifade etmektedir. Bu da anayasanın askere vesayet yetkisi tanıdığı anlamına gelmektedir. Valenzuela, Pinochet'nin bu maddeyi ‘1980 Anayasasının başlıca yeniliklerinden biri’ olarak gördüğünü ve bunun ‘silahlı kuvvetler ve polisin doğal fonksiyonunu’ (buradaki doğal fonksiyon siyasal fonksiyon anlamında) en sonunda tanımış olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir (Valenzuela, 1990).

Arjantin'de ise durum diğer ülkelerden daha farklıdır. Çünkü askeri darbeden sonra yeni anayasa yapılmamıştır. Zaten Arjantin'de 1853 yılında yapılan anayasadan sonra yeni anayasa yapılmamış; bu anayasa üzerinde 1860, 1866, 1898, 1949, 1957 ve 1994 yıllarında ciddi değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Askeri iktidarın yeni bir anayasa yapmamış olması, anayasayı etkilemediği anlamına gelmemelidir. Örneğin, 1955'teki askeri darbe anayasada reform yapmak üzere harekete geçmiştir. Yine 1966 darbesinden sonra askeri iktidar anayasa yerine geçecek bir hukuki düzenleme - Temel Statü- hazırlamıştır. 1972 yılında General Lanusse, anayasada üzerinde değişiklikler yapmıştır. 1976 darbesindeyse, asker, Ulusal Yeniden Örgütlenme Süreci ile yaratacağı yasal değişiklikleri ince ayrıntısına kadar hazırlamıştır.

Askeri darbe sonrasında Türkiye ile Arjantin, Brezilya ve Şili, anayasa yapımı konusunda karşılaştırıldığında, bu 3 Latin Amerika ülkesinin Türkiye kadar hızlı davranmadığı görülmektedir. Kaldı ki Arjantin’de yeni anayasa yapılmamıştır. Türkiye ve ele alınan 3 Latin Amerika ülkesinde darbelerden sonra anayasa yapımı konusundaki farkın nedeni, Pion-Berlin’in (2011b) belirttiği gibi, Latin Amerika’da darbelerin oldukça uzun sürmesi, askerın iktidarı sivillere hemen devretmemesi ve bu yüzden askeri iktidarlar kendilerinden sonra oluşacak düzen ve istikrar konusunda endişe yaşamamalarıdır (ss. 296-297).

4.4.1.2. Demokrasiye Dönüş Sonrası Yapılan Anayasa

Şili’de 1980, Türkiye’de 1982 anayasaları askeri iktidar tarafından yapılmıştır. Şili ve Türkiye ’de demokrasiye dönüş, askeri iktidarın oluşturmuş olduğu anayasalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Hatta askeri iktidarın demokrasiye dönüş konusundaki pazarlığı anayasaların kabul edilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Örneğin Türkiye’de askeri iktidar, seçimlerin ancak yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra yapılabileceğini duyurmuştur.

Bu anayasalar demokratik tartışma ortamından uzakta yapılmıştır. Kabul aşamasında her ne kadar halkoyuna sunulmuş olsalar da bu, anayasaların demokratik olduğu anlamına gelmez. Aynı zamanda bu anayasalar demokrasiye döndükten sonra askeri vesayetın devam ettiğinin göstergeleridir. Demokrasiye döndükten sonra bu anayasalar üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

Karşılaştırılan ülkeler içerisinde demokrasiye döndükten sonra anayasa yapılmış olan tek ülke Brezilya’dır. Bu anayasanın da ne kadar demokratik koşullar altında yapıldığı tartışmalıdır. Özbudun (1993) Brezilya’daki 1988 Anayasası’nın “yeni anayasanın de facto baskı altındaki temsili bir meclisçe yapılması” örneğini sunduğunu belirtmektedir (s. 70). Bu anayasa, demokratik yollarla seçilmiş bir Kurucu Meclis tarafından yapılmış olmasına karşın ordunun yoğun etkisi altında hazırlanmıştır.

4.4.2. Askeri İktidar- Diktatör/Cunta

Ele alınan ülkelerden Türkiye ve Şili'deki askeri iktidarlar bir isimle özdeşleşmiş durumdadır. Her ne kadar bu ülkelerde askeri darbe bir cunta tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, askeri iktidarın sadece bir lideri var gibidir. Bu bağlamda Türkiye'de askeri iktidar Kenan Evren'le, Şili'de ise August Pinochet'yle özdeşleşmiştir.

Şili'de Pinochet yönetimi bir askeri rejimden çok, Pinochet'nin uzun süre iktidarda kalması ve kuvvet komutanları üzerindeki hakimiyeti nedeniyle aslında kişisel bir diktatörlüğe dönüşmüştür (Huntington, 1993: 107). Pinochet'nin kendi alanında ne kadar ünlü olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. Bu ününü benzeri diktatörlerden çok fazla sembole ve işleve sahip olmasıyla açıklamak mümkündür. Haluk Gerger'in (1986) Pinochet ile ilgili tespitleri bu durumu çok iyi ifade etmektedir:

“Augusto Pinochet, dört dörtlük bir simge, türünün tüm özelliklerini içinde barındıran gerçek bir temsilcisi. Ama Pinochet bir kişi, bir kişilik değil; daha ziyade tarihsel bir tipolojinin, sosyo-ekonomik bir zincirin düşünmeden ziyade bir eylemin ete kemiğe bürünmüş bir göstergesidir yalnızca. Böyle olunca, Pinochet'i bir kişi, bir insan, bir şahsiyet olarak değil de tarihsel bir olgunun aracı, canlı organizması olarak ele almak gerekir. Genelde devrim ile karşı devrimin, emperyalizm ile bağımsızlığın, sömürü ile özgürlüğün, yurtseverlik ile işbirlikçiliğin, burjuvazi ile işçi sınıfının, daha da özelden, Amerikan Emperyalizmi ile Latin Amerika'nın demokrasi ile militarizmin karışık ilişkilerinin boyutları içinde bir anlam ifade ediyor, tarihsel bir kişilik olmasa da bir misyon kazanıyor General Augusto Pinochet... (s. 1715).

Arjantin ve Brezilya'da ise cunta yönetimi söz konusudur. Arjantin'de 7 yıl süren askeri iktidar boyunca 6 kişi başkanlık yapmıştır. Bunlar sırasıyla, Jorge Rafael Videla, Roberto Viola, Carlos Lacoste, Leopoldo Galtieri, Alfredo Saint-Jean, Reynaldo Bignone'dir. Bu isimlerin arasında iktidarı en uzun süre elinde tutan Videla olmuştur. Askeri iktidar, Şili'de olduğu gibi Pinochet'ye endeksli bir kişisel diktatörlük yerine, iktidarın ordu ve polis içindeki cuntalarca bölge ve alt bölge bazında paylaşılarak her türlü sınırlamadan uzak bir serbestlikle kullanıldığı, bir baskı aygıtı oluşturulmuştur (Kılıç, 2013a: 275). Brezilya'ya bakıldığında ise, askeri iktidar süresince 5 başkan görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla Marshal Humberto de Alencar Castelo Branco, Artur da Costa e Silva, Emilio Garrastazu Medici, Ernesto Beckmann Geisel, Joao Baptista de Olivera Figueiredo'dur. 6 yıl süren göreviyle

Figueiredo, askeri iktidarın en uzun başkanlığını yapmıştır. Brezilya'nın aslında bu konuda diğer ülkelerden farklı olarak, “düzenli bir halefiyet mekanizması işletmiş” olduğu görülmektedir (Özbudun, 1993:71).

4.5. Ekonomik Yorum

4.5.1.Darbe- Ekonomik Kriz İlişkisi

Soğuk Savaş döneminde Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de yaşanan askeri darbeler birbirine benzer sebeplerle meydana gelmişlerdir. Askeri darbelerin nedeni iki kutuplu dünya düzenine uygun bir şekilde, komünizm tehlikesi olarak gösterilmiştir. Fakat 2. ve 3. bölümde de gösterildiği gibi, bu ülkelerin hepsinde askeri darbeden önce ciddi ekonomik krizler yaşanmıştır. Ekonomik krizlerin nedeni ise, İİS politikalarının tükenmiş olmasıdır.

Latin Amerika 1930-1960 yılları arasında nispeten istikrarlı bir dönem geçirmiştir. Fakat 1960’lı yıllardan itibaren İİS politikaları, yüksek enflasyon, bütçe açıkları, dış borç ödeme sorunları, döviz, üretim ve yatırım darboğazları gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Yaşanan ekonomik kriz toplumsal tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Örneğin Küba’da ekonomik sorunların etkisiyle hızlanan işçi ve köylü hareketleri 1959’da Küba Devrimi’nin yolunu açmıştır. 1960’lı yıllarda kıtanın güneyinde toplumsal hareketler yükselmiştir. Bu devrimin, diğer Latin Amerika ülkeleri tarafından da -ABD’nin onaylamadığı- bir örnek olarak alınmaması için, burjuvazi krize giren rejimi koruyabilmek adına arkasına orduyu almıştır (Topal, 2008: 34-35). Anti-komünizm bu dönemde askeri darbelerin özel motivasyonu olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Arjantin’de 1976, Brezilya’da 1964 ve Şili’de 1973 darbelerinin, popülist olarak nitelendirilen iktidarlar sırasında yapılması tesadüf değildir.

Arjantin’de 1976 darbesinden önceki sürece bakıldığında, Isabel Peron’un ciddi bir ekonomik krizle mücadele etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu krizle mücadele etmek için 1975 yılında Ekonomi Bakanı Celestin Rodrigo’ya bir program hazırlatmıştır. Türkiye’deki 24 Ocak Kararlarına benzeyen bu program El Rodrigazo olarak bilinmektedir (Sever, 2012, latinbilgi).

Brezilya'da da 1964 askeri darbesinden önce ekonomik kriz yaşanmıştır. Goulart hükümeti bu krizle mücadele etmek için ilk olarak politikacı San Thiago Dantas ve Ekonomi Bakanı Celso Furtado'nun ABD ve IMF ile görüşerek hazırlamış olduğu bir programı uygulamaya koymuştur. Goulart, Dantas-Furtado Planı olarak bilinen bu ekonomik programı uygulama konusunda baştan beri isteksiz davranmıştır. Zaten bu plan 6 ay uygulandıktan sonra rafa kalkmış ve Goulart ekonomik krize çözüm olacağını düşündüğü fakat hem kendi hem de Brezilya sivil hayatının sonunu hazırlayan Temel Reformlarını yürürlüğe koymuştur.

Şili'ye bakıldığında, Allende'nin uyguladığı ve Şili Sosyalizm Yolu olarak değerlendirdiği politikalar ilk etapta ekonomiye olumlu yansısı da 1972'den itibaren bu durum tersine dönmüştür. Örneğin 1972 yılının sonunda enflasyon %200'lere çıkmıştır.

Darbe ve ekonomik kriz arasındaki ilişki Türkiye'de de Arjantin, Brezilya ve Şili'den farklı değildir. İlk olarak 1977 yılında belirtileri ortaya çıkan ekonomik kriz 1980'e gelindiğinde ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Ekonomik kriz içinse IMF'nin danışmanlığında 24 Ocak Kararları hazırlanmıştır.

4.5.2. Darbe ve Ekonomik Birikim Rejimi

Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'de yaşanan askeri darbelerle ekonomik birikim rejimleri arasındaki ilişki oldukça dikkat çekicidir. Karşılaştırmaya konu olan askeri darbeler ekonomik birikim rejiminde değişiklik yaşandığı dönemde meydana gelmiştir. Bu ülkelerde yeni ekonomik birikim rejiminin, yani neoliberalizmin, uygulanması ve buna eşlik eden toplumsal, siyasal yapıların hazırlanması amacıyla askeri darbelerin devreye sokulduğu görülmektedir.

Neoliberal birikim modeline geçilirken askeri darbelere gerek duyulmasının ilk nedeni, İİS döneminde uygulanan politikaların tersine çevrilmesidir. İİS döneminde ücretler ve yaşam standartları yüksek tutularak ekonomik canlılık sağlanmıştır. Fakat bu durum yeni birikim modelinde geçerli değildir. Bununla birlikte neoliberal modelde, uluslararası alanda yarışacak aktörlerin maliyetlerini düşürmesi oldukça önemlidir. Yine ihracatın artması için devalüasyona gidilmesi yeni modelin bir diğer bileşenidir. Örneğin bu durumda Türkiye'de 1960 askeri darbesinden sonra

hazırlanan 1961 anayasasının yeni ekonomik birikim modeliyle uyumlu olmadığı görülmektedir. İkinci olarak, uluslararası siyasal konjonktür ve jeopolitik gelişmelerin bu iktisadi süreçle kesişmesidir (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 653-654). Örneğin Şili’de Allende, Arjantin’de Peron iktidarı bu iktisadi sürecin işleminde diğer ülkelere “kötü” örnek olacağı için tehlikeli görülmüştür.

Bu bağlamda ele alındığında her ne kadar farklı coğrafyalarda olsalar da, yeni uygulamaya konulan ekonomik birikim rejimleri ya askeri darbelerden önce ya da askeri darbelerin arkasından uygulanmaya başlamıştır. Arjantin ve Şili’den farklı olarak, Türkiye’de neoliberalizme geçiş kararı önce alınmış, darbe ise daha sonra yaşanmıştır. Brezilya’da ise tam anlamıyla neoliberalizme geçiş 1980’lerin sonuna doğru, yani askeri iktidarın kurmuş olduğu düzen üzerinden gerçekleşmiştir.

Aslında 1964 Brezilya darbesi bu konuda şu açıdan farklılık arz etmektedir: Bu darbe İİS’nin krizini çözmek için yapılmıştır. Hatta bu yönüyle 1964 darbesi, Türkiye’de İİS’nin siyasal ve toplumsal altyapısını hazırlayan 1960 darbesine benzemektedir. Brezilya’da bu darbeye ekonomik kriz aşılmış hatta 1970’lerin ortalarına kadar ekonomide “Brezilya mucizesi” yaratılmıştır. 1970’lerin sonuna doğruysa ciddi ekonomik kriz yaşanmıştır. Yani, Harvey’in (2007) de belirttiği gibi, Brezilya’da İİS, 1964 askeri darbesinin sayesinde, bir aşamaya kadar başarılı olabilmıştır. Aslında İİS krizini çözmek için yapılan 1964 darbesinin neoliberal politikalara geçişi akıl edememiş olmasının nedeni, Reagan ve Thatcher’in henüz iktidara gelmemiş, neoliberal çözümlerin uygulamaya konulmamış olmasıdır. Yani, 1970’lerin ortalarından itibaren neredeyse tüm dünyayı etkileyen ekonomik bunalımın üstesinden gelmek için geliştirilen ekonomik modelin 1964 darbesinden çok sonra uygulamaya konulmasıdır. Bu süreçte askeri iktidar altında bulunan Brezilya’da hali hazırdaki askeri darbeye neoliberal politikalar adım adım ekonomide uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin Figueiredo’nun başkanlığı sırasında IMF’nin 5 yıllık istikrar programı bunun bir örneğidir. Yani askeri iktidar siyasi alanda liberalleşirken ekonomik alanda da adım adım neoliberalizme kaymıştır.

Arjantin’deki 1966 darbesi de Brezilya’daki 1964 darbesiyle aynı nedenden ortaya çıkmıştır. Hatta O’Donnell bu darbeleri “bürokratik otoritarizm” yaklaşımıyla yorumlamıştır. Arjantin’deki 1966 darbesiyle İİS’nin krizine Brezilya tarzı bir

modeli temel alan çözüm üretilmiştir. Ancak bu noktada Arjantin'deki 1976 darbesini, 1966 darbesinden çok da bağımsız düşünmemek gerekir.

Yeni ekonomik birikim modelinin en sert uygulandığı ülke Şili olmuştur. Hatta bu konuda Şili “şok tedavisini”⁹⁰ askeri darbeye yaşayan ilk ülkedir. Şili üzerinde uygulanan bu askeri darbe deneyi daha sonra -Arjantin ve Türkiye gibi- başka ülkelere de transfer edilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı Şili için “neoliberalizmin mutfuğı”, “neoliberal laboratuvar”(Candan, 2014) gibi tanımlamalar mevcuttur.

4.6. Etki: Askeri Darbenin Hak İhlalleri

Askeri darbeler, hiç kuşkusuz insan haklarına yönelik ciddi ihlallerin uygulandığı dönemlerdir. Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de askeri iktidarın hem baskı ve şiddet eylemleri hem de hak ihlalleri açısından yıkıcılığı oldukça benzerdir. Toplumunu geniş bir şekilde etkileyen askeri iktidar uygulamaları, birçok alanda hak ihlallerine neden olmuştur. Söz konusu ülkelerde askeri darbeye birlikte, siyasi parti faaliyetlerinin uzun bir süre yasaklandığı, sendikaların faaliyetlerine, grevlere ve siyasi muhalefete izin verilmediği, muhalif olanların hapse atıldığı, sürgüne gönderildiği ve işkenceye uğradığı görülmektedir. Bunun yanında kişiyi doğrudan etkileyen yaşam hakkı ihlali, işkence ve kötü muamele, askeri iktidarın yıkıcılığının bir diğer alandaki göstergesidir.

Askeri iktidarların fiziksel şiddet kullanmalarıyla ilgili bir karşılaştırma yapmak oldukça rahatsız edici olsa da bu konuda Latin Amerika istatistiklerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo 4.4’te Arjantin, Brezilya ve Şili’de askeri iktidar sırasında uygulanan baskı ve şiddete ait bazı sayısal veriler sunulmuştur.

Tablo 4.4 Askeri İktidar Sırasında Uygulanan Baskı ve Şiddet

Kategori	Brezilya	Şili	Arjantin
Dönem	1964-79	1973-89	1976-83

⁹⁰ Konuyla ilgili olarak belgesel önerisi: “Şok Doktrini (The Shock Doctrine)” (2009), Yönetmenler: Micheal Winterbottom, Mat Whitecross

En Ağır Baskının Uygulandığı Dönem	1969-73	1973-77	1976-80
Ölümler ve Kayıplar	300+	3.000-5.000	20.000-30.000
Siyasal Tutuklular	25.000	60.000	30.000
Sürgüne Gönderilenler	10.000	40.000	500.000
Askeri mahkemede yargılanan kişi sayısı (tahmini)	7.378+	6.000+	350+
Af	8/28/79	4/19/78	9/23/83
İnsan hakları raporu	Nunca Mais (1985)	Retting Report (1991)	Nunca Mas (1984)
Nüfus (1988)	144 milyon	13 milyon	32 milyon

Kaynak: aktaran: Pereira, 2003:28.

Bu arada Türkiye’de Meclis’in bir komisyon kurup darbeleri inceleyip araştırma raporu sunması 2012 yılında gerçekleşmiştir. TBMM Komisyon Raporu’na (2012) göre, -yukarıdaki tablo 4.4’ün verilerine paralel olacak şekilde- Türkiye’de yaşanan baskı ve şiddete ait verileri ise şöyle sıralanabilir⁹¹: 650 bin kişi gözaltına alınmıştır; 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiştir; 230 bin kişi yargılanmıştır; haklarında idam cezası verilen kişilerden 50’sinin infazı gerçekleşmiştir; 300 kişi kuşkulu bir şekilde ölmüştür; 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiştir (ss. 842-843).

Askeri darbelerin insan haklarına verdikleri zararlarla yüzleşmenin ‘Hakikat Komisyonları’ aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir. “Hakikat komisyonları, geçmiş insan hakları ihlalleriyle ilgili olayların, sebeplerin ve bu ihlallerin sonuçlarının saptanması için kurulan resmi, adli olmayan ve geçici bir süre görev yapan kurumlardır.” (Çelikkan, s.24).⁹² Hakikat komisyonun ilk ciddi örneğini Arjantin’de askeri diktatörlük sonrasında 1983 yılında kurulan CONADEP (Kayıplar

⁹¹ Daha detaylı bilgi için bkz: TBMM Komisyon Raporu, 2012: 842-850.

⁹² Hakikat Komisyonları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bkn. Murat Çekkan (der.), Hakikat Komisyonları, 2014. <http://hakikatadaethafiza.org/wp-content/uploads/2014/12/Hakikat-Komisyonlar%C4%B1.pdf>

Üzerine Ulusal Komisyon) temsil eder. Bu komisyon askeri iktidarın insan hakları ihlaline ait bilançosunu ortaya koyan bir rapor yayımlamıştır. Aslında Arjantin'den önce de hakikat komisyonlarının kurulduğu görülmektedir. Örneğin 1971 yılında Uganda'da ve 1982'de Bolivya'da hakikat komisyonları kurulmuş ve çalışmalar yapmıştır. Fakat bu çalışmalara dair raporlar yayımlanmamıştır. Bu yüzden de Arjantin'in raporu ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Ele alınan Latin Amerika ülkeleri sivil iktidara dönüş sonrasında askeri iktidarla hukuki boyutta hesaplaşma açısından değerlendirildiğinde, bu konuda ilk davranan ülkenin Arjantin olduğu söylenebilir. Arjantin'de askeri iktidardan sonraki ilk sivil iktidar döneminde yani Alfonsin'le birlikte cunta yargılamalarına başlandığı görülmektedir. Alfonsin, çıkarttığı bir kararname ile CONADEP kurulmuştur. Bu komisyonun asli görevi '1976 ile 1983 yılları arasından yaşanan zorla kaybetmelerin nedenlerini araştırmak ve kayıpların kimliklerini tespit etmek' olarak belirlenmiştir. Komisyon faaliyetlerini tamamladığında yayımlamış olduğu Nunca Mas başlıklı rapor sonrasında Alfonsin de yargılamalar için harekete geçmiştir. Bu dönemde Alfonsin'in 'iki şeytan teorisi' olarak adlandırılan stratejiyle generallerin yanı sıra solcu gerilla liderlerini de yargılayarak bir çeşit 'denge politikası' yürüttüğü de belirtilmektedir (Çelikkan, 2014: 82-83). Yine Alfonsin'in sivil-asker ilişkilerinde sivillerin lehine olacak şekilde askeri ayrıcalıkları kaldırdığı görülmektedir. Yargılamalar sadece Alfonsin dönemiyle sınırlı kalmamış, diğer iktidarlarda dönemde kesintilerle de olsa devam edilmiştir. Videla, 1985 yılında, 66 kişinin katledilmesi ve 93 kişinin işkence görmesinden sorumlu olması nedeniyle cezaevine girmiştir. Cezaevinde 5 yıl kaldıktan sonra Menem döneminde çıkartılan af yasası sayesinde aftan yararlanmış; fakat 2009 yılında Menem'in çıkarttığı af kanununa itiraz edilmesiyle birlikte tekrar yargılanıp cezaevine girmiştir. Yine Haziran 1982 ile Aralık 1983 tarihleri arasında askeri iktidara başkanlık eden Bignone da 2010 yılında yapılan yargılamalarda 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.⁹³

Şili'de -Arjantin'deki gibi- Pinochet'in arkasından iktidara gelen Aylwin, askeri iktidar sırasından işlenen insan hakları ihlallerinin araştırılması için Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu kurmuştur. Darbede görev almış bazı subaylarla

⁹³ Yargılamalarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz:
http://latinbilgi.net/index.php?eylem=ulke_goster&ulke_no=102

ilgili 1993 yılında insan hakları ihlalinde bulunmak, işkence yapmak, kasıtlı cinayet işlemek suçlarıyla yargılamalar başlamıştır. Pinochet ise hiçbir zaman mahkeme kararıyla mahkum olmadan 2006 yılında ölmüştür. 2010 yılında Şili Katolik Kilisesi devlet başkanı Sebastian Pinera'dan askeri darbe döneminde yaptıklarından pişman olanların affedilmesini istemişse de bu konuda Pinera'dan olumlu yanıt gelmemiştir.⁹⁴ Darbenin yapıldığı günün ulusal bayram olarak kutlanmasını öngören düzenlemenin 1998 yılında kaldırılması, askeri iktidar dönemiyle hesaplaşmadaki bir diğer sonuçtur. Bunun yanı sıra 2005 yılında yapılan bir düzenlemeyle başkana *'darbeye teşebbüs eden komutanları görevden alma yetkisi tanınmış ve ordunun siyasete müdahil olmasına meşruiyet kazandıran idari yapılar yeniden düzenlen'*miştir (Çelikkan, 2014: 87).

Arjantin ve Şili'de olduğu gibi Brezilya'da da 'Resmi Hakikat Komisyonu' kurulmuştur. Fakat bu komisyonun kurulması 2012 yılını bulmuştur. Bunun öncesinde Sao Paulo Başpiskoposu Kardinal Paulo Evaristo Arns'ın liderliği ve Dünya Kiliseler Konseyi'nin desteği ile 1985 yılında bir komisyon kurulmuş ve 'Brasil: Nunca Mais' adıyla bir rapor yayımlamıştır. *"Raporun yayınlanmasından on yıl kadar sonra Brezilya ordusu sistematik işkence iddialarının doğru olduğunu kabul etti. Bu doğrultuda 1995 yılında çıkartılan bir yasa ile cunta döneminde 136 kişinin öldürüldüğü kabul edildi ve Ölümler ve Kayıplar Özel Komisyonu kurulmasının ardından bir tazminat programı başlatıldı..."* (Çelikkan, 2014: 114-115). Brezilya'nın yargılamalar konusunda geç kaldığını, bunun da nedeninin askerlerin kendilerini korumak için darbe döneminde almış oldukları önlemler olduğunu belirtmek gerekir. Yine askeri iktidarın insan hakları ihlaliyle ilgili bir diğer belge de 2007 yılında yayınlanan "Gerçeğe Ulaşma ve Bellek Hakkı" adında resmi bir kitaptır. Bu kaynakta da federal ajanlar, tecavüz, işkence, cezaevindekilerin yargısız infazla öldürülmeleri ve mağdurların cesetlerinin saklanması gibi suçlarla suçlanmaktadır (Bianet, e.t. 26/07/17).

Türkiye'de yukarıda ele alınan Arjantin, Brezilya ve Şili'deki gibi hakikat komisyonu oluşturulmamıştır. TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu'nun ise bir hakikat komisyonu olarak kabul edilemeyeceği

⁹⁴ Konuyla ilgili olarak bkz. Kilise Cephesinde Yeni Bir Şey Yok: Şili Katolik Kilisesi Darbecilere Af İstedi : http://latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=3503

belirtilmektedir. Zaten komisyonun da kendisini hakikat komisyonu olarak niteleme gibi bir hedefi olmamıştır. Komisyon Raporu'nun içeriğine bakıldığında daha çok darbeler öncesinde ve sonrasında gerçekleşen olayları açıkladığı, darbelerin toplum ve kurumlar üzerindeki etkilerini değerlendirdiği görülmektedir (Maviş, 2016:358). Türkiye darbe sorumlularıyla hukuki hesaplaşmada geç kalmıştır. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle darbe sorumlularının yargılanmasını engelleyen anayasa maddesi kaldırılmıştır. Bu tarihten önce, darbe sorumlularının yargılanması için hukuki girişimler gerçekleştirilmiş olsa da anayasanın “geçici 15.maddesi” nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Bu tarihten hemen sonra darbe sorumlularının yargılanması için girişimde bulunulmuştur. 2014 yılında verilen karar sonucunda Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya hakkında müebbet istenmiş ve rütbelerinin sökülmesine karar verilmiştir. Fakat Evren ve Şahinkaya haklarında verilen kararların Yargıtay'da onanmasını beklerlerken vefat etmişlerdir. Dolayısıyla Yargıtay aşamasında olan dava düşmüş ve kararlar kesinleşmemiştir.

Bu arada Türkiye'deki Cumartesi Anneleri'ne esin kaynağı olan Arjantin'deki Madres de Plaza de Mayo'dan (Mayıs Meydanı Anneleri) bahsetmek gerekir. Arjantin askeri iktidarının hak ihlalleri konusunda ün saldı en önemli konu kayıplardır. Plaza de Mayo Anneleri askeri iktidar sırasında kayıp edilmiş çocukları için bir eylem şekli geliştirmişlerdir. İlk eylemlerini 1977 yılında, Buenos Aires'te bulunan Başkanlık Sarayı'nın önündeki Mayıs Meydanı'nda gerçekleştirmişlerdir. Bu eylem, Türkiye'de de 1990'lı yıllarda gözaltına alınıp “kaybedilen” çocukları için “Cumartesi Anneleri” tarafından yapılmıştır. Aslında Şili'de de buna benzer bir eyleme rastlanmaktadır. Şili'de de kayıp yakınları “Agrupacion de Familiares de Detenidos Desaparecidos-AFDD” (Gözaltında Yakınları Kaybolanlar Derneği) adında bir dernek oluşturmuşlardır. Hatta bu dernek Arjantin'dekinden daha önce, 1974 yılında kurulmuştur. Lakin bu konuda Arjantin'in Mayıs Anneleri daha popüler bir örnektir. Bunda da Arjantin'deki “kayıpların” sayıca daha fazla olmasının etkisi olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Antik Yunan'dan beri demokrasinin niteliği değişmiş olsa da, temel mekanizması ve varlığı değişmeyen askeri darbeler, demokrasi tarihi boyunca yaşandığı tüm toplumlarda derin izler bırakmıştır. Günümüzde demokrasiye dair beklentimiz, sürekli ilerleyeceği yönünde olsa da gerçek durum oldukça farklıdır. Ülkeleri demokratikleşmenin geri çevirim dönemine sokan ve demokrasiyle yönetilirken diktatörlüğe dönüştüren askeri darbeler bu konuda pek çok örnek sunmaktadır. *Demokratik sistemlerde seçimle gelen siyasal iktidarı zor kullanarak ortadan kaldıran askeri darbelerin demokrasi ile bağdaşması beklenemez.* Bu bağlamda genel olarak darbeler demokrasiyi sekteye uğratmakta, demokrasilere zarar vermektedir. Darbe sonrası, demokratik değerlerin norm haline gelmesi uzun süreler almaktadır.

Askeri darbeler, tek bir faktörle açıklanamayacak ve tek bir nedene indirgenemeyecek kadar karmaşık olaylardır. Çalışmaya konu olan darbeleri dünyadaki ekonomik ve siyasal gelişmelerden bağımsız olarak ele alıp sadece ülke içindeki dinamiklerle açıklamanın eksik olacağını belirtmek gerekir. Ele alınan ülkelerde askeri darbelerden önce bir ekonomik kriz eşliğinde siyasal ve toplumsal krizin de meydana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bir askeri darbeyi incelerken, onun ekonomik, siyasi ve toplumsal içeriğe sahip bir formülden oluştuğunu ve bunların da uluslararası konjonktürden bağımsız değerlendirilemeyeceğini göz ardı edilmemelidir. Değişen koşullarda bile, darbelerin analizi bu formül göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Aynı şekilde askeri darbelerle ilgili bir karşılaştırma yapılırken bu içerikler göz önüne alınmalıdır.

Askeri darbeler hem iç siyasetin hem de uluslararası siyasetin birbirlerini etkilediği süreçlerdir. Aslında bu yönüyle değerlendirildiğinde, askeri darbelerin uluslararası bir organizasyondur. Çoğu zaman askeri darbelerde dış aktörlerin -özellikle de ABD'nin- rolü bazen komplo teorisi olarak geçiştirilmektedir. Konuyu bu şekilde görmezden gelenlerin çoğu, dış aktörlerin darbeler üzerindeki rolüne dair kesin kanıtlar olmadığı ileri sürmektedirler. Ancak askeri darbelerde dış aktörlerin ilişkisini gösteren çeşitli kaynaklar olduğu görülmektedir. Örneğin ABD'li siyasi yetkililerin darbelerden sonra yaptığı açıklamalar, istihbarat teşkilatlarının deşifre

ettiği gizli belgeler ve darbelerin ulusal çıkarlara uygunluğu bu konuda deliller sunmaktadır. Bunun yanında artık günümüzün teknolojisine uygun bir araç olarak “deepweb siyaseti”⁹⁵ ile devletler arasında gizli yürütülen konular kamuoyuna deşifre edilmektedir.

Bir kez bile olsa, askeri darbe yaşamış olan demokrasiler için bu tehlikenin her zaman nüks edebileceği görülmektedir. Türkiye’ye bakıldığında 1960 darbesinden sonra, 10 yıllık aralıklarla askeri müdahalenin yaşandığı bir döngüye girmiş olduğuyla karşılaşılmaktadır. Bunun yanında askeri müdahalelerin üzerinden uzun süre geçse de tekrar yaşanabileceği Şili örneği üzerinden görülmektedir. Şili’de asker siyasetten 40 yıl -ta ki 1973’te yaşanan asker darbeye kadar- uzak kalmıştır. Kısacası tezde ele alınmış olan darbeler çalışmanın nesnesi olan ülkeler için son askeri müdahaleler değildir. Bu ülkelerde aralıklarla askeri müdahale girişimlerinin ya da tehditlerinin yaşandığı görülmektedir.

Tezin giriş bölümünde 1950-2010 yılları arasında yaşanmış olan askeri darbelere ait istatistiklere yer verilmiştir. 2010 yılından sonra ise, dünya genelinde, içinde Türkiye’nin de bulunduğu 11 askeri darbe girişimi ve 9 askeri darbe yaşanmıştır.⁹⁶ Son günlerde yaşanan askeri darbe girişimleri hem Türkiye’de hem de Latin Amerika ülkelerinde bu tehlikenin ne kadar dinamik bir yapıda olduğunun göstergesidir. 1980 askeri darbesi Türk siyasal hayatındaki son müdahale olarak kalmamıştır. 28 Şubat 1997 “post-modern darbe”, 27 Nisan (2007) “e-muhtıra” ve 15 Temmuz başarısız darbe girişimi ile askerinin demokratik siyasete müdahale etme eğilimleriyle karşı karşıya gelinmiştir. Ordu içerisinde Fethullahçı Terör Örgütü’ne (FETÖ) mensup, emir-komuta zinciri dışında yapılanmış bir grup asker, 15 Temmuz 2016 tarihinde siyasi iktidarı devirip yönetimi ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Latin Amerika’da ise, son dönemde Paraguay ve Brezilya’da yaşanan iktidar değişimlerini “silahsız darbe” olarak değerlendirip bölgede böyle bir sivil darbe sürecinin yaşandığına dair bir perspektif sunulmaktadır. Hatta Paraguay ve Brezilya’dan sonra

⁹⁵İnternetin gelişimine bağlı olarak, sanal ortamda kurulmuş olan bazı siteler, devletlerin ve istihbarat örgütlerinin elektronik ortamda saklamış oldukları gizli belgelere ulaşarak bunları kamuoyuna sızdırmaktadırlar. Örneğin, önceden Wikileaks bunlardan birisiydi.

⁹⁶ Darbe girişimi yaşayan diğer ülkeler: Gine-Bissau, Madagaskar, Gine, Mali, Sudan, Papua Yeni Gine, Lesotho, Burkina Faso, Burundi ve Venezuela. Darbe yaşayan ülkeler: Nijer, Mısır, Gine-Bissau, Mali, Maldivler, Ukrayna, Burkina Faso ve Taylad.

sırada Venezuela ve Arjantin olduğu belirtilmiştir.⁹⁷ Bundan yaklaşık bir sene sonra Venezuela’da 6 Ağustos 2017’de darbe girişimi yaşanmıştır. Bu noktada, 15 Temmuz’un da bu darbe sistemiyle bir bağlantısının olup olmadığı karşılaştırma yapmaya uygun görülmektedir. Ancak böyle bir karşılaştırmanın bilimsel bir çerçevede yapılabilmesi için -bu tezin yazıldığı dönemlerde- henüz uygun koşulların oluşmadığını belirtmek gerekir.

Karşılaştırmada yapılan değerlendirmelerin amacı darbeler hakkında birebir uygunluk bulmak değil, benzerliklere dikkat çekmektir. *Yapılan askeri darbe karşılaştırmasında Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’nin benzer süreçler yaşadığı görülmektedir.* Bu bağlamda, geçmişlerine bakıldığında orduların yapıları farklı olmakla birlikte, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurumsal açıdan bu farkın ABD’nin etkisi altında yapılan eğitimlerle, programlarla ve işbirlikleriyle kapandığı, ülkelerin geçmişinde ordunun oynadığı rolün benzediği, askeri darbe geçmişlerine bakıldığında ülkelerin karşılaştırmaya konu olan darbelerin dışında önceden de deneyim yaşadığı, -karşılaştırmaya konu olan- darbelerin benzer dönemlerde meydana geldiği, darbelerle ekonomik kriz arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu, darbelerin ardından ekonomik birikim rejimlerinde değişim yaşandığı, darbelerin meşrulaştırılmasında benzer bir retorik kullanıldığı, darbelerde ABD’nin doğrudan etkisinin olduğu, darbe döneminde ciddi seviyede hak ihlallerinin yaşandığı görülmektedir.

Yukarıda belirtilen benzerliklerin yanında, karşılaştırma bölümünde farklılık olduğuna dikkat çekilen referans noktaları bulunmaktadır. Fakat *bu farklılıklar karşılaştırmanın genelini bozacak ya da ülkeleri bu karşılaştırmanın dışında tutmayı gerektirecek durumlar değildir.* Örneğin darbeden önceki sivil iktidarlar bunlardan birisidir. Arjantin, Brezilya ve Şili’de darbelerden önce sol politikalar izleyen iktidarların hükümette olmasına karşılık Türkiye’de sağ hükümet bulunmaktadır. Ancak bu farklılık darbelerin gerçekleşmesinde bir role sahip değildir. İkinci farklılık noktası, askeri iktidarın yürütülmesi sırasında diktatör ve cunta olarak iki farklı durumun varlığıdır. Askeri iktidar Türkiye’de Evren’le, Şili’de de Pinochet ile özdeşleşmiştir. Arjantin ve Brezilya’da ise cunta yönetimi söz konusudur. Bu

⁹⁷ Bknz. İbrahim Varlı, Latin Amerika’da Silahsız Darbeler, 2016 <http://www.birgun.net/haber-detay/latin-amerika-da-silahsiz-darbe-ler-112592.html> e.t. 29/07/2017.

farklılık askeri iktidarın yürütülmesini etkilememiştir. Üçüncü farklılık noktası, darbe ve anayasa yapımı ile ilgilidir. Türkiye’de, Brezilya’da ve Şili’de, askeri iktidar sırasında yeni anayasa yapılmıştır. Arjantin de ise, yeni bir anayasa yapılmamış fakat askeri iktidarın yasal değişiklikleri anayasayı etkilemiştir. Demokrasiye dönüş sonrası yeni anayasa sadece Brezilya’da yapılmıştır. Bu farklılık Brezilya anayasasının demokratik olduğu anlamına gelmemektedir. Dördüncü farklılık noktası, askeri iktidarın çekilmesi-demokrasiye dönüş konusundadır. Bu noktada askerin iktidarı sivillere devretmesinde ve demokrasiye dönülmesinde ekonomik krizlerin ve siyasal ve toplumsal taleplerin iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Son farklılık ise askeri iktidar süreleridir. Bu konuda Türkiye ile Arjantin, Brezilya ve Şili arasında ciddi bir farklılık söz konusudur. Askeri iktidar süresi açısından farklılığı nedenlerine dair tespitler karşılaştırma bölümünde yapıldığı için burada uzun uzadıya ele almak gereksizdir. Ancak askeri iktidar süresinin Türkiye’de resmi olarak kısa olması, uzun yıllar devam eden askeri vesayetin önüne geçememiştir.

Tez kapsamında yapılan değerlendirmelerin sonunda sorulması gereken birinci soru askeri darbelerden nasıl korunulabileceğidir. Siyasi krizler askeri darbelerin nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. 12 Eylül 1980’de Türkiye’de olduğu gibi gelişmekte olan demokrasilerde darbe öncesi sivil çözümlerin sonuçsuz kalması anayasal sistemdeki kronik tıkanıkların giderilmemesi, siyasal rekabetin şiddet yöntemiyle sürdürülmesi ile siyasal iktidarların ekonomik sorunlara kalıcı çözümler bulamamış olması halkın, askeri iktidarlara birer “kurtarıcı” gözüyle bakmasına neden olmaktadır. Elbette her türlü demokrasi dışı müdahale gayrimeşru olmakla birlikte demokrasinin temel öznesi olan halkın demokratik siyasetten umudunu kesmesine neden olanlar da zaman zaman sivil siyasetçiler olmaktadır. Kriz dönemlerinde halkın hatta bazen de siyasilerin askerden “medet umduğu” görülmektedir. Bu beklenti demokratik siyasetin psikolojisindeki büyük bir hasarın semptomudur. Bireyler, siyasal vatandaşlıklarının farkına varmadıkları, siyasal güçler de karşılaştıkları sorunları demokratik olgunluğun gerektirdiği sorumlulukla karşılamadıkları sürece bu hasarın onarılması imkansızdır. Bu bağlamda, modern devletin en önemli araçlarından birisi olan eğitim yoluyla yurttaşlık bilincinin demokratik temeller üzerinde yükseltilmesi ve özellikle gelişmekte olan

demokrasilerde evrensel demokratik ilkelere bağlı, sorunları toplumsal mutabakat içerisinde çözme yeteneğine sahip dürüst siyaset sınıfının varlığı askeri darbeler başta olmak üzere tüm demokrasi dışı girişimlere karşı etkin bir koruma sağlayabilecektir.

İkinci soru ise, askerin siyasete müdahalesi nasıl önlenebileceğidir. Bu soruya asker-sivil ilişkilerine dair geliştirilen yaklaşımlar çerçevesinde çözümler arandığı görülmektedir. Ancak asker-sivil ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair bu yaklaşımlar önemli olmakla birlikte, sorunun çözümü için yeterli değildir. Özellikle Batı'da ulusal güvenlik çerçevesinde sınırlandırılmış olan asker-sivil ilişkilerinin, diğer bölgelerde de ulaşılması gereken bir model olduğu beklentisine girmek yanlıştır. Askerin müdahalesinin nedenleri tüm boyutlarıyla tespit edildiğinde, sorunun çözümü için sadece kurumsal reformların yeterli olamayacağı açıktır. Örneğin Türkiye'de askeri darbelerin hukuki gerekçesi olarak gösterilen TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde 2013 yılında yapılan değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe göre, artık TSK'nın koruma ve kollama faaliyeti sadece yurt dışından gelecek tehlikelere yönelik olarak sınırlandırılmıştır. Alınan bu önlem 15 Temmuz'da darbe girişimi yaşanmasının önüne geçememiştir. Bu bağlamda yukarıda da ele alındığı gibi, askeri darbenin nedenlerine dair ekonomik, siyasi, toplumsal ve uluslararası konjonktürden oluşan formülasyonundaki alanlar için çözümler ortaya konulmalıdır. Bunlar içinde en önemlisi de demokratik siyasetin istikrarlı bir şekilde sürmesini sağlayacak sosyal ve ekonomik altyapının oluşmasıdır.

Bu iki soruya birlikte geliştirilebilecek öneriler şöyle sıralanabilir: Demokrasi hiçbir şekilde *hukuk devleti ilkesinden* ayrı düşünülmemelidir. Hukuk devleti ilkesinin, her ne olursa olsun –buna darbe mazeretinin kullanılması da dahil- ortadan kaldırılmasına izin verilmeyecek şekilde sağlam temellere oturtulması ve aynı zamanda bu bilincin toplumun geneline yayılması gerekir. Ayrıca yasal ve anayasal reformlarla tüm toplumda demokratik kurumlar kesin güvencelere bağlanmalıdır. Demokratik toplumun olmazsa olmazlarından biri de *insan haklarıdır*. Sivil alanının demokratik standartlarının yükseltilmesinde bu ilkenin değeri çok önem taşımaktadır. Diğer bir ilke ise, birbirleriyle siyasal rekabet içerisinde grupların *anti-demokratik hiç bir yöntemi meşrulaştırmayarak*, kendi iktidarlarının yolunu açmış olsa bile askeri veya sivil müdahale girişimleri karşısında durmalarıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak.

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. 2.baskı. İstanbul: Hill.

Akça, İ. (2010). Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi. Paker ve Akça (Ed.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (s.351-406). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (2005). Siyasi Tarih (1950-1960). Akşin (Ed.), *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*. 4.cilt. (s.27-123). İstanbul: Cem.

Angell, A. (2003). *Chile since 1958*. Bethell (Ed.), *Chile Since Independence*. (dig.printing). Cambridge: Cambridge University Press.

<https://books.google.com.tr/books?id=oKcfbv6bJCIC&printsec=frontcover&dq=bethell+chile+since+independence&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj80vLu18DVAhXG6xQKHXdCD3cQ6AEIJjAA#v=onepage&q=bethell%20chile%20since%20independence&f=false>

Arcayürek, C. (1989). *Darbeler ve Gizli Servisler*. İstanbul: Bilgi.

Aydın, S. ve Taşkın Y. (2016). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim.

Balcı, M. (1967). *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*. 2.baskı. İstanbul: Cem.

Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme Alman, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul: İletişim.

Bethell, L. (2003). *Chile Since Independence*. (dig.printing), Cambridge: Cambridge University Press.

<https://books.google.com.tr/books?id=oKcfbv6bJCIC&printsec=frontcover&dq=bethell+chile+since+independence&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj80vLu18DVAhXG6xQKHXdCD3cQ6AEIJjAA#v=onepage&q=bethell%20chile%20since%20independence&f=false>

- Birand, M., A. (1987). *The General's Coup in Turkey: an inside story of 12 September 1980*. London: Brassey's Defence.
- Birdişli, F. (2013). Sivil Asker İlişkileri. Karadağ (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, Ankara: Orion.
- Blakemore, H. (2003). *From the War of the Pacific to 1930*. Bethell (Ed.), *Chile Since Independence*. (dig.printing), Cambridge: Cambridge University Press.
<https://books.google.com.tr/books?id=oKcfbv6bJCIC&printsec=frontcover&dq=bethell+chile+since+independence&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj80vLu18DVAhXG6xQKHXdCD3cQ6AEIJjAA#v=onepage&q=bethell%20chile%20since%20independence&f=false>
- Boratav, K. (2005a). İktisat Tarihi, Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (8.basım), (s.297-380), İstanbul: Cem.
- Boratav, K. (2005b). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar Ve Bölüşüm*. Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2005c). *Türkiye İktisat Tarihi*. 9. baskı, Ankara: İmge.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Calderon, H. (1982). şili Burjuvazisinin Sınıfsal Yapısındaki Değişiklikler. Calderon vd (Eds.), *Friedman Kısacasında şili (1973-1981)* (N. Ümit, Çev., s. 15-73). İstanbul: Belge.
- Candan, K., T. (2014). *Neoliberal Laboratuvar: şili Türkiye ile Benzerlikler, Farklar, Kıyaslar*. Ankara: Notabene.
- Collier, S. (2003). *From Independence to the War of the Pacific*. Bethell (Ed.), *Chile Since Independence*. (dig.printing), Cambridge: Cambridge University Press.
<https://books.google.com.tr/books?id=oKcfbv6bJCIC&printsec=frontcover&dq=bethell+chile+since+independence&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj80vLu18DVAhXG6xQKHXdCD3cQ6AEIJjAA#v=onepage&q=bethell%20chile%20since%20independence&f=false>

- Collier, S. ve Sater, W.,F. (2004). *A History of Chile, 1808-2002*. 2nd Ed., New York: Cambridge University Press.
- Collins, J. ve Lear, J (1995). *Chile's Free market Miracle: A Second Look*.
- Conde, R.,C. (2009). *The Political Economy of Argentina in Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*. İstanbul: İmge.
- Çelikkan, M. (2014) Hakikat Komisyonları. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi. İstanbul: Anadolu Kültür. <http://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2014/12/Hakikat-Komisyonlar%C4%B1.pdf> e.t.12/04/2017
- Dahl, R. A. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri*. (L. Köker, Çev.) Ankara: Yetkin.
- Drake, P. (2003). *Chile, 1930-1958*. L. Bethell içinde, *Chile Since Independence*. (dig.printing), Cambridge: Cambridge University Press.
- <https://books.google.com.tr/books?id=oKcfbv6bJCIC&printsec=frontcover&dq=bethell+chile+since+independence&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj80vLu18DVAhXG6xQKHXdCD3cQ6AEIJjAA#v=onepage&q=bethell%20chile%20since%20independence&f=false>
- Dulles, J.,W.,F. (2007). *Resisting Brazil's Military Regime - An Account of the Battles of Sobral Pinto*. USA: University of Texas.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. 4. basım, İstanbul: Bilgi.
- Ecevit, B. (2009). *Ortanın Solu*. 2. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71. Schick ve Tonak (Eds.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (4.Basım). (s.112-158). İstanbul: Belge.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in Anıları, Cilt 1*. İstanbul: Milliyet.
- Falcoff, M. (2004). *Modern Chile 1970-1989 A Critical History*. 4th edition, USA: Transaction Publishers.
- Fausto, B. (1999). *A Concise History of Brazil*. 1st ed., USA: Cambridge Universt Press.

- Fausto, B., Fausto, S. (2014). *A Concise History of Brazil*. 2nd ed., USA: Cambridge Universt Press.
- Feaver, P. D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Finer, S. E. (2009). *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*. 5.Baskı, New Brunswick (USA): Transaction Publishers.
- Gerger, H. (1986). Pinochet: "Kapitalizmin, Dünü, Bugünü, Yarını, Özü". *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim.
- Gill, L. (2009). *Darbeciler Okulu*. (B. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Sosyal İnsan.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.
- Gunther, J. (1971). *Güney Amerika Gerçeği*. (Saydar, Çev.) İstanbul: Geçiş.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm Sınıflar Ve Devlet*. İstanbul: Belge.
- Güvenç, S. (2010). ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960. Paker ve Akça (Eds.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (s.255-284). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2014). Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme. Dikici ve Sayarı (Eds.), *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar* (s. 75-100). 2.baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hale, W. (1994). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hill.
- Handelman, H. (2004). *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*. (S. Yıldız ve K. Kaya, Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Hartly, J., Valenzuela, A. (2008). Democracy in Latin America since 1930. Bethell (Ed.), *Latin America since 1930: Economy, Society and Politics*. (dig.printing), Cambridge: Cambridge University Press. https://books.google.com.tr/books?id=SIJRJ-9-8K4C&pg=PA39&dq=Democracy+in+Latin+America+since+1930.&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiu_4ijmsDWAhXhKJ0KHX3cDMEQ6AEIMzAC#v=onepage&q=Democracy%20in%20Latin%20America%20since%201930.&f=false

- Hedges, J. (2011). *Argentina: A Modern History*. New York: I.B. Tauris and Co.Ltd.
- Heywood, A. (2010). *Siyaset*. (Özipek vd, Çev.) 3.baskı, Ankara: Adres.
- Hickman, J. (1998). *News from the of the Earth: A Portrait of Chile*. London: C. Hurst & Company.
- Huntington, S. P. (1962). *Changing Patterns of Militariy Politics*. New York: The free Press of Glanceoe.
- Huntington, S. P. (1973). *Political Order in Changing Societies*. 7.baskı, USA: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1993). *Üçüncü Dalga*. (E. Özbudun, Çev.), Ankara: Yetkin.
- Huntington, S. P. (2004). *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. (K. U. Kızılaslan, Çev.) İstanbul: Salyangoz.
- Huser, H., C. (2002). *Argentina Civil-Military Relations: From Alfonsin to Menem*. Washington DC: National Defence University.
- İba, Ş. (1998). *Ordu Devlet Siyaseti*. İstanbul: Çivi yazıları.
- Karpat, K., H. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. 2. baskı, İstanbul: Timaş.
- Karsten, P. (1989). The Coup D'etat in Competitive Democracies: Its In Appropriateness, Its Causes, and Its Avoidance. Kuhlmann (Ed.), *Militart Interventions and Democracy: Security Policies and Defence in Finland* (s. 1-66). München: Sozialwissenschaftliches Institut Der Bundeswehr.
- Kaynak, M. (2006). *Darbeli Demokrasi*. İstanbul: Timaş.
- Keen, B. (1992). *A History of Latin America- Volume I Ancient America to 1910*. (4.Basım), Boston: Houghton Mifflin Company.
- Keen, B. (1996). *A History of Latin America- Volume II Independence to the Present*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Keyder, Ç. (2008). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Keyder, Ç. (2003). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politigi. Schick ve Tonak (Eds.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (4.Basım), (s.38-75), İstanbul: Belge Yayınları.
- Kılıç, E. (2007). *Özel Harp Dairesi*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Kılıç, M. (2013a). *Soğuk Savaş'tan Bugüne Darbeler ve Devrimler 1.cilt*. İstanbul: Cem.
- Kılıç, M. (2013b). *Soğuk Savaş'tan Bugüne Darbeler ve Devrimler 2.cilt*. İstanbul: Cem.
- Kışlalı, A.T. (1984). Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik Düşünce. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 17, Sayı:1, s.63-77.
- Kirby, P. (2003). *Introduction to Latin America*. London: SAGE Publications.
- Koçak, C. (2005). Siyasi Tarih (1923-1950). Akşin (Ed.), *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*. 4.cilt, (s.127-211), İstanbul: Cem.
- Kutlu, M., N. (2013). Açılış Konuşmaları. Zengin (Ed.), *Latin Amerika Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, (s.21-22). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Levine, R., M. (1999). *The History of Brazil*. USA: Greenwood Press.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 2. baskı, (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Linz, J. J. (2012). *Totaliter Ve Otoriter Rejimler*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Liberte.
- Linz, J., J. ve Stepan A. (1974). *The Breakdown of Democratic Regimes, Crisis, Breakdown and Reequilibration*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Luna, F., V. ve Klein, H., S. (2014). *Economic and Social History of Brazil since 1889*. USA: Cambridge University Press.
- Luttwak, E. (1996). *Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*. (E. İ. Polat, Çev.) Ankara: Yaba.
- MacLachlan, C. (2003). *A History of Modern Brasil: The Past Against the Future*. (dig.printing), USA: Scholarly Resources Inc.

https://books.google.com.tr/books?id= (2)8m3RcnkKwJgC&printsec=frontcover&dq=colin+maclachlan+brasil&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjG_ofL27_VAhWIchQKHa3tDmAQ6AEIJjAA#v=onepage&q=colin%20maclachlan%20brasil&f=false e.t. 12/07/2016. 65

Marks, K. (2003). Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i. <http://www.kurtuluscephesi.com/orjinal/brumaire.pdf> e.t.22/11/2013.

McCann, F., D. (2004). *Soldiers of the Patria- A History of the Brazilian Army, 1889-1937*. California: Standford University Press.

Meade, T., A. (2010). *A Brief History of Brazil*. New York: Fact on File.

Millet, R.,L. (2010). *Searching for Stability: The U.S. Development of Constabulary Forces in Latin America and Philippines*. Combat Studies Enstitute Press, US Army Combined Arms Center, Kansas.

Nordlinger, E., A. (1977). *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. New Jersey: Prentice Hall.

O'Donnell, G. A. (1979). *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*. Berkeley: Institute of International Studies University of California.

Örs, B. (1996). *Türkiye'de Askeri Darbeler Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der.

Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. İstanbul: Bilgi .

Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. 8. baskı. Ankara: Yetkin.

Özbudun, S. (2008). *Latin Amerika'da İsyanın Tarihi*. Ankara: Ütopya.

Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut.

Özdemir, H. (2005). *Siyasal Tarih (1960-1980)*. içinde, Akşin, S.(Ed.), (2005). *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*. 4.cilt, (s.227-293), İstanbul: Cem.

Özkan, G. G. (2014). *Türkiye'de Militarizm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Öztuna, Y., Gökdemir, A. (1987). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Tesisleri.
- Pang, E.S., (2002). *The International Political Economy of Transformation in Argentina, Brazil, and Chile since 1960*. New York: Palgrave Macmillian.
- Parla, T. (2002). *Türkiye’nin Siyasi Rejimi*. İstanbul: İletişim.
- Parlar, S. (2005). *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, 2. baskı, İstanbul: Mephisto Basım.
- Philip, G. (1985). Arjantin Ordusunun Çöküşü. *Latin Amerika’da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası, Dünya Sorunları Dizisi-2*, (der. Ragıp Zarakoğlu, Şengül Akçar). İstanbul: Alan Yayıncılık
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Sosyal Sınıflar*. (Ş.Ünsaldı, Çev.). İstanbul: Epos.
- Pye, L., W. (1962). The role of the Military Armies in the Process of Political Modernization. J. J. Johnson (Ed.), *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*. Princeton University Press.
- Reid, M. (2014). *Brazil: The Troubled Rise of a Global Power*. (dig.printing), USA: Yale University Press.
<http://library.brown.edu/create/fivecenturiesofchange/chapters/chapter-6/presidents/joao-goulart/> erişim tarihi:07/09/2016.
- Remmer, K.,L. (1989a). *Military Rule in Latin America*. Boston: Unwin Hyman.
- Rivera, E. (1982). Şili'nin Ekonomik Politikası ve Askeri Rejim Altında Ekonominin Değişimi. Calderon vd (Eds.), *Friedman Kışkacında Şili (1973-1981)* (N. Ümit, Çev.). İstanbul: Belge.
- Rock, D. (1993). Argentina: 1930-1946. L. Bethell içinde, *Argentina Since Independence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rojas, J. (1985). Şili: Dün ve Bugün. (çev. Yılmaz Öner), *Latin Amerika’da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası. Dünya Sorunları Dizisi-2*,(der. Ragıp Zarakolu, Şengül Akçar), İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Rouquie, A. (1986). *Latin Amerika'da Askeri Devlet*. (Ş. Tekeli, Dü., ve C. Akalın, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Rudolph, J., D. (1985). *Argentina: A Country Study*. Foreign Area Study, American University: Washington DC.
- Rustow, D., A. (1967). *A World of Nations Problems of Modernization*. Washington: The Brookings Institution.
- Sayarı, S., ve Dikici, H. (2014). Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Gelişimi. Dikici ve Sayarı (Eds.), *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar* (s. 5-24). 2.baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Serra, N. (2011). *Demokratikleşme Sürecinde Ordu Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*. (Ş. Tokel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schick, İ., C., Tonak, E., A. (2003). Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma. Schick ve Tonak (Eds.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, 4. basım, (s.354-385). İstanbul: Belge Yayınları.
- Skidmore, T., E. (1988). *The Politics of Military Rule in Brazil, 1964-1985*. New York: Oxford University Press.
- Skidmore, T., E. vd. (2010). *Modern Latin America*. 7th ed., New York: Oxford University Press.
- Soysal, M. (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. 5. baskı, İstanbul: Gerçek.
- Stepan, A. (1991). Paths Toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Considerations". O'Donnell, vd. (Eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspective*. 3.baskı, London: John Hopkins University Press.
- Stepan, A. (1988). *Rethinking Military Politics Brazil and Southern Cone*. Princeton University Press, New Jersey.
- Stepan, A. (1974). *The Military in Politics Changing Patterns in Brazil*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sunay, C. (2010). Demokrat Parti. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* (ss. 163-204)., Ankara; Orion Kitabevi.

- Tanör, B. (2007). Siyasi Tarih 1980-1995. içinde Akşin (Ed.), *Bugünkü Türkiye 1980-2003*. 5.cilt (ss.27-161). İstanbul: Cem.
- Tilly, C. (2007). *Demokrasi*. (E. Arıcan, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Topal, A. (2008). *Latin Amerika'yı Anlamak*. (A. Topal, Dü.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Torre, J.,C., De Riz, L. (1993). Argentina Since 1946. L. Bethell içinde, *Argentina Since Independence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Türe, F. (2010). Hürriyet ve İtilaf Fırkası. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* (ss.57-79). Ankara: Orion.
- Uzun, T. (2010). Tek Parti Döneminde Siyasal Oluşumlar. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* (ss. 109-126). Ankara; Orion.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de Asker ve Siyaset*. (O. Türkay, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Wallerstein, I. (2014). *Dünya-Sistemleri Analizi-Bir Giriş*. 3. baskı, İstanbul: BGST.
- Whitehead, L. (2008). State Organization in Latin America since 1930. L. Bethell içinde, *Latin America since 1930: Economy, Society and Politics*. (dig.printing), Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiarda, H., J. ve Kline, H., F. (2014) *Latin American Politics and Development*. (dig.printing), Westview Press; Colorado.
- https://books.google.com.tr/books?id=g7g_BAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Latin+American+Politics+and+Development,&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiko8KqysLVAhUBnxQKHZMFAj8Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Latin%20American%20Politics%20and%20Development%2C&f=false
- Yavi, E. (2003). *İhtilalci Subaylar*. 1.kitap, 2. baskı, İzmir: Yazıcı.
- Yazıcı, S. (2009). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yerasimos, S. (2003). Tek Parti Dönemi. Schick ve Tonak (Eds.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, 4. basım, (s.76-111). İstanbul: Belge.

- Yeşil, A. (2001). *Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul, Karacan.
- Yetkin, Ç. (2010). *Türkiye’de Askeri Darbeler*. 5.basım, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. 9.baskı, İstanbul: İletişim.

Makaleler:

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J., A. (2001, Sep). A Theory of Political Transitions. *The American Economic Review*. Vol. 91. No. 4, 938-963.
- Angell, A. ve Pollack, B. (1990). The Chilean Elections of 1989 and the Politics of the Transition to Democracy. *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 9, No. 1, 1-23.
- Ataay, F. (2003). Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi. *Parksis, Sayı: 10*. Yaz-Güz. 135-158.
- Baker, D., P. (2007, Jan). Agency Theory: A New Model of Civil-Military Relations for Africa. *African Journal on Conflict Resolution*. Vol. 7, Issue 1, 113-135.
- Balcı, A. (2016). Darbeler ve ABD’nin Rolü: Önemi Hep Sonradan anlaşılan Bir Bağlantı”. *Ortadoğu Analiz*, cilt 8, sayı 76. http://www.orsam.org.tr/files/OA/76/13_alibalci.pdf e.t. 06/05/2017.
- Balta, E. (2016, 22 Temmuz). Darbe Neden Olur? *Birikim Dergisi*. <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7818/darbe-neden-olur#.WItWdRjBJ0t>
- Balta, E. (2016, Eylül). Geçmişten Günümüze Darbeler. *Toplumsal Tarih*. 273, ss. 51-55.
- Benderli, Z. Z., Görenel, Z. İ., (2006). Neoliberal Ekonomi Politikalarının Latin Amerika Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı. 1, s. 183-201.

- Bland, D.,L. (1999). A Unified Theory of Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society* 26 (1), pp. 7-25
- Codato, A., N. (2006). A Political History of the Brazilian Transition From Military Dictatorship to Democracy. *Rev. Sociol. Polit. vol.2*, 1-33.
- Couso, J. (2011). Trying Democracy in the Shadow of An Authoritarian Legality: Chile's Transition to Democracy and Pinochet's Constitution of 1980. *Wisconsin International Law Journal* vol.29. no.2, Summer, 394-414.
- Demirel, T. (2001). 12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi. *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 56-4, s.43-75. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/474/5455.pdf> e.t. 06/12/2016.
- Dix, H., R. (1994). Military Coups and Military Rule in Latin America. *Armed Forces & Society*, Vol. 20, No.3, Spring, 439-456.
- Erhan, Ç. (2001). ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56-4, 77-93.
- Feaver, P. D. (1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control. *Armed Forces & Society*, 23(2), Winter, 149-178.
- Haggard, S., Kaufman, R.R. (1997). The Political Economy of Democratic Transitions. *Comparative Politics*, Vol. 29, No. 3, 263-283.
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The ANNALS of the American Academy Political and Social Science*, 610, 22-44.
- İnsel, A. (1999). Otoritarizmin Sürekliliği. *Birikim Dergisi*, 125-126. http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4745/otoritarizmin-surekliligi#_ftn1 .
- İnsel, A. (2007b, Haziran). Pretoryen Devlet ve Sahipleri. *Birikim Dergisi*, 218. <http://www.birikimdergisi.com/sayi/218/pretoryen-devlet-ve-sahipleri>
- Kışlalı, A. T. (1974). Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni. *Ankara Üniversitesi SBF, Sayı. 2, Cilt. 29*, 89-105.

- Lombardi, B. (1997). The Return of the Reluctant Generals? *Political Science Quarterly*, Vol. 112, No. 2, Summer, 191-215.
- Looney, R. E.; Frederiksen, P. C. (2000). The Effect of Declining Military Defense Budgets in Latin America. *Armed Forces & Society*, Spring, 420-433. <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/40894/RelPcfAFS00.pdf?sequence=1> e.t. 25/02/2015.
- Madenci, C. (2010). Röportaj Takdim: Hayek'in Kötü Şöhretli Röportajları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 99-101.
- Maviş, V. (2016). Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 349-392.
- Miguens, J. E. (1970/71). The New Latin American Military Coup. *Studies in Comparative International Development*, 6(1), 3-15.
- Munck, R. (1985). The "Modern" Military Dictatorship in Latin America: The Case of Argentina. *Latin American Perspectives*, Vol. 12, No. 4, Fall, 41-74.
- Öztürk, Ö. (2009). Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding. *Praksis* 19, 337-361. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Ozturk.pdf> e.t. 03/06/2017.
- Pereira, A.,W. (2003, June). Political Justice under Authoritarian Regimes in Argentina, Brazil, and Chile. *Human Right Review*, 4(2), 27-27.
- Perlmutter, A. (1969) The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of civil-Military Relations in Developing Polities. *Comparative Politics*, Vol. 1, No. 3, April, 382-404.
- Peruzzotti, E. (2004). From Praetorianism to Democratic Institutionalization: Argentina's Difficult Transition to Civilian Rule. *Journal of Third World*, vol. XXI, no.1, 97-116.
- Pion-Berlin, D. (1985). The Fall of Military Rule in Argentina: 1976-1983. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 27, No: 2, 55-76.

- Pion-Berlin, D. (2011a). Military Dictatorships of Brazil and “Southern Cone” *World Scholar: Latin America & Caribbean*. Web. 25 Sep. 2012. Document URL: <http://worldscholar.tu.galegroup.com/tinyurl/3RPz2>
- Pion-Berlin, D. (2011b). Turkish Civil Military Relations: A Latin American Comparison. *Turkish Studies*, Vol. 12 (2), 293-304.
- Powell, J. M. ve Thyne, C., L. (2011). Global Instances of Coups From 1950 to 2010: A New Dataset. *Journal of Peace Research*. 48 (2), 249-259.
- Remmer, K.,L. (1989b, Jan). Neopatrimonialism: The Politics of Military Rule in Chile, 1973-1987. *Comparative Politics*, Vol. 21, No. 2,149-170.
- Sampford, C. (2010). Making Coups History. *World Politics Review* (22), s. 1-10.
- Sancar, M. (2007, Mart). Pinochet: Bir Diktatörün Muhtelif Ölümleri ya da Geçmişin Gölgesinden Kurtulmak. *Birikim Dergisi*, 215, 107-112.
- Sartori, G. (1991). Comparing and Miscomparing. *Journal of Theoretical Politics*, vol 3, 243-257.
- Savran, S. (1987). 1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler. *11. Tez*, 6, 132-168.
- Schamis, H., E. (1991, January). Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970s: From Bureaucratic-Authoritarianism to Neoconservatism. *Comparative politics*, Vol. 23, No.2, 201-220.
- Schiff, R., L. (1995). Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance. *Armed Forces & Society*, 22 (1),7-24.
- Sığrı, Ü. (2005). Ulusal Güvenlik Hizmeti ve Savaşın Sevk ve İdaresi Kapsamında Askerlik Kurumunun ve Subaylık Mesleğinin Analizi: Askerlik Mesleğine Bakış. *Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(2), 95-112.
- Silva, P. (1991, May). Technocrats and Politics in Chile: From the Chicago Boys to the CIEPLAN Monks. *Journal of Latin American Studies*, Vol. 23, No. 2, 385-410.

- Utku, O. (2014). Darbe-Muharref Bir Kavram. *Birikim Dergisi*, 15 Ocak 2014. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/529/darbe-muharref-bir-kavram#.WIpK17HBJ0s> e.t. 05/01/17
- Yaşar, Ö. ve Avcı, M. (2017). Süleyman Demirel'in Anlattığı Fıkralarla 12 Eylül. *TRTAKADEMİ*, cilt 2, sayı 3, 182-193.
- Yetiş, M. (1999). Antik Atina'da Demokrasinin Gelişim: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/38184> e.t. 03/05/2016.

Raporlar:

- Ambos, K., Romero, E. (2015). The Report of the Brazilian Truth Commission: Late Truth without Justice? <http://www.ejiltalk.org/12892/> e.t. 10/10/2016
- Comissao Nacional da Verdade, <http://www.cnv.gov.br/index.php#> erişim tarihi: 10/10/2016
- Chile An Economy in Transition, A World Bank Country Study, January 1980. <http://documents.worldbank.org/curated/en/645231468769210794/pdf/multi0page.pdf>
- CIA Activities in Chile, (2000). Archivo Chile, Historia Politico Social- Movimiento Popular, CEME Centro de Estudios Miguel Enriquez. <https://www.cia.gov/offices-of-cia> e.t. 03/06/2016.
- Covert Action in Chile 1963-1973, Senate Select Committee on Intelligence Activities, Staff Report <http://www.archives.gov/declassification/iscap/pdf/2010-009-doc17.pdf> e.t. 07/08/2016.
- Gönenç, L. (2011). Anayasa Yapımı. TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1317886508-3.Anayasa_Yapimi.pdf e.t. 25/10/2016
- National Democratic Institute For International Affairs. (1988). Chile's Transition to Democracy, Teh 1988 Presidential Plebiscite.

https://www.ndi.org/sites/default/files/257_cl_transition_eng.pdf e.t.
03/10/2016.

Report of Chilean National Commission on Truth and Reconciliation” (Rettig Report),

http://www.usip.org/sites/default/files/resources/collections/truth_commissions/Chile90-Report/Chile90-Report.pdf e.t. 19/08/2016.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2012). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbeleri Ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu.*

The National Commission on Political Imprisonment and Torture Report (Valech Report), <http://www.usip.org/publications/commission-of-inquiry-chile-03> e.t: 19/08/2016.

Tezler:

Akdağ, İ. (2006). *Civilian-Military Relations in the Argentinean Democratization (1983-1995)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gomez, J., F. (2001). *Military Rule in Argentina, 1976-1983: Suppressing the Peronists*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Texas Üniversitesi, ABD.

Postacı, A. (2012). *The Military Interventions of 1976 in Argentina and 1980 in Turkey: An Analysis and Comparison of the Civil-Military Relations*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şarlak, Z. (1995). *Coups and Constitutions in Brazil, South Korea, and Turkey: A Comparative Study of Legal-Institution Frameworks*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Diğer Kaynaklar:

Battaglino, J. M., (2005). *Cycles of Civil-Military Relations in Argentina- A Framework Analysis*. Working Paper 125. Universidad de Belgrano.

- Battaglino, J. M., (2006). Regime Stability and Civil-Military Relations in Argentina: A Process-Driven Explanation“, Revista Polítca y Diplomacia, working paper, Facultad de Estudios para Graduados Universidad de Belgrano.
- Keech, W., R. (2004). Democracy, Dictatorship and Economic Performance in Chile. Paper presented at the Latin American Meeting of the Econometric Society, Santiago, Chile.<http://fmwww.bc.edu/repec/esLATM04/up.7151.1083008433.pdf>
- Kızılok, U. (2006). Latin Amerika’da “Kurtarıcılar” ve Caudillolar, 1. Bölüm, <http://marksist.net/MT/Latin%20Amerikada%20Kurtaricilar%20ve%20Caudillolar.htm> erişim tarihi: 27/08/2014.
- Kornbluh, P. (2004). Brazil Marks 40th Anniversary of Military Coup. National Security Archive, George Washington University, <https://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB118/index.htm#docs> erişim tarihi: 11/10/2016.
- Kurtz, L.,R. (2009). Chile: Struggle Against A Military Dictator (1985-1988). International Center on Nonviolent Conflict. <https://www.nonviolent-conflict.org/chile-struggle-against-a-military-dictator-1985-1988/>
- Latin American Network Information Center (LANIC), <http://lanic.utexas.edu/subject/countries/> e.t. 02/03/2016.
- Maldonado, C. (1999). Right-Wing Paramilitary Groups in Chile, 1900-1950. <http://www.resdal.org/Archivo/d00000ba.htm> e. t: 21/07/16.
- Mani, K. (2015). The Argentine Military in Democracy: Moving Beyond Issues of Civilian Control to a Citizen Solider Paradigm. Working Paper, WP 2015:07, CHR. Michelsen Institute, Norveç.
- Richardson, C. Portales, Diego: A Chilean Biography. <http://historicaltextarchive.com/sections.php?action=read&artid=425> e.t. 06/06/16.
- Sarıcan, B. (2014, Ağustos-Eylül). Pinochet Darbesi: Bir Başka 9/11. Bizim Amerikamız, Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Bülten, s.2-6.

<http://latinamerika.ankara.edu.tr/files/2014/10/Bizim-Amerikam%C4%B1z-A%C4%9Fustos-Eyl%C3%BCI-Ay%C4%B1.pdf> e.t: 10/08/2016.

Şener, B. (2013). Asker Neden Darbe Yapar? Politik-Sosyal-Kültürel Araştırmalar Merkezi. http://www.21yyte.org/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2013/07/15/7107/asker-neden-darbe-yapar#_ftn2 e.t. 26/02/2015.

Valenzuela, J.S. (1990, December). Democratic Consolidation In Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions. Kellogg Institute, Working Paper 150. <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/150.pdf> e.t. 20/12/2016

İnternet- Gazete Kaynakları:

12 Eylül Belgeleri, <http://cfg.org.au/e-kitap/kitaplik/evren-80-12eylul.pdf> e.t.22/09/2014.

Allende'nin Ölümünden Hemen Önce Radyodan Yaptığı Veda Konuşması http://latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=3597 e.t. 04/10/2016.

Cemal, H. (2013). İyi Darbe, Kötü Darbe! <http://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/iyi-darbe-kotu-darbe,7024> e.t. 21/10/2016.

CIA'nın Yeşil Kuşak Projesi: Fetullah Gülen, Opus dei ve Moon Tarikatı. <http://www.dailymarkets.info/fethullah-gulen-opus-dei-ve-moon-tarikati-iliskileri/> erişim tarihi: 16/08/2016.

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, 31.05.1960.

<https://www.askerigucu.com> e.t. 23/10/2016.

Pinochet Londra'da Tutuklandı, Hürriyet, 18/10/1998, <http://www.hurriyet.com.tr/pinochet-londrada-tutuklandi-39043325> e.t. 05/06/2017.

http://latinbilgi.net/index.php?eylem=ulke_goster&ulke_no=102 e.t.23/09/2016.

- Erman, K. (2013). SSCB'nin Latin Amerika Politikaları ve Günümüze Yansımaları. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2013/08/25/7171/sscbnin-latin-amerika-politikasi-ve-gunumuze-yansimalari> e.t. 27/10/2016.
- İnsel, A. (2007a). Pretoryen Güçler ve Rejim. *Radikal Gazetesi*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6776 .
- Kilise Cephesinde Yeni Bir Şey Yok: Şili Katolik Kilisesi Darbecilere Af İstedi http://latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=3503 e.t. 23/09/2016.
- Kök, G. (2010). Arjantin'in Yakın Tarihi ve Peronizmin Mirası. 11 Mayıs 2010. <http://haber.sol.org.tr/bizimamerika/arjantin-in-yakin-tarihi-ve-peronizmin-mirasi-28097> e.t. 20/02/17
- La Nacion, 22 Eylül 1955. <http://www.nacion.com/archivoimpreso.html> e.t. 08/08/2016
- La Nacion, 29 Mart 1962. <http://www.nacion.com/archivoimpreso.html> e.t. 09/08/2016
- Latin Amerika'da Silahsız Darbeler. <http://www.birgun.net/haber-detay/latin-amerika-da-silahsiz-darbe-ler-112592.html> e.t. 29/07/2017.
- Rojas, R. (1996). Notes on the Doctrin of National Security. <http://www.rrojasdatabank.info/natsec1.htm> e.t. 07/12/2015.
- Sever, A. (2012). Darbe Zenginleri de Hesap Vermeli, http://latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=3776 e.t. 24/10/2016.
- SOA Watch, <http://www.soaw.org/index.php> e.t. 23/10/2016.
- Soliman, E. (?). A New Chapter in Military Interventions: The Effect of Military Expenditure on Military Interventions, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/ISSS%20Austin%202014/Archive/af287cd6-e751-43fe-b24e-b01a60528d77.pdf> e.t. 07/12/2015. Varlı, İ. (2016).
- Şili ve Brezilya Darbecileriyle Hesaplaşıyor, Bianet, <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/101463-sili-ve-brezilya-darbecileriyle-hesaplasiyor> e.t. 26/07/17.
- TBMM, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o41.htm> e.t. 26/06/17

YSK, “1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri”, http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010921&_afLoop=2657119293453007&_afWindowMode=0&_afWindowId=efu36007u_1#%40%3F_afWindowId%3Defu36007u_1%26_afLoop%3D2657119293453007%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010921%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Defu36007u_17 e.t. 25/05/17.

Görsel Kaynaklar:

Gallenberger, F. (Yönetmen). (2015). *Colonia*. [Film]

Gavras, C. (Yönetmen). (1982). *Missing*. [Film]

Puenzo, L. (Yönetmen). (1985). *La Historia Oficial*. [Film]

Larrain, P. (Yönetmen). (2013). *No*. [Film]

Winterbottom, M. ve Whitecross, M. (Yönetmenler). (2009). *The Shock Doctrine*. [Belgesel]

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Gözde Müşerref GEZGÜÇ

Doğum Yeri: Bornova

Doğum Tarihi: 06/12/1985

Medeni Hali: Bekar

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans (2003-2007)

Muğla

Yüksek Lisans (2007-2011)

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doktora (2011-2017)

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

MESLEKİ BİLGİLER

Araştırma Görevlisi (2009-...)

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Kamu

Yönetimi Bölümü